

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

259

DÁNÉ VERONKA

„AZ ÖNAGYSÁGA SZÉKI ÍGY DELIBERÁLA”

Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
ÉS A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADVÁNYA
DEBRECEN-KOLOZSVÁR, 2006

**KÉSZÜLT A TÖRTÉNELMI INTEZET „TUDOMÁNYOS ISKOLÁJA”
KERETÉBEN**

**Lektorálta:
Kiss András
ny. főlevéltáros**

**A borítót tervezte:
Szilágyi Imre
grafikusművész**

A borítólap első oldalán Torda vármegye törvénykezési- és közgyűlési jegyzőkönyveinek egy oldalát, a hátlapon a vármegye Hankó-Nagy Alpár által készített térképét közöljük.

**Technikai szerkesztő:
Jékel Pál és Molnárné Balázs Zsuzsanna**

**A kézirat elkészítését és a kötet kiadását támogatta:
Az OTKA TS 044710 számú pályázata,
az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Kuratóriuma,
az Erdélyi Múzeum-Egyesület**

**Felelős kiadó:
Sipos Gábor**

**ISBN-10 973-8231-57-4
ISBN-13 978-973-8231-57-3**

**Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József**

Laus Deo Optimo Maximo Sanctissimo!

A Torda vármegyei jegyzők által gyakran használt, évkezdő hálaadó, és egyben az új esztendőre segítséget kérő formulával köszöntöm az olvasót. A régiségbeli tollforgatók, szerzők példáját a továbbiakban is követve itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik e munka során segítségemre voltak.

Az erdélyi fejedelemségkori vármegyei intézmény történetének kutatását Jakó Zsigmond és Kiss András javaslatára kezdtem el 1999 végén, s a vármegyei jegyzőkönyvek közül elsőként a Torda vármegyei kiadásra való előkészítése egy esztendő múltán, az OTKA támogatásával vette kezdetét. A Kiss Andrással folytatott beszélgetések során vált nyilvánvalóvá, hogy a két szorosan összefonódó elsődleges cél – a felbecsülhetetlenül értékes és méltatlanul mellőzött vármegyei jegyzőkönyvek kiadása és ezek alapján egy majdani korszerű intézménytörténeti monográfia megírása – mellett, legalább ennyire sürgető a vármegye legfontosabb tevékenységi területének, bírósági gyakorlatának feltárása is. Az ő biztatására és közismert önzetlen segítségében bízva merészkedtem az erdélyi jogtörténet eme kitaposatlan ösvényére.

Megállapításaimat először általában munkatársamon, az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár vezetőjén, Sipos Gáboron „teszteltem”, aki egyik első olvasóm és korrektorom is volt. Türelmét és elbizonytalanodásaimban támogatását köszönöm.

Témavezetőm, Papp Klára docens bizalma, sürgető biztatása és segítsége nélkül e könyv nem készült volna el. Köszönettel tartozom opponenseimnek, Péter Katalinnak és Barta Jánosnak, alapos bírálatuk és javaslataik nagymértékben hozzájárultak a kötet végső változatának kialakulásához.

Végezetül köszönet debreceni patrónusaimnak, a Tóth családnak az önzetlen és meghálálhatatlan támogatásért, Jeney-Tóth Annamáriának a kitartó noszogatásért, „fogadott” családomnak, a Daróczi-Szabóknak és családomnak, hogy mindvégig bátorítottak, hittek bennem akkor is, mikor én nem.

Előszó

Az államigazgatás (akár a közigazgatás, akár az igazságszolgáltatás) intézményeinek a története, működésük tanulmányozása és bemutatása nem tartozik a történettudomány népszerűbb területei közé. Nem csoda, ha a történészek – hálásabb témák vonzásának engedve – maguk sem sietik el feldolgozását. Trócsányi Zsolt-nak, a korai Erdély története egyik legjobb ismerőjének immáron negyedszázada megfogalmazott kritikája jobbra még ma is helytálló. Az azóta elhunyt kutató azt nehezményezte, hogy míg a fejedelemség korszakának eseménytörténetét a történetírás oly részletekbe menően tudta feltárni, addig az államot működtető intézmények történetével alig valaki foglalkozott. E nyilvánvaló hiányt ő maga az erdélyi központi kormányzat szerveinek vizsgálatával próbálta csökkenteni. A középfokú igazgatás (a vármegyék) szintjét illetően azonban bírálata ma is időszerűnek tűnik, hiszen ez utóbbi témakörben azóta is legfeljebb néhány részletfeldolgozás született.

Dáné Veronkának, az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár munkatársának jelen kötete e hiány egy – látszólag szűkebb, a valóságban azonban rendkívül fontos – részterületén kíván enyhíteni. Címét tekintve a munka csupán Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlatának bemutatását ígéri, tartalmában azonban messze túlmegegy az igazságszolgáltatás önmagában is sokrétű, bonyolult mechanizmusának tárgyalásán. Korábbi feldolgozások híján ki kellett térnie az erdélyi közigazgatásnak az önállóság korát megelőző jellegzetességeire, foglalkoznia kellett a fejedelemség korabeli államigazgatás kiépülését gátló és elősegítő tényezőkkel, az anyaországi sajátosságoktól való eltéréseivel. A jelenségek többsége – mint például a kettős főispánság, a megyei igazságszolgáltatás többlépcsős felépítése, az úriszékek szerényebb szerepe – a történetírásban eddig is ismert volt, részleteik, magyarázatuk azonban a források hiányos ismerete vagy éppen hamis ideológiai megközelítések eredményeképpen gyakran tévedésekbe torkollott. Dáné Veronka munkájából – a téma egyhangúságát cáfolva – sokoldalú, helyenként már-már színes kép bontakozik ki a régi századok bíráskodásának gyakorlatáról. Bár a szerző nem az érdekesebbnek tűnő, tetszetősebb bűneset-leírásokat állítja a középontba, a bíróságok működésének bemutatása az ilyeneket is nélkülözhetetlenné teszi, ami a fejedelemségkori erdélyi társadalom sajátosságainak, a mindennapi élet számos jelenségének, de (pl. a boszorkánypereken keresztül) akár a népi hiedelmeknek a jobb megismerésében segíti az olvasót. A közösségi együttélés szabályainak bemutatása és e szabályok megsértésének egyedi példái a munka számos fejezetét tudják élettélivé tenni. Csak remélni tudjuk, hogy a téma ilyen megközelítése ösztönzőleg hat a kormányzattörténet további kutatására és a további részlettanulmányok után a majdani összefoglalók elkészítésére is.

A Torda vármegye igazságszolgáltatását bemutató kötet rendkívül alapos levéltári kutatómunkán alapszik. A szerző kamatoztatni tudta a vármegyei jegyzőkönyvek kiadásra való előkészítése során szerzett ismereteit. A kötet megjelentetését több romániai és magyarországi intézmény támogatta, amelyek közül az Erdélyi Múzeum-Egyesületet és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetét emelhetjük ki. Anyagi háttéréhez pedig az Erdély és Partium történelmi kutatásra elnyert OTKA támogatás nyújtott nélkülözhetetlen segítséget.

Debrecen, 2006. május

ifj. Barta János

Bevezetés

„A 16–17. századi Erdély történetének egésze, de különösen politikai és hadtörténete aránytalanul ismertebb, mint kormányzatának története. Miközben elsősorban Szilágyi Sándor és köre ontotta a politikai történeti monográfiákat, történeti életrajzokat (a forráskiadás arányairól nem is beszélve), ezekkel a művekkel párhuzamosan közigazgatástörténeti munka aránytalanul kevesebb született” – állapította meg 1980-ban Trócsányi Zsolt.¹ Még sajnálatosabb, hogy az immár több mint negyedszázados észrevétel ma is érvényes. Miközben egyes események lezajlását napszak, esetenként óra pontossággal feltárták, Trócsányi említett munkájáig a központi kormányzat szerveit és működését jóformán nem ismertük, a kormányzat vidéki szerveinek működését viszont – itt elsősorban a vármegyékre gondolunk, s az elkövetkezendőkben megállapításaink erre a szűkebb területre vonatkoznak –, egy már százados munka s egy részlettanulmány kivételével, mind a mai napig a szakirodalom nem tárgyalta. Megdöbbenő, de igaz, hogy az oly jól ismertnek, feltártnak hitt fejedelemségkori Erdélyben tudjuk mi történt, mikor, hogyan és kik vettek részt benne, ismeretlen viszont a szervezet, ami az eseményeket, embereket mozgásba hozta. Ez a természetellenes helyzet tulajdonképpen természetesnek tekinthető, hiszen a közigazgatás-, hatóság-, hivatal- vagy jogtörténeti kutatások kevesebb látványos felfedezéssel, mozgalmassággal, viszont aprólékos hangyamunkával kecsegtették a kutatót, és, szintén „természetesen”, általában kevesebb érdeklődésre is tarthatott számot. Az erdélyi történetírásnak ez az adósága, ami egy sor, a fejedelemségkori közigazgatással és jogszolgáltatással kapcsolatosan felmerülő, az általánosságokon túlmenő kérdés megválaszolatlanságát okozta, mint a fentiekből nyilvánvaló, nem új keletű. Elkerülhetetlenül szükségesnek tartjuk ezért a kérdés szélesebb körű, a magyar történetírás egészét felölelő kutatástörténeti áttekintését, irodalmának számbavételét.²

A magyarországi és erdélyi szakirodalmat, forráskiadást 1918-ig párhuzamosan tekinténénk át. A vármegye története iránti érdeklődés első jelei a magyar történetírásban a 18. században mutatkoztak, a történeti-földrajzi kutatásokat elindító Bél Mátyás, a forrásgyűjtő- és közlő Kovachich Márton György és fia, József Miklós, Vályi András nevéhez fűződnek, Erdélyben pedig Benkő József államismereti iskola-teremtő munkásságát kell megemlítenünk. A korszak jogtörténeti munkái közül Váró Mihály *Idea actionum juridicarum*,³ a Kőszegi Antal nevéhez kötött *Idea processuum*⁴ valamint Cserei Elek *Praxis procuratoria*⁵ című, a bíróságok előtti eljárás gyakorlati ismereteit tartalmazó műveket kell megemlítenünk. A történeti-földrajzi kutatásokat a 19. század században Fényes Elek, gr. Teleki József, Csánki Dezső folytatta, erdélyi vármegyékre, pontosabban csupán négyre (Hunyad, Kolozs, Kükküllő, Torda) vonatkozó adatokat ez utóbbi munkája tartalmaz. A vármegyei intézmény szervezetét, működését, politikai szerepét feltáró munkák azonban csak a 19.

¹ Trócsányi 1980. 8.

² A kezdetektől eltekintve elsősorban azokat a munkákat igyekszünk számbavenni, melyek korszakunkkal foglalkoznak, vagy erre vonatkozó adatokat is tartalmaznak.

³ Kv. 1742.

⁴ *Erdélyi perjogi emlékek Idea procesuum 1776. id. Szász Károly perjogi előadásai 1836. Kv. 1942.*

⁵ Kv. 1772.

század harmadik évtizedével kezdődően jelentek meg, bírósági gyakorlatára, jogszolgáltató tevékenységére vonatkozóan pedig Zsoldos Ignácnak a szolgabírói hivatalról írott műve 1842-ben.⁶ A Századok oldalain az 1860-as évek végétől 1890-ig számos vármegye főispán és alispán névsora jelent meg, a fejedelemségkori erdélyieket Lázár Miklós közölte 1887–1889 között. A megyék bíraskodási tevékenységének megismerése szempontjából igen jelentős előrelépést jelentett Dósa Elek,⁷ majd három évtizeddel később Hajnik Imre alapvető munkájának megjelenése.⁸ A vármegyék története iránti érdeklődés és kutatás a millenniumra megjelenő vármegyei monográfiák előkészítésével kapott újabb lendületet. E monográfiák ugyan igen változó színvonalúak, esetenként néhány esztendő késéssel kerültek kiadásra, mint a más szempontból példaértékű, Tagányi Károly, Réthy László és Pokoly József, majd Kádár József közös munkájának eredményeként megjelent *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Ennek első kötetében kapott helyet Pokoly Józsefnek az erdélyi vármegyei intézmény történetéről írott, máig alapvető tanulmánya.⁹ Ami a vármegyék története legértékesebb forrásainak, a vármegyei jegyzőkönyvek kiadását illeti, a 19. században csak a Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen szerkesztette, egyes vármegyei statútumokat tartalmazó *Corpus statutorum Hungariae municipalium* c. kiadvány látott napvilágot, melynek első, 1885-ben kiadott kötete tartalmazza az erdélyi törvényhatóságok határozatait. Annak ellenére, hogy három évvel a megjelenése után Jakab Elek a Századokban rámutatott a kiadvány hiányosságaira, a század folyamán ezek kiigazítására, a források teljesebb kiadására nem tettek kísérletet.¹⁰ A vármegyei levéltárak számbavételére is alig néhány esztendővel korábban, az 1880-as évek elején került sor, s a belügyminisztériumi kérdőpontokra adott válaszokat Pauler Gyula közölte a Századok 1881-es évfolyamában, majd Thallóczy Lajos a Magyar Történelmi Társulat 1885-ös kongresszusán tartott előadásában.¹¹ A századfordulótól az első világháború végéig terjedő időszakban sorra jelentek meg a magyarországi vármegyék szervezetét, működését részletesebben feltáró munkák, így Osváth Gyula, Fekete Lajos tanulmányai,¹² Erdélyben azonban a századfordulót követően, a millenniumra készített, ám esetenként csak az 1900-as évek elején kiadott, vitatható tudományos értékű vármegyei monográfiáktól és Török Pálnak a nemesi megye kialakulásáról írott munkájától¹³ eltekintve, korszakunkra vonatkozóan csupán egyes vármegyék lustrái kerültek közlésre a Genealógiai Füzetekben.

Magyarországon a kutatások 1918-at követően folytatódtak. 1929-ben megjelent Holub befejezetlenül maradt megyemonográfiája,¹⁴ a harmincas évek elejére pedig napvilágot

⁶ Zsoldos Ignác: *A szolgabírói hivatal. I. Törvénykezési rész*, Pápa 1842.

⁷ *Erdélyhoni jogtudomány*. I–III. Kv. 1861.

⁸ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899.

⁹ Pokoly József: *A vármegyei intézmény története 1301–1886*. In: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I. Ds 1901.

¹⁰ Jakab Elek könyvismertetése Sz 1888. 541–550, 642–659.

¹¹ Pauler Gyula: *Adatok vármegyei levéltáraink ismeretéhez*. Sz 1881. 402–410. Thallóczy Lajos, az a) osztály előadójának értekezése a történelmi anyagról. Sz 1885. p. 24–33.

¹² Osváth Gyula: *A vármegyei autonómia kifejlődése és a vármegyei tisztviselők jogállása 1848-ig*. Rimaszombat 1912. – Uő: *A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. Jogtörténeti tanulmány*. Bp. 1914. – Fekete Lajos: *A vármegyei tisztikar a XVI–XVII. században*. Bp. 1914.

¹³ Török Pál: *A nemesi megye megalakulása*. Kv. 1907.

¹⁴ Holub József: *Zala megye története a középkorban*. Pécs 1929.

láttak a vármegye polgári és büntető peres eljárását tárgyaló értekezések Torday Lajos, illetve Meznerics Iván tollából, de meg kell említenünk Föglein Antal közleményeit a Levéltári Közleményekben az 1930-as évek második felében a vármegyei notáriusról, jegyzőkönyvről és levéltárról.¹⁵ A második világháború alatt látott napvilágot Mályusz Elemér népiségtörténeti iskolájában Ila Bálint Gömör megyéről¹⁶ írott munkája, Angyal Pál és Degré Alajos munkája a 16–17. századi erdélyi büntetőjogról,¹⁷ majd a háborút követően több újabb munka is megjelent a jog- és közigazgatástörténet köréből, így Ember Győzőnek *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsról a török kiűzéséig*,¹⁸ a *Jogtörténeti tanulmányok* különböző köteteiben, a Bónis György és Degré Alajos szerkesztette, 1971-ben megjelent *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából* c. tanulmánykötetben. Bár nem korszakunkra vonatkozik, érdemeit és hatását tekintve mindenképpen meg kell említenünk Györffy György történeti-földrajzi hatalmas munkáját, amely a szakma figyelmét újra a megyékre irányította, és Engel Pál világi archontológiáját, amely a késő középkori vármegyei tisztségviselők eddigi legteljesebb névsorát hozta. Ami a forráskiadást illeti, az 1980-as évek elején a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya Levéltári Osztályának kezdeményezésére és irányításával, az OTKA anyagi támogatásával megindult az az országos méretű vállalkozás, mely az 1711 előtti vármegyei jegyzőkönyvek kiadását tűzte ki célul. Ennek eredményeként általában folyamatosan jelentek, jelennek meg a vármegyei protokollumokból készített regeszta kötetek, illetve Pest-Pilis-Solt vármegye esetében immár a második, 1740-ig terjedő sorozat is lezárult, néhány ilyen jellegű kezdeményezés viszont az első egy-két kötet után elakadt, vagy csak nemrégiben indult.¹⁹ A várme-

¹⁵ Meznerics Iván: *A vármegyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 1. sz.) Bp. 1933. – Torday Lajos: *A vármegyei polgári peres eljárás a 16–19. században*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 2. sz.) Bp. 1933. – Föglein Antal: *A vármegyei jegyzőkönyv*. LK 1938. 142–167. – Uő: *A vármegyei notárius*. LK 1936. 149–171. – Uő: *A vármegyei levéltárak első állandó őrzőhelye*. LK 1942–1945. 196–254.

¹⁶ Ila Bálint: *Gömör megye*. Bp. 1944–1946.

¹⁷ Angyal Pál–Degré Lajos: *A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata*. Bp. 1943 (Angyal szeminárium kiadványai 49. sz.) Újabb kiadása: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Bp. 2004. 144–262.

¹⁸ Bp. 1946.

¹⁹ Az eddig megjelentek az *Írott emlékezet. Másfél évtized levéltári kiadványaiból* c., 2001-ben megjelent kiadvány alapján: Barsi János: *Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1577–1578*, Miskolc 2001. (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei levéltári füzetek 41.) – Tóth Péter: *Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1571–1579*, Miskolc 1996. (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei levéltári füzetek 35.) – Uő: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok) I. 1558–1560*, Miskolc 1990. – Uő: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1561–1563*, (Szerk. Dobrossy István) Miskolc, 2001. (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei levéltári füzetek 40.) – Gecsényi Lajos: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1580–1616*, Győr 1990. – Uő: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1617–1626*, Győr 1995. – Tóth Péter: *Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589*, Sopron 1994. – Kántor Klára: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1638–1702*, (Szerk. Erdélyi Szabolcs) Esztergom 1999. (Komárom-Esztergom Vármegyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 4. Jegyzőkönyvi regeszták I.) – Oborni Teréz: *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1597–1603)*, Salgótarján 2000. – Tóth Péter: *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1652–1656)*, Salgótarján 2001. – Henszel Ágota: *Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*

gyei intézmény történet-kutatás helyzete azonban Magyarországon sem olyan jó, mint amennyire ezt a fenti felsorolás sejteti. A megye középkori történetének, működésének, szervezetének alaposabb feltárára váró területeit jelzik Csukovits Enikő, Tringli István, Szakály Ferenc tanulmányai. A korai vármegye tekintetében viszont az erdélyihez csaknem hasonló nagyságú adósságot kell törleszteni. Az utóbbi évek kutatásai nyomán ugyanis világossá vált, hogy a kora újkori magyarországi vármegyéről meghonosodott toposzokat is igazítani kell.²⁰

Az erdélyi, román és magyar történetírás 1918 után a vármegyei intézmény története tekintetében újabb eredményeket alig tud felmutatni. Ioan Lupaş ugyan a *Revista Arhivelor* első, 1924–26-os évfolyamában a már megjelent magyar közlések alapján ismertette az erdélyi vármegyei és városi levéltárakat, mivel azonban a 17. századi vármegyei protokollumok nagyrészt magyar nyelvűek, a román szakemberek többsége nem tudta hasznosítani adataikat, másrészt pedig, részben az előbbiből következően, a fejedelemség kora, és különösen annak közigazgatása, bírósági szervezete, gyakorlata iránt elég csekély érdeklődést mutatott a román történettudomány.²¹ Az elkövetkező évtizedekben Olivia Pescariu ugyanennek a folyóiratnak az 1962-es évfolyamában, Kolozs vármegye levéltárának bemutatása elé egy rövid, s a 17. századi fejlődést éppen csak nagyvonalakban tárgyaló, tévedésektől sem mentes bevezetőt írt. Érintőlegesen foglalkozott a témával Kiss András az úrszékről, David Prodan pedig az erdélyi falusbírásról írott tanulmányában, majd előbbi a Román Állami Levéltár Kolozs megyei Fióklevéltárának 1979-es útmutatójában a területi-közigazgatási szervek levéltárai elé írott alapos, ezen intézmények hatáskörét, működését, történeti fejlődését is felvázoló tanulmányában.²² Azt is el kell azonban mondanunk, hogy diktatúra utolsó évtizedeinek levéltári viszonyai sem tették lehetővé egy ilyen jellegű munka megkezdését. A helyzet 1989-et követően változott meg: 1994-ben megjelent Kiss Andrásnak csaknem egy évtizede kéziratban maradt, alapvető tanulmánya a vármegyei filiális székek keletkezéséről,²³ 1999. végén pedig megkezdődött az erdélyi vármegyei jegyzőköny-

1629–1634. 2/1. Nyíregyháza 1996. – Künstlerné Virág Éva: *Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635–1640.* 2/2. Nyíregyháza 1997. – Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1. 1595–1600.* (Szerk. Feiszt György) Szombathely 1989. (Vas vármegyei levéltári füzetek 2.) – Uő: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 2. 1601–1602. 1631–1641.* (Szerk. Feiszt György) Szombathely 1992. (Vas vármegyei levéltári füzetek 6.) – Bilkei Irén–Turbuly Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1. 1555–1611.* Zalaegerszeg 1989. (Zalai Gyűjtemény 29) – Turbuly Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2. 1611–1655.* Zalaegerszeg 1996. (Zalai Gyűjtemény 39).

²⁰ Vö: Dominkovits Péter: *A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye.* Sz 2005/4. 855–889.

²¹ Lupaş, Ioan: *Un tablou statistic al arhivelor judeţene şi oraşeneşti din Transilvania.* (Az erdélyi vármegyei és városi levéltárak statisztikai kimutatása) RevArh 1/1924–1926.

²² Pescariu, Olivia: *Arhiva comitatului Cluj.* (Kolozs megye levéltára) RevArh 1962/1. 102–116. Kiss Andrei: *Forul dominal în Transilvania.* (Az erdélyi úrszék) RevArh 1969/2. 59–70. – Prodan, David: *Judele satului jobăgesc în Transilvania.* (Az erdélyi falusbíró) Anuarul Institutului de Istorie Cluj, 4/1961. 217–235. – [Kiss Andrei]: *Comitatele, scaunele, districtele, prefecturile, preturile şi fondurile create.* (Vármegyék, székek, vidékek és levéltáraik). Indrumător în Arhivele Statului Judeţului Cluj. I. (A Román Állami Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának levéltárismertetője) Indrumătoare arhiviste (Levéltárismertetők) 16. Buc. 1979. 143–163.

²³ Kiss 1994. 39–69.

vek kiadásra való előkészítése, amely végeztével lehetővé válik egy korszerű vármegye intézménytörténeti monográfia megírása.

A munka során két tény hamarosan nyilvánvalóvá vált: egyrészt hogy, minden érdeme ellenére, Pokoly megállapításainak jó része, amelyeket a megjelenése óta eltelt században a közigazgatás- és jogtörténeti munkák szerzői kritika nélkül átvettek, tarthatatlanok. Másrészt, mivel egy-egy kérdéskör részletekbe menő tisztázását nem is vállalhatta fel, az erdélyi vármegye intézményéről való ismereteink nagymértékben hiányosak. Különösen szembetűnőek voltak ezek az erdélyi megye legjelentősebb tevékenységi területére, a bírósági gyakorlatra vonatkozóan. A helyzetet súlyosbította, hogy bár a bíraskodást Pokoly is a megye legfontosabb működési területeként jelölte meg, meglehetősen nagyvonalúan átsiklott a bonyolultabb kérdések felett, véleményét az akkor még teljesebb, hozzáférhető vármegyei protokollumok adataival nem szembesítette, s a jogtörténet addigi eredményeit is meglehetősen ritkán használta. Mentségül szolgál, hogy a felmerülő kérdésekre az általunk is említett, 18–19. századi jogi kézikönyvekben, ezek jellegéből eredendően, az esetek többségében hiába is keresett választ. Ezek ugyanis a jogi ügyletek gyakorlati oldalára helyezték a hangsúlyt, egy-egy törvényszék kialakulására, történetére általában nem tértek ki, vagy megelégedtek a legutolsó, természetesen 18. századi szabályozás ismertetésével, a fejedelemségkori fejlődés, működés így ismeretlen maradt. Kiss András több mint egy évtizede felhívta a figyelmet arra, hogy „jogtörténeti kutatásunk egyik jövőbeli feladata lenne például éppen annak a százévi fejlődésnek a feltárása, amelyet a vármegyei bíraskodás a XVI. század közepétől a XVII. század közepéig, a teljes hatáskör kibontakozásától a hármas tagolódású törvénykezés kialakulásáig tett meg.”²⁴ A fentiekben, valamint azon túl, hogy ez a vármegye legjelentősebb önálló tevékenységi területe, s „önkormányzatiságának” attribútumait leginkább, pontosabban túlzás nélkül itt gyakorolta, a vármegyei joggyakorlat részletekbe menő feltárását további két tényező indokolta: 1.) Már említett munkájában, a fejedelmi táblának szentelt fejezetben ennek működését Trócsányi csak nagyvonalakban vázolhatta fel, megállapítva és ugyanakkor figyelmeztetve, hogy az erdélyi perjog 16–17. századi monografikus feldolgozása, a szétszórt peres anyag összegyűjtése és vizsgálata alapján, a jövő kutatás feladata. Ahogy annak tisztázása is, „hogymely perek indultak a fejedelmi táblán, s melyek jutottak oda fellebbezés útján”.²⁵ A vármegyei bírósági gyakorlat ismerete mindkettőhöz közelebb vihet, mivel, mint tudjuk, a táblai és a vármegyei széki peres eljárás az 1619-es Bethlen féle kodifikációt és jogharmonizációt követően, csekély eltéréssel megegyezett. A vármegyei sedrián tárgyalt perek részletes feltárása pedig nagyrészt választ ad a Trócsányi által felvetett második kérdésre is: a konkrét esetek alapján ugyanis világosan elhatárolhatóvá válnak, hogy melyek azok a percsoporthoz, amelyeket az említett 1619-es artikulusz ugyan mindkét fórumon, azaz a táblán és a vármegyei sedrián egyaránt indíthatókként és lefolytathatókként jelölt meg, ám amelyeket a jogszokás és gyakorlat a vármegyei székre utalt, s melyek azok, amelyek, kizárólagos alapon, a táblán indultak.

2.) A kommunista diktatúra által a történetkutatásra is rákényszerített osztályharcos ideológia a rendi korszak bírósági fórumait, bíraskodását sem kímélte, s ezekről egy olyan torz, az „elnyomott és kizsákmányolt osztályt” kíméletlenül és minden törvényes eljárás nélkül, a legkisebb vétségért csonkító, halálra verő, gyilkoló erőszakszervezet képét alakította ki és

²⁴ Kiss 1994. 63.

²⁵ Trócsányi 1980. 376.

honosította meg a szakirodalomban, amely minden történelmi alapot nélkülöz, s amelynek igazítása igencsak időszerű.

Jelen dolgozat elsődleges célja Torda vármegye bírósági szervezetének, gyakorlatának részletes vizsgálata, ennek révén feltárva az erdélyi fejedelemségkori vármegyei bírósági gyakorlat általános és a vármegyei sajátos vonásait. Reményeink szerint ez által hozzájárulunk a fenti kérdéskörök jobb megismeréséhez és az erdélyi jogtörténet egy fehér foltjának megszüntetéséhez. Munkánk azonban túllépi, túl kell lépnie a joggyakorlat kérdéskörét, mivel egy törvényhatóság bírósági gyakorlatának vizsgálata elképzelhetetlen az azt működtető hatóság történetének, fejlődésének, működésének feltárása nélkül. Az erdélyi vármegyei intézmény és székhely története, fejedelemségkori sajátos fejlődése, utóbbi tagolódása, a vármegye státútum alkotó tevékenysége, tisztségviselői kara mind szervesen kapcsolódik kutatásunk tárgyához, következésképpen munkánk részét kellett képeznie.

A források. Vizsgálódásaink alapját Torda vármegye fejedelemségkori törvénykezési- és közgyűlési jegyzőkönyvei képezték. A forrásegyüttes ma már páratlan, ugyanis az egyetlen olyan, amely a generális, parciális és filiális széki protokollumokat egyaránt megőrizte. Az első, 1607-el kezdődő kötet a generális széken tárgyalt perek, illetve egyes közgyűlési, közigazgatási jellegű határozatok feljegyzéseit tartalmazza 1662-ig. A második kötetbe 1666-tól kezdődően a Torda vármegyei alsó járás parciális, illetve 1672-től a filiális széken folytatott pereket jegyezték be, 1686-tal bezárólag. A harmadik szintén az alsó járás parciális és filiális székeinek ügyeit tartalmazza az 1693-as esztendővel kezdődően. Ez utóbbiból csak az 1700-ig terjedő részt használtuk fel. A jegyzőkönyvek azonban távolról sem teljesek: a derékszék protokollumából hiányzanak az 1610–1614, 1641–1645 közötti, valamint az 1631, 1634-es esztendőkbeli feljegyzések, s a meglévőkből is gyakran egy-egy törvénytörvény, első vagy utolsó napja elkallódott az idők folyamán. Vizsgálatainkat tehát ezekkel a hiányosságokkal kellett elvégeznünk.

Korszakhatár. Az általunk megjelölt 1700-as esztendő önkényesen megjelölt időpont, a székek fejlődésében semmilyen szempontból nem jelent korszakhatárt. Amikor a korszakhatár kérdésével szembesültünk, nyilvánvalóvá vált, hogy ha az önálló erdélyi fejedelemség megszűnését jelző, általánosan elfogadott 1690-es esztendővel zárjuk vizsgálatunkat, fel kell adnunk a teljes vármegyei törvénytörvény szerkezet bemutatásának igényét. Ez egyben azt is jelentette volna, hogy a filiálisra vonatkozó immár egyedüli elsődleges forrást mellőzzük, s ebből következően a kifejlett filiális szék működésének vizsgálatát kizárjuk. Tekintettel arra, hogy a források tanúsága szerint 1690 a vármegyei székek működésében semmiféle változást nem hozott, a bevett időpontot a teljesebb kép érdekében feláldozhatónak ítéltük, és a záró esztendőt a székek fejlődéséhez igazítottuk.

I. A nemesi vármegye és széke kialakulása, fejlődése

Bár munkánk célja egy erdélyi vármegyei szék kora újkori bíraskodási gyakorlatának bemutatása, elengedhetetlenül szükséges nemcsak a sedria keretétől szolgáló vármegyei intézmény fejedelemségekori fejlődésének áttekintése, hanem a középkori előzményeknek, ha csak nagyvonalakban való felvázolása is.

I. 1. A nemesi vármegye és sedria a 16. század közepéig²⁶

A királyi vármegye helyébe lépő, pontosabban az előbbi, korai feudális intézmény maradványainak új, korai rendi elemekkel való összeolvadásából kialakuló nemesi vármegye²⁷ magyar királyságbeli első „életjelének” a zalai királyi szerviensek 1232-es kehidai oklevélét tekintette a szakirodalom. Ebben a „Zalán innen és túl lakó összes királyi szolgák”,²⁸ tekintettel a vidékükön a gonosz emberek által elkövetett jogtalanságokra, kártételekre és sérelmekre, valamint arra, hogy bírák messze vannak, s az igazságot keresők hiába keresték jogukat, a király engedélyt kérték és nyerték el, hogy bíraskodhassanak, és igazságot szolgáltatthassanak. A következő évtizedekben országszerte feltűntek a nemesség választott bírái, a szolgabírák (judex nobilium), akiknek megjelenését Eckhart a nemesi vármegye létrejöttével azonosítja,²⁹ Szűcs Jenő viszont – s nyomán a szakemberek többsége – a nemesi vármegye kialakulását lezáró pillanatnak a megyésispán és a szolgabírák együttes eljárását, bíraskodását tekinti, amely az 1267-es dekrétumot követő évben Somogyban majd Zalában vette kezdetét.³⁰

Az így kialakult, eredetileg szinte kizárólag törvényhatóságként működő (szemben az elsődlegesen igazgatási egység szerepét betöltő királyi vármegyével³¹) vármegye joghatósága alá tartozott a területén élő minden nem kiváltságolt nemes és nemtelen, előbbiek fölött azonban csak lopás, rablás, pénz- és tizedügyekben ítékezhetett a vármegye. A felsoroltakon túlmenően azonban, az 1298-as XXVI. törvénycikknek köszönhetően, Nagy Lajos koráig meglehetősen széleskörű bíraskodási hatalmat gyakorolt a vármegye, mivel az említett cikkely kimondta, hogy minden, a nádor bírói jogkörébe tartozó ügyben, amennyiben a nádor vidéki bíraskodása nem működik, a vármegye helyettesítheti.³² Ezzel párhuzamosan azonban számos birtokos, különösen a legnagyobbak, királyi kiváltságlevéllel mentesítették

²⁶ A magától értetődően korszakhatárnak bevett 1526, 1541 év helyett a tényleges változást jelző időszak határt választottuk.

²⁷ A nemesi vármegye kialakulására vonatkozóan Török Pál említett munkája mellett: Mályusz Elemér: *A magyar köznemesség kialakulása*. Sz. 1942. 272–305, 405–426. – Mályusz 1988. 18–20, 31–33. – Szűcs Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Bp. 1984. 341–394.

²⁸ Eckhart 2000. 106.

²⁹ Uo. 107.

³⁰ Szűcs Jenő: *i. m.* 382.

³¹ Szakály Ferenc: *Tolna vármegye középkori szolgabírái. (Esettanulmány)*. TSz 1997. 3–4. 411.

³² Hajnik 1899. 77–78.

népeiket a vármegyei törvényszék joghatósága alól, sőt pallosjogot szereztek, amely a szabadispánság (liber baronatus) kialakulásához vezetett, ennek következtében a vármegye és a vármegyei sedria tekintélye az Anjouk alatt jelentősen csökkent. Ehhez a tekintélyvesztéshez jelentős mértékben hozzájárult Nagy Lajos azon intézkedése is, amelyre fentebb már utaltunk, s amely lényegében megfosztotta a vármegyei széket a nádori bíraskodás helyettesítésének jogától,³³ s ezentúl már csak saját jogkörében ítélezhetett a nemesek kisebb jelentőségű, 100 forintot meg nem haladó ügyeiben, s ennek megfelelően a kisebb hatalmaskodás eseteiben.³⁴ Általános elv volt, hogy birtokjogi, illetve kiváltságokkal kapcsolatos perekben a vármegye nem ítélezhetett. A gyakori hatalmaskodások, birtokfoglalások azonban arra kényszerítették az uralkodót, hogy időről-időre feljogosítsa a vármegyéket az említett, nagyobb hatalmaskodásnak minősülő ügyekben való ítélezésre is, így például Zsigmond 1435. évi dekrétumának 4. cikkelyével (ennek háttérében azonban a vármegyei nemesség megerősítésének szándéka is húzódott), amit 1439-ben Albert felújított.³⁵ Az említett cikkely szerint a sértettek a királyi parancslevél kikérése után az illetékes vármegyei ispánhoz és szolgabírákhoz folyamodhatnak, akik kötelesek kihirdetett gyűlés (proclama congregatio) módjára összehívott széken az ügyet kivizsgálni, és amennyiben a hatalmaskodás tényét megállapították, „az e részben nekik adott hatalomnál fogva adják vissza azoknak, akiktől igazságtalanul elvették, s védjék és tartsák meg őket azoknak uralmában.”³⁶ Hasonló tartalmú V. László 1454-es dekrétumának 15. cikkelye, illetve annyiban több, hogy az igazságszolgáltatást elmulasztó vármegyei ispán, alispán büntetését és annak módját is előírja.³⁷ Horogszegi Szilágyi Mihály kormányzó 1458-ban, V. László említett rendeletét felújítva utasította a vármegyéket az 1456-tól elkövetett „kártételek és jogtalanságok” kivizsgálására és ezek ügyében törvénytételre.³⁸ Joghatóságának, tekintélyének állandóbb növekedését eredményezte Mátyás 1486-os rendelete, amellyel minden, az ispán és más rendes bírák hatósága alól adott korábbi és a rendelet után adandó kiváltságot semmisnek nyilvánított, az örökös ispánok kivételével.³⁹ Az ugyanezen évi 1. és 2. cikkely, a nádori, más néven köztörvényszék és a kihirdetett gyűlések megszüntetéséről, valamint a gonosztevők üldözését, kiirtását (a vármegye megkeresésére királyi engedély kiadása után) az ispán kötelességévé tevő paragrafus⁴⁰ szintén a vármegyei bíraskodás hatáskörét növelte.

A Mátyás halálától Mohácsig terjedő csaknem négy évtizedben folytatódott vármegyei igazságszolgáltatás joghatóságának kiterjesztése: 1492-ben Ulászló megerősítette a nádori köztörvényszék és a kihirdetett közgyűlés eltörlésére vonatkozó hat esztendővel korábbi királyi rendeleteket,⁴¹ eltörölte elődjének a vármegyei széken a tisztségviselőknek az esküdt nemesekkel való bíraskodására vonatkozó rendeletét, s a bíraskodást kizárólag az ispánok,

³³ Uo.

³⁴ Hajnik egy 1498-as Ung vármegyei példa alapján állítja, hogy a nagyobb hatalmaskodási keresetet is lehetett a vármegyei széken indítani, de ebben az esetben is a sedria csak az élő ember díját ítélt meg. L. Hajnik: *i. m.* 83.

³⁵ MTT I. 1000–1526. Bp. 1899. 255, 293.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 325.

³⁸ Uo. 331.

³⁹ Uo. 423.

⁴⁰ Uo. 407, 409.

⁴¹ Uo. 503, 505.

alispánok és szolgabírák hatáskörébe utalta.⁴² Az ez évi 72. cikkely értelmében a vármegyei sedria tekintélye újra gyarapodott, mivel az említett törvénycikk szerint a királyi kúriába konokul fellebbező felet, amennyiben ez az alsóbb, báni, vajdai, vármegyei és más rendes törvényszék ítéletét hagyja helyben, az ott kirótt büntetés kétszeresén kell elmarasztalni. Ugyanakkor azt is kimondta, hogy az olyan pereket, amelyekben a vármegyei szék egyedül saját személyében leteendő esküt ítél meg, nem lehet fellebbezni.⁴³ Három esztendővel később újra az ispánok joghatósága alól mentesítettek ügye kerül napirendre: a királyi dekrétum értelmében minden olyan „főpap, urak, bárók és más nemesek”, akik illetékes vármegyéjük törvényszékén „maguk számára törvényt szereznek”, azaz felperesként perbe hívnak másokat, ám ellenkező esetben kiváltságukra hivatkozva törvényt nem állnak, „tartozzanak és kötelesek legyenek bárkinek a kérésére az ispánok vagy alispánok és szolgabírák bíraskodásának és joghatóságának engedelmeskedni és magukat alávetni.”⁴⁴ Tovább bővítette a vármegyei sedria illetékességét az 1498. évi 38. cikkely, amely arra kötelezte a vármegyei birtokkal rendelkező szabad királyi városokat, hogy amennyiben birtokukról a vármegyebeli nemesek ellen kisebb hatalmaskodásnak minősülő kihágást követnének el, az illetékes vármegye székén álljanak törvényt.⁴⁵ Az 1504-es rendeletnek köszönhetően a vármegyei törvényszék csaknem teljes joghatóságát elnyerte: az ez évi dekrétum 7. és 8. cikkelye ugyanis felhatalmazza a vármegyei sedriákat a 100 forintot meg nem haladó elzálogosított birtokjogok ügyében való ítélkezésre, valamint mindazon 10 holdig terjedő szántóföldek, rétek és erdők új foglalásai tárgyában, amelyekre Mátyás halála után került sor.⁴⁶

Werbőczy Hármaskönyvében a vármegyei szék immár teljesen kiforrott alakjában és hatáskörrel jelent meg, s az elkövetkező évszázadban értékhatár, illetve szervezeti változástól eltekintve, változatlanul bíraskodott a fentebb már felsoroltak ügyekben, amelyekhez valamikor 1514 előtt csatolták, a Tripartitum III. rész 7. cím 5. §-a szerint, a 100 forint értéket vagy becsüt meg nem haladó hitbér és jegyajándék miatt indított (korábban az egyházi bíróságok hatáskörébe tartozó) pereket is.⁴⁷ Ugyancsak a Hármaskönyv biztosította a vármegye részvételét az úriszéki bíraskodásban – két szolgabíró kötelező jelenlétét írva elő –, s mint annak feljebbviteli fórumát határozta meg.⁴⁸ A III. rész 32. címében pedig, „a gonosztevő és rossz emberek megbüntetését és kivégzését”, a kiváltságolt nemesek mellett, mint az ispánok, alispánok és szolgabírák joghatóságában állót rögzítette.⁴⁹

Ez a joghatósági, jogköri növekedés egyszersmind jele annak az igen jelentős szervezeti változásnak, amely a 16. század közepére a megyék életében végbement, melynek eredményeként kialakult a megyegyűlés, az alispán pedig a központi hatalom helyett a helyi nemesség képviselőjévé vált, valamint kialakultak azok az új intézmények, amelyek a 19. századig működtek,⁵⁰ s amelyet Tringli István nyolc pontban foglalt össze:

⁴² Uo. 515.

⁴³ Uo. 527.

⁴⁴ Uo. 571.

⁴⁵ Uo. 617.

⁴⁶ Uo. 677.

⁴⁷ HK III. 7.

⁴⁸ HK III. 26.

⁴⁹ HK III. 32.

⁵⁰ L. Tringli István: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről*. TSz 1997. 3–4. 397–398. – Szakály Ferenc: *i. m.*

1. a megyegyűlések kialakulása,
2. a járások szerepének megnövekedése,
3. az állandó esküdtek megjelenése,
4. a vármegyei közösség fogalmának továbbfejlődése,
5. a megyecímer, a vármegyei pecsét bevezetése,
6. áttérés a szervezettebb írásbeliségre,
7. új vármegyei hatáskörök megjelenése, a közigazgatás kezdetei,
8. a megye rendi szerepének kezdetei.⁵¹

Ennek az új megyének Tringli István egy új, a korábbi időszakról megkülönböztető, lényegét kifejező elnevezést is javasolt: önkormányzati vármegye.⁵²

Arra a kérdésre, hogy a korszakbeli sedriák hol, mikor és milyen körülménynek között működtek, történetírásunk hosszú ideig nem adott választ, illetve a kérdés ebben a formában fel sem merült. Ezt a hiányosságot csak néhány esztendeje pótolta Csukovits Enikő.⁵³

I. 2. Az erdélyi vármegyei intézmény és szék fejlődése

A szakirodalomban immár toposz, hogy az erdélyi vármegyei fejlődés elmaradt a királyságbeli mögött, a hét vármegye mint egy királyságbeli vármegye nyilvánult meg, élükön a vajdával, mint ispánnal, s a vajdai intézmény korlátozó szerepe miatt a királyságbeli vármegyék középkori szerepét, súlyát csak a fejedelemség korában érték el. Ami pedig az erdélyi megyék bíraskodását illeti, erre vonatkozóan Pokoly meglehetősen zűrzavart teremtett: hol nagyvonalakban pontosan meghatározta hatáskörét, hol, hivatkozás nélkül, a magyarországiakénál szélesebb jogkört tulajdonított az erdélyieknek, hol kijelentette, hogy a vajdai szék és a vajdai congregatio a vármegye teendőit igen nagymértékben a maga hatáskörébe vonta.⁵⁴ Vitathatatlan, hogy az időben is később kialakult erdélyi megyék helyzete és kapcsolata a királyi hatalmat képviselő és akaratát közvetítő vajda léte miatt más jellegű, közvetett volt a központi hatalom felé, politikai jelentőségük valóban elmaradt a királyságbeliek mögött. Bíraskodási szempontból azonban, véleményünk szerint, a kérdés újabb alapos vizsgálatára, s a Pokoly óta eltelt száz esztendő eredményeinek felhasználásával, sok esetben ártételezésre van szükség. Ez a feladat, a teljes fennmaradt vármegyei okleveles anyag áttekintése után, a korszak avatott kutatóira vár, az alábbiakban csak arra vállalkozhattunk, hogy a Pokoly által idézett oklevelek ellenőrzése, illetve az azóta eltelt időszakban kiadásra került források alapján a legkirívóbb tévedéseket, félreértelmezéseket igazítsuk.

Mindenekelőtt természetesen az erdélyi nemesi vármegye kialakulásának kérdéskörével kell foglalkoznunk. Közismert, hogy az erdélyi vajdaság megszervezésére Szent István 1003-as, az utolsó erdélyi gyula fölötti győzelme után került sor, s a királyi vármegyék is ezt követően alakultak ki a 11–13. század folyamán. A nemesi megyék Erdélyben a királyságbeliekhez viszonyítva későn, a 14. század első évtizedeire alakultak ki, ezt azonban,

⁵¹ Tringli István: Megyék a középkori Magyarországon. In: *Vármegyék és szabad kerületek* I–II. (Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár Közleményei 27.) Szerk. Radics Kálmán. Debrecen 2001. 46.

⁵² Tringli: *i. m.* 397.

⁵³ Csukovits Enikő: *Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban*. TSz 1997. 3–4. 363–386.

⁵⁴ Pokoly 1901. 291, 317, 323, 280, 292.

Tagányi⁵⁵ s az ő nyomán Eckhart véleményével szemben, nem a honfoglaló, szabad magyarság leszármazottjainak – Eckhart megfogalmazása szerint a „köznemesei elem”⁵⁶ – hiánya okozta, hiszen Mályusz kutatásai nyomán világossá vált, hogy Erdélyben sem hiányoztak az olyan nemzetségek, melyek ősi jogon birtokoltak, és leszármazottaik joggal tarthatók királyi szerviseknek. Következésképpen az erdélyi köznemesség nem kizárólag a várjobbágyaságból emelkedett ki, tehát nem is alacsonyabb rangú, mint a királyságbeli.⁵⁷ Mályusz véleményét alátámasztja az 1291-es dekrétum is, melynek értelmében az erdélyi nemességet és a megyéket ugyanaz a jogkör illette meg, mint a királyságbelit.⁵⁸ (A késés oka talán inkább abban keresendő, hogy az erdélyi megyék megszervezésében adódott lemaradást a tatárjárás okozta pusztulás jelentősen megnövelte.) A törvények, királyi rendeletük tükrében tehát a vajda joghatósága alatti erdélyi megyék a királyságbeliekhez hasonló módon működtek, fejlődtek, hiszen ezek egyetemlegesen vonatkoztak minden királyságbeli törvényhatóságra. Alapvetően különbözött azonban az ispánok kinevezésének módja: míg a királyságbelieket a király, általában a vármegye legtekintélyesebb, vagyonosabb nagybirtokosai közül emelte ebbe a tisztségbe, akik esetlegesen országos méltóságot is betöltöttek, addig az erdélyieket a vajda nevezte ki saját familiárisai köréből, akik aztán a maguk rendjén szintén familiárisaik közül választották ki alispánjaikat. Az erdélyi ispánok, alispánok tehát igen gyakran nem vármegyebeliek, sőt nem is erdélyiek voltak.

Ami a vármegyék törvénykezését, jogkörüket illeti, a királyságbelieknél már ismertetett törvények természetesen az erdélyiekre is vonatkoztak. Valótan tehát Pokoly azon állítása, hogy az erdélyiek szélesebb hatáskörrel rendelkeztek volna, hiszen a királyságbeliek ugyanúgy ítéleztek polgári és büntetőperes ügyekben (a 16. században a szakosodott székek is kialakultak), s a polgári peres ügyek értéke is, Pokoly véleményével szemben, ugyanakkora volt: az általa a nagyobb értékű ügyekben való ítélezésre idézett oklevél ugyanis nem polgári per, hanem hatalmaskodás miatt indított kereset.⁵⁹ A királyságbeli, illetve az erdélyi vármegyék hatáskörének összevetésére pedig csak a fennmaradt teljes okleveles anyag feldolgozása, közlése után nyílik majd lehetőség. Hasonlóképpen túlzónak minősíthetjük azt a megállapítást, hogy az erdélyi vármegyék a perfolyamat befejezéséig, azaz a vajdai, alvajdai széken is, a szolgabírák, esküdtek révén követték az ügymenetet, és befolyásuk is volt egy-egy ügy kimenetelére.⁶⁰ A vajdai, alvajdai széken ugyanis a szolgabírák nem meggyeiket képviselték (sokkal inkább gyakorlati szempontok kívánták meg jelenlétüket, hiszen egy-egy ügy háttéréről ők szolgálhattak felvilágosítással), s a fellebbezéssel, akárcsak a királyságbeli megyékből, az erdélyiek hatásköréből is kikerült a per.

Ami a harmadik állítását illeti, hogy tudniillik a generalis congregatio, illetve a vajdai, alvajdai szék a vármegyék teendőinek nagyrésztét saját hatáskörébe vonta, ebben a formában nem állja meg a helyét. Borsai Iván kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy a generalis congregatióra a vármegyétől sohasem kerültek ügyek,⁶¹ ez tehát közvetlenül nem vehette át

⁵⁵ Tagányi Károly: *Vármegyei önkormányzatunk keletkezése*. Értekezések a történelmi tudományok köréből XVIII. k. 6. sz. Bp. 1899.

⁵⁶ Eckhart 2000. 115.

⁵⁷ Mályusz 1988. 19.

⁵⁸ Uo. 20–21.

⁵⁹ Pokoly 1901. 291–292. Az oklevél közölve: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára* (Szerk. Barabás Samu), (a továbbiakban: TOKI) I. Bp. 1895. 416–423.

⁶⁰ Uo. 323.

⁶¹ Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. 46.

a vármegye feladatát. Az viszont a kiadott okleveles anyag alapján megfigyelhető, hogy míg a kisebb értékű, jelentőségű polgári és büntetőperes ügyekben igen hatékonyan ítélkezett – így például a kisebb hatalmaskodás különböző eseteiben, a generalis congregatio által kért vizsgálatot nem végrehajtó bálványosi várnagy ellen,⁶² 1408-ban egy birtok harmadrésze fölött,⁶³ úriszéki ügyek esetében például 1425-ben és 1430-ban⁶⁴ –, addig a hatáskörébe tartozó, de nagyobb értékű, vagy a vármegye tekintélyesebb nemesei közt folyó pereket, mint az említett 1416-ost is, igen gyakran az alvajda elé utalta. Számos olyan esettel is találkozhatunk azonban, mikor a kisebb vagy egészen csekély értékű, fontosságú perekben is az alvajda vagy vajda elé utalta a vármegye a pert vagy fellebbeztek a perlekedők. Valószínűleg ennek az appellált jelentéktelen perek áradatának kívántak gátat vetni, de egyben a vármegyei székek tekintélyét is növelte a Werbőczy által is (III. rész 4. c.) idézett, konkrét időponthoz sajnos nem köthető rendelkezéssel, amely megtiltotta a vármegyei széken indított, 3 forint alatti perek fellebbezését a vajda elé.⁶⁵ A tömeges apellatiók magyarázata a megyék vezető tisztségviselőinek a vajdával szembeni alárendelt helyzetében, s a vajdák nagy, a királyságbeli párhuzamként gyakran említett nádorénál nagyobb, csaknem korlátlan hatalmában kereshető.

Ezt igen jól illusztrálja az úriszék erdélyi fejlődése: míg az királyságbeli köznemesség, 13. századi előzmények után a 14. század közepére egyetemleges kiváltságnak tekintette és igényelte, hogy a kisebb jelentőségű ügyekben jobbágyaik és szolgálai felett ítélkezhesse, s gyakorolta is ezt a hatalmat,⁶⁶ addig az erdélyieknek ugyanezt a jogát Szécsényi Tamás vajda 1342-es, az erdélyi törvénykezési eljárást szabályozó oklevelében ugyan elismerte,⁶⁷ s Nagy Lajos 1365-ös privilégiumával megerősítette, ám ténylegesen csak Zsigmond 1391-es parancsát követően gyakorolták. Mályusz szerint ennek háttérében a vajdák álltak, akik nem engedték a földesúri bírói hatalmat teljes mértékben érvényesülni, hogy az ítélkezésből befolyó bírságokat maguknak és tisztjeiknek megtarthassák.⁶⁸ Hasonlóképpen szemléletes példa a vajda befolyására Régeni Dénes fia Tamás 1345-ös, az erdélyi káptalan előtt tett tiltakozása, amely szerint Péter erdélyi alvajdának az ellene Domokos fia Miklós és Patai András fia Péter által indított perében hozandó ítéletét nem ismeri el, mivel ellenfele az alvajda veje, és a vajda az ez iránti kedvezésből az ügyet nem tette át a generalis congregatióra.⁶⁹

A királyságbeliek fejlődésénél említett törvények mellett az első, külön az erdélyiekre vonatkozó szabályozás, (tulajdonképpen egyes korábbi törvények és a nemesség kéréseinek összefoglalása) Szécsényi Tamás vajda már említett, 1342-es rendelete, melynek értelmében adósság miatt az ispánt csak a vajda elé lehet idézni, a vármegyei szék elé nemest citálni csak a szolgabíró vagy annak embere által lehet, s nemes fölött, még ha elfogatása nem is mellőzhető, csak a vajda ítélkezhet.⁷⁰ A következő századokban, 1526-ig, az erdélyi vármegye

⁶² TOKI I. 202.

⁶³ Uo. 265.

⁶⁴ Uo. 367, 392.

⁶⁵ HK III. 3. 13.

⁶⁶ Mályusz 1988. 26.

⁶⁷ Közölve: TOKI I. 67–69.

⁶⁸ Mályusz 1988. 26.

⁶⁹ *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez.* (Szerkesztette Varjú Elemér) I. 1214–1457. Bp. 1908. 124–125.

⁷⁰ L. a 29. sz. jegyzetet.

gyei törvényszék a magyarországihoz hasonlóan, az ott s a Hajnik, Mályusz által röviden, Pokoly által részletesebben vázolt módon fejlődött, alapvető eljárás- és hatáskörbeli eltérést Werbőczy sem említ,⁷¹ kiteljesedése azonban, s ezt mutatja a vármegyei kiadványok gyarapodó száma is, a 14. század utolsó és a 15. század első évtizedeire tehető. Nem véletlen, hogy a század közepén a vizsgálat lefolytatására a hiteleshelyek mellett a vármegye is megbízást kapott a vajdától, ami jelentőségének növekedését mutatja.⁷²

Jelentős különbség a királyságbeli és erdélyi vármegyei, de más igazságszolgáltatási fórumok esetében is, a kiróható bírságok összegében mutatkozott: míg egy királyságbeli nemes homágiuma 200 forint volt, addig egy erdélyi 66 forint. Az alacsonyabb társadalmi rang, Verancsics szerint, az erdélyiek Mátyás elleni 1467-es lázadásának következménye volt, amikor is az erdélyi nemesek „a nemesség becsületében megkisebbedtek”.⁷³ Feltehetően ebből származott a többi bírság összegének csökkentése is.⁷⁴ Így például míg Magyarországon a királyi kúria és a vármegyei bíróság széksértésének díja 100 forint volt, addig Erdélyben a generalis congregatio megsértéséért járt ennyi, a vármegyei sedriát ennek fele illette.⁷⁵

Mivel az eddigiekben igyekeztünk a vármegyei intézményre, működésére vonatkozó újabb kutatási eredményeket összefoglalni, illetve lehetőségeinkhez mérten pontosítani, a Mohács utáni erdélyi különválás előtt elkerülhetetlenül szót kell ejtenünk a szolgabírákról és hatáskörükről. Mint a vármegyei autonómia képviselői, aránylag nagyobb figyelmet élveztek, mint más tisztségviselők, ez azonban nem jelentette azt, hogy a szakirodalomban rájuk vonatkozóan nem gyökereztek meg bizonyos tévedések, félgazságok. Tagányi tévhitét, miszerint a szolgabírákat nem a megyék választották, hanem az erdélyi tartománygyűlés rendelte ki, Mályusz Elemér már tisztázta, egyes megállapításait azonban a maguk során óvatosan és fenntartásokkal kell kezelnünk. Gondolunk itt elsősorban arra, hogy a viszonylag sok, egyedül a szolgabírák által kiállított vármegyei kiadvány annak a jele, hogy a judliumok az ispánok nélkül is eljárhattak.⁷⁶ A megállapítás alapvetően igaz, viszont feltétlenül pontosítani kell a tekintetben, hogy miben is járhattak el egyedül: az állításának alátámasztására Mályusztól idézett oklevél, valamint az általunk átnézett, csak a szolgabírák által szignált oklevelek relatoriák, amelyekben az általuk megejtett vizsgálatokról vagy egyéb, perhez kapcsolódó eljárási cselekményekről (tiltakozások, törvényszék előtti meg nem jelenés, stb.) tesznek jelentést. Ezen igazoló iratok kiállítása azonban nem hatalom, hanem kötelesség: konkrét időponthoz, rendelkezéshez nem köthető, ám úgy tűnik, már a 14. században a szolgabírák kizárólagos joga/feladata volt, s a sok járás-kezeléssel járó szerepkört majd a kora újkorban vették át tőlük a viceszolgabírák. Magyarázata valószínűleg abban keresendő, hogy a vármegyei nemesség köréből választott, helyi viszonyokban járatos, és az esetleg idegen ispánnal, alispánnal szemben a vármegyei nemesség bizalmát élvező tisztségviselő a vizsgálatot, eljárási ügyeket jobban, gördülékenyebben tudta lebonyolítani.

Mályusz másik megállapítása a hatáskörük nagyságára vonatkozik, s ennek igazolására egy Fehér vármegyei 1407-es esetre hivatkozik, amikor is a vármegye szolgabírái tuzsoni

⁷¹ HK III. 3.

⁷² Mályusz 1988. 34.

⁷³ Idézi Mályusz 1988. 30.

⁷⁴ Vö. HK III. 3.

⁷⁵ Mályusz 1988. 93.

⁷⁶ Uo. 33.

Bolgár Miklós vádjára ennek egy familiárisát lopás miatt halálra ítélték és kivégeztették.⁷⁷ Az eset véleményünk szerint nem általánosítható: egyrészt mivel a Pest, majd Pilis megyéhez hasonlóan sajátos helyzetű Fehér vármegyében történt, amelynek nem volt ispánja, hanem szolgabírák igazgatták, s ez utóbbi esetében a vajda vagy alvajda jelenlétében Marosszentimrén tartottak sedriát. Másrészt a hivatkozott oklevél nem maga az ítéletlevél, hanem relatoria az elítéltnak a kivégzése előtt tett vallomásáról, tehát a perfolymatot nem ismerjük, s azt sem tudhatjuk meg, hogy valóban egyedül ítékeztek-e ebben az ügyben. A párhuzamként említett Pest megyében ugyanis a nemes nem tartozott vármegyei bíróság alá, s csak a nádornak a megyében tartott törvényszékén, vagy a királyi kúriában lehetett beperelni.⁷⁸ Harmadsorban ez az egyetlen ismert eset, hasonló, más megyebeli ügyek felbukkanásáig tehát, véleményünk szerint, az 1407-es egyedi esetnek tekintendő.

Ami pedig azt a 16. századi jelentős változást illeti, ami a magyarországi megyékben lezajlott, az erdélyiekben nemcsak ebben korszakban, hanem a következő században is jó részt hiába keressük. Nemcsak a központi kormányzat, hanem ennek területi intézményei is megőrizték középkori jellegzetességeiket, a gyakorlati szempontok diktálta változásokat, az erdélyi vármegyei fejlődés sajátos vonásait a következő fejezetben tekintjük át.

A fentebb elmondottak távolról sem nyújtanak teljes képet, csak a főbb vonalak hitelesebb megrajzolására törekedtünk, hogy szorosan vett témánk előzményeit felvázolhassuk. Részletesebb képet a fennmaradt teljes vármegyei okleveles anyag, valamint a vajdai/alvajdai kiadványok feldolgozása, vizsgálata után lehet majd alkotni, amely lehetővé tenné egy immár igencsak sürgető feladatnak, egy korszerű, középkori erdélyi vármegyei intézménytörténetnek a megírását.

⁷⁷ Uo. Közölve: TOkl I. 328.

⁷⁸ Hajnik 1899. 81.

II. Az erdélyi vármegye és a vármegyei sedria a fejedelemség korában

II. 1. Első korszak: az egységes vármegyei sedria kora

Amikor a fejedelemség első ötven esztendejének vármegyei fejlődését vizsgáljuk, el kell fogadnunk azt a tényt, hogy munkánk végeztével csak korlátozottan hiteles és részletes képet rajzolhatunk, hiszen, a magyarországi megyéktől eltérően, egyetlen 16. századi erdélyi vármegyei jegyzőkönyv sem maradt fenn, s a megyék levéltáraiban fennmaradt csekély számú irat is szerencsésebb esetben a 17. század második feléből származik. Természetesen a fennmaradt családi levéltárakból bizonyos mértékben ez a hiány pótolható, a hatalmas és több esztendőre, esetleg évtizedre húzódó munka befejezéséig azonban nagyrészt az országgyűlés által alkotott törvényekre vagyunk utalva, másrészt a 17. század eleji állapotokból fenntartásokkal és óvatossággal – hogy a Pokolyéhoz hasonló tévedéseket elkerüljük – következtethetünk vissza a megelőző évtizedekre.

A mohácsi csatavesztéstől 1541-ig, az erdélyi fejedelemség konvencionális születési évéig terjedő időszakból az erdélyi megyék működésére vonatkozóan nincsenek adataink: a két királyt uraló, három részre szakadt, hadszíntérre vált országban eluralkodó zűrzavar, állandó pártváltások nem tették lehetővé egyik fél számára sem stabil kormányzat létrehozását, s ilyen viszonyok között a már kialakult intézményrendszer sem működhetett zavartalanul.⁷⁹ Az 1541-ben kényszerűségből külön állammá fejlődés útjára lépett, erre kétségkívül felkészületlen Erdélynek nemcsak államapparátusát, hanem alsóbb fokú közigazgatási- és igazságszolgáltatási szervezetét is meg- illetve újjá kellett szerveznie, pontosabban a kialakult, alapvetően megváltozott helyzethez igazítania. Ez azt is jelentette, hogy az erdélyi vármegye, történetük során először, közvetlen kapcsolatba kerültek a központi hatalommal, és bizonyos fokig politikai hatóságokká váltak. Bár Fráter György szinte következtetetlen diplomáciai játszmája eredményeként a még kialakulóban lévő erdélyi állam 1556-ig háromszor cserélt szerződésileg vagy ténylegesen is gazdát, 1542-től nyomon követhetjük a központi hatalom tevékenységét a vármegye és sedriája joghatóságának, működésének szabályozása területén. Azt azonban meg kell jegyeznünk, s az ismert történelmi viszonyok között természetesnek is tekinthető, hogy a fokozottabb és részletesebb törvényalkotásnak 1556-tól lehetünk tanúi.

Az önálló erdélyi állam fennállásának első öt évtizedében a legnagyobb gondot a vármegye hatáskörének szabályozására fordította, azaz annak pontos, törvénybe iktatott meghatározására, hogy kik fölött s milyen esetekben ítékezhet a vármegye sedriája. Az 1542-től 1556-ig terjedő időszakban ugyan mindössze öt esetben, a 16–17. század fordulójáig viszont 16 esetben hozott az országgyűlés erre vonatkozó határozatot: az 1542. márciusi

⁷⁹ Az időszakra, Szapolyai kormányzatára, az erdélyi fejedelemség kialakulására vonatkozóan I. Barta Gábor: *Vajon kié az ország?* Bp. 1988. – Uő: *A Sztambulba vezető út (1526–1528)*. Bp. 1983. – Uő: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Bp. 1984. – *Magyarország története 1526–1686*. (szerk. R. Várkonyi Ágnes) I. Bp. 1987., 147–261. – *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1988. – Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. Bp. 2000. – R. Várkonyi Ágnes: *A Királyi Magyarország 1541–1686*. Bp. 1999.

tordai országgyűlés elrendelte, hogy minden vármegyében 12 esküdtet válasszanak, akik a vármegye tisztségviselőivel, ispánjaival, szolgabíráival és jegyzőjével a tolvajok, rablók, házégetők, hamispénzverők fölött ítélkezzenek. Ugyanekkor az ispánok kötelességévé tették, hogy a lopást maga vagy jobbágjai által elkövető nemest a vármegye széke elé citálják, s amennyiben az magát a vád alól hetedmagával, nemes személyekkel, nem tisztázhatja, felakasszák.⁸⁰ Az 1550. februári kolozsvári országgyűlés 10. cikkelye ezt annyiban pontosította, hogy a lopás vagy más büntett gyanújába esett nemest hét nemesember feladására lehet a vármegye székére idézni s ott megbüntetni.⁸¹ A következő esztendő decemberében Marosvásárhelyt tartott országgyűlés XXVI. artikulusa minden, Kisasszony napja (Nativitas Mariae, szeptember 8.) után elkövetett (minden bizonnal nagyobb) hatalmaskodást Castaldo elé utalt, illetve elrendelte, hogy minden más, a vármegyei vagy széki sedriát illető, pontosabban meg nem határozott pert az illető széken késedelem nélkül az ispánok, kapitányok tárgyaltsanak le és szolgáltassanak igazságot.⁸² Az 1554. májusi országgyűlés szűkítette s egyben bővítette is a vármegye hatáskörét: egyrészt a hét tiszteességes nemes által nem hallomásból, hanem látás és tudás szerint feladott gonosztevő nemes ispán, alispán általi üldözését és elfogatását megtiltotta, s az ilyen eseteket a vajdák hatáskörébe utalta, másrészt a vármegyei széken hozott ítéleteknek a vajdák elé való fellebbezését megtiltotta, jelentősen növelve ezzel a sedria tekintélyét.⁸³ Az 1555-ös marosvásárhelyi diéta újabb fontos pillanatot jelöl a vármegyei sedria fejlődésében: a 11. cikkely értelmében a vajdák elé az öt nagyobb hatalmaskodási eseten (quinque casus) kívül nemest nem lehetett törvénybe idézni, s ugyanakkor azt is megtiltotta, hogy a vármegyei székről az 50 forintot meg nem haladó pereket a vajdák székére fellebbezzék.⁸⁴ Ezt a lépést feltételezhetően az indokolta, hogy egy esztendővel korábban a háborús állapotok miatt a törvényszékek működését az országgyűlés felfüggesztette, s a felhalmozódott ügyekkel a rendszertelenül összeülő, a korábbi időszakból jelentéktelenebb ügyekbeli illetékességet örökölt felsőbb törvényszékek képtelenek voltak megbirkózni. (Pokoly magyarázatát, miszerint ezt a határozatot a rendek a Habsburg kormányzattal szembeni bizalmatlansága indokolta, nem tartjuk valószínűnek.)

Isabella királyné és János Zsigmond 1556. júniusi visszahívásával lezárult Erdély 15 esztendőnyi kaotikus időszaka. A keserű tapasztalatok s nem csekély emberáldozat árán okult, a reális hatalmi helyzetet felmérő s ahhoz alkalmazkodó rendek által november 25-én Kolozsvárott hozott határozatok az önálló állami életre való berendezkedés jegyében születtek – kényszerűen, s ha nem is véglegesen, de legalábbis hosszú távra. Az igazságszolgáltatás terén ennek megnyilvánulása a királyi/fejedelmi tábla létrehozása. A nem a vajdák, hanem a magyar király bírói joghatóságát öröklő tábla – amelyen a törvényszakokat János Zsigmontól Báthory Kristófig a II. Lajos idejéből áthagyományozott eljárás szerint tartották meg⁸⁵ – illetékessége kiterjedt az új állam minden lakójára, megszüntetve a nemzetek

⁸⁰ EOE I. 88.

⁸¹ Uo. 306.

⁸² Uo. 390–391.

⁸³ Uo. 520.

⁸⁴ Uo. 541–542.

⁸⁵ 1569: „ad quem utputa terminum universae causae fidelium nostrorum dominorum nobilium Transilvaniensis ab obitu serenissimi principis quondam domini Ludovici regis pie memorie ex publica constitutione adiudicari solite per majestatem nostram generaliter fuerant prorogate.” KmOL Kolozsvár város levéltára Fasc. II/18.

(natiók) vajda idejében szokásos külön bíraskodását, pontosabban ez annyiban maradt meg, hogy különböző terminusokon folyt számukra az igazságszolgáltatás. Személyzetét az említett artikulus pontos meghatározta, ami azonban hatáskörét, illetve a vármegyei sedriákhoz való viszonyát illeti, ezekről a cikkely hallgat, s a következő artikulus is csak annyit ír elő az igazságszolgáltatás módjáról, hogy a Szapolyai halála után elkövetett minden hatalmaskodást, minden más, az oktavákon kívül tárgyalni szokott perekkel együtt a régi szokás szerint ítéljenek meg, a többi, azaz alsóbb fokú széken hozott ítéleteket pedig felülvizsgálatra a királyné is fia színe elé apellálhatják.⁸⁶ Öt esztendővel később az 1561-es kolozsvári országgyűlés viszont már nem választthatóvá, hanem kötelezővé tette a vármegyei széken tárgyalt perek felterjesztését a táblára. A tábla illetékességét azonban ez sem pontosította, ez az 1565. októberi kolozsmonostori országgyűlés határozatából következtethető ki: eszerint az említett időpontig esett potentiák, foglalások, dézsma elvételek, jegyruha, zálogos jószág dolga illeti a táblát, s az ott született ítélettel elégedetlenek az uralkodó, vagy ennek távollétében helytartója elé fellebezhetik az ügyet.⁸⁷ Ez a vármegyei szék szempontjából a korábbi, 16. század eleji állapothoz viszonyítva visszalépést jelent, hisz a Tripartitum szerint a jegyruha és a zálogos birtok miatt indított perek a vármegyei sedria hatáskörébe tartoztak.⁸⁸ A fejedelmi tábla létrehozása utáni évtized tehát a vármegyei sedria joghatóságának, tekintélyének csökkenését hozta. Az 1560-as évek végére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a vármegyei szék illetékességének csökkentése igen nagymértékben lassítja az igazságszolgáltatást, hiszen a perek tömegét a tábla képtelen volt ellátni. A vármegyei sedria hatáskörének növekedésére utal, hogy 1568-ban Hagymássy Kristófot erdélyi birtokai miatt az említett fórumon is perelhették.⁸⁹ 1569-ben a vármegyei főispánok, szolgabírák felhatalmazást nyertek a fejedelmi prorogatoriák (perhalasztó levelek) jogosságának eldöntésére, mivel a fejedelmi haladék-levél birtokában sokan peresüknek jelentős kárt okoztak.

Az 1570-es években azonban, a körülmények kényszerítő hatására, a perek elkülönítésének, megosztásának lehetünk tanúi, igaz, először legfelső szinten: 1571-ben, felismerve, hogy „a hatalmasok ahhoz bízván, hogy a felséged székin esztendeig csak egyszer szolgáltatik törvény”, az országgyűlés elrendelte, hogy a nagyobb hatalmaskodás eseteiben a tábla ítélkezzen.⁹⁰ Ugyanakkor a gonosztevő nemes fölötti ítélkezésben újra megerősíti a vármegye illetékességét.⁹¹ Mivel a fejedelem széke leosztott bizonyos hatásköröket, a maga rendjén, a túlterheltséget elkerülendő, a tábla is kénytelen volt ezt tovább leosztani a megyéknek, székeknek. 1571-ben a házasságtörő nemesek elleni eljárást utalták újra a vármegye hatáskörébe, a fejedelmi táblára való appellatio lehetőségével, ahonnan azonban végrehajtásra a vármegyei sedria kapta vissza.⁹² Az újabb jogkört érintő intézkedésre Bekes Gáspár felkelésének leverése után került sor: 1576. januárjában a nemesembert szándékosan meggyilkoló nemes esetében hozott fentihez hasonló tartalmú határozatot az országgyűlés.⁹³ Az 1576. augusztusi országgyűlés 10. cikkelye azonban arról tanúskodik, hogy „sok üdőtől

⁸⁶ EOE II. 58.

⁸⁷ Uo. 293–294.

⁸⁸ L. a 20. sz. jegyzetet.

⁸⁹ EOE II. 341.

⁹⁰ Uo. 378.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo. 501–502.

⁹³ Uo. 576–577.

fogva” a vármegyéken törvényt nem szolgáltatottak.⁹⁴ (Feltételezhetően Bekes egy esztendővel korábbi lázadása okozta zűrzavaros állapotok miatt szünetelt a vármegyei bíraskodás.) Az 1578. április országgyűlés a tábla hatásköréről rendelkezve az 1565-ös határozatot újította meg, azaz a zálogos, dos, paraphernum, dézsma és a János Zsigmond halála után elkövetett nagyobb hatalmaskodások, birtokfoglalások és birtokjogok miatt indított kereseteket nevezte meg mint táblán folytatandókat,⁹⁵ a vármegye joghatósága tehát továbbra is csorba maradt. Csekély előrelépésnek tekinthető, hogy ugyanez a diéta a tűzvészt okozó nemes elleni eljárást a vármegye feladatává tette, fenntartva ebben az esetben is az appellatio lehetőségét.

A táblai igazságszolgáltatás már említett túlterheltsége miatt azonban, a rendek javaslatára, az 1580. novemberében tartott országgyűlés, a nemes embert szántszándékkal megölő nemes elleni eljáráshoz hasonlóan a nemes ember megverése, fogságba ejtése, megsebesítése és házának megrohanása miatti perek lefolytatását, fejedelmi mandátum alapján, a vármegye székére ruházta át,⁹⁶ az igazságszolgáltatás meggyorsítása érdekében. Ezt azonban maguk a rendek akadályozták meg azáltal, hogy a 7. cikkely értelmében a vármegyék minden perben, értékhatárt sem szabva, a fellebbezőt kötelesek felbocsátani a táblára. Amennyit tehát az előző intézkedéssel nyert a felsőbb fokú törvényszék, ez utóbbival legalább annyit veszített. (Az említett 7. artikulus érdekessége, hogy a fellebbezés visszautasítását a törvényhozás a régi vármegyei rendtartás rovására írja, amely az említett időpontig szokásban volt. Ez viszont ellenkezik az 1560-as években kötelező felterjesztést előíró törvényekkel.) A következő esztendőben, Báthory Kristóf halála után a rendek újra napirendre tűzték a hatalmaskodások ügyében való igazságszolgáltatást, s egy a korábbival csaknem szó szerint megegyező, de az eljárást pontosító törvényt hoztak 1581-ben,⁹⁷ majd rövidebben összefoglalva 1582. áprilisában.⁹⁸ Ugyanekkor szabályozták a jobbágyok fölötti bíraskodást is meghatározva, az úriszék hatáskörét és a vármegyei székhez való viszonyát, kimondva, hogy a hatalmaskodást cselekedő vagy kárt okozó jobbágy esetében urától kell törvényt kérni, ahonnan a vármegyei sedriára, majd a táblára lehet fellebbezni.⁹⁹ Ugyanezen országgyűlés 7. cikkelye utasította az ispánokat, királybírákat, hogy „az urunk halála után való dolgokban (...) melyek a paraszt nem között történének” törvényt tegyenek.¹⁰⁰ Az 1584-es gyulafehérvári országgyűlés, feltételezhetően négy esztendővel korábbi intézkedésének tanulságait leszűrve, a vármegyékről felbocsátandó appellatiók értékhatárát a Tripartitumban előírt 3 forintban határozta meg, a közbűncselekmények kivételével.¹⁰¹ A korábbi törvény-cikk módosítása tulajdonképpen várható, s csak idő kérdése volt, hiszen a korszak országgyűlési emlékeinek tanúsága szerint az igazságszolgáltatás szünetelése, akadozása és túlterheltsége csaknem állandó gondot jelentett. 1588. decemberében a nemesember nemes általi szándékos meggyilkolása ügyében hozott 1576-os artikulust erősítették meg, elsőfokú bíró-

⁹⁴ EOE III. 108.

⁹⁵ Uo. 132.

⁹⁶ Uo. 154–155.

⁹⁷ Uo. 163–164.

⁹⁸ Uo. 167.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo. 168.

¹⁰¹ Uo. 210.

ságként a vármegyei székre utalva azt újra, amint a „fertelmes gonosz cselekedetiért” kiadott nemes elleni, 1571-ben szabályozott eljárást is.¹⁰²

Az 1590-es évtized a vármegyei sedria illetékességét illetően a korábbi törvénycikkek megerősítésével vette kezdetét: 1591. novemberében újra a 3 forint fölötti pereket és a jobbágy felkérések iránti kereseteket nevezte meg az országgyűlés mint a táblára apellálhatót.¹⁰³ 1594-re viszont a megoldatlan perek tömege egyre égetőbb gondot jelentett, ezért a nagyobb hatalmaskodás öt esetét és a birtokfoglalásokat a tábla hatáskörében hagyva, a kisebb hatalmaskodásokat a vármegyéken 15 naponként összeülő székekre rendelte a törvényhozás.¹⁰⁴ Néhány hónappal később újra utasították az ispánokat a székek megtartására, különösen az új hatalmaskodások ügyében való ítélkezést szorgalmazva.¹⁰⁵ Hasonló tartalmú az augusztusi 5. artikulus is, amely elrendelte, hogy az 1593. szeptembere óta elkövetett hatalmaskodásokat, rövid peres eljárás szerint, az országgyűlés szétosztása után azonnal összehívott vármegyei törvényszékeken folytassák le.¹⁰⁶ 1597 mérföldkő a vármegyei szék fejlődésében: az áprilisi országgyűlés lehetővé tette, hogy a hatalmaskodások, dos, jegyajándék, leánynegyed, gyámság, zálogos birtok s egyéb kötelmi jogi pereket a felperes tetszése szerint a táblán, vagy amennyiben a székek befoglalták, a vármegyei széken folytathassa, ezzel a vármegye sedriája visszanyerte 1541 előtti hatáskörének nagy részét.¹⁰⁷ A hamarosan kialakult háborús helyzet következtében a szokott terminusok megtartására nem kerülhetett sor, ezért a rendek 1598-ban megújították a '93-as rendelkezést,¹⁰⁸ amelynek aztán vármegyei sedriák olyan lelkiismeretesen tettek eleget, hogy a meg nem jelenő felet, lett légyen bármi oka a távolmaradásra, a perben végső ítélettel azonnal elmarasztalták, ezért 1599-ben az országgyűlés kénytelen volt a korábbi cikkelyt pontosítani.¹⁰⁹ Az 1599-es esztendő a vármegyei sedria hatáskörének korábban példátlan kiterjesztését is hozta: a márciusi diéta 18. artikulusának bizonyossága szerint immár a nagyobb hatalmaskodási perekben is ítélkezett.¹¹⁰ A sorozatos uralomváltás okozta általános felbolydulásban az igazságszolgáltatás többé-kevésbé folyamatosan és megszokott módon tulajdonképpen az alsóbb fokú fórumokon, így a vármegyei sedrián működött, ezért a rendek 1600. júliusában a megyék joghatóságát újra megerősítették a kisebb és nagyobb hatalmaskodások, azaz a nemesek személyükben vagy birtokjogaikban való megsértése, a jobbágyság nemesek általi verése, vagdalása esetében.¹¹¹ Az Erdélynek iszonyatos mértékű emberi és anyagi pusztulást hozó, következményeit évtizedekre éreztető tizenöt éves háború, a Báthory Zsigmond uralkodását felölelő századvég talán egyetlen nyertese a vármegyei sedria. Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy joghatósága békeidőben nem teljesedett volna ki, hiszen az ekkor már évtizedek óta perek sokaságát maga előtt görgető tábla, illetve a terminusok működésképtelensége a rendek előtt is nyilvánvalóvá vált. A krízishelyzetekben elharapódzott hatalmaskodások, illetve közbüntények azonban a folyamatot felgyorsították.

¹⁰² Uo. 245–246.

¹⁰³ Uo. 390.

¹⁰⁴ Uo. 435.

¹⁰⁵ Uo. 443.

¹⁰⁶ Uo. 448.

¹⁰⁷ EOE IV. 118–119.

¹⁰⁸ Uo. 160.

¹⁰⁹ Uo. 272–273.

¹¹⁰ Uo. 273.

¹¹¹ Uo. 523, 525, 528.

Az 1600-as évek eleji országgyűlések egyik legfőbb gondja továbbra is hadak járása alatt mindennapossá vált hatalmaskodások, gyilkosságok, fosztogatások felszámolása volt: a nemesek, jobbágyság elleni cikkelyeket 1601-ben egy a hivatalukat elhagyó, Mihály vajda mellé állt, hatalmaskodó egyháziak elleni artikulussal szaporították, s az ilyen ügyeket is a vármegye hatáskörébe utalta, csak a fővesztést kimondó ítélet esetén engedve meg a fellebbezést.¹¹² Ugyanez az országgyűlés megerősítette a vármegyei szék jogkörét a birtokfoglalások, zálogos birtok, adósság miatti keresetekben.¹¹³ A potentiák és jogtalan birtokfoglalások, szökött szolgák és jobbágyság képezték az 1602. augusztusi országgyűlés egyik legfőbb tárgyát: a cirkálás sürgetése mellett a rendek az ispánt felhatalmazták, hogy a törvénytelen birtokfoglalások ügyében a törvényszék rendes helyén kívül is, törvénytévő személyekkel szolgáltatson igazságot,¹¹⁴ a rendszerinti székeken pedig a hatalmaskodások, szökött szolgák és jobbágyság ügyében indított pereket tárgyalják kiváltképpen.¹¹⁵ Az 1603. februári országgyűlés 7. cikkelye a vármegyei szervezeti átalakulását tanúsítja: az említett cikkely szerint az említett időpontig minden vármegye kialakította két járását (processus).¹¹⁶ Ugyanez a törvénycikk hatalmazta fel a hivatalában eljáró ispánt a köteleességét elmulasztó társa processusában való eljárásra.¹¹⁷ Bocskai rövid uralkodása a vármegyei sedria szempontjából újabb intézkedések, szabályozások nélkül telt el. A Rákóczi Zsigmondot fejedelemmé választó 1607. februári országgyűlés 7. cikkelyével megújította az egy évtizeddel korábbi rendeletet a rövid pereknek, a felperes tetszésétől függően, a táblán vagy a vármegyei széken való folytatására vonatkozóan.¹¹⁸ A törvénycikk megerősítésére, a rendek indoklása szerint azért volt szükség, mivel tíz esztendővel korábban a Részek vármegyei nem tartoztak a fejedelemség fennhatósága alá, s ezzel az említett vármegyékre is kiterjesztették érvényét. Az artikulus azonban egyben arról is tanúskodik, hogy a zűrzavaros viszonyok, s a gyéren tartott vármegyei székek ellenére az 1597-es rendelkezés joggyakorlattá vált, annak eredményeként, hogy a sedriák, a lehetőségekhez mérten, hatékonyan működtek, szélesebb körben bizalmat és tekintélyt nyerve. Az ugyanez évi júniusi országgyűlés az 1601-es a dúló, fosztogató, hatalmaskodó egyházi személyek elleni artikulust megerősítette, perüket nem az egyházi, hanem a vármegyei székre utalva.¹¹⁹ A megyék hatáskörét tovább növelte a liber baronatusság eltörlését újra kimondó 23. cikkely,¹²⁰ amelyről ugyan igen gyakran maguk az uralkodók feledkeztek meg a későbbiek folyamán, viszont rögzítette az elvi alapokat, amelyre aztán a megyék, a liber baronatusra emlékeztető státussal bíró, vagy akként viselkedő birtokosokkal való ellentéteik során hivatkoztak is.

A vármegye tekintélyét tovább öregbítette a tisztségviselők védelmében hozott 39. cikkely, amely a végrehajtás során tisztségviselőket megsebesítő, meggyilkoló nemes ellen szigorú fellépést rendelt el.¹²¹ Ezt a megnövekedett hatáskört és jelentőséget jól illusztrálja az Alia Farkas által 1608. márciusában a rendek elé terjesztett panasz: eszerint a meg nem

¹¹² Uo. 583.

¹¹³ Uo. 584.

¹¹⁴ EOE V. 139.

¹¹⁵ Uo. 141.

¹¹⁶ Uo. 217–218.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Uo. 455.

¹¹⁹ Uo. 499.

¹²⁰ Uo. 501–502.

¹²¹ Uo. 507.

nevezett vármegye széke a feltételezhetően nagyobb hatalmaskodás miatt Alia ellen indított perben előbbi fej- és jószágvesztésre ítélte, két faluját elvette és a felperes kezébe adta.¹²² Az eljárást az országgyűlés törvénytelennek ítélte, megsemmisítette, és a két falu visszadására kötelezte a megyét, illetve amennyiben a vármegye mégis valamely artikulus szerint ítéltkezett volna, ennek revízióját is kilátásba helyezte, addig pedig, ismeretlenül is, hatályon kívül helyezte, alkalmazásától az ispánokat eltiltotta.¹²³ Báthory Gábor fejedelem-ségének hátralévő nem egészen hat esztendeje jelentősebb hatásköri szabályozás nélkül telt el, annyi azonban kétségkívül a szertelen uralkodó javára írandó, hogy gondoskodott a vármegyei asszeszorok választásáról, illetve ezek fizetéséről.¹²⁴

Bethlen Gábor uralkodása elején, 1614. januárjában, fejedelmi propositióra, az országgyűlés a cégéres vétkekben élők, pontosabban „nézők, jövendőmondók, bűbajosok” és az ezekhez folyamodók elleni eljárást és büntetésüket utalta a vármegye székére, 1619. májusában csatolva ehhez a lélekkel szitkozódók (2. artikulus), és újra a cégéres vétkekben – gyilkosság, házasságtörés, isten nevének szidalmazása, tolvajlás, orvság, bűbájosság, s más hasonlók – szántszándékkal élők szigorú büntetését elrendelő törvénycikkelyekkel.¹²⁵ Ugyanez az országgyűlés a hivatalukkal visszaélő harmincadosokat is a vármegyei sedria joghatósága alá helyezte.¹²⁶ 1619 azonban nem csupán a fentiekért igen jelentős esztendő a vármegyei szék fejlődésében. A Bethlen Gábor fejedelemmé választása óta eltelt hat, viszonylagos békés év alatt az állam intézményei, bíraskodási szervei lassan a megszokott, törvényes keretek között kezdtek működni, s ezzel az is nyilvánvalóvá vált, hogy elkerülhetetlenül szükséges a 15 éves háború előtti és az az alatti, sok esetben rendkívüli törvények harmonizálása, hiszen, amint a fentebb említett 1608-as eset is igazolja, az egyszeri engedmények gyakran úzussá váltak, más törvényekkel esetlegesen ellentétbe kerülve. Ennek megszüntetése érdekében, a fejedelem kezdeményezésére, a Báthoryak korától a törvényhatóságok hatáskörére, a peres eljárásra vonatkozó törvénycikkeket összegyűjtötték, összhangba hozták, majd az országgyűlés törvénybe iktatta (21–50. cikkely).¹²⁷ Ezt az kodifikációt a szakirodalom gyakran mint Bethlen törvénykezési reformját emlegeti, reformról azonban, a szó mai értelmében, szó sincs, jelentőségét azonban ez nem csökkenti, hiszen eképpen az erdélyi fejedelemség első perjogi törvénygyűjteménye, „kézikönyve” született meg. A korábbiaknál pontosabb, teljesebb felsorolását adja a rövid pereknek, amelyeket, megerősítve az 1597-es és 1607-es artikulusokat, a táblán és a vármegyei székeken egyaránt lefolytathattak. Eszerint rövid peres eljárás alá esnek a nagyobb hatalmaskodás öt esete, a kisebb hatalmaskodások, szándékos emberölés, hitbér, jegyajándék, leánynegyed, gyámság, zálogos birtokok, kötelmi jogi esetek, adósság, gyalázás, hamis feladás, idegen kézben lévő oklevelek felkérése. Hasonlóképpen a szökött szolgák és jobbágyok miatt indított kereseteket is a vármegye székén lehetett indítani.¹²⁸ Bár az artikulus szövegéből egyértelműen nem derül ki, a vármegyei sedrián folytathatták le a különböző birtokjogokkal kapcsolatos pereket is, kivéve az olyan, birtokok örökössége miatt indított kereseteket,

¹²² EOE VI. 106.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo. 166.

¹²⁵ EOE VII. 512–513.

¹²⁶ Uo. 516–517.

¹²⁷ Uo. 518–527.

¹²⁸ Uo. 522–523.

amelyek oklevél-productióval jártak és a hűtlenségi pereket, melyek a táblát illették. A későbbiek folyamán aztán a mindennapi szokás, joggyakorlat szentesítette, hogy egy-egy pert döntően melyik igazságszolgáltatási fórum előtt indítottak. Az utóbb csak 1619-es artikulusként említett törvénykönyv a vármegyei sedria fejlődésének második szakaszát lezárta. A független fejedelemség fennállásáig, az Approbatae és Compilatae Constitutiones előírásainak kivételével, mindössze kilenc újabb törvénycikket hoztak a rendek a vármegyei szék hatáskörére vonatkozóan, ezek azonban túlnyomórészt részletező, pontosító jellegűek.

Az említett kilenc törvényből öt született a Rákócziak idején: I. Rákóczi György fejedelemsége alatt, 1635. májusában az országgyűlés a szökött szegődött szolgát vagy jobbágyot az esperes intésére ki nem adó prédikátorok elleni pert a vármegye hatáskörébe utalta,¹²⁹ majd két esztendővel később a jószágokban szántszándékkal kárt tevő özvegyeknek a vármegyei sedriára való citálást rendelte el.¹³⁰ II. Rákóczi György uralkodása elején, 1649. januárjában a magánszemélyek által a fiskustól erőszakkal elfoglalt birtokok miatt indított pereket rendelte a vármegyei sedria elé az országgyűlés,¹³¹ ugyanakkor elrendelte, pontosabban megerősítette, hogy a 100 forintig terjedő adósság miatt indított kereseteket az ugyanannyi értékű zálogos birtok ügyében indított pereket befogó székeken és eljárással folytassák le.¹³² A vármegye szempontjából azonban nagyobb jelentőségű a 15. cikkely, amely a kincstári birtokokat „törvényes dolgokban” az illető vármegye joghatósága alá helyezte,¹³³ a 21-kel pedig a hatalmaskodó fiskális tiszt fölé is kiterjesztette a vármegye illetékességét.¹³⁴ A következő szabályozás már az Approbatae Constitutiones IV., a *Törvények processussiról* címet viselő része. A vármegyei törvénykezés tekintetében lényegesen újat nem hozott: illetékességének meghatározására a XI. cikkelyben az 1619-es artikulussal ide vonatkozó részét, valamint az ott még külön tárgyalt, a szökött jobbágyok és szolgák felkérésére vonatkozó cikkelyeket emelte át, kiegészítve az egyéb, az ország törvényeiben mint rövid peres eljárásuként meghatározott ügyekkel.¹³⁵ Nagy érdeme viszont, hogy a peres eljárást szabályozó 1619-es cikkelyeket megerősítette, pontosította, erről részletesebben az ezt tárgyaló fejezetben szólunk. Az újabb hatáskört érintő intézkedésre 1655-ben került sor: a februári országgyűlés, az előbb elmondottak fényében meglepő és érthetetlen módon, újra napirendjére tűzte a jobbágy felkérési keresetek ügyét, mivel, a cikkely szövege szerint, ez ugyan rövid peres eljárás alá tartozott, de erre nem vonatkozott az 1619-es, táblai és vármegyei sedriai eljárást egyaránt megengedő artikulussal.¹³⁶ Az V. cikkellyel tehát a rendek az előbbi engedményt erre is kiterjesztették.¹³⁷ A XV. cikkellyel a törvénysértő lelkészek elleni eljárás lefolytatására hatalmazták fel a megyéket.¹³⁸ A következő szabályozás 1660-ban kelt, s a zűrzavaros állapotok jegyében született: a 16–17. század fordulójának törvényeihez hasonlóan a novemberi országgyűlés a „változó állapotokban” megkárosítottak gyors jog-

¹²⁹ EOE IX. 426–427.

¹³⁰ Uo. 590–591.

¹³¹ EOE XI. 50–51.

¹³² Uo. 52.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Uo. 54.

¹³⁵ AC IV. I. 10..

¹³⁶ EOE XI. 193–194.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Uo. 196–197.

orvoslatának biztosítása érdekében a különben hosszú peres eljárást illető ügyeket rövid perekként a vármegyei sedriára tette át.¹³⁹

Az Apafi korszak első intézkedése a fenti törvénycikk megerősítése volt 1662. márciusában, majd októberében.¹⁴⁰ Erdély második nagy törvénygyűjteménye, az 1663-ban kiadott *Compilatae Constitutiones* a vármegyei törvénykezés szempontjából csupán a peres eljárást konkrét esetekben pontosító IV. része érdemel figyelmet.¹⁴¹ Az önálló erdélyi állam a vármegyei szék hatáskörére vonatkozó utolsó jelentős törvényt 1665. májusában hozta: a 28. cikkellyel szentesítette a vármegye illetékességét az úriszéki ügyekben, az említett artikulus ugyanis kimondta, hogy a jobbágyság megbüntetése a földesurak hatalmában áll, ám ha ez nem bünteti meg, az ellenük való eljárás a vármegyei tisztek joga és kötelessége.¹⁴² Nem állja meg a helyét tehát Pokoly azon állítása, hogy az Apafi-korszakban „a földesúri bíráskodásnak szinte a liber baronátusságra emlékeztető kiterjesztése”¹⁴³ került volna sor, erre azonban részletesebben az úriszék fejlődésénél térünk ki.

A vármegyei sedria tehát az 1650-es évek elejére elérte teljes jogkörét, kiterjedt illetékességgel eljárva a nemesek ügyeiben, amelyek értékhatára ebben az időszakban elérte, sőt feltételezhetően meg is haladta a 200 forintot,¹⁴⁴ ám ezek mellett az erdélyi vármegye megőrizte, sőt, mint említettük, kiszélesítette bíráskodási tevékenységét a jobbágy ügyekben is. Ezt elsősorban a középkorból megmaradt, a megyék születésének pillanatától gondot okozó gonosztevők üldözése, az inquisitio vagy másképpen cirkálás révén gyakorolta.

Ennek részletesebb tárgyalása előtt azonban úgy véljük, ezt az évszázadnyi korszakot lezárandó, néhány megállapítást kell tennünk: a fentiek fényében nyilvánvaló, hogy az erdélyi vármegye továbbra is elsősorban törvénykezési fórum maradt. A vármegyei közgyűlés nem vált el a sedriától, pontosabban az esetek többségében nem vált el, e tekintetben kivételt képez Belső-Szolnok, ahol, a protokollum tanúsága szerint, ez az 1640-es évekre megtörtént. Küldöttei révén részt vesz ugyan az országgyűlésen, Trócsányi kutatásainak köszönhetően azonban tudjuk, s ezt a belső-szolnoki példák is alátámasztják,¹⁴⁵ hogy a megyék által követeiknek adott instrukciók nem terjednek túl a helyi sérelmek felterjesztésén vagy törvényhatósági érdekek védelmén.¹⁴⁶ Az is közismert, hogy a megyék képviselte köznemességnek az ország politikai életében nem volt komoly súlya.¹⁴⁷ Az erdélyi alispán, mint majd alább a tisztségviselőkkel foglalkozó fejezetben látni fogjuk, nem válik a helyi nemesség képviselőjévé, mint Magyarországon, hanem továbbra is inkább a központi hatalomhoz kapcsolódik. Az erdélyi vármegye pedig, a Tringli István felsorolta követelmények tükrében nem vált önkormányzatívá: a fejedelem hadbahívó parancsára fel kellett kelni, a fejedelem parancsára vizsgálatot kellett végeznie. Természetesen egyes kérdésekben maga dönthetett, így a kirótt adóösszeg további leosztásáról, egyes eljárásjogi rész-

¹³⁹ EOE XII. 459–460.

¹⁴⁰ EOE XIII. 126., 191.

¹⁴¹ CC IV.

¹⁴² EOE XIV. 121.

¹⁴³ Pokoly 1901. 342.

¹⁴⁴ Az értékhatár megemelésére vonatkozóan nincsenek adataink, de mivel a parciális létrehozásakor ennek illetékességét 100 forint alatti ügyekben határozták meg, valószínűsíthető, hogy a generálisé ennek legalább kétszerese volt.

¹⁴⁵ BSzvmJkv 74, 82, 135, 180, 217–218.

¹⁴⁶ Trócsányi 1976. 38.

¹⁴⁷ Uo.

letkérdésekről, és voltak esetek, mikor, általában a régi szokások/szokásjog pajzsa mögé húzódva ellentmondanak a fejedelmi akaratnak, de az állami élet vezetését gyengeségükből eredően készségesen átengedték a hagyományosan autokrata erdélyi uralkodónak. Az erdélyi megyékre tehát, a Tringli javasolta terminológiát követve, inkább a fél-önkormányzati megnevezés illene.

Cirkálás (inquisitio)

A fejedelemségkori országgyűlések között szinte egy sem akad, amelyen ne rendelték volna el a vármegyei tisztségnek a gonosztevők, azaz közbüntettet elkövetők, cégéres bűnben élők (rablók, tolvajok, gyilkosok, útonállók, házfelverők, hamispénzverők, stb.) nyomozását és megbüntetését. Erre vonatkozóan megközelítőleg 115 esetben hozott az országgyűlés határozatot. A legkorábbi részletekbe menő szabályozás az 1551-es marosvásárhelyi országgyűlésen született. Az artikus elrendelte, hogy a cirkálást vezető főispán vármegyéenként 12 nemeset válasszon ki, olyan titokban azonban, hogy ezek egymásról ne tudjanak, akik a „gonosztevőket kituggyák”.¹⁴⁸ Az inquisitiónak nevezett vizsgálatok eredményeként összeállították a gonosztevők regestrumát (levelesítés), amely alapján és sorrendjében a főispán bejárta a vármegyét, s lajstromba foglaltakat felakasztatta. Az országgyűlés a gonosztevők közé a következőket sorolta: házégetők, álpénzverők, álpénzzel kereskedők, két feleségűek, nyilvánvaló paráznák, orvok, „és mind ez félek, kikért az embereket meg szokták büntetni.”¹⁴⁹ 1568-ban a gonosztevők (orvok, orgazdák, feleltek, tolvajok, álpénzverők, házégetők, étetők, bűvösök, feleség/férj hagyók, házasságbeli paráznák, gyilkosok, kik a keserveket meg nem akarják engesztelni) nyomozását az országgyűlés a vármegye tisztikarára, a főispánra, főszolgabírákra, nótáriusra és négy választott nemesre bízta. A büntetésnek azonban más módját szabta meg: a nyomozás végeztével a főispánok széklet hirdessenek, amelyen minden megyebeli nemesnek meg kell jelennie. A regesztum alapján a földesuraknak tudomására hozták gonosztevő jobbágjának nevét, 30 napot adva a megbüntetésére. Amennyiben ez nem történt meg, a birtokosnak meg kellett esküdnie, hogy a büntetés elmaradása nem az ő mulasztása. A gonosztevő megbüntetésének joga, kötelessége ezzel a vármegyére, az ispánokra szállt.¹⁵⁰ A rendelkezés tehát két pontban hozott újítást: egyrészt a cirkálókat immár nem a főispán, hanem a vármegye választotta, másrészt a rögtönítélő bíróság helyett tulajdonképpen egy külön vármegyei széklet állított fel. Az előbbi hamarosan gyakorlattá vált, s a fejedelemség korában a cirkálásokat a kötelező módon résztvevő, ezt vezető főispán, főbírók, jegyző mellett a vármegye által évente, változó számban választott nemesek (általában négy) folytatták le. A cirkálók személyi összetétele ritkán, különleges helyzetekben azonban változott, így például 1595-ben a hadi állapotnak köszönhetően megsokasult malefactorok üldözésére a fiskális uradalmak (görgényi, vécsi, bethleni, fogarasi) tisztartóit, udvarbíráit rendelte ki az országgyűlés a várak gyalogjaival, lovaival, mellettük pedig a vármegye részéről csak egy főbíró és egy alispánt.¹⁵¹

A következő, ideiglenes változás a cirkálást vezető személyében következett be: először 1623-ban engedélyezte az országgyűlés, hogy a cirkálást az alispán vezethesse, 1631-ben a kincstári birtokokon már a viceispán vezetésével cirkáltak, 1632-ben és 1633-ban a vármegye

¹⁴⁸ EOE I. 394–395.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ EOE II. 341–343.

¹⁵¹ EOE III. 461–463.

gyékben is, 1639-ben azonban az országgyűlés visszaállította a „régí jó usust”, s a cirkálás-son újra kötelezővé tette a főispáni jelenléte.¹⁵² Ami az utóbbit, azaz külön a gonosztevők büntetésére összehívott széket illeti, lassan és megszakításokkal ugyan, de a fejlődés a 17. században ebbe az irányba haladt. A vármegyei protokollumok tanúsága szerint a sedria rendszeresen tárgyalta a gonosztevők ügyeit, 1609. március 30-án pedig Torda vármegye külön ezek tárgyalására ült össze (sedes judiciaria praesertim de extradatis malefactorum celebrata est).¹⁵³ A vármegye törvényszékére kerültek azok a cirkálás alkalmával felfedett ügyek is, amelyek alaposabb kivizsgálást és megfontolást igényeltek, így például az említett megyében 1620-ban.¹⁵⁴ Az 1619. májusi artikulus szerint a gyanúba esett jobbágyot nemes is megfoghatta, de köteles volt azonnal a főispánnak vagy alispánnak átadni, akiknek nyolc nap alatt az ügyet ki kellett vizsgálniuk, és az ítéletet meg kellett hozniuk.¹⁵⁵ Belső-Szolnok 1652-es határozata világít rá, hogy a döntés tulajdonképpen egy, a megyében „oktavális, vicetisztektül celebrálandó törvényeknek” nevezett széken született, amelyen a vármegye asszeszorai is meg kellett jelenjenek.¹⁵⁶ A rögtönítélő eljárás alá tartozó és a vármegyei szék elé kerülő ügyeket 1633-ban határozta meg pontosabban az országgyűlés: eszerint a nyilvánvaló latrot helyben exequálhatják a viceispánok, akik felől azonban csak gyanú van, fogságba kell vetni és az ügyüket kivizsgálni, s ez után kell az ítéletet meghozni.¹⁵⁷ Az 1630-as 40-es években többször felmerült tömlöc-gond¹⁵⁸ utal arra, hogy a súlypont a rögtönítélő eljárásról a széki tárgyalás felé tolódott el. Természetesen a többi vármegyei protokollum vizsgálata után tárhatók fel ennek a fejlődésnek a szakaszai, illetve esetleges sajátos vonásai. Az azonban bizonyos, hogy a cirkálás fokozatosan előkészítő lépéssé vált, az ítélet a vármegyei széken született.

A jobbágyok elleni büntetőperek mellett azonban a vármegye eljárt a faluközösségek egymás közti, valamint a vármegyének hivatalból, más közösségeknek illetve magánszemélyeknek ellenük indított pereiben is.

A jobbágy ügyek ilyen méretű jelenléte az erdélyi bíraskodási szervezet sajátos fejlődéséből eredt (s itt mindenekelőtt az úriszékre gondolunk, részletesebben azonban a későbbiekben, a vármegyei törvénykezési szervezettel foglalkozó fejezetnél térünk ki erre a kérdéskörre), és hozzájárult az egységes vármegyei szék tagolódásához.

A kiteljesedett joghatóságnak köszönhetően a vármegyei sedria elé kerülő perek száma jelentősen megnövekedett, sőt, az 1660-as évekre szembe kellett néznie azzal, hogy a perek sokaságát képtelen a régi keretek között ellátni. A megoldással azonban a vármegyék nem vártak a központi hatalomra, hanem viszonylag gyorsan válaszoltak a kihívásra egy nagyon kézenfekvő szervezeti átalakítással: a parciális székek létrehozásával, új fejezetet nyitva a vármegyei szék fejlődéstörténetében.

A fenti, valamint az egy évtizeddel későbbi változást azonban egy, feltételezhetően minden erdélyi vármegyét átfogó átalakulás alapozta meg, amelynek háttérében II. Rákóczi György katasztrofális kimenetelű 1657-es lengyelországi hadjáratának tragikus követke-

¹⁵² EOE VII. 130, IX. 267, 281, 318, X. 224.

¹⁵³ TvmJkv I. 44.

¹⁵⁴ TvmJkv I. 152.

¹⁵⁵ EOE VII. 516.

¹⁵⁶ BSzvmJkv 253.

¹⁵⁷ EOE IX. 318.

¹⁵⁸ Uo. 592–593, X. 369.

ményeit kell keresnünk. Egyrészt a központi hatalom meggyengülése, illetve a hatalmi űr időszakában a vármegyék és más törvényhatóságok a kényszerű önállóság útjára léptek, azaz kénytelenek voltak a „változó állapotok”-hoz legmegfelelőbb szervezeti, eljárásbeli, stb. átalakításokat önálló módon megtenni, saját érdekvédelmükben határozottan fellépni, amelynek egyik jele például Belső-Szolnok nemességének fellépése főispánja, Cseffey László ellen, amelyről a vonatkozó fejezetben részletesebben szólnunk. Másrészt viszont ezzel párhuzamosan egy ellentétes tendencia is érvényesült, amelyet az 1657–61-es események által az erdélyi társadalom szerkezetében, összetételében okozott gyökeres, és túlzás nélkül állítható, máig ható változások gerjesztettek. Annak ellenére, hogy ezeket a következményeket közhelyszerűen említi a szakirodalom, tudásunk szerint mindezidáig csupán egy kísérlet történt a pusztulás méreteinek tényszerű feltárására.¹⁵⁹ Az általunk kutatott vármegyei protokollumok tanúsága szerint is 1657–1661 az említett megyéket „lefejezte”. A vármegyei bandériumok és a velük tartó tisztségviselők zöme elesett, tatár fogságba hurcolták még Lengyelországból (mint a belső-szolnokit teljes egészében¹⁶⁰) vagy ezek erdélyi beütése során, vagy a felbolydult állapotoknak esett valamilyen módon áldozatául. Velük az a régisége, vagyoni helyzete és nem utolsósorban rokoni kapcsolatai miatt köztisztisletnek, tekintélynek örvendő vármegyei középbirtokos nemesi réteg jó része tűnt el, vagy a nagy összegű váltságdíj miatt csúszott le a társadalmi ranglétrán, amely a vármegyét éllette, veszély esetén egymással szolidarizált,¹⁶¹ amellyel számolni kellett, s amely kellően és egészséges módon ellensúlyozta a főúri rend befolyását. Torda vármegye jegyzőkönyvének tükrében a vármegye népessége mintha teljesen kicserélődött volna; az alaposabb vizsgálat ugyan még hátravan, ám ugyanez elmondható Belső-Szolnokról,¹⁶² de a többi olyan erdélyi megyéről is, amelyekre vonatkozóan ezek az elsődleges források nem maradtak fenn. A nagy romlás után helyükbe lépők erre a szerepre képtelenek voltak: egyrészt azért, mert vagyoniilag-társadalmilag jóval nagyobb szakadék választotta el őket a főrendektől, másrészt mivel sok esetben idegenek, váradiak, partiumiak, tehát kiszolgáltatottabbak voltak, érvényesülésük reményében egy-egy, esetlegesen szintén partiumi származású homo novus főrendhez kötődtek.¹⁶³ A fentiek eredményeként a vármegye önállósága mellett kiszolgáltatottabbá is vált főtisztjével és a főrendekkel szemben. Nem véletlen, hogy, amint a főispáni tisztség tárgyalásánál látni fogjuk, ezek befolyása ebben az időszakban hangsúlyosabbá

¹⁵⁹ A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1997-ben Fábián Réka védte meg ilyen témájú szakdolgozatát, kutatásait azonban nem folytathatta. Ez annál sajnálatosabb, mivel a Kemény levéltárban őrzött, általunk is használt, fogságba esett erdélyiek névsora ehhez kiváló kiindulópontot nyújt. Torda vármegye fejedelemségkori társadalmának feltárására irányuló kutatásaink során az említett vármegye vonatkozásában ezt nem kerülhetjük meg, egész Erdélyre vonatkozóan azonban természetesen nem terjeszthetjük ki.

¹⁶⁰ A vármegye „lengyelországi táborozásra” való indulását megörökítő feljegyzés után a nótárius későbbi bejegyzése szerint „Mind elraboltattak szegények a’ tatárok által in anno 1657 in mense Julii”. BSzvmJkv 321.

¹⁶¹ Ennek kiváló példája a Simonok Kékedi Zsigmond elleni pere, amelyre még visszatérünk.

¹⁶² L. Jakó Zsigmond: Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban. In: *Szolnok-Doboka magyarsága* (Szerk. Szabó T. Attila) Ds-Kolozsvár 1944. 108–110.

¹⁶³ Az erdélyiek partiumiak, magyarországiak elleni hangulatára L. Bornemisza Anna megbűvöltetése. *Boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben 1678–1688*. (A tanulmányt írta és a dokumentumokat közreadja Herner János) (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 21.) Szeged, 1988. 6–8.

vált, s egyes vármegyei nagyobb birtokos a vármegye joghatóságának kárára próbálta a sajátját kiterjeszteni.

II. 2. Második korszak: a hármastagolódású vármegyei szék

A parciális szék (alszék) kialakulása

Mint fentebb már említettük, a parciális szék kizárólag a vármegyének köszönheti létét, státútum-alkotási jogának jelentős megnyilvánulása. Bár ezen jogukat Werbőczy Tripartitum-ában már rögzítette,¹⁶⁴ korábban az erdélyi megyék, a fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint, általában a peres eljárásra vonatkozóan hoztak „constitutiókat”, természetesen az ország törvényeivel összhangban, ezeknek kiegészítésére. A parciális széket életre hívó státútum viszont nem valamely országos törvény kiegészítése, sőt másfél évtizeddel megelőzi az erre vonatkozó törvényhozási folyamatot, amely a kialakult vármegyei gyakorlatot emeli majd törvényerőre. Először 1678-ban foglalkozott a parciális székek kérdésével az országgyűlés, amikor is „mivel azokból eddig sok abusosokat láttunk kijöni”, elrendelte megszüntetésüket.¹⁶⁵ A tiltás ellenére azonban, gyakorlati szükségessége eredményeként, a parciális székek zavartalanul működtek tovább, a kialakult helyzetet pedig két évvel később, 1680. májusában szentesítette a VI. artikullussal az országgyűlés, előírva, hogy esztendőnként legalább 3 parciális széket tartsanak a főbírák legalább 7 asszeszor jelenlétében minden járásban. Hatáskörét illetően pedig a rendek a 100 forintot meg nem haladó zálogos, adósság és egyéb pereket utalták a parciális elé, csak a 60 forintot meghaladó ügyekben engedve meg az apellációt.¹⁶⁶ A parciális székekről az országgyűlés 1691. augusztusában intézkedett utoljára, újra elrendelve felállításukat, mivel korábban működésüket felfüggesztették.¹⁶⁷ Ez az 1680 és 1691 között kelt tiltás azonban az országgyűlési emlékekben nem maradt fenn.

Tekintettel azonban arra, hogy a parciális szék a megyék alkotása, létrehozásuk körülményeinek, hatáskörükhöz tartozására az elsődleges forrásokhoz, a vármegyei jegyzőkönyvekhez kell folyamodnunk.¹⁶⁸

A parciális szék létrehozását először Kolozs vármegye közgyűlése határozta el 1664. október 22-én, őket Torda vármegye követte ugyanebben az esztendőben, majd Belső-Szolnok 1665. július 9-én. Nem maradt fenn Küküllő vármegye erre vonatkozó határozata, viszont bizonyos, hogy 1665-ben már ott is működött a parciális szék.¹⁶⁹ Hunyad vármegye fejedelemségkori protokollumai elpusztultak ugyan, ám az Approbatae 1653-as kiadásának egyik példányában fennmaradt a feltételezhetően a vármegye jegyzőjének vagy más tisztviselőjének feljegyzése a parciális szék elé tartozó ügyekről, illetve a széken való eljárás

¹⁶⁴ HK III. 2.

¹⁶⁵ EOE XVI. 608.

¹⁶⁶ EOE XVII. 96.

¹⁶⁷ EOE XX. 459.

¹⁶⁸ A fennmaradt protokollumok közül csak Belső-Szolnok, Doboka és Torda vármegye jegyzőkönyveit használhattuk, ez utóbbiból azonban az 1662–1666 közötti rész ma már hiányzik, Kolozsé immár több mint másfél évtizede hozzáférhetetlen, a Küküllő vármegyeinek pedig nyoma veszett, így kénytelenek voltunk a CSt-ban közölt szövegeket használni.

¹⁶⁹ Pokoly 1901. 397.

módjáról, amely mindezidáig elkerülte a szakemberek figyelmét.¹⁷⁰ Az alábbiakban ezeket a statútumokat tekintjük át. Kolozs és Belső-Szolnok vármegye, helyi pontosításoktól eltekintve, azonos szövegű határozata a következőképpen rendelkezett a parciális székekről: „Vévén az nemes vármegye sok igyefogyottaknak ez mostani változó állapotokhoz képest gyakran törvényes gyűlések nem lehetések miatt igasságoknak periclitatiójára nézve felkiáltó panaszokat istenes consideratióban, végeztetett azért unanimité et suffragio, hogy az nemes vármegyében két járás lévén, tiszt uraimék is az szerént vadnak, azért fő- és vicebírák s viceispán uramékat az asszeszorokkal együtt az nemes vármegye authorálta 100 forintig sine respectu personarum törvényeket tenni akár potentia, akár adósságh, diffamatio, comminatio, damnificatio és in genere minden rendbeli dolgokról szabadságok lévén az causáknak is, hogy ha az Decretum és Approbata Constitutio mellett longuson akarnának is egymás ellen procedálni, vagy peniglen 1657 esztendőktől fogvánt való brevis articulusokon, kiknek citatiója vagy certificatiója mellyiken lévén fundálva, discussióji is az szerént légyenek. Mivel penigh ezen szék mondatik partiális székeknek lenni, ergo az poenának is qualitási felennyi légyen, mint az generális congregatióban szokott volna lenni. Azért tiszt uraimék az hol alkalmatossabbnak és illendőbbnek ítélik közhelyre mind az két járásból összevgyülekezvén, assessor uraimék is kötelességek szerént tartozzanak törvénytételre elmenni, executor uraim is azon szék sententiájával executiót peragálni. Ebben pedig ilyen mód observáltassék: hogy az székek napja előtt tizenötöd nappal cédula vagy szolgabírák által, vagy peniglen mikor törvényszék vagyon, meghhirdessék, mikor érkezhetnek tiszt uraimék összevgyülni. Ezen székben peniglen minden fő- és közönséges renden lévő nemes uraimék tartozzanak törvényt állani, jobbagyok is penigh, kik az brevisre volnának citátusok, olyakban azért, ki ez széket concernállyák (in hac parte vigilantibus subveniunt jura) scilicet potentia, lopás és egyéb maleficusok dolga. Az kik peniglen az generális congregatióra volnának citatusok, azoknak is száz forintig való dolgok igazodgyék in sede inferiori elébbeni citatiójok mellett, hogy az következő generális congregatiókor afféle aprólék dolgok miá derekas dolgok ne differálódyanak.”¹⁷¹

Torda vármegyének a fentihez hasonló, a viszontagságos állapotokra való utaló bevezető sorok utáni határozata szerint a „100 forintig való földek, szénarétek, szállók és házi örökségek, lábas marhák, adósságok és egyéb dolgokról moveáltatott causák”¹⁷² tartoztak a parciális joghatósága alá.

Hunyad vármegyének a parciális, vagy ahogyan a határozat szövegében szerepel, extraserialis szék működésére vonatkozó statútumának 2., 3. és 7. cikkelye ennek hatásköréről a következőképpen rendelkezett: „2. Ezen fórumon agitálandó causák 100 forint erő keresetnél feljebb nem extendálatnak. 3. Az Approbata Constitutióban specificált 1649.¹⁷³ esztendőbeli articulus szerint való processus mindenekben observáltassék ezen megírt 100 forintig, de az melyekben perpetuitas bonorum, homicidium, major potentia, dos, res parafernales, quartalicium, tutela, repetitio literarum et literalium instrumentorum qualitercunque apud manus alienas existentium, item jobbagionum et servorum fugitivorum, mivel nem ezen széket concernálják, excludálatnak is, mindazáltal az leveleknek felkérése is, kik

¹⁷⁰ A 16 artikulust Torma Károly közölte a régi könyvek tábláira írt feljegyzések között. Sz 1888. 359–361.

¹⁷¹ BSzvmJkv 356–357. CSt I. 289–290.

¹⁷² CSt I. 291.

¹⁷³ Nyilvánvaló elírás, az 1619-es artikulusokról van szó.

impignoratum just concernálnak, ha az 100 forintat nem superálják, sub eadem poena fl. 100 reportáltathatnak véllek való processust is, az szerint lehet hasonlóképpen az dos és parafernum dolga. Ha mikben ezenkívül is az két causansok megegyeznek, hogy causájok finaliter azon fórumon decidáltassék, admittáltassék sub eadem poena. 7. Valami causák ezen fórumra kelnek, itt moveáltatnak, finaliter itt is decidáltassanak, nem lévén semmi vigora az appellatiónak.”¹⁷⁴

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a létrehozás oka és célja az említett négy vármegyében teljes mértékben azonos: egyrészt, mint fentebb már említettük, a vármegye generális sedriáján felhalmozódott perek és az ebből következő egyre nehezkesebbé vált törvénykezés. Másrészt a II. Rákóczi György tragikus következményekkel járó lengyelországi hadjáratát követő zűrzavaros időszakban, a területileg hosszan elnyúló vármegyékben a derékszék nehezen és ritkán gyűlhetett össze, tovább súlyosbítva a helyzetet. A derékszék tehermentesítése a kisebb jelentőségű pereknek a megyék két járásában működő parciális székekre való utalásával tehát a legkézenfekvőbb és legkönnyebben megvalósítható megoldást kínálta. Az így létrehozott alszékek létjogosultságát és életképességét pedig semmi sem bizonyítja jobban, mint a vármegyebeli nemesség makacs ragaszkodása fenntartásukhoz, az országos tiltás ellenére. A statútumok tanúsága szerint az említett megyék nemeseinek universitasa nagyvonalakban hasonló hatáskörrel ruházta fel a parciális székeket, az 1619-es törvény megszabta lehetőségekkel azonban más-más mértékben éltek: a legszélesebb működési területet a Belső-Szolnok és Kolozs vármegyei parciális székek mondhatták magukénak, a Torda megyeiek illetékessége elég vázlatosan körülírt, a legtöbb megszorítást pedig a Hunyad vármegyei statútum tartalmazta. Az appelláció megtiltásával viszont a meghatározott területen és ügyekben teljhatalommal bírt. Természetesen az más kérdés, hogy működésük folyamán a statútumokból mi és milyen mértékben valósult meg, ehhez össze kellene vetnünk az előírásokat a forrásokban fellelhető konkrét joggyakorlattal, ezt azonban csak Torda vármegye esetében tehetjük meg majd a későbbiek folyamán. Általánosságban azonban elmondható, hogy a parciális székek a meghatározott értékhatarig minden olyan perben ítélezhetett, amely a vármegyei sedria hatáskörébe tartozott, így természetesen a jobbágy ügyekben is. Ez utóbbiakban azonban a parciális létesítő statútumok jelentős változást hoztak: annak kimondásával ugyanis, hogy a jobbágyok is kötelesek ezen a széken törvényt állni, az a példátlan helyzet állt elő, hogy a korábban jogilag nem cselekvőképes, földesura által képviselt jobbágy maga személyében állhatott bíróság elé. Véleményünk szerint ez az intézkedés meghatározó módon járult hozzá a filiális székek kialakulásához.

Személyi összetételét illetően csupán annyi változás állt be a generálishoz viszonyítva, hogy a parciálisokon a főispán nem vett részt, a főbíró elnökölt, melllette az alispán, szolgabírák, esküdtek szerepeltek bírótársakként, és természetesen az írásbeli teendőket általában a vármegyei nótárius látta el, de Torda vármegyében nem egyszer a főbíró.

Az így kialakult, kettős tagolódású vármegyei szék néhány esztendeig gördülékenyen működött, hamarosan azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az újabb fennakadásokat megelőzendő, elkerülhetetlen egy újabb törvényszék létrehozása. A nemesség ügyeinek további megosztása komoly nehézségekbe ütközött volna, hiszen a vármegye szervezetének átalakítására, tisztségviselői karának gyarapítására lett volna szükség. Nem igényelt viszont különösebb átszervezést a jobbágy-ügyek különszakítása, s ezt felismerve, nyolc eszten-

¹⁷⁴ Sz 1888. 359–360.

dővel az alszékek létrehozása után, az erdélyi vármegyék ezek lebonyolítására egy újabb szakosodott bíraskodási fórumot hoztak létre: a filiális székeket.

A parciális székek létrehozása, a gyakorlati haszon mellett, változást hozott a közgondolkodásban is: az erdélyi vármegyei társadalom felismerte, hogy az egységes sedria helyett/mellett, a tagolt vármegyei szék sokkal jobban szolgálja érdekeit, s az újabb szükség-szerűséget felismerve magától értetődő természetességgel, zökkenőmentesen lépett tovább a tagolódás és szakosodás folyamatában.

A filiális szék (fiúszék, gonosztevők széke, főbíró széke, ispán széke, tisztek széke)

A kizárólag az erdélyi vármegyékben működő, a megyebeli jobbágyság sajátos bíróságának, a filiális székeknek a keletkezéséről Kiss András 1994-ben megjelent tanulmányáig¹⁷⁵ tulajdonképpen semmit sem tudunk. Pokoly csupán megemlíttette létezését, kialakulását azonban a fejedelmi korszak legvégére tette, s egyúttal azt is sugallta, hogy a filiális székek tulajdonképpen csak a 18. század elején kezdték meg működésüket.¹⁷⁶ A tévedés oka ezúttal is abban keresendő, hogy Pokoly ekkor is elsősorban a kiadott forrásokra támaszkodott, s a vármegyei protokollumok közül éppen azt a Torda vármegyeit nem használta, amelyik e tárgyban a legtöbb adatot tartalmazza, és ma is hozzáférhető.

Kiss András munkájának köszönhetően nyilvánvalóvá vált, hogy a filiális szék kialakulásának okai, körülményei csak az erdélyi úriszék sajátos fejlődési útjának függvényében érthetők és ismerhetők meg, ezért a filiális szék részletesebb tárgyalása előtt röviden ezt, illetve az úriszék 16–17. századi általános fejlődését kell bemutatnunk.

Az úriszék a 16–17. században

Az újabb kutatások¹⁷⁷ nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a Werbőczy Hármaskönyvében kifejtettekkel szemben – miszerint a jobbágy egyedüli bírója a földesúr, aki bírói hatalmát úriszékén gyakorolhatta, s mivel, Werbőczy szerint, az ország minden nemesi egyenlő jogokkal rendelkezik, következésképpen minden nemes jogában állt, hogy jobbágyság felett minden más hatóság kizárásával ítélkezzen –, a valóságban nem minden földesúr rendelkezett ezzel a bírói hatalommal, amiképpen az elméletben oly szép nemesi egyenjogúság sem valósult meg a gyakorlatban. A források tanúsága szerint ugyanis a 16–17. században két típusú úriszékkel kell megkülönböztetnünk. Az első a főnemeseknek a szervezett, összefüggő, nagy kiterjedésű uradalmaikon működő teljes joghatóságú úriszék, amely a földesúr pallosjogán és szabad úr, szabad ispán (liber baro) mivoltán alapszik. Ez az úriszék, amelyen ugyan jelen volt a vármegye képviselője, minden más bírói fórum kizárásával, minden jobbágyügyben ítélkezett, és főbenjáró büntetést szabhatott ki. Ennek a teljes jogú úriszéknek az uradalom egyes részein működhetett kisebb jelentőségű, általában polgári és urbéri, ügyekben a földesúr alkalmazottai és alattvalói részvételével összeülő és ítélkező kántor vagy kántortörvénynek nevezett alsóbb fokú bíróság is, ahonnan az egész uradalom részére tartott úriszékre lehetett fellebezni.

¹⁷⁵ Kiss 1994. 39–69. A kialakulás körülményeinek, okainak tárgyalásakor erre a munkára és eredményeire támaszkodunk.

¹⁷⁶ Pokoly 1901. 403.

¹⁷⁷ *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek.* (Szerk. Varga Endre) Bp. 1958.

A fenti mellett, bár működésére vonatkozóan mindezidáig csak 18. századi források kerültek feltárássra, minden bizonnyal működtek a pallosjoggal nem rendelkező középnemesesség korlátozott hatalmú úriszékei, amelyek vagyoni jogi és úrbéri ügyekben ítélkeztek, s ahonnan a vármegyei székre lehetett fellebezni, illetve ezek főbenjáró ügyeit valószínűleg a vármegye intézte.

A néhány jobbággyal rendelkező kisnemesek ilyen jellegű ügyeit köztudottan a vármegye folytatta le.

Ezzel a nagyvonalakban felvázolt magyarországi úriszéki fejlődéssel szemben az erdélyi úriszék sajátos utat járt be.

Az erdélyi úriszék

Az erdélyi úriszék tényszerű feltárása az elsődleges források vizsgálata után válna lehetségessé, ezt azonban mind ezideig több tényező akadályozza. Egyrészt nincsenek forráskiadványaink, sőt, amint azt már Kiss András megállapította, az ilyen jellegű anyag feltárássának csekély a lehetősége.¹⁷⁸ Ez egyrészt annak „köszönhető”, hogy az írásbeli eljárás nem vált általános gyakorlattá, másrészt a korbéli levéltári szemlélet szerint „az irat értékét a benne foglalt jogi tartalomhoz fűződő érdek szabta meg”,¹⁷⁹ következésképpen az ilyen iratokat nem ítélték megőrzésre méltónak, s elég kis számban is találhatók a családi levéltárakban. Megőrizték viszont, s nagyobb számban, az úriszéki bíraskodás származékos iratait, a jobbágy kezesleveleket, amelyekben a perbefogott jobbágy más jobbágyok meghatározott összegű kezessége mellett kötelezte magát, hogy az úriszék előtt megjelenik, vagy az elítélt jobbágy felett a foldesúr kegyelmet gyakorolt, s ennek fejében az örökös jobbágyosságra köötötte magát. (Erre azonban a pallosjoggal rendelkező földesurak teljes jogú úriszékén kerülhetett sor, amely, mint már említettük s alább látni fogjuk, Erdélyben meglehetősen ritka.)

Az erdélyi vármegye és vármegyei sedria középkori fejlődését bemutató fejezetben már említettük, hogy a vajdák korabeli úriszékek kialakulását késleltette a vajdai hatalom, s az ugyanott említett, Szécsényi Tamás vajda által 1342. május 8-án kibocsátott oklevél ugyan megengedte, hogy a nemesek jobbágyaik és föld nélküli szolgálók ügyeiben ítélkezzenek, kivéve a lopás, rablás és hatalmaskodás eseteit. Hasonló tartalmú I. Lajos 1365-ös oklevele is, az erdélyi úriszék tehát, ezen oklevelek alapján, nem teljes jogú vagy korlátozott hatalmú úriszéknek tekinthető. Természetesen voltak olyan erdélyi családok, amelyek az említett rendelkezéseknél korábban, vagy valamikor a későbbiek folyamán pallosjogot szereztek, s a magyarországihoz hasonló teljes jogú úriszék működhetett birtokaikon. Ennek ellenére, mivel Erdélyben nem a szervezett nagyuradalom volt a legelterjedtebb formája a nemesi birtoknak, s általában egy-egy falu birtoklásában több birtokos osztozott, az erdélyi fejlődés a korlátozott hatalmú úriszékek irányában haladt, ezt jelzi a vármegyei sedria fejlődésénél már említett 1582-es, az úriszékről a vármegye székére való fellebbezést lehetővé tevő artikulus is.¹⁸⁰ A tendenciát erősítette az is, hogy a független erdélyi állam kialakulása után, a 17. század első évtizedeiben a fejedelemség országgyűlése sorozatos törvényt hozott a szabad uraság/ispánság, másképpen liber baronatus intézményének megszüntetésé-

¹⁷⁸ Kiss 1994. 46.

¹⁷⁹ Uo.

¹⁸⁰ L. a 68. sz. jegyzetét.

re 1607-el kezdődően, korábbi végzésekre hivatkozva.¹⁸¹ Az első, a rendek által a baronátusságok megszüntetésére előterjesztett propositió azonban nyolc esztendővel korábbi, igaz ugyan, hogy ekkor Bocskai István és a katolikus püspök ilyen pretendált jogállása ellen léptek fel.¹⁸² Megjegyzésre érdemes, hogy a magukat liber bárónak tartó személyek ilyen jellegű megnyilvánulásaik pillanatában valamelyik, korábban a fiskus tulajdonát képező uradalom birtokosai voltak, így az 1607-ben Torda vármegye székén Bogáthy András felperes által perbe fogott Alia Farkasné Bánffy Margit, aki korábban Bodoni István, majd Bogáthy Menyhért felesége volt, arra hivatkozva utasította el a felperes által felajánlott 33 forint dost, hogy mivel az ő ura mágnás és baró volt, az ő hitbére 200 forintot tesz ki.¹⁸³ Az csupán az ügy egyik érdekessége, hogy egy esztendővel az országos szabályozás előtt a vármegye ezt az indoklást elutasította, nem ismerve el a liber baronátusi jogokat (az ügyre részletesebben a későbbiek folyamán többször visszatérünk), tény viszont, hogy Bogáthy Menyhért házasságuk idején azt a görgényi vártartományt birtokolta, amely alig néhány esztendő múlva ugyanilyen jogok miatt került a vármegye figyelmének központjába. 1608-ban, egy esztendővel a szabad ispánságot eltörlő artikulus után, Torda vármegye nemesi universitása panasszal fordult a fejedelemhez, intézkedést kérve, mivel Bocskai Miklós, a görgényi és vécsi uradalom birtokosa liber bárói kiváltságokkal élt.¹⁸⁴ Az ügy különlegessége, hogy Bocskai az említett kiváltságokat a cikkellyel ellentétben ugyan, de törvényesen gyakorolta, hiszen az ez év szeptemberi adománylevéiben a fejedelem az említett birtokokat a Bocskai István által gyakorolt liber bárói jogokkal együtt adományozta Miklósnak.¹⁸⁵ Két esztendővel a liber baronátust eltörlő törvénycikk után a fejedelem ezt újra megsértette, ugyanis 1609. május 20-án nemcsak a gyalui uradalmat adományozta Sennyei Pongrácnak, hanem az uradalom falvait kivette a vármegye hatósága alól, minden közigazgatási és bíráskodási hatalmat az adományosnak engedve át. Az már törvényszerű következménynek tekinthető, hogy, akárcsak Bocskai Miklós, Sennyei is emiatt hamarosan ellentétbe került Kolozs vármegyével.¹⁸⁶

Természetesen a kérdés alaposabb kutatást igényel, amelybe a többi, magánkézbe majd újra kincstári kezelésbe került uradalmakat is be kell vonni, a fentiek alapján azonban megkövethető az a következtetés, miszerint a liber baronátusi jogok a fiskális birtokokkal jártak együtt, azoknak mintegy jogi tartozékaiként, és abban az esetben is érvényben maradtak, amikor magánkézbe kerültek, pontosabban új birtokosuk az ország határozata ellenére, akár erőszakosan is érvényben tartotta. Az ezen a jog alapján működő teljes jogú úriszékek száma a fejedelemségkori Erdélyben igen csekély volt, s nem is folyamatosan működtek, a kincstári birtokokon kívül. A jövő kutatások feladata, a fennmaradt családi levéltárak alapján, annak feltárása – s ehhez kiindulópontot szolgáltathatnak a vármegyei jegyzőkönyvek –, hogy mely családok vagy azok egyes tagjai s milyen hatáskörrel működtek úriszéket, s a családi levéltárakból előkerülő adatoknak a vármegyei protokollumokban fellelhetőkkal való összevetése nyomán lehetőség nyílik az erdélyi úriszék mo-

¹⁸¹ EOE V. 501–502. Hasonló intézkedéseket hoztak 1609-ben, 1614-ben, 1620-ban, 1633-ban, 1635-ben és 1650-ben (L. EOE VI. 166, 420, VII. 543, IX. 432, XI. 74.), majd ezeket az AC III. XVIII. 1. foglalta össze.

¹⁸² EOE IV. 276.

¹⁸³ TvmJkv I. 1.

¹⁸⁴ TvmJkv I. 25.

¹⁸⁵ L. ErdKirkv CD 1–9.

¹⁸⁶ Jakó 1944. XVI.

nografikus bemutatására. E tekintetben igen érdekes és értékes a Kemény család csombordi levéltára. Az ott fellelhető iratok tanúsága szerint ugyanis Kemény János, a későbbi fejedelem, jól átgondolt birtok-gyarápítási eszközként élt ilyen liber bárói jogaival és ítélkezett jobbágysai főbenjáró ügyeiben, főleg mint fogarasi főkapitány, a kegyelem ára pedig általában az örökös jobbágyul kötés volt.¹⁸⁷ (A Bocskaiak és Kemény János esetére a Torda vármegyei úriszékek tárgyalásakor részletesen visszatérünk.) Ezzel gyökeresen ellentétes képet rajzol saját úriszékéről Bethlen Miklós, értékes adatokat közölve a korabeli büntetés módjáról, illetve arról, hogy a közfelfogás szerint milyen vétek milyen büntetést vont maga után: „Magam dolgaért haragból nem hogy idegen, nemes vagy szabad embert, de még csak jobbágyát is másnak meg nem verettem, az egy Érsek György, Bethlen Farkas jobbágyán kívül, nagy, engem becsutelenítő morgásaért. (...) Magam jobbágyit is én mód nélkül nem verettem, kalafa, sok száz pálcá az én házamban igen ritkán hallatott, felette nagy és majd halálos vétkeért, igen sok és felette ritkán volt, ha huszonnégy lapátig, vagy száz pálcáig ment a büntetés. Ez András nevű kolcsárom tett a boromban, a legjovában ősz felé, szűk bor üdején legalább 250 forint kárt, házas ember lévén a kurvákkal itta meg, s osztán a jeges pince bűdös rothadt szalmás vizével töltötte meg; minden ember s maga ítéleti szerint is halált érdemlett: két vagy három holnapi rabság, háromszáz pálcával menekedett. Egy Kis István nevű jobbágy tisztartóm ölte meg gondviseletlensége, részegeskedése, paráználkodása miatt legalább hatszáz forint ára ménesemet, egyéb kárt is iszonyú sokat tett (...): egy pálcázás és egy ötven forintos lóval fizetett. Havasalföldében a magam pásztorim adták, vesztegették el ezer forintig való ménes, juh és egyéb marhát: a megítült akasztófa egynéhány pálcává, szitkozódásommá vált csak. Soha senkit jobbágyá nem tettem, jobbágyom marháját, hanemha adósságért, erővel el nem vettem, ha megholt, marhájával, pénzével sohasem osztottam.”¹⁸⁸

Hogy az erdélyi rendek a vármegyének a gonosztevő jobbágyok feletti illetékességét és a korlátozott hatalmú úriszéket tekintették természetesnek jól illusztrálják a cirkálásokat s a gonosztevők megbüntetését elrendelő országgyűlési cikkelyek: a törvényhatóságok tisztségviselőinek illetékességét ugyanis nem csak az illető vármegye vagy szék egész területére biztosították, hanem gyakran igyekeztek, sokszor sikerrel, fejedelmi engedéllyel, az említett officialisok joghatóságát a kincstári birtokokra is kiterjeszteni.¹⁸⁹

A liber baronátusság megszüntetése következtében az ezen alapuló teljes joghatóságú úriszék hiányában a jobbágyok közbüntetései és egész faluközösségek feletti bíraskodásban új keletkezett, amelyet a protokollumok tanúsága szerint már az 17. század elején a vármegyei sedria pótolta.

Ami a korlátozott hatalmú úriszékeket illeti, ezeken a középkortól az eljárást a vármegye képviselőjének, vagy képviselőinek jelenlétében kellett lefolytatni, ennek elmulasztása esetén az eljárás törvénytelennek minősült, és fellebbezni is a vármegye székére lehetett. Az erdélyi jogszemléletet jól illusztrálja a Fehér vármegyei országgyűlési követeknek (tulajdonképpen a vármegye tisztségviselőinek) a szebeniek előterjesztésére megfogalmazott 1640-es resolútiója: „Akármely dominus terrestris ellen ha az paraszt ember vétkezik, szabad jobbágyával, miképpen bünteti. De ha ki contra publicas regni constitutiones avagy egyéb megtiltott, isten s az ország törvényével ellenkező dolgokban valamely paraszt ember

¹⁸⁷ Kemény It XVI. 1232, 1312.

¹⁸⁸ BMÖn 498–499.

¹⁸⁹ L. EOE III. 144, 170, 198–199, 209, 221, 243, 402–403, 775, IV. 584, V. 496.

impingál, afféléknek executiója nem bizattott a dominus terrestrisre, hanem az külső tisztviselőkre minden vármegyékbe”¹⁹⁰

Jelentős változás az úriszékek joghatóságában a korszak végén, Apafi fejedelemsége alatt sem következett be, s a földesúri bíraskodás, mint korábban már említettük, Pokoly állításával ellentétben, nem emelkedett a liber baronátusságra emlékeztető szintre, a vármegye hatáskörét szűkítve. Tévedését a filiális szék létrehozása cáfolja a legmeggyőzőbb módon. Pokolyt feltételezhetően az 1665. májusi és a következő esztendő februári törvények vezették félre: az előbbi ugyanis kimondta, hogy „Mivel, kegyelmes Urunk, Máramarosban és Hunyad vármegyében is kinek-kinek jobbágynak megbüntetése földesurok hatalmában volt s vagyon, nem alább való hívei lévén Nagyságodnak a több vármegyéknek lakosi is, végeztük (...) hogy a több vármegyékben is mindenütt azon usus observáltassék. Ha földesura megbünteti érdeme szerint jobbágját, jó, ha nem, a tisztek érdemek szerint büntessék meg (...) mind mulctális bírsággal, s mind halállal.”¹⁹¹ 1666. februárjában egy ezt pontosító rendeletet hoztak, mivel a korábbi artikulust „sokan úgy magyarázván, hogy semmi autoritások már a tiszteknek azon latrok megbüntetésében nem volna”, amely kimondta, hogy amennyiben a vármegyei tiszt előbb fogja el a gonosztevő jobbágyot, megbüntetése az ő joga és kötelessége.¹⁹² Az említett határozat egyben egyértelműen azt tanúsítja, hogy az úriszéki bíraskodás nem volt olyan magától értetődő, mint ahogyan a korábbi szakirodalom feltételezte. A korábbi helyzeten azonban, s ezt a Torda vármegyei példák igazolják, ez a két törvény, mint fentebb már elmondtuk, lényegében nem változtatott.

A filiális szék létrejöttének okai után nyomozva természetesen felmerülhet a kérdés, hogy ennek kialakulásához a falusbírói szék, illetve ennek joghatóságában esetlegesen bekövetkezett változás nem járult-e hozzá. Köztudott, hogy a faluközösségekben a jobbágyok fölött, korlátozott hatáskörrel a falusbíró, illetve a falusbíró és az esküdtek alkotta falusbírói szék ítélkezett.¹⁹³ Ennek joghatósága azonban, mint alább Torda vármegyei példák alapján látni fogjuk, általában korábban sem terjedt ki a filiális széken túlnyomórészt tárgyalt közbüntetésekre,¹⁹⁴ (általában kártételek, kisebb tolvajlások, a belső rend megbontása és hasonló, 1 forintig terjedő ügyekben ülhettett törvényt) s ez utóbbin sem találkozunk olyan ügyekkel, amelyek a falusbírói szék illetékességébe tartoztak. Következésképpen nem a falusbírói szék hatáskörének csökkenése játszott közre a filiális szék kialakulásában.

A fentiekben vázoltak, az, hogy a vármegye a nemesi ügyekben is egyre kiterjedtebb hatáskörrel járt el, valamint a cirkálás során felderített büntetőperes ügyeket is ellátta, nehézkessé tette az ügymenetet. Ennek megoldására hozta létre a vármegye a differenciálódás első szakaszában a fentebb bemutatott parciális széket, majd először Torda vármegye 1672-ben a filiális széket a jobbágyügyek tárgyalására.

Sajnos olyan, a létesítés pillanatát megörökítő vármegyei statútum, mint a parciális szék esetében, nem maradt fenn. Hatásköre tehát, mint a fentiekből már kiderült, a jobbágy-

¹⁹⁰ EOE XIII. 380.

¹⁹¹ EOE XIV. 121.

¹⁹² Uo. 183.

¹⁹³ Az erdélyi falusbíróról I. Jakó 1944. XIII, XIX. – Prodan, David: *Judele sătesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*. (Az erdélyi falusbíró a XVII–XVIII. században). Anuarul Institutului de Istorie (Cluj), 4/1961. 217–235. Párhuzamként: Szabó István: A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban. In: *Uő: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Bp. 1948. 267–310.

¹⁹⁴ A gonosztevők elítélése csak a szabad községek jogában állt I. Zsigmond 1405. évi első dekrétuma. 5 cikkely 2. §.

ügyekre, és elsősorban ezek közbüntetteire terjedt ki, pontosan azonban az ezen fórum előtt tárgyalt ügyek vizsgálata alapján állapítható meg. Pokoly állítása, miszerint ezt a széket nemesi bíróságnak nevezték, egyrészt mivel nemes bírák ültek benne, másrészt „mivel ezen a széken a per immár nem az alperes jobbágy, hanem annak nemes földesura ellen folytattott”,¹⁹⁵ mint a későbbiek folyamán látni fogjuk, teljesen téves.

Ami a filiális bírósági személyi összetételét illeti, az megegyezik a parciálisával, annyi különbséggel, hogy ennek legfontosabb tagja, elnöke az alispán.

A 17. század 70-es éveire tehát Erdélyben kialakult a hármas tagolódású vármegyei sedria, amelynek illetékessége a területén élők peres ügyeinek csaknem teljes egészére kiterjedt.

Az erdélyi fejlődés sajátosságai, a magyarországi megyékkel esetlegesen közös vonások természetesen az ez utóbbi fejlődésével való összevetés során válnának hangsúlyosabbá, illetve derülnének ki. Ettől azonban el kellett tekintenünk, hiszen a kutatás jelenlegi szakaszában mindkét esetben csak a korábbi szakirodalomra, valamint az újabb kutatások részleges adataira, eredményeire támaszkodhattunk volna.¹⁹⁶

II. 3. A vármegyei sedria személyi összetétele – A vármegye tisztségviselői

A vármegyei sedria az illető vármegye állandó tisztségviselői karából és a törvényszékek alkalmával összehívott, választott ülnökökből állt össze. Az ismertetést az előbbiekkal kezdjük.

A főispán (comes, supremus comes)

A vármegye legmagasabb rangú tisztségviselője, a fejedelmi hatalom képviselője s egyben a sedria elnöke a főispán, pontosabban a főispánok voltak. A fejedelemségkori Erdélyben ugyanis, a királyi Magyarországtól eltérően, minden vármegyének két főispánja volt, tehát minden járásnak meg volt a maga főispánja. Ezt a kettős főispánságot Pokoly, Apor Péter véleményére is támaszkodva,¹⁹⁷ a feladatok megosztásával, a főrendek tisztség-éhségének kielégítésével és a kölcsönös ellenőrzéssel, hatalomkorlátozással, a fejedelemnek a főispánokkal szembeni bizalmatlanságával magyarázta.¹⁹⁸ Kétségtől helytálló a magyarázat nagy része, viszont úgy véljük, néhány kisebb igazítást kell tennünk. Véleményünk szerint ezt a kettősséget elsősorban gyakorlati szempontok diktálták: egy pillantást vetve a fejedelemség térképére bárki számára nyilvánvalóvá válik, hogy a nagy kiterjedésű, három kivételével hosszan elnyúló vármegyék könnyebb, gördülékenyebb igazgatása követelte meg ezt a megoldást. Ami az ellenőrzést, hatalomkorlátozást illeti, esetlegesen ilyen szempontok is közrejátszhattak, inkább a fejedelemség utolsó évtizedeiben, azonban úgy gondoljuk, igen csekély súlyuk volt. Ennél sokkal fontosabb és nélkülözhetetlen volt mind a vármegye, mind a főispánok szempontjából a zavartalan együttműködés: ismert tény, hogy a főispánok többsége tanácsúr volt, emellett gyakran központi kormányzati és más törvény-

¹⁹⁵ Pokoly 1901. 403.

¹⁹⁶ A magyarországi vármegyékről kialakult nézet kiigazításának szükségességét jól illusztrálja Dominkovits Péter már idézett Századokbeli tanulmánya. L. 20. sz. jegyzetet.

¹⁹⁷ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Buk. 1978. 135.

¹⁹⁸ Pokoly 1901. 359.

hatósági főtiszttséget is viselt párhuzamosan, az alkalmankénti követségekről, más megbízatásokról nem is szólva, a vármegye működése érdekében tehát egyeztetniük kellett, feladatokat átvállalniuk. Sok esetben az egyik főispán jóformán nem is tartózkodott a vármegyében, annak ügyintézését társa végezte, ellenőrzésről már csak ezért sem lehetett szó. Az országos főtiszttséget viselő főispán hatalmát pedig korlátozhatta-e az esetleg csak egy vármegyei ispánságot bíró másik? Más kérdés, hogy a pártharcoktól eltekintve, vajon mennyire állt érdekében a főrendeknek egymás ellenőrzése, arról nem is szólva hogy nemegyszer ugyanazon táborba tartoztak, sőt, szoros rokonsági szálak is fűzték egymáshoz őket? (Magaától értetődően nem gondoljuk azt, hogy a rokonság természetes velejárója lett volna a jóviszony és együttműködés, elegendő itt a Bethlenek ellenségeskedéseire utalnunk, általánosságban azonban nem ez volt jellemző.) A bizalmatlanságot pedig, mint okot, véleményünk szerint el kell vetni, tekintettel arra, hogy a főispánság bizalmi tisztség volt, a fejedelem híveit ültette ezekbe a főtiszttségekbe, vagy az elődje által kinevezett tisztségében hagyva hívévé tette, s amennyiben valakivel szemben kételyei támadtak, bizalmát elvesztette, minden további nélkül leválthatta. A vármegyei nemességnek pedig, ha bizalmatlan is lett volna ispánjával szemben, a fejedelmi akarat előtt meg kellett hajolnia.

A másik erdélyi sajátosság az *örökös főispánság* hiánya. Míg a királyi Magyarországon, középkori előzmények után, a 17. századra egész sor főrendű család nyerte el egy-egy vármegye örökös főispánságát, addig Erdélyben ennek kialakítására irányuló kísérlettel, illetve ennek tényleges működésével, Hunyadi János örökös beszercei főispánsága kivételével, a sajátos státusú Hunyadban és Máramarosban találkozhatunk, s csak a század első felében. Az előbbi *perpetuus comes*-ség gyökerei Mátyás koráig nyúlnak vissza, aki ezzel a címmel törvénytelen fiát, Corvin Jánost ruházta fel. A vajdahunyadi váruradalom később birtokosai a címet is megörökölték, az önálló erdélyi állam születésekor a Törökök birtokolták, majd a Bethlen család iktári, fejedelmi ágának tagjai, akik a hunyadihoz a máramarosi örökös főispánságot is csatolhatták Bethlen Gábornak köszönhetően. Mindkettő azonban Bethlen Péter 1646-os haláláig tartott, ez az időpont az említett örökös főispánságok megszűnését is jelentette.

A *tiszttség elnyerésének módja*. Akárcsak a királyi Magyarországon, a főispánokat Erdélyben is az uralkodó nevezte ki, tetszése szerint,¹⁹⁹ a vármegye nemességének erre semmiféle befolyása nem volt, annyit sikerült csupán törvényekkel is biztosítani, hogy főtisztje a vármegye birtokosai közül kerüljön ki.²⁰⁰ Ez a helyzet tükröződik a törvényekben: az 1588. decemberi országgyűlés 24. cikkelye szerint: „Hogy Te Nagyságod az ispánságokat fő-fő urainknak conferálja, kiknek autoritással vagyunk közöttünk (...),²⁰¹ 1606. májusában „(...) Őfelsége rendeljen főispánokat (...)”,²⁰² majd az Approbatae-ban szögezték le újra, hogy a főispánokat a fejedelmek „creálják”.²⁰³ A főispánok kinevezésében való korlátlan fejedelmi akaratot, hatalmat bizonyítják a fennmaradt kinevezések is. A szokásos formula

¹⁹⁹ A fejedelmi conditiókban ugyan többször felbukkan ennek a rendek általi korlátozása, így Bethlen Gábornak, conditiói szerint, a tanácssal együtt kellett volna főtiszteket állítania, vö. AC II. I. 3., 5. XIV., gyakorlatilag azonban a fejedelmek belátásuk szerint döntöttek.

²⁰⁰ A birtokosságról 1551. dec. 31. XXVII. cikkely, EOE I. 391., AC II. I. 5. XIV. (I. Rákóczi György conditiói), 6. XIV. (II. Rákóczi György conditiói), III. XLIII. I.

²⁰¹ EOE III. 243.

²⁰² Uo. V. 412.

²⁰³ AC III. XLIII. I.

szerint a fejedelem egy-egy hívének érdemei, az országnak, azaz tulajdonképpen a fejedelemnek tett szolgálatai elismeréseként adományozta a főispáni tisztséget, tetszése szerinti időre („durante beneplacito”), az illető vármegye közönségének pedig szigorúan megparancsolta, hogy az általa kinevezett, ordinált főispánt a vármegye közönsége ismerje el.²⁰⁴ Figyelemreméltó, hogy a két Rákóczi korában, pontosabban eddigi adataink szerint először 1643-ban, az oklevél-formula megváltozott: immár nem szól mindenkinek, akit illet, hanem a kinevezettnek hozza tudomására, majd az illető megyének parancsolja meg az új főispán elismerését, a neki való engedelmességet, ítéleteinek elfogadását.²⁰⁵ A vármegyei protokollumokban fennmaradt főispáni beiktatást megőrkítő feljegyzések nagyrésze is ezt tanúsítja: Torda megyében például 1625. július 9-én, az addigi főispán, Kamuthy Farkas, aki „ex nutu et voluntate Serenissimi Principis” Kolozs vármegye főispánságát nyerte el, helyébe „ex eiusdem Serenissimi Principis domini domini nostri voluntate, item communi voto et suffragio dominorum nobilium magnificus Stephanus Kouachióczi (...) in eundem officio (...) suffectus et substitutus est.”²⁰⁶ 1635. július 4-én „ex clementi eiusdem domini principis annuentia” Gerendi Márton aludvarmastert iktatták be a főispáni tisztségbe.²⁰⁷ 1651. januárjában Bethlen János került „ex clementia ejusdem domini principis” a főispáni székbe,²⁰⁸ 1656. áprilisában pedig, mikor ő „ex benigna principis dispositione” ezen tisztségét felcseréli a Küküllő vármegyeivel, helyére „ex gratiosa annuentia domini domini et principis nostri” Mikola Zsigmond került.²⁰⁹ 1657. október 10-én a fejedelem akaratából Kolozs vármegye főispánságát elnyert Ebeni Istvánt „ex benigna collatione et annuentia celsitudinis principalis” Keresztessi Ferenc váltotta.²¹⁰ A tatár fogságba esett Mikola Zsigmond helyére pedig 1661. januárjában „ex annuentia illustrissimi principis” Haller Jánost iktatták be.²¹¹ A csaknem szó szerint megegyező formulák sorából Torda vármegye esetében a Kovacsóczy beiktatását megőrkítő feljegyzés, „ex eiusdem serenissimi principis domini nostri clementissimi voluntate, item communi voto et suffragio dominorum nobilium”²¹² lóg ki, s a vármegyei nemesség azon szándékáról árulkodik, hogy magát mint a főispán választására befolyással bíró szereplőt tüntesse fel. A tordaiaknál azonban jóval tovább ment a dobokai nemesség, illetve a vármegye jegyzője, aki Kemény Boldizsár főispán hivatalba lépését 1643. június 23-án a következőképpen örökítette meg: „Generosus dominus Balthasar Kemény de Bwkeos ex communi consensu universorum dominorum nobilium, accedente prius auctoritate Illustrissimi ac Celsissimi Domini Domini Principis, electus est in officium supremi comitis.”²¹³ A választás eképpen megrajzolt idilli képét azonban pillanatok alatt lerombolja az

²⁰⁴ L. ErdKirkv CD 1–9. kötet 1581 Bánffy Kristóf, 1583 Apaí Gergely, 10–09. kötet 1624 Gyulaffi Sámuel főispáni kinevezését.

²⁰⁵ L. uo. 20–29. kötet 1643 Kemény Boldizsár Doboka vármegyei ispánná való kinevezését.

²⁰⁶ TvmJkv I. 212.

²⁰⁷ TvmJkv I. 395.

²⁰⁸ TvmJkv I. 575.

²⁰⁹ TvmJkv I. 732.

²¹⁰ TvmJkv I. 755.

²¹¹ TvmJkv I. 763.

²¹² TvmJkv I. 212.

²¹³ Őt esztendővel később azonban, Bethlen Mihály beiktatásakor már csak a fejedelmi kegyről esik szó. DvmJkv 148, 157. Erre a jelenségre már Pokoly figyelte, néhány példát következtetések levonása nélkül közölt is, l. Pokoly 1901. 357.

egy hónappal korábban kelt fejedelmi kinevezés.²¹⁴ A vármegyei nemesi universitas ugyan-ezen szándékáról árulkodik az *ex annuentia* gyakori használata is. Erre vontkozáon, s más szempontból is, érdekes adalékkal szolgál a Torda vármegye közgyűlése által 1649-ben, Sombory János főispán halála után hozott határozat: a vármegye nemessége a főispán választásig teljhatalommal ruházta fel az akkor már 13 esztendeje alispán Tordai Imre deákot. Az eset különlegességét az adja, hogy egyrészt újra rávilágít, a vármegyei nemességnak nincs befolyása a választásra, hiszen a tisztséget a fejedelem csak 1651-ben töltötte be Bethlen János kinevezésével, másrészt – s ez lényegesebb – rácsfol a Pokoly által is idézett és ellenőrzés nélkül elfogadott Approbatabeli előírásra, miszerint amennyiben a főispáni tisztség megüresedik, az alispánnak is le kell mondania.²¹⁵ A főispán kinevezésekor az említett törvényi korlátozáson túl, amelyet 1674-ben, Bánffy bukása után a rendek egy, a tisztséghalmozás elleni cikkellyel egészítettek ki,²¹⁶ a fejedelem tehát saját belátása szerint választhatott megfelelő háttérű hívei közül, melyet a szorosan összefonódó származás és kapcsolatrendszer biztosított. Itt azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy a saját belátás nem jelentette azt, hogy az uralkodóváltással párhuzamosan a főispáni kar automatikus lecserélésére is sor került. A fejedelmek általában átvették az előd által kinevezett főtiszteket, ezzel is megnyerve őket maguk számára, az első üresedésre pedig természetesen híveik közül nevezve ki újat. „Természetellenes” mozgásokra, tisztoztatásokra ezért csak Báthory Zsigmond uralkodása és a 15 éves háború gyakori főhatalmi változásai idején, Báthory Gábor uralkodása alatt a széki összeesküvést követően, majd II. Rákóczi György tragikus végű lengyelországi hadjárata után került sor.

A kinevezés jogerőssé csak az eskü letétele s a beiktatás után vált, már az 1558-as gyulafehérvári országgyűlés kimondta, hogy a vármegye nemessége előtt esküt nem tevő főispán hivatalától megfosztandó.²¹⁷ Az eskütételre általában a kinevezést követő legközelebbi vármegyei congregatio vagy sedria alkalmával került sor, esetenként azonban, mint fentebb láttuk, több hónap is eltelt.

Ezek után tekintsük át a főispánok *kötelességeit, feladatait*. Az erdélyi főispánság nem pusztán címet jelentett, hanem jól meghatározott teendőkkel járó hivatal volt. Az erdélyi főispánok ténylegesen a vármegye s a tisztikar elöljárói, irányítói voltak. Kötelességeiket országgyűlési artikulusok írták elő, s jól tükröződnek a főispáni eskü-formulákban is. Az 1543-as marosvásárhelyi országgyűlés 7. cikkelye a törvényszékeket alapos ok nélkül nem tartó főispánok elmozdítását rendelte el, az 1551. decemberi pedig az adószedés pontosságát megkönnyítése érdekében regestrum vezetésére kötelezte.²¹⁸ A már említett, a főispánokat kettős, az uralkodó illetve a vármegye előtti esküre kötelező 1558-as határozat a teendők közül a személyválogatás nélküli igazságos és törvényes ítélezést és a törvényes perfolymat betartását emelte ki.²¹⁹ 1580-ban az országgyűlés a cirkáláson való személyes részvételt rendelte el, amelyet, a törvénycikk tanúsága szerint, a főispánok általában alispánjaikra biz-

²¹⁴ L. a 145 sz. jegyzetet.

²¹⁵ AC III. XLIII. I.

²¹⁶ „annál inkább egyszersmind vármegyei és székbeli főtiszttség” EOE XV. 461. Ezt azonban teljesen figyelmen kívül hagyták az elkövetkezőekben, elég Teleki, Bánffy György, Kapy György vagy Rhédei Ferenc halmozott tisztségeire utalnunk. Vö. Trócsányi 1980. 22–36.

²¹⁷ EOE II. 99.

²¹⁸ EOE I. 184, II. 420.

²¹⁹ EOE II. 99.

tak.²²⁰ Az önnálló fejedelemség országgyűlései a továbbiakban ismételten a törvényszékek rendszeres tartására utasította a főispánokat, a vármegyék nemességének visszatérő panasza volt ennek elmulasztása.²²¹ Az *Approbata Constitutiones Tisztek* illetve *Ispánok állapotjáról* szóló XLII. és XLIII. címe a fennebb elmondottakat foglalja össze, de feladataikkal találkozunk az adózásról, hatalmaskodásról, utakról, hidakról, vámokról, malmokról, cirkálásról, latrok büntetéséről, erkölcstelen fiakról, csavargókról és pereskedésről szóló törvénycikkekben is.²²² A fejedelemség főispánjainak tehát a magyarországi alispánokhoz hasonlóan törvénykezési, rendészeti/közbiztonsági, pénzügyi és egyéb közigazgatási feladatai voltak, ezen túlmenően pedig természetesen a vármegye korlátozott törvényhozói tevékenységében, a státútumalkotásban is részt vettek.

A törvények után érdemes a kinevezések szövegét vizsgálat alá venni, hiszen ezekben a főispáni kötelelességeket a fejedelem szemszögéből rendezték sorba: az első követelmény, köteleesség az eskü letétele után, a fejedelem parancsainak hűséges végrehajtása, az adók adminisztrálása, mindenki jogainak, szabadságainak, kiváltságainak megőrzése, a pártatlan és igazságos törvénykezés.²²³

A vármegye közönsége előtt letett esküszövegekben a főispánok kötelelességeit összegezve, a legfontosabbakat kiemelve találjuk, a fenti törvények előírásainak, a kinevezések szövegének megfelelően, de némiképp módosított sorrendben. Az általunk vizsgált vármegyei protokollumok igen kevés esküformulát őriztek meg, a belső-szolnoki mindössze kettőt, Bánffy Zsigmondét 1640-ből és Bethlen Elekét 1679-ből, Torda vármegyéjé pedig ötöt, Gerendi Mártonét 1635-ből, Bethlen Jánosét 1651-ből, Mikola Zsigmondét 1656-ból és a Keresztessi Ferencét 1657-ből és Haller Jánosét 1661-ből, melyeket az alábbiakban időrendben közlünk.

„Én, Gerendi Márton, Thorda vármegyének egyik főispánnya, eskuszem az élő Istenre, hogy én ennek az becsülletes vármegyének főispánságának tisztiben tehetségem és hivatalom szerint igazán eljárók, és minden énelöttem törvénykezőknek, szegénnek, bodognak, kazdagnak [], személyválogatása nélkül, hátrahagyván kedvezést, félelmet, szeretetet, gyűlölséget, Isten és annak igassága szerint, tehetségem szerint igaz törvént tészek, és az vármegyének régi szokott törvényt, szabadságát, jó rendtartását erőm szerint oltalmazom, megtartom és másokkal is megtartatom, igaz executiót is tészek. Isten engem úgy segéllyen.”²²⁴

„Én Bánffy Sigmond, Belső-Szolnok vármegyének főispánnya, eskuszem az Atyára, az Fiúra, az SzentLélekre, tellyes SzentHáromság egy bizony Istenre, hogy én minden ez vármegyében énelöttem törvénykezőknek és minden dologhban, az mi az én tisztemet nézi, minden személyválogatás nélkül, szegénnek, bodognak, hátrahagyván kérelmet, jutalmat, ajándékot, kedvet, félelmet, gyűlölséget, szerelmet, kedvezést, Isten szerint és annak igassága szerét valamit méltónak, igaznak és törvény szerint valónak ismerek, úgy ítélek és exequálok, az én tehetségem szerint, és az vármegyének régi törvényit, szabadságát és jó rendtartását, szokását is erőm szerint oltalmazni igyekezem, Isten engem úgy segéllyen.”²²⁵

²²⁰ Uo. III. 154.

²²¹ Uo. 435.

²²² AC III. rész II., VIII., XXXVII., XXXVIII., XXXIX., XL., XLVI., XLVII. c., IV. rész.

²²³ L. az idézett főispáni kinevezéseket.

²²⁴ TvmJkv I. 398.

²²⁵ BSzvmJkv 5.

„Az igaz Isten, ki Attya, Fiú és Szentlélek, tellyes Szentháromság, egy bizony Isten engemet úgy segélljen, úgy adgya lelkem idvességét, hogy az főispánságnak tisztiben tisztem és hivatalom szerint igazán eljárók, az előttem törvénykezőknek és perlekedőknek mind adománt, félelmet, barátságot, atyafiságot hátrahagyván, tehetségem szerint igaz törvént tészek, és minden dolgokban igaz executiót tétetek minden személyválogatás nélkül, és mindeknek illendő becsületit meghadom.”²²⁶

„Az egy igaz Isten, ki Atya, Fiú és Szentlélek, tellyes Szentháromság, egy bizony Isten, engemet úgy seghéllyen, úgy adgya lelkem idvességét, hogy az főispánságnak tisztiben tisztem és hivatalom szerint igazán eljárók, az előttem törvénykezőknek és pereskedőknek minden adománt, félelmet, barátságot, atyaffiságot hátrahagyván, tehetségem szerint igaz törvényt tészek, és minden dolgokban igaz executiót tétetek minden személyválogatás nélkül, és mindeneknek illendő becsületit meghadom.”²²⁷

„Én Keresztesi Ferencz, Thorda vármegyének főispánnya, esküszöm az élő Istenre, hogy én ez főispánsághnak tisztiben tisztem és hivatalom szerint igazán eljárók, az előttem törvénykezőknek és perlekedőknek (minden adománt, félelmet, szeretetet, gyűlölséget, kedvezést, barátságot és atyafiúságot hátrahagyván) Isten és annak igassága szerint és tehetségen szerint mind szeghénnek, bodognak és gazdagnak igaz törvént tészek, valamit méltónak és igaz törvény szerint valónak ismérek, úgy ítlek, és minden dolgokban igaz executiót tétetek, minden személyválogatás nélkül, mindenekben az vármegye régi törvényit, szabadságit, jó rendtartásit és szokásit erőm szerint oltalmazni és megtartani s másokkal is megtartatni igyekezem, és mindeneknek illendő becsületit meghadom. Isten engem úgy seghéllyen és úgy adgya lelkem idvösségét.”²²⁸

„Én, Haller János esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú és Szentlélek, tellyes Szentháromság, egy igaz Isten, hogy én Thorda vármegyének főispánságának tisztiben igazán eljárók, és minden előttem perlekedőknek, szegénynek, boldognak igaz törvényt szolgáltatok az Decretum s az országh constitutiói szerint, hátratétvén kedvet, barátságot, félelmet, adományt, atyafiúságot, tehetségem szerint igaz executiókat tétetek, azt semmi úton-módon megh nem akadékoztatom. Az vármegyének régi jó rendtartását el nem bontom, az vármegyében lévő böczülletes rendeknek kinek-kinek érdeme szerint való böczületit meghadom, sem egyiket, sem másikat valakinek vádgyára, mígh az dolognak bizonyoson végére nem megyek, megh nem bántom, károsítom, azután is peniglen nem külömben, hanem az országnak törvénye és rendi szerint, melynek megtartására mégis Isten engemet úgy seghéllyen, és úgy adgya lelkem idvességét.”²²⁹

„Én bethleni Bethlen Elek, eskuszem az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szentlélek, tellyes Szentháromság, egy örök Isten, hogy én ezen nemes Belső-Szolnok vármegyében az főispánságnak tisztiben, melyre az én kegyelmes uramtól, fejedelmemtől önagyságától választattam, tellyes tehetségem szerént igazán eljárók, sine respectu personarum et discretione conditionum mindeneknek, kiknek ügyök előttem forog, adományra, szeretetre, gyűlölségre és atyafiságra nem tekintvén (az nemes ország decretumihoz és articlussihoz szabván mindekben magamat), igaz törvényt tészek és igaz executiókat peragáltatok, senkit is tisztem alatt lévő nemesség közzül valami privatum odiumból meg nem vetek, sem praeter viam juris

²²⁶ BSzvmJkv. 575.

²²⁷ BSzvmJkv. 732–733.

²²⁸ BSzvmJkv. 756.

²²⁹ BSzvmJkv. 763.

nem böcsteleníték, károsítok, hanem kinek-kinek illendő becsületit megadván, szabadságokat, az nemes vármegye régi jó rendtartásával edgyütt erőm s tehetségem szerint oltalmazni igyekezem. Senkinek is igasságos perit nem akadékoztatom, alattam lévő tiszteket is az nemes ország törvényi szerént igyekezem kormányozni, mellyekre mégis Isten engemet úgy segillyen és úgy adgya lelkemnek üdvességét.”²³⁰

Összevetve az esküszövegeket nyilvánvaló, hogy több csaknem szó szerint, tartalmilag viszont mindenik megegyezik – egyben a Zsigmond király 1435-ös második decretumában olvasható szöveggel, a későbbi főispáni esküformulák prototípusával is²³¹ –, kivéve a bevezető mondatot, amelyet az illető felekezeti hovatartozásához igazítottak, (Gerendi és Keresztesi unitárius, a többiek pedig kálvinisták voltak). A vármegye és dolgozatunk szempontjából is a legfontosabb, hogy mindenik esküformulában első helyre tett kötelességük a törvénykezés irányítása, az ebben való részvétel, s ennek fejlődése, változása a legjobban dokumentált. Tisztségükből fakadóan a főispánok joga és kötelessége is egyben a vármegyei congregációk/sedriák összehívása. Jelenlétük a vármegyei törvényszéken nemcsak a vármegyebeli tekintélyük miatt volt elengedhetetlenül szükséges, hanem mint fentebb már említettük, a vármegyei szék bírói hatalma a fejedelem legfőbb bírói hatalmának delegálásán alapult (ezért nevezi önmagát önegysága székének), a fejedelmet ezen tehát a főispán/ok képviselték. 1650-ben ugyan az országgyűlés Fehér vármegye kérésére hozzájárult, hogy az említett megyében a főispánok hiányában is tarthassanak a viceispánok, főbírák, asszeszorok és nótárius jelenlétében,²³² Pokolynak azon állítása azonban, hogy ezt a többi vármegye is magára értelmezte és sedriát tartottak a főispán/ok jelenléte nélkül is,²³³ helyesbítésre szorul. Állítása alátámasztására egy Küküllő vármegyei példát hoz fel, amelyet ma már nem ellenőrizhetünk, több tévedésére való tekintettel ezt fenntartásokkal kell fogadnunk. Nem szól azonban arról a három esztendővel későbbi, Approbatabeli cikkelyről, amely szerint az udvarban szolgálatot tevő főispánok közül az egyiket a fejedelem a törvényszékekre mindenképpen hazabocsássa, ha valamilyen különösen fontos ügy ebben nem akadályozza.²³⁴ Belső-Szolnok és Torda vármegye jegyzőkönyvei is azt mutatják, hogy ezen megyék nem tekintették magukra nézve érvényesnek az említett törvénycikket: Belső-Szolnok 1650 és 1684 között 101 congregációt vagy sedriát tartott, s ezek közül 38 esetben nem volt jelen főispán, 2 esetben beteg volt, 2 esetben pedig egyetértésével és parancsára tartották meg. Az is figyelemreméltó, hogy a főispán az esetek túlnyomó többségében a congregációkon nem volt jelen, s ezeken általában az országgyűlési követek vagy 1-2 tisztségviselő megválasztásán túl más ügyet nem is tárgyaltak. A sedriákon a főispán továbbra is jelen volt. Meg kell említenünk azt is, hogy a fentebb említett 38 főispáni távollétből 14 esik az 1657. júniusától 1660-ig terjedő időszakra, s ez az ismert zűrzavaros állapotok miatt csaknem természetesnek tekinthető. Ugyanezt a vizsgálatot Torda vármegye esetében is elvé-

²³⁰ BSzvmJkv 442.

²³¹ „Én N. esküszöm az Istenre és az Isten szent anyjára, Szűz Máriára, minden szentekre és Isten kiválasztottjaira, hogy minden előttem perlekedőknek, együtt és egyenként, személyválogatás nélkül, tudniillik gazdagnak és szegénynek hátrátéve minden kérést, jutalmat, kedvezést, szeretetet és gyűlölést, tehetségemhez képest igaz és való törvényt és igazságot fogok tenni, amint tudniillik azt az Isten és az ő igazsága szerint megtenni kötelességemnek ismerendem. Isten engem úgy segéljen és a boldogságos Szűz Mária és a mi urunk Jézus Krisztusnak ez éltető keresztjele.” MTT I. 254.

²³² EOE XI. 71–72.

²³³ Pokoly 1901. 395–396.

²³⁴ AC IV. I. 3.

geztük: sajnos a protokollumból több esztendei feljegyzés hiányzik, illetve az 1650-es évek végén a jegyzőkönyvvezetés csaknem kizárólag az országgyűlési követek választásának megörökítésére korlátozódott, a rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban a következő kép körvonalazódott: 1651. január 11. és 1662. december 5. között a vármegye 13-szor gyűlt össze, 9 sedriát és 4 congregatiót tartva. Ezeken mindössze egy esetben nem vett részt a főispán, háromszor viszont mindketten megjelentek. A végső szót természetesen csak a többi vármegyei jegyzőkönyv vizsgálata után lehet kimondani, az viszont már most nyilvánvaló, hogy az említett 2 vármegye továbbra is igényelte a főispán jelenlétét a törvényszékeken. Ez viszont következképpen megkérdőjelezi Pokoly azon megállapításait is, hogy kiment a közfelfogásból az a téves nézet, hogy a főispánnak, mint a fejedelem képviselőjének a jelenléte a jogszolgáltatás érvényességéhez feltétlenül szükséges, s következképpen megszűnt a vármegyei székek a fejedelmi legfőbb bírói jogköréből eredő „kihelyezett” szék jellege.²³⁵ Ez utóbbit Torda vármegye esetében a sedria neve cáfolja a legbeszédesebben, ott ugyanis az 1670-es években is következképpen öngysága székek nevezte magát, erre a későbbiek folyamán még visszatérünk. A főispán–vármegye viszonyát jól jelzi Torda vármegye 1658. február 28-án kelt válaszevele a fejedelemhez, amelyben a két főbíró és két alispán a fejedelem kérdésére adandó válasz elmaradását a következképpen indokolta meg: „főispánink és vármegyénknek fővebb rendi közöttünk nem lévén, öngyságok s kegyelmek nélkül absoluta resolutióra való discursusra alkalmatlanok vagyunk.”²³⁶

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a főispánok nemcsak elnököltek a sedriákon, hanem a 17. század elején igen aktívan vettek részt az igazságszolgáltatásban, gyakran olyan szerepkörben, amely később az alispán hatáskörébe tartozott. Így például 1608-ban az alispán Szászrégenne szembeni perébe avatkozott Erdélyi István főispán, mivel „quia causa ista ad constitutionem totius comitatus antea editam spectabat et attinebat”.²³⁷ 1609. novemberében a marosjáraiak és a péterlakai közötti perben egyrészt a közvádlo, másrészt mivel ez utóbbiak „tiszt ellen vétettek”, hatáskörébe való avatkozás miatt perelte a falut.²³⁸ Ugyanekkor perelte ugyancsak a péterlakaiakat, mivel a cirkálás alkalmával egy paráznaságával, verfer-tözéssel kérkedő péterlaki jobbágyot nem adtak ki, azaz nem jelentettek.²³⁹ A későbbiek folyamán Torda vármegyében ilyen szerepben nem találkozzunk a főispánokkal, ezeket a teendőket, úgy tűnik, teljesen átvették az alispánok, s csak igen fontos, főbenjáró esetekben hárulnak rá a rutintól eltérő külön feladatok, így a vármegye székeknek 1637. június 25-én kelt határozata szerint Gerendi Márton főispán egy latrok pártfogásáért és bújtatásáért halálra ítélt nemes ügyét kellett a fejedelem elé terjessze, majd az uralkodó határozatáról tájékoztatnia a vármegyét.²⁴⁰ Belső-Szolnokban viszont 1649-ben Bánffy Zsigmond főispán bizonyos feltételek mellett, „főispáni autoritássábúl” véget vetett egy lator szolgálja kézbe nem adása miatt Vajda Istvánné ellen indított perének,²⁴¹ azaz Bánffy ebben az esetben, mint korábban Torda vármegyei társai, a hivatalból közvádlo alispán szerepét töltötte be.

²³⁵ Uo. 396.

²³⁶ EOE XI. 362.

²³⁷ TvmJkv I. 23.

²³⁸ TvmJkv I. 69.

²³⁹ TvmJkv I. 70–71.

²⁴⁰ TvmJkv I. 449.

²⁴¹ BSzvmJkv 120.

A főispánok törvénykezési tevékenységének fontos és érdekes aspektusa a döntéshozatalban betöltött szerepe, az erre gyakorolt befolyása. Erre vonatkozóan azonban mindezidáig kevés, elszórt adattal rendelkezünk, s nagyrészt nem is az elsődleges forrásokból, a vármegyei jegyzőkönyvekből. Trauzner István Torda vármegyei alispán Kemény Jánoshoz írott 1635. június 12-én kelt levele bizonyítja, hogy utóbbi egy Vitéz Györggyel való pere ügyében Erdélyi István főispánnal „egyeztetett”, amelybe bevonták Trauznert is, aki beszámolt Vitéz lépéseiről, és részletes utasítással látta el Keményt, hogyan tiltassa el őket a végrehajtástól.²⁴² A fentebb említett belső-szolnoki 1649-es eset tanúsítja, hogy alkalmanként, vagy bizonyos ügyekben a főispán szava döntött. Bethlen Miklós levelezése jól illusztrálja, hogy a főispán befolyása, törvényes keretek között vagy azon túlmenően, mire terjedhetett ki: 1670-ben a Teleki-atyafiság Sztepan Ferencsel való ellentéte ügyében kéri az egy esztendeje Torda vármegyei főispán Teleki Mihályt „vagy jó intésével complanállya dolgunkat, (...) vagy csak ne legyen kegyelmednek nehéz az neutralitás.”²⁴³ Ugyanebben a levelében egy végrehajtást szenvedett szolgálja és anyja érdekében kéri Teleki közbenjárását.²⁴⁴ Két esztendővel később a tordaiakkal való tettelegességig fajult ellentéte miatt indított pere kapcsán írta: „Tudván azért, hogy kegyelmed annak a vármegyének főtiszti, tudván azt, hogy annak az egész tragoediának fő Coriphaeussi kegyelmedhez ighen szoross kötelességgel vadnak (...) tudván azt is, hogy kegyelmed nekem is az törvény és igazság kiszolgáltatására köteles, ide teszem azt is, hogyha megh nem csalom maghamot, kegyelmedet syncerus és realis jóakaró uramnak tartom. Ez tekintetekre nézve ighen szeretettel és confidenter kérem kegyelmedet, vagy talállyon pro sua prudentia módot abba, hogy cum plena restitutione honoris et existimationis meae et refusione damni accepti csendesíttessék le az dologh, vagy penigh legyen kegyelmed nehézséghe nélkül az törvény és igazság szolgáltatás, mellyet ez hazába kegyelmed tartozik eggyik kiváltképpen oltalmazni.”²⁴⁵ 1677. novemberében a Zrínyi Miklósnál tett látogatása és velencei utazásában társa, később szolgálja, Retteghe István halálra ítélt jobbágya számára kért kegyelmet „kegyelmed grátiájában állván”.²⁴⁶ Teleki hasonló, Bethlen Jánoshoz mint Fehér vármegyei főispánhoz intézett kéréseiről tanúskodnak a későbbi kancellár levelei, így az 1667. június 23-án és az 1668. október 15-én keltek.²⁴⁷ Ezek után a főispáni esküben is megkövetelt bírói pártatlanság

²⁴² „Az kegyelmed leveléből uram, értem, mint végezett kegyelmetek Erdély urammal az székeknek celebrálása felől. Mégh Erdély uram ökegyelme nekem nem írt, uram. Talám az mi vármegyénkről választott uraink által Sigmond Deák uramnak írt ökegyelme, Sigmond uram értésemre adgya. Vitéz Georgy uram engem se levele, se szolgálja által, uram, meg nem talált, és kegyelmed ellen még executióra nem hivatott, hanem ha immár meghjövén az gyűlésből, úgy hivatna, kegyelmetek tudgya uram, az végezesse mint lőtt légyen kegyelmeteknek között, ha szolgabíróval eltíltathattya kegyelmed az executióról vagy nem. Ha mandátumat hoz a' contractus mellett, félő, hogy kegyelmednek inhibícióval kell obviálni. Azt mentől hamarébb mind nekem s mind szolgabíró uramnak megh kellenék mutatni, és mi általunk inhibiálni kellene kegyelmednek az inhibitionálissal az executiótól. Ha az késő találna lenni, kegyelmednek vagyon jobbági Mintzenten, csak ott vigyázzanak, mikor arra megyünk, légyen nállok az inhibitionális, tilcon el velle. Interim mihelt értésemre lészen az executióra hivatalom, kegyelmednek, vagy honn nem lévén, kegyelmed tisztartájának értésére adom (...)” Kemény lt X. 755.

²⁴³ BMLev 113. sz. levél.

²⁴⁴ Uo.

²⁴⁵ Uo. 139. sz. levél.

²⁴⁶ Uo. 182. sz. levél.

²⁴⁷ Uo. 62 sz., 97. sz. levél.

megkérdőjelezhető, azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az említett példák nem általánosítandók, és az erdélyi vármegyei fejlődés kései, az 1657–61 közötti nagy pusztulás után, megváltozott időszakából származnak. Feltételezhető, hogy az erdélyi főurak törvényhatósági főtisztséget viselő tagjai hasonló szívességeket tettek egymásnak, s szembeszökő törvénysértés nélkül bizonyos irányba befolyásolhatták is az ítéletet, a döntés azonban nem csak az ő voksuktól függött. A 17. század utolsó évtizedében Torda vármegyében találtunk példát arra, hogy a parciális szék meghozta ítéletét, érvénybe lépését azonban a főispáni beleegyezéstől tette függővé.²⁴⁸ Korábban ilyen esettel nem találkoztunk, a sedria feltékenyen őrizte függetlenségét, ezt kiválóan bizonyítja Bethlen János pere a Torda vármegyei széken: Bethlen a vármegye főispánja volt, amikor öröksége miatt pert indított mostohaapja lánya, Macskási Ilona ellen. Nem volt azonban elég figyelmes, s több formai hibát is elkövetett a kereset elindításakor, a sedria pedig az alperes ezen hibákra alapuló kifogásának helyt adva, a pert kétszer is visszavetette.²⁴⁹ A belső-szolnoki nemesség 1659-es nyílt lázadása a főispánnal szemben azonban példátlan: a vármegye az ekkor már 30 esztendeje főispán Cseffey László ellen *communi consensu* kimondta, hogy „őkegyelmének sem most, sem ennek utána senki jobbágya ne contribuáljon, gyűléspénzt őkegyelmének nem adnak, mert őkegyelme ez nemes vármegyének semminemű szükségében, dolgában nem szolgál, sem az nemes országh közzé, sem az nemes vármegye közzé nem jár. Hanem ha adnak, olyannak adnak, aki érdemes reá.”²⁵⁰ A határozat hátterében azonban, amint erre korábban már utaltunk, az általános zűrzavart, a központi hatalom meggyengülését is sejtjük. A főispáni befolyásnak, tekintélynek azonban volt egy olyan megnyilvánulási területe is, amelyet a korabeli társadalom nem tekintett hatalommal való visszaélésnek, s ez a peres felek által sokszor igényelt békéltető, közbenjáró szerep. Erre egyértelműen utal Bethlen fentebb idézett levele, s a vármegyei jegyzőkönyvben is nem egyszer felbukkan erre vonatkozó utalás.²⁵¹

A főispán széken kívüli bírói tevékenysége, amint a korábbiakban már említettük, a církézésen való részvétel, pontosabban annak vezetése.

Mielőtt a főispánoknak szentelt fejezetet lezárnánk, befejezésül szólnunk kell *hivatali idejük*ről is. Mint a fejedelem által kinevezetteknek, a főispánok hivatali idejéről, a vicetisztekkel ellentétben, nem rendelkeznek a törvények. Tisztségében tehát addig maradt, míg a fejedelem jónak látta, hiszen a vármegyék főtisztjeit tetszése szerint bármikor leválthatta, áthelyezhette. Az előbbire meglehetősen ritkán került sor, általában a hűtlenségbe esetteket fosztották meg törvényhatósági főtisztségüktől is, így a Torda megyeiek közül 1602-ben Báthory Zsigmond távolította el a császár-hű Bornemisza Boldizsárt, majd az úgynevezett széki összeesküvés után elmenekült, utóbb notáztatott Sarmasághit Báthory Gábor, a belső-szolnokiak esetében a szintén a széki összeesküvésben résztvevő Bogáthy Andrást és Kornis Boldizsárt. Bethlen Gábor Kun Istvánt fosztotta meg tisztségétől, Apafi Mihály Beldi Pált 1678-ban, Macskási Boldizsárt pedig két esztendővel később. Áthelyezésre meglehetősen gyakran került sor, okát azonban nem ismerjük. Néhány esetben a legfontosabbnak számító Fehér vármegyei főtisztséget nyerték el, más esetben azonban a fejedelmi akarat egy azonos rangú vármegye főispáni székébe helyezte őket. Arra a kérdésre tehát, hogy a fejedelem milyen megfontolások alapján és miért az adott időpontban helyezte át főispánjait, csak az

²⁴⁸ TvmJkv III. 59–60.

²⁴⁹ TvmJkv I. 661, 670.

²⁵⁰ BSzvmJkv 332.

²⁵¹ Uo. 33, 35.

áthelyezett pályafutásának, aktuális tisztségének, kapcsolatainak, a megyék rangsorolásának vizsgálata alapján adhatunk részletes választ.

A kinevezés jogerőssé, amint arra utaltunk, csak az eskü letétele s a beiktatás után vált, már az 1558-as gyulafehérvári országgyűlés kimondta, hogy a vármegye nemessége előtt esküt nem tevő főispán hivatalától megfosztandó.²⁵² Az eskütétellel általában a kinevezést követő legközelebbi vármegyei congregatio vagy sedria alkalmával került sor, esetenként azonban több hónap is eltelt, Somboryt 1645 márciusában nevezte ki a fejedelem, de csak november 29-én esküdött fel.²⁵³

Az alispán (vicecomes)

Mint arra már Pokoly rámutatott, akárcsak az erdélyi főispánságnak, úgy az alispánságnak is megvannak a maga sajátos vonásai, éppen az előbbi sajátosságaiból fakadóan. Elsősorban, mivel a főispán, mint már említettük, ténylegesen a vármegye első hivatalnoka volt, az alispán szerepe, a magyarországihoz viszonyítva jóval jelentéktelenebb, tevékenységi köre korlátozottabb, a vármegyei jegyzőkönyvek is, első és futólagos áttekintésre, csupán mint közvádlót tüntetik fel. Ennek köszönhetően az eddigi szakirodalom mint a főispán által kiválasztott, annak nem is teljes jogkörű helyettesét tartotta számon,²⁵⁴ ami, mint az alábbiakban látni fogjuk a Torda vármegyei protokollum alapján, nem minden esetben felel meg a valóságnak. Másodsorban, ahogy a fejedelmi Erdélyben minden vármegyének két főispánja, úgy 2 alispánja is volt, számuk a korszak folyamán nem változott. Harmadsorban, a fejedelemségben nem alakult ki a helyettes vagy másodalispáni tisztség.

A tisztség elnyerésének módja. A főispánokkal ellentétben az alispáni hivatalt választás útján töltötték be. A választás módjáról a fejedelemség törvényhozása az Approbatae-ig csupán egyszer határozott, 1606-ban, amely szerint „az viceispánok rendelésében pedig a főispán a vármegyével egyetértve, közakaratból tégyenek viceispánt.”²⁵⁵ A megfogalmazás arra utal, s ezt hangsúlyozta Pokoly is,²⁵⁶ hogy tulajdonképpen a főispán, s nem a vármegye nemessége választott, ezt az Approbatae-beli rendelkezés is megerősíti: „Viceispánokat (...) arra alkalmas s azon vármegyebéli zálagos embereket, a főispánok denomináljanak és az vármegyéken ez ideig usoroboráltatott mód szerént válasszanak, járulván ahhoz a vármegyének consensusa is.”²⁵⁷ A törvények után lássuk, miről tanúskodnak vármegyei protokollumok. Torda vármegyében az eddig ismert 19 alispán közül mindössze nyolcnak a megválasztását megörökítő feljegyzést őrizte meg protokollum, s minden esetben a vármegye nemességének választásáról szól, sőt, az ismert esetek felében egyhangú szavazást említ, így 1635-ben, 1654. februárjában „ex unanimi voto ac suffragio dominorum nobilium”, 1655. augusztusában pedig „ex publico ac unanimo voto suffragioque annotatorum dominorum nobilium”.²⁵⁸ A főispán szerepére, esetleg javaslatára 1693-ig egyetlen egyszer sem utal (az akkori alispáni eskü szerint a tisztségbe a vármegye és főtisztek állították be az alispánt),²⁵⁹

²⁵² EOE II. 99.

²⁵³ TmJkv I. 517.

²⁵⁴ Pokoly 1901. 365–368.

²⁵⁵ EOE V. 412.

²⁵⁶ Pokoly 1901. 354., 365–366.

²⁵⁷ AC III. XLIII. 1.

²⁵⁸ TvmJkv I. 715, 722.

²⁵⁹ TvmJkv III. 20.

ami meglehetősen furcsa, tekintve hogy a főtszt kinevezésekor, egy kivétellel, a fejedelem szerepét nem hallgatta el. Természetesen ez nem jelenti azt sem, hogy a főispánnak ne lett volna akár döntő befolyása is vicéjének megválasztásában, azonban saját érdekében is ajánlatos volt olyat választania, akinek gyakorlata volt a vármegyei igazgatás, bíraskodás terén, s nem egy esetleg személyes szolgálatából átemelt tapasztalatlant. Ez a szempont, mint a későbbiek folyamán a Torda vármegyei az alispánok pályafutásánál látni fogjuk, nagyrészt érvényesült is. A belső-szolnoki jegyzőkönyv három alispáni beiktatásra vonatkozó feljegyzést őrzött meg, 1640. júniusából, 1648. februárjából és 1667. decemberéből. Mindhárom a vármegye nemességének választásáról szól, főispáni beavatkozás megemlézése nélkül.²⁶⁰ Doboka vármegye protokollumának fennmaradt töredéke alapján viszont ebben a megyében más volt a helyzet: a jegyzőkönyv-töredék egyetlen, 1648. november 18-án kelt alispán váltást megörökítő sorai szerint ugyanis „in officium alterius vicecomitis est electus, prius accedente annuentia domini supremi comitis.”²⁶¹ A főispán és az alispán familiárisi viszonyáról mindeztidáig egy esetben tudunk,²⁶² s ez a főispán személye miatt is különleges eset: Kemény János Fehér vármegyei főispánsága alatt, az 1640-es években az alispáni tisztséget gyulafehérvári Mészáros Péter töltötte be, akit a források tanúsága szerint nagyon szoros, familiárisinak tekinthető szálak fűztek a Kemény családhoz, birtokait és más javait is Kemény Jánosra és fiaira hagyta.²⁶³ (Figyelemreméltó, hogy Mészáros alispánságával párhuzamosan a főbírói tisztséget Szentgyörgyvölgyi Mihály deák töltötte be, aki 1642-ben még Kemény János „udvari szolgája”-ként szerepel a forrásokban.²⁶⁴) Kemény autoriter személyiségét ismerve, nem meglepő, hogy hatalmát, akaratát a vármegyében is érvényesítette. Tekintettel a fentiekre nyilvánvaló, hogy Pokoly előbbi, erre vonatkozó megállapításait²⁶⁵ át kell értékelni és finomítani. Két tényre viszont hangsúlyozottan szeretnénk felhívni a figyelmet: Torda megyében főispán váltáskor, a tisztség megüresedésekor az alispáni hivatal, egy kivétellel, nem cserélt gazdát, s amint a főispánoknál, Sombo-ry halálakor említettük, nem is szűnt meg, ahogy az Approbata cikkelye előírja. E tekintetben nemcsak az előbbi, 1649-es eset cáfol rá a korábbi szakirodalom állításaira, hanem az 1656. áprilisi, Mikola Zsigmond főispán beiktatásakor is: ekkor a tisztségében maradt „Pápai Georgj uram, egyyk Thorda vármegyei viceispán, arra ígéré magát, hogy tekintetes nemzetes Mikola Sigmond uramhoz, mostan introducált főispán uramhoz azon kötelességgel viseli magát, mint annak előtte való főispán uramhoz, az Mikola Sigmond uram praedecessorához.”²⁶⁶

Kötelességeik, feladataik. A törvények igen ritkán szólnak a viceispánok kötelességeiről. A már idézett, 1580-as artikulusz szerint nem helyettesíthették főispánjaikat a cirkálás-²⁶⁷ son. A következő rendelkezés már az Approbata-ban jelenik meg, amely viszont pontosan nem írja körül az alispán hatáskörét, érintőlegesen szól a törvénykezésben, cirkálásban,

²⁶⁰ BSzvmJkv 3, 74, 368.

²⁶¹ DvmJkv 79.

²⁶² A magyarországi alispánok ilyen viszonyáról I. Dominkovits Péter: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: *Idővel paloták. Magyar udvari kultúra a 16–17. században* (Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó) Bp. 2005. 511–529.

²⁶³ Kemény lt XVII. 1402.

²⁶⁴ Uo. XII. 987.

²⁶⁵ Pokoly 1901. 365–366.

²⁶⁶ TvmJkv I. 723.

²⁶⁷ EOE III. 154.

háború idején betöltött szerepéről.²⁶⁸ 1670-ben a törvényhozás kibővítette hatáskörét azzal, hogy indokolt esetben immár a főbíróval együtt a főispán előzetes tájékoztatása nélkül kimehetett végrehajtani.²⁶⁹ (Torda vármegye azonban már korábban intézkedett arról, hogy az olyan peres ügyekben, amelyet a felek kölcsönös megegyezés alapján a vármegye széke elé bocsátanak ítéletre, minden további pereskedést lehetőségét előzetesen kizárva, a szék döntése után „nem várván commissiót az főispánoktól, vagy az széktől, az viceispánok tartozzanak ad instantiam laesae partis kimenni és satisfactiót impendálni.”²⁷⁰) A vármegyei jegyzőkönyvben tevékenysége sokkal jobban nyomon követhető. Sajnos, az általunk felhasznált vármegyei jegyzőkönyvekben csak három, meglehetősen késői alispáni esküszöveg maradt fenn, 1640. júniusában, 1655-ben, illetve a legutolsó 1693-ban kelt: „Én T. et T., eskuszom az Atyára, az Fiúra, az Szentlélekre, Szentháromságh egy bizony Istenre, hogy én minden ez vármegyében énelöttem törvénykezőknek és minden dologhban az mi az én tisztemet nézi, minden személyválogatás nélkül, szegénnek, bodognak, hátrahagyván kérelmet, jutalmat, ajándékot, kedvet, félelmet, gyűlölséget, szerelmet, kedvezést, Isten szerént és annak igassága szerént valamit méltónak, igaznak és törvény szerént valónak ismérrek lenni, úgy itillek és exequálok, az én tisztem szerént, iuxta contenta Decreti et articulos regni.”²⁷¹ „Én T. T., Thorda vármegyének egyik viceispánnya, esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú és SzentLélek, hogy én az viceispánságnak tisztiben híven és igazán eljárók, sem barátságot, sem kedvet, sem bosszúságot nem nézek, hanem minden személyválogatás nélkül igaz executiókat teszek, és semmi rendbélieken az ország articulusi és törvénye felett való bírságot semmi szín és mód alatt nem vészek, az jövedelemből is az magham részével meghelégedvén, az főtiszt jövedelmit igazán adminisztrálok. Isten engem úgy segéllyen és úgy adgya lelkem idvességét.”²⁷² „Én T. T. esküszöm az igaz Istenre, ki Atya, Fiú, SzentLélek, tellyes Szentháromságh, edgy örök Isten vagy, ut supra etc., hogy az nemes vármegyétől és méltóságos főtisztemtől mostani tisztemben állítandó és reám bízandó s engemet illető minden dolgokban híven, igazán és szorgalmason, tellyes tehetséggel eljárók, előttem való főtisztjeimnek, főispánimnak önagyságoknak vagy ökegyelmeknek méltóságokat előttem viselvén, obediálok, önagyságokat vagy ökegyelmeket illető az nemes vármegye értésemre eshető dolgait annak idejében értékre adom, minden önagyságokat vagy ökegyelmeket illető mulctális az vármegyéről kezembe jövő poenákból részit igazán kiadom, nem denegálok. Minden előttem perlekedő boldoknak és szegénynek az Decretum és az nemes ország bevött articulusi s statútumi szerént félelem, kedvezés, barátság, atyafiságh és adomány kívül igaz törvényt teszek, az én csekély értelmem szerént, az előmben adandó és reámbízandó sententiák szerént igaz executiókat tések, magam jussommal és sallariumommal contentálódván. Illendő becsülleteket mindeneknek tiszttségem szerént kiszolgáltatom, tisztbeli társaimmal mindenekben az edgyetérteni kellő igasságos dolgokban consentiálok. Az mellyekre megh is [!], Isten engemet úgy segéllyen és úgy adgya lelkem üdvösségét. Ámen.”²⁷³

²⁶⁸ AC III. XLII.

²⁶⁹ EOE XV. 116.

²⁷⁰ TvmJkv I. 237.

²⁷¹ BSzvmJkv 3.

²⁷² BSzvmJkv. 723.

²⁷³ TvmJkv III. 20.

Az eskü tehát a törvénykezést és a végrehajtást jelöli meg a vicecomes legfontosabb teendőjeként, részletesebben azonban nem szól az alispán legjelentősebb, közbírói szerepéről. Belső-Szolnok és Torda vármegyében ugyan egyetlen egyszer sem találkozunk az alispánnal mint cirkálásra kijelölttel, viszont a cirkáláson kiadott, vagy más módon kitudódott s a vármegye törvényszéke elé került ügyekben ő képviselte a vádat. Egy viszonylag kései tordai per viszont arra derít fényt, hogy az alispán nemcsak a a vármegye közbírója, hanem „ökegyelme afféle miserabilis personák mellett tartozik insurgálni”, akik külön ügyvéd fogadását nem engedhették meg maguknak.²⁷⁴ Ebből eredendően, a korábbi véleménnyel ellentétben, a vicecomes jelen nem létében sem tartottak törvényszéket (ahogy, mint a későbbiekben látni fogjuk, bármelyik vármegyei állandó tisztségviselő hiányában sem, a vicejudlium kivételével) így például 1635 októberében.²⁷⁵ S hogy a viceispán, ha a vármegye úgy döntött, teljhatalommal helyettesítheti főtisztjét, azt a Sombory János halála utáni vármegyei határozat bizonyítja, amelyet fennebb már említettünk. Haso.nóképpen az alispán a főbíróval együtt képviselte a vármegyét az úriszéken, amint azt egy 1636-os Torda vármegyei per bizonyítja: „régí usus szerént nem hivatott viceispánt és főbíró az törvének meghhallgatására, holott de necesse azoknak kellett volna capitalis casusban jelen lenniék.”²⁷⁶ A filiális széknél már említett, 1665-ös és 1666-os gonosztevő jobbágyok megbüntetésének illetékessége ügyében hozott országgyűlési határozatok pontos végrehajtását mutatja egy Torda vármegyei 1671-es per: az alperes kifogására hozott határozat kimondta, hogy az alispán az illetékes felperes minden büntetett elkövető jobbágy ügyében, amennyiben a földesúrnál korábban fogja el.²⁷⁷ Hivatalánál fogva egyedül dönthetett abban, hogy az elítélt gonosztevőnek kegyelmet ad vagy sem, amint egy 1645-ös belső-szolnoki²⁷⁸ és egy Torda megyebeli 1672-es per bizonyítja.²⁷⁹ Egy ugyanezen évi bejegyzés szerint pedig „valamely rab, s kiváltképpen malefactor falusbíró kezéhez adatik, ispán rabja.”²⁸⁰ Pokoly az alispáni tisztségnek a főbírói alá hanyatlásának hátterében a partialis székek kialakulását, még pontosabban azoknak a főszolgabíró elnöklete alá helyezését kereste. Véleményünk szerint, s az eddig elmondottak, valamint a Torda vármegyei tisztségviselők pályafutásának vizsgálata is ezt látszanak alátámasztani, az alispánság rangban, kimondatlanul ugyan, de korszakunkban végig a vármegye nemessége szemében bizalmibbnak számító s szélesebb hatáskörrel rendelkező főbíró után következett. Feltételezhetően közbírói szerepe az oka annak, hogy a filiális szék²⁸¹ elnökletét az alispán kapta meg, az 1675. júliusi 6-i, jobbágyok büntetteiben ítélkező széket a nótárius mint „sedes judiciaria domini vicecomitis”-t²⁸² vezette be.

²⁷⁴ TvmJkv III. II. 151.

²⁷⁵ „Propter absentiam alterii vicecomitis Stephani Zoltai videlicet, sedes judiciaria celebrare nequivit.” Uo. 402.

²⁷⁶ TvmJkv I. 421.

²⁷⁷ TvmJkv II. 122.

²⁷⁸ A feljegyzés szerint ekkor a latrok szállásolásáért elítélt oszvaji görög-keleti papnak „gratia adatott volt viceispán uramtól.” BSzvmJkv 44.

²⁷⁹ A lólopásban bűnösnek talált Berar Juonról mondja Jó Mihály alispán, hogy „gratiás volt kétzer is, etzer ugyan én ab officio attam gratiát neki.” TvmJkv II. 147.

²⁸⁰ TvmJkv II. 151.

²⁸¹ A filiális székre vonatkozóan I. Kiss András már említett munkáját.

²⁸² TvmJkv II. 210.

Mielőtt továbblépnénk, egy megjegyzés erejéig vissza kell térnünk az utolsó eszközö-
vegre, mivel az két pontban jelentősen eltér a korábbiaktól: az első a tisztség elnyerését
illeti, s erről fentebb már szoltunk, a második a főtisztekkel szembeni engedelmesség,
amelyre korábban az alispánoknak sohasem kellett felesküdniük.

Hivatali idő. A következő „meglepetést” a források a hivatali időt illetően hozták. Köz-
ismert, igen sokszor idézett rendelkezése Approbatae-nak, hogy „a vicetisztek pedig an-
nuatim búcsúzzanak”,²⁸³ majd néhány cikkellyel később újra elrendelte, hogy „A viceség is
megszűnik, míglen a főispán helybe nem állíttatik.”,²⁸⁴ s egy artikulussal alább „A várme-
gyének viceispáni, fő- és vicebírái, notariusai annuatim tartozzanak búcsúzni.”²⁸⁵ Ezeket a
határozatokat Pokoly visszavetítette és érvényesnek tekintette a korábbi időszakra is. Ezzel
szemben Belső-Szolnokban az 1640-es évek végéig kötelező búcsúzásról nem esett szó,
egy-egy tisztségviselő lemondott ugyan hivataláról, az egész kar lemondására azonban nem
került sor. Az ezt kötelezővé tevő statútumot az országos szabályozás előtt, 1649. március
19-én hozta a vármegye: „Statutum a sede, hogy ennek utána minden szolgabírák és tisztek
az nemes vármegye széki előtt elbúcsúzzék, és az kiket az nemes vármegye helyiben hágy,
vagy mást állat, attúl várjanak.”²⁸⁶ 1656. májusában mindenféle magyarázat nélkül,²⁸⁷ 1659.
júliusában már az országgyűlési határozatra hivatkozva búcsúztatta tisztségviselőit a vár-
megye: „az nemes országh artikulusa szerint az nemes Belső-Szolnok vármegye tisztjei, fő
és vicebíráji, ispáni és az nótárius búcsúzván, önegyságok s ökegyelmek egész vármegyéjül
tisztokban ökegyelmek meghagyattak.”²⁸⁸ Ennek ellenére az 1660-as évekig nem vált
bevett gyakorlattá a teljes officialátus búcsúzása, ezzel 1664-ben, majd 1667-ben találko-
zunk újra.²⁸⁹ A lemondás után tehát a megbízás, választás megújítása a vármegyei congregatio
hatalmában állt, s ezzel, mint a fenti példa mutatja, igen gyakran élt is. Torda várme-
gyében ettől eltérő kép bontakozik ki: rögtön az első alispán váltásnál, az 1623. júliusában
hivatalba lépő Trauzner elődjéről, a nemrégiben elhunyt Orbán Györgyről jegyezte fel a
nótárius: „qui quidem fauste foeliciterque 28 fermi annis vel circiter officium vicecomitis
inferioris processus supportavit”²⁹⁰ Az alaposabb vizsgálat után kiderült, hogy a 19 alispán
közül 7 esetben nem lehet megállapítani a tisztségben töltött idejét, s az egész korszakban
csupán 4 töltött 1 esztendő hivatalában, ebből is egyet, Zoltay Istvánt, kihágásai miatt fosz-
tottak meg tisztségétől: „in existimatoriis suae proculdubio iacturam officio privatus est.”²⁹¹
2 esztendeig volt alispán 1 személy, 5-ig és 12-ig szintén egy, 15-ig kettő, 16-ig, 25-ig és
28-ig pedig újra egy-egy személy. A vármegyei jegyzőkönyv tanúsága szerint tehát szó sincs
évenkénti kötelező búcsúzásról, sem az országgyűlési határozat előtt, sem utána. A vizsgált
korszakban Torda megyében összesen 9 búcsúzásra került sor, ebből 3 esetben mondott le
az alispán, 2 esetben azért, hogy a főbírói tisztséget elfoglalhassa. Úgy tűnik tehát, a folya-
matos, gördülékeny és szakértő ügyintézés érdekében Torda vármegye az évenkénti búcsú-
zástól eltekintett, s még formalitás szintjén sem vezette be. A fentiek mellett a Sombory

²⁸³ AC III. XLII. 2.

²⁸⁴ AC XLIII. 1.

²⁸⁵ AC XLIII. 2.

²⁸⁶ BSzvmJkv 94.

²⁸⁷ BSzvmJkv 301.

²⁸⁸ BSzvmJkv 335.

²⁸⁹ BSzvmJkv 349.

²⁹⁰ TvmJkv I. 180.

²⁹¹ TvmJkv I. 403.

főispán halála után már többször említett eset pedig ékesen bizonyítja azt, hogy a viceség a főtiszt hiányában nem szűnt meg.

Főbíró (judex nobilium, judlium, supremus judex/judlium)

A főbírói hivatal az erdélyi vármegyék újabb sajátossága, amely csak bizonyos mértékben hasonlítható a magyarországi vármegyék szolgabíróihoz. Maga a tisztség neve is erdélyi sajátosság, a vármegyei jegyzőkönyvekben latin szöveggörnyezetben a supremus judlium kifejezéssel Belső-Szolnokban az 1640-től, Dobokában 1641-ben, Torda vármegye jegyzőkönyvében az 1640-es évek végétől találkozunk. A magyar szövegben már a legelső említésekkel inkább a főbíróat használták a jegyzők, az országgyűlés viszont a szolgabíró-t. A szó egymagában is meghatározza a főbíró sajátos erdélyi hatáskörét, ti. ő a vármegyei törvénykezés tényleges irányítója. Számuk, ahogy a fenti két tisztség is, a vármegyebebeli járások számával megegyezően alakult, azaz egy-egy vármegyének két főbírója volt.

A tisztség elnyerésének módja. A főbíróság is választott tisztség volt, közismerten kezdetől a köznemesség hivatalnok, képviselője. Választására vonatkozóan az országgyűlés csak egyszer, 1600. februárjában intézkedett, ekkor kimondta, „hogy valamely szolgabírónak 25 ház jobbágyánál több vagyon, az szolgabíróságtól mox et de facto priváltassék, és az szolgabíróság olynak conferáltassék, kinek jószága az 25 ház jobbágyot meg nem haladja.”²⁹² A következő rendelkezés már az Approbatae-ban található, amely a főszolgabíró választást a vármegye és a főispán tetszésére bízta.²⁹³ Figyelmet érdemel, hogy itt a sorrend az alispán választás fordítottja, s első helyen a vármegye szerepel. A vármegyei protokollumok tanúsága szerint ez volt az a tisztség, amelynek szabad, mindenféle felsőbb befolyás, beavatkozás nélküli választásához a vármegye nemessége makacsul ragaszkodott. Belső-Szolnok vármegye protokollumában fennmaradt feljegyzések szerint a főbíróat a nemesi közgyűlés választotta, vagy ordinálta. A főispáni jóváhagyást csak egyetlen egyszer jegyezte fel a nótárius, 1656. májusában, amikor a lemondott főbírák helyébe „az nemes vármegye, főispán uraimékkal egyenlő akaratból választották” meg utódaikat.²⁹⁴ A dobokai jegyzőkönyv-törödékből a jegyző következetesen az electus kifejezést használta, 1648-ban például „ex communi voto et suffragio universorum dominorum nobilium” emelték a tisztségbe Nádudvari Jánost.²⁹⁵ Torda vármegyében az eddig ismert 30 főbíró közül a jegyzőkönyv 11 beiktására vonatkozó feljegyzést őrzött meg. Legtöbbjük szokott formula szerint egyhangú szavazásról szól, kettő azonban figyelmet érdemel: Zsigmond deák 1615-ös beiktatásakor nem választást említ, hanem ordinálást.²⁹⁶ Ugyanígy Krajnik László 1617-es introductiója alkalmával is az „ordinatus et electus” kifejezést használta, az övének azonban külön érdekessége, hogy egyedül ekkor szó esik a főispáni befolyásról is: „ex communi consensu et publico suffragio dominorum comitum et nobilium comitatus”.²⁹⁷

Kötelességeikről, feladataik. A törvények e tekintetben igen keveset mondanak,²⁹⁸ a jegyzőkönyvben fennmaradt esküszövegek alapján azonban ez a hiány pótolható. A legko-

²⁹² EOE IV. 588.

²⁹³ AC III. XLII.

²⁹⁴ BSzvmJkv 301.

²⁹⁵ DvmJkv 79.

²⁹⁶ TvmJkv I. 91.

²⁹⁷ TvmJkv I. 106.

²⁹⁸ Vö. az alispánoknál idézett törvénycikkkel.

rábbi az 1640-es belső-szolnoki, amely szó szerint megegyezik a fentebb idézett alispáni esküvel. A következő 1646-ból származik: „Én, girotthi Szakách János esküszöm az élő Istenre, ki Attya, Fiú, Szentlélek, tellyes Szentháromságh, egy bizony örök Isten, hogy én ez főbírósnak tisztiben, melyre mostan az nemes vármegyétől választattam, hogy minden ez vármegyében énelöttem perlekedőknek ez főbírósnak tisztiben, se szegénnek, se boldognak, személyek válogatását, kedvet, félelmet, szeretetet, gyűlölséget, adománt, ajándékot, vérséget és semminemű okot nem tekintvén, az Isten, az közönséges igasságh, az Decretum és az articulusok continentiaja szerint igaz törvént teszek, ítlek, igaz executiót peragálok és igaz relatoriákat írok, és az vármegyének réghi meghrögzött jó szokásihoz tartom magamatt, az ellen semmi novizálást nem teszek, tehetségem szerint. Isten engem úgy segéllyen.”²⁹⁹ Torda vármegyéből sajnos csak egy 1655-ös és egy 1693-as főbírói esküszöveg maradt fenn, a Trauzner Zsigmondé és egy ismeretlené: „Én T. T., Thorda vármegyének egyiki főbírája esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, SzentLélek etc., hogy én ennek az bücsülletes vármegyének főbíróságának tisztiben tehetségem és hivatalom szerint igazán eljárók, és minden énelöttem [törvény]kezőknek, szeghgénnek, boldog[nak] [...] személyválogatás nélkül, hátrahagyván kedvezést, félelmet, szeretetet, gyűlölséget, Isten és annak igassága szerint, tehetségem szerint igaz törvényt teszek, és az vármegyének régi szokott törvényit, szabadságít, rendtartásit erőm szerint oltalmazom és megtartom, és másokkal is megtartatom, igaz executiót is tészek. Isten engem úgy segéllyen, és úgy adgya lelkem idvességét.”³⁰⁰ „Én T. T. esküszöm az edgy igaz Istenre, ki Atya, Fiú, Szentlélek, tellyes SzentHáromságh, edgy bizony örök Isten vagy, ki az mennyet, földet és tengereket teremtette, és a mi urunk Jesus Christusnak dicsőséges SzentAttya, engemet úgy segéllyen, hogy az nemes vármegyétől mostani tisztemben állítandó és reámbizandó s engemet illető minden dolgokban híven és igazán és szorgalmasan, tellyes tehetséggel eljárók, előttem való főtiszteimnek, főispán uraimnak önagyaságoknak vagy ökegyelmeknek, méltóságokat előttem viselvén, obediálok és önagyaságokat vagy ökegyelmeket illető nemes vármegye dolgairól, kiket meghérthetek, tudósítottam. Minden előttem perlekedő boldogoknak, szegényeknek félelem, kedvezés, atyafiságh, barátság és adomány kívüll igaz törvényt, az én csekély értelmem szerint, tészek a Decretum és az nemes országhnak bevött articulussi s statútumi szerint, annak rendiben igaz sententiát adok, és az szerint exequíókat tészek és tétetek. Minden előmben adandó instructiókat igazán peragálok, peragáltatok, azokra való resolutiókról igaz fassiókat és testimoniumokat tészek és tétetek. Senkitől is idejében folyható mind partialis, mind filiális törvényes napokat promulgáltatván, nem denegálok, és seriesi adván causájokat leválom s folytatom. Illendő becsülleteket mindeneknek tehetségem szerint kiszolgáltatom, tisztbeli társaimmal mindenekben az edgyetérteni kellő igasságos dolgokban consentiálok, az mellyekre megh is [!] Isten engemet úgy segéllyen és úgy adgya lelkem üdvességét.”³⁰¹

A két 17. század második feléből származó, csaknem szó szerint azonos esküformula is a főbíró törvénykezési feladataira helyezte a hangsúlyt, s érdekes módon a főispáni esküszövegekkel mutat nagymértékben hasonlóságot, sőt, csaknem szó szerint megegyezik Gerendi Márton főispán esküjével. A Torda vármegyei protokollum, s az ezzel e tekintetben megegyező belső-szolnoki alapján azonban nagyon pontos, kimerítő képet alkothatunk

²⁹⁹ BSzvmJkv 52.

³⁰⁰ TvmJkv I. 722–723.

³⁰¹ TvmJkv III. 20.

a judliumok hatásköréről, aki, mint látni fogjuk, valóban a törvénykezés, bíraskodás minden szakaszában jelen van, kell legyen. Mindenekelőtt, akárcsak az alispán, úgy az ő távollétében sem tartanak törvényszéket, mint 1643. június 25-én Belső-Szolnokban: „nulla tamen sedes judiciaria extitit ob absentiam generosi domini Andreae Radák de Szinye alterius nempe judicis nobilium.”³⁰² s mint már említettük, a vármegyei bíraskodás irányítója, lelke: törvénybe idézni a főbíró pecsétjével kellett, a zálog felvételére való s más „megkínálás” a főbíró révén történhetett, vallatni főbíróval lehetett, relatoriát állított ki, illetve ezeket, a jegyző mellett, ő volt jogosult felnyitni, vagy, az ügyekről a vármegyei szék előtt referált, azokról jelentést készített. A főbíró látta el a divizori teendőket, a különböző javakat, például pénzt, főbíró kezébe helyezték letétbe, az úriszéken a viceispánnal a vármegyét képviselte. A végrehajtásban részt vehetett, illetve azt ellenőrizhette, jegyző hiányában az előtte tenni szokott nyilatkozatokat bevehette, viszont erről testimoniálist nem adhatott, hanem szóban jelentette a törvényszék előtt. A partiális szék kialakulása után annak elnökletét kapta meg, ő a legfőbb bírása, a többi tisztségviselő pedig bírótárs csupán, erre a felperecek megszólításai is rávilágítanak, amikor „nemzetes főbíró uram és viceispán uram és több székülő nemes assesor uraim”-mal kezdik felszólalásukat.³⁰³ Egy 1672-es eset derít fényt arra, hogy az ítélethozatalban döntő szerepük volt: Szekhalmi András tordai hadnagy protestált az említett év januárjában a szék előtt, hogy „mivel főbíró uram nem voxolt, ki miatt nem lehetett törvény”.³⁰⁴ Minden bizonnyal az úriszéken való részvételéből adódott a filiális székbeli részvétele, ritkán ezt „sedes judiciaria domini supremi judicis”-nak, főbíró székének nevezték, Torda vármegye esetében viszont az ilyen nevű széken nem csak jobbagyügyek, hanem nemesek pereit is napirendre kerültek.³⁰⁵

Amint az alispán, úgy a főbíró is az 1693-as esküformula tanúsága szerint fel kellett esküdjön a főtisztjeivel szembeni engedelmességre, amely szintén példátlan.

Hivatali idő. A főbírók hivatali idejét, évenkénti búcsúzását is az alispánoknál már említett törvénycikkelyek írták elő, Belső-Szolnok esetében pedig a vármegye fentebb idézett statútuma. A belső-szolnoki főbírák az alispánoknál már tárgyalt módon búcsúztak, ám úgy tűnik, ez a hivatal az előbbinél állandóbb jellegű volt, viselőit a vármegye közönsége gyakran marasztotta. A Torda vármegyei helyzet itt is alapvetően különbözött. Pontosan 20 judlium szolgálati évét sikerült megállapítani, s mindössze hárman töltöttek egy esztendő a főbírói székben, 2–5 esztendő között tizen, 6–10 évet hárman, egy évtizednél többet pedig négyen, legtöbbet, 16 esztendőt Szabó alias Horváth András.

Szolgabíró (vicejudlium, alszolgabíró)

A szolgabírák száma, a járások, kerületek számának megfelelően vármegyénként eltérő. Belső-Szolnokban az 1640-es évektől számuk 6–8 között változott,³⁰⁶ Torda vármegyének 4–8 vicejudliuma volt, a vizsgált korszakból összesen nyolcvanat ismerünk. Ők alkotják tehát, az asszeszorok mellett, a vármegye legnépesebb tisztségviselő csoportját, ugyanakkor róluk tudunk a legkevesebbet.

³⁰² BSzvmJkv 26.

³⁰³ TvmJkv II. 118.

³⁰⁴ TvmJkv II. 130.

³⁰⁵ TvmJkv II. 274.

³⁰⁶ BSzvmJkv 368–369, 375, 378, 389.

A tisztség elnyerésének módja. A viceszolgabírák választásáról az erdélyi törvényhozás nem rendelkezett még egy olyan jellegű vagyoni korlátozás erejéig sem, mint a főbírák esetében. Ilyen vonatkozásban névsoruk sem nyújt semmiféle támpontot, mert, mint majd Torda vármegyénél látni fogjuk, származás, vagyon, pályafutás tekintetében igen tarka képet mutatnak. Választásukra vonatkozóan érdekes adatot őrzött meg a dobokai és a belső-szolnoki jegyzőkönyv: 1641-ben a dobokai közgyűlés hozott határozatot a vicejudliumok választásának szabályozására, amely megtiltja, hogy a megyebeli nemesek beleegyezése nélkül a jövőben ne válasszanak szolgabíró, ha mégis, a főbíró és a jegyző előtt köteles letenni az esküt.³⁰⁷ A némiképp érthetetlen határozat (nem dönthető el, hogy az egyhangú megválasztást írja-e elő, vagy arra vonatkozik, hogy nem a vármegye nemessége választotta őket, s az említettek előtt leteendő eskü a megyével szembeni engedelmességet lenne hivatott biztosítani) hátterére egy majdnem másfél évtizeddel későbbi belső-szolnoki eset világít rá: a nótárius ekkor feljegyezte: „Czernáthoni Mihály processussa vácálódván, főispán Bánffy Sigmond uram állatta volt helyébe Törpéni Jánost, és juramento deposito obstringálta is magát főispán uram előtt. Mellyet az nemes vármegye is approbála, s azon szolgabírósnak tisztiben confirmálá.”³⁰⁸ Ezek szerint a két vármegyében a foispán választotta ki a szolgabíró, aki aztán az esküt megismételte a vármegyei nemesség képviselője, a főbíró előtt, amint azt egy 1652-es Belső-Szolnokbeli eset is tanúsítja.³⁰⁹ Ugyancsak ezt valószínűsíti Dési Ferenc deák Belső-Szolnok vármegyei vicejudlium 1649-es esete is: a Csáki István udvarbírája által megvádolt vicejudlium-ot Csáki emberei „az úr jószágában viceszolgabírónak agnoscálni nem akarják”. A vármegye azonban meghagyta tisztségében, kijelentve, hogy Csáki embereinek lépését „igen illetlennek, mind az főispáni autoritás ellen s mind az nemessi szabadságh ellen látnak lenni.”³¹⁰ E tekintetben azonban az említett két vármegyei jegyzőkönyv alapos vizsgálata és az itteni vicejudlium-ok kapcsolatrendszerének feltárása után vonhatjuk le a végső következtetéseket. Torda vármegyében a főispáni beavatkozásnak nincs nyoma, s a szolgabírák a többi officialishoz hasonlóan a vármegye közgyűlése előtt tette le az esküt.

Hatáskör, teendők. Ahogy választásukról, úgy teendőikről sem rendelkeznek a törvények. Pokoly alapján véve pontosan megrajzolta a viceszolgabírák jogkörét, a vármegyei jegyzőkönyv alapján azonban ezt kiegészíthetjük. Arra már Pokoly rámutatott, hogy a viceszolgabírók a főbírók legterheesebb feladatait vették át,³¹¹ s nem túlzott: a vicejudlium révén került sor minden, a pert megelőző, kötelező módon megteendő lépésre: a jövőendő felperes a segédzolgabírók által kérte fel az igényelt javakat, legyen szó akár pénzről, ingatlanról vagy jobbágyról, általa szőlította fel, intette meg, s ha az intésnek nem volt fogantja, általa idézte törvényszék elé. Mindezekről a viceszolgabíró relatoriát írt, akárcsak az úriszéken vagy falusbíró székén hozott ítéletekről, amely szigorú formai, tartalmi követelményeknek kellett megfeleljen, s egyes esetekben még helyszínen kellett megszülessen. A vicejudliumok végezték minden esetben a helyszíni szemlét, a különböző erőszakos cselekmények, hatalmaskodások látható nyomait, ember megtámadása, sebesítése esetén a sebesüléseket nekik kellett szemrevételezniük. Szintén ők mentek ki vallatni, s természetesen ezekről a beszámoló is az ő kézírásukkal készült. Per közben nemcsak az

³⁰⁷ DvmJkv 37.

³⁰⁸ BSzvmJkv 267.

³⁰⁹ A vármegye elrendelte, hogy a 4 új szolgabíró a főbíró előtt tegye le az esküt. BSzvmJkv 249.

³¹⁰ BSzvmJkv 93.

³¹¹ Pokoly 1901. 372.

beszámoló is az ő kézírásukkal készült. Per közben nemcsak az általuk készített jelentőlevelet olvasták fel, hanem gyakran szóbeli tájékoztatással is segítették a szék ítélethozatalát. Ugyancsak általuk tiltották el a perben elmarasztaltak a végrehajtástól a pert nyert felet, erről pedig természetesen szintén jelentést kellett tegyenek. Mindez nyilvánvalóan igen sok fáradtsággal járt, s nem egy esetben az ügy várható kimenetelével elégedetlen fél perbe fogta a viceszolgabíró, mint Füzy Borbála Sarmasághi Zsigmondné 1609-ben, mondván, hogy törvénytelenül vallatott, „mert nem őkegyelme tisztí, hanem főbíró tisztí.” A beperelt Frika János válasza nemcsak a bevett szokásra, hanem vice- és főszolgabíró viszonyára is fényt vet: „énnekem a főbíró parancsolt minden üdőben, énnekem adott arra plena potentiát. Főbíró adgyon számot mindenekről, (...) az hova hittak, oda mentem.” A vármegyei szék felmentő határozata is Frika állítását támasztja alá: „juxta consuetudinem comitatus ex jussu judicis nobilium vicejudlium debuit et semper debebat ob temperando eo ire, quo necessitas et officium requirebat.”³¹² S hogy szolgálata nem volt mindig veszélytelen, jól példázza Forró Boldizsár vicejudlium 1628-as pere, akit a hivatalban lévő alispán és a fiscalis director perelt a fejedelmi kegyenc Harasztosi Balázs deák egy szolgájának megöléséért. Forró vallomásából egyértelműen kiderült, hogy a meggyilkolt többször megtámadta a viceszolgabíró.³¹³ A bevett vallomások minden bizonnyal Forró igazolták, mert Harasztosi a pert abbahagyta.³¹⁴ A parciális és filiális székek kialakulása feladatkörét lényegében nem érintette, ahogy a korábbi időszakban, úgy ezek létrejötte után is megmaradt a bírósági eljárások hiteles személyének akkor is, amikor bizonyos eljárási mozzanatokban (instructio, citatio, stb.) a hiteleshelyi emberek vagy táblai kancellisták jártak el.

Hivatali idő. Bár a viceszolgabírák évenkénti búcsúzását is elrendelte az Approbatae többször említett artikulusa, immár megszokott módon, Belső-Szolnokban az alispánoknál, főbíróknál említett módon búcsúztak. Torda megyében azonban ezt az ő esetükben sem tartották be. 22 vicejudlium szolgálati idejét nem tudtuk megállapítani, a fennmaradó 47 a következőképpen oszlott meg: 1 esztendőt töltöttek ebben a tisztségben hatan, 2–5 évet tizenheten, 6–10 esztendőt tizenegyen, 12–15 évet hatan, 16–20 esztendő közöttit hárman, két évtizednél többet szintén hárman.

Jegyző (notarius)

Az erdélyi vármegyék egyszemélyes tisztségeinek legjelentősebbje a jegyzői, amelyet, érzésünk szerint, Pokoly elég nagyvonalúan tárgyalt,³¹⁵ s egyes megállapításait a többi vármegyei hivatalhoz hasonlóan igazítanunk kell.

A tisztség elnyerésének módja. A vármegyei nótáriusok is választás útján kerültek a hivatalba, erről azonban sem az országgyűlés, sem a törvénykönyvek, sem vármegyei statútumok külön nem rendelkeztek. Ennek ellenére valószínűsíthető, hogy kiválasztásukkor az elsődleges szempont a szakértelem volt. Belső-Szolnok esetében ez nem annyira nyilvánvaló, pontosabban az itteni nótáriusok pályafutását nem sikerült felderíteni egyikük, rettegi Csoma Miklós kivételével, aki beiktatásakor maga mondja el, hogy „soha sem törvényekben, sem cancellárián nem forgottam s nem tanultam.”³¹⁶ Viszont azt is elárulja, hogy meg-

³¹² TvmJkv I. 66–67.

³¹³ TvmJkv I. 244–245.

³¹⁴ TvmJkv I. 345.

³¹⁵ Pokoly 1901. 373–375.

³¹⁶ BSzvmJkv 287.

választásakor szamosújvári főszámtartó volt, s tisztségét jegyzősége alatt is megtartotta. Doboka vármegye jegyzője a töredék által felölelt 13 esztendő alatt Szamosközy Mihály volt, pontosabban róla sem tudunk. A Torda megyeiek esetében viszont sokkal szerencsésebb helyzetben vagyunk, legtöbbjük kancelláriai tapasztalattal rendelkezett, a nekik szentelt alfejezetben ezzel majd részletesebben foglalkozunk.

Hatáskör, teendők. Bár Pokoly mint aránylag kényelmes, kevés teherrel járó hivatalt jellemezte, a jegyzőkönyv tanúsága szerint meglehetősen sok tennivalója akadt, elsősorban a törvénykezésben. A Belső-Szolnok és Torda vármegyei protokollumban 1640-ből, 1643-ból, 1651-ből, 1655-ből fennmaradt jegyzői esküszövegek ezt jól tükrözik: „Én Székel Ferencz eskuszem az örökkévaló élő Istenre, hogy az nótáriusságnak tisztiben, melyre az nemes vármegyétől választattam, tisztem és kötelességem szerént híven és igazán eljárók, az törvény processussit úgy, mint előmben adgyák és az procuratorok proponállyák, fogyatkozás nélkül, tehetségem szerént leírom, arról való sententiákat az vármegye régi usussa és az országh constitutiói szerént adom ki. Az transmissiók és egyéb perfolyta levelek kiadását is sem barátságért, sem félelemért, sem adományért megh nem késlelem, hanem annak idejében minden leveleket kiadok, az vármegye titkát is üdö előtt sem intéssel, sem szóval ki nem jelentem. Isten engemet úgy segéllyen.”³¹⁷ „Én, Dési Kádár István, eskuszem az élő Istennek, ki Attya, Fiú, Szentlélek, tellyes Szentháromságh egy Isten, hogy ez nótáriusságnak tisztiben, melyre mostan ez nemes Belső-Szolnok vármegyétől választattam, híven és igazán eljárók, minden leveleket, mellyeket énelőmben az peresek beadnak, híven conserválom, az prothocolonban az mint az peresek proponálnak, igazán beírom, azt megh nem változtatom, az pereseknek sem intésemmel, semmiféle jellel az törvént addigh, mígh nem pronunciólák, ki nem jelentem, az törvény pronuntiatiója szerént való sententiákat írok, és ha mikor valamely causák appellatióban mennek, annak transmissióját szokott idejében kiadom, és semmi szín alatt nem haladoztatom, az öfelsége szolgálattyában peniglen minden repartitiókat s mind egyéb felállítandó dispositiókat aszerént, amint a nemes vármegye rendben vészi, fogtatok s observálok, a méltóságos főispán urak és az nemes vármegyei tisztség tetszések kívül meg nem változtatok, in summa valami ez nótáriusságnak tisztéhez illik, tehetségem szerént mindenkben híven eljárók.”³¹⁸ Csoma Miklós 1655-ös esküje az előbbivel szó szerint megegyezik.³¹⁹ Az ő megválasztásának érdekessége, hogy a vármegye akarata ellenére választotta meg jegyzőnek, ami miatt tiltakozott is, kijelentve, hogy: „ha az én tudatlanságom miatt az nemes vármegyének fogyatkozása esik, avagy szamosújvári főszámtartóságomnak rajtam lévő számadása miatt, énnekem az nemes vármegye okul ne tulajdonícsa”.³²⁰ Sárpataki Márton Torda vármegyei jegyző 1651-ből az előbbieknél szélesebb hatáskörre utal: „Az igaz Isten, ki Attya, Fiú, Szentlélek, tellyes Szentháromságh egy bizony Isten engemet úgy segéllyen és úgy adgya lelkemnek idvességét, hogy én ebben az én nótáriusságomnak tisztiben hű és igaz lészek, és minden előttem perlekedőknek tehetségem szerint igaz törvént tészek, minden allegatiókat, valamellyek szükségesek lésznek, minden variatio nélkült felírom, és az allegatiókat tehetségem szerint igazán assumálok és pronunciólom, nálam lévő prothocolumban semmit az szék deliberatióján kívül sem írok, sem ki nem hagyok, jövődöbenn is az előttem való perlekedésekből és prothocolumból

³¹⁷ BSzvmJkv 3.

³¹⁸ BSzvmJkv 26.

³¹⁹ BSzvmJkv 287.

³²⁰ BSzvmJkv 287.

kárt tenni nem igyekezem, hanem az nemes vármegyén tellyes tehetségemmel az énreám bízott hivatalomban igyekezem igazán eljárni, és az sententiákat minden különbözés nélkül igazán az deliberatiók szerint adom ki, Isten engemet úgy segélljen.”³²¹ Megnyerő szerénységgel örökölt meg saját megválasztását Maksai Balázs, a következő sorokat jegyezve be a protokollumba: „Ego Blasius Maxai indignus, rerumque juridicarum inexpertus, ex publico eorundem dominorum consensu succesi, ac eodem die protocolum hoc multis ac variis causarum generibus refertum, eodem domino Deo duce, continuari coepi, quod ut foeliciter ac fideliter cum maximo emolumento causantium continuare aliquandi possim, facit idem Deus optimus maximus.”³²²

A nótárius természetesen elsősorban a vármegyei protokollumot vezette és őrizte,³²³ de előtte került sor az ügyvédvallásra, a vármegyének címzett relatoriákat ő nyitotta fel, az irat verzójára erről néhány szavas feljegyzést írt. Igen gyakran a főbíróval a jegyző ment ki a vallatásra, ilyen esetben ő fogalmazta az írásba vett vallomást, esetenként a peres feleknek szintén előttük kellett bizonyosságaikat bemutatni. A per átküldését (transmissio), a perújító levelet (novum) kötelező módon be kellett mutatni a jegyzőnek, erről jelentést, exhibita-t adott ki. Szintén kötelező volt a különböző privilégiumok, nemeslevelek bemutatása a szék/községülés kezdete előtt, ennek elmulasztása esetén ezeket a jegyző nem hirdette ki. Az ellentmondás nélküli publikálás tényét szintén az irat hátoldalán örökölt meg a jegyző, ezzel a kiváltságlevél hatályba lépett. A perfolymattal kapcsolatos teljes ügyintézés a jegyző hatáskörébe tartozott, az ítéletlevél kiállításáig, illetve a per letételéig. Az elmarasztalt fél a jegyző kezénél hagyta az ítéletben meghatározott összegű díjat/büntetést. A székek gyakori elmaradása miatt felhalmozódott elintézetlen peres ügyek elég sok tennivalót adtak a jegyzőknek, törvényszékek idején s azon kívül is. A tisztség fontosságát bizonyítja az a tény is, hogy távollétében vagy a hivatal megüresedésekor sedriát nem tartottak, Belső-Szolnokban 1640. januárjában,³²⁴ Torda megyében 1619. januárjában.³²⁵ Bethlen Miklós tehát téved, legalábbis a korát megelőző időszak tekintetében, amikor azt állítja, hogy „az az utolsó Szék mint bomlott el soha eddig ebben az Hazában nem hallott, sem látott példával egy Scriba vagy Notariusacska betegségével, akinek Voxa nem szokott lenni, aki helyen könnyen substituálhattak volna (...).”³²⁶ A felsoroltakon kívül a nótárius részt kellett veyen a cirkáláson, az adószedő számadásakor a mellé segítségül rendelték, a főbíróval együtt vagyonösszeírást kellett készítsen, s ezek mellett általában a vármegye országgyűlési követei között találjuk.

Hivatali idő. Pokoly, mivel abból indult ki, hogy a többi vármegyei tisztségviselő az Approbatae rendelkezése szerint évenként búcsúzott, a jegyzőséget a legállandóbb hivatalnak tekintette, eredményeink tükrében azonban ez a kijelentés ebben a formában nem állja meg a helyét. „Természetesen” a jegyzők sem búcsúztak évenként, ahogy a törvény előírta, még Belső-Szolnokban sem, hiszen ez igen nagy mértékben hátráltatta volna a vármegyei ügyintézés, törvénykezést. Egy részük viszont néhány év után elbúcsúzott, Belső-Szolnokban egy, Tordában többségük. Az előbbiben viszont ketten, utóbbiban egy maradt haláláig

³²¹ TvmJkv I. 575.

³²² TvmJkv I. 111.

³²³ TvmJkv I. 691.

³²⁴ BSzvmJkv 4.

³²⁵ TvmJkv I. 112.

³²⁶ BMLev II. 858.

ebben a hivatalban. A belső-szolnokiak közül egy 3 esztendőt, egy 12, egy 9 évet töltött a jegyzőségben, az utolsó pedig legalább két évtizedet. A Torda vármegyebeliek közül négynek nem sikerült pontosan behatárolni a tisztségben töltött idejét, 1 esztendőt töltöttek jegyzőként négyen (itt viszont meg kell jegyeznünk, hogy egyikük csak helyettes jegyző volt, másikuk pedig néhány év múlva visszatért a hivatalba), 3 évet egy, 6 évet szintén egy s 16 esztendőt pedig két személy.

Asszeszorok (ülők)

Az eddigi állandó jellegű tisztviselők mellett a szék személyzetéhez tartoztak a sedria alkalmával összehívott asszeszorok. Az erdélyi állam törvényhozása először 1542-ben rendelkezett 12 asszeszor választásáról a vármegyékben, ekkor elsősorban a gonosztevők üldözésében volt szerepük.³²⁷ Az 1551. decemberi marosvásárhelyi országgyűlés újra 12 ülnök választását rendelte el,³²⁸ két esztendővel később pedig az asszeszorokat a törvényhatóság előtt leteendő esküre kötelezte.³²⁹ 1569-ben az ispánok, szolgabírák és asszeszorok együttes ítélezését iktatták törvénybe,³³⁰ a következő asszeszorokat illető újabb szabályozásra viszont csaknem fél évszázad múltán került sor: 1610-ben az országgyűlés elrendelte, hogy az ülnököknek is fizetésük legyen, akárcsak a többi vármegyei tisztségviselőnek.³³¹ Újabb hosszú szünet után a parciális székek létrejöttét követően ezeken a főbíró mellett legalább 7 asszeszor jelenlétét követelték meg a rendek.³³²

A tisztség elnyerésének módja. Erre vonatkozóan hosszas fejtegetésre nincs szükség: bármely vármegyebeli birtokos nemes választás útján a tisztségbe kerülhetett. Az általunk használt vármegyei jegyzőkönyvek közül a tordai 5 asszeszor választást megörökítő feljegyzést őrizt meg, 1609, 1651, 1656, 1662 és 1670-ből. Az első szerint az ülnökök megválasztására fejedelmi rendeletre került sor, s ekkor 41 asszeszort választott a vármegye.³³³ Belső-Szolnokban 1640-ben 23 ülnököt választottak,³³⁴ 1665-ben, 1667-ben és 1674-ben pedig a valamilyen okból megürült ülnöki helyeket töltötték be 9, 5 illetve 4 új asszeszor megválasztásával.³³⁵

Hatáskör, teendők. Mint már említettük, a korai időszakban az országgyűlés mindenekelőtt a gonosztevők üldözésében szánt szerepet az asszeszoroknak, később ez a törvénykezés minden területére kiterjedt, az alaposabb, több szempontú megfontolást és nem utolsósorban a vármegyei tisztségviselők megsegítését, a felelősség megosztását biztosította. Ez tükröződik az egyetlen fennmaradt 1609-es Torda vármegyei asszeszori esküszövegben is: „Én, T. et T. esköszöm az élő Istenre, hogy én minden ez vármegyében énelöttem törvénykezőknek és minden dologban, minden személyválogatás nélkül, szegénnek, bódognak, hátrahagyván kedvezést, Isten szerint és annak igassága szerint valamit méltónak, igaznak és törvény szerint valónak ismerem, tehetségem szerint úgy ítélek, és az vármegyének régi

³²⁷ EOE I. 88.

³²⁸ Uo. 394.

³²⁹ Uo. 495.

³³⁰ EOE II. 363.

³³¹ EOE VI. 166.

³³² EOE XVII. 96.

³³³ TvmJkv I. 37.

³³⁴ BSzvmJkv 6.

³³⁵ Uo. 356, 369, 393.

törvényitt, szabadságit, jó rendtartásit erőm szerint otalmazni igyekezem. Isten engem úgy segillyen.”³³⁶ Emellett az asszeszorok a tisztekkel, vagy önállóan is relatoriát állíthattak ki, így 1697-ben Torda vármegyében Komjátszegi Mátyás asszeszor.³³⁷

Hivatali idő. Arra vonatkozóan, hogy az asszeszorok mennyi ideig töltötték be tisztségüket, sajnos semmiféle adattal nem rendelkezünk. Tekintettel azonban arra, hogy mind Belső-Szolnokban, mind Torda vármegyében többször csupán néhány új asszeszor választására került sor, feltételezhetően megválasztásuk több esztendőre szólt, s csak a lemondás, halálozás vagy más módon megüresedett esküdti helyeket töltötték be.

Mielőtt rátérnék Torda vármegye bírósági gyakorlatának tárgyalására, előbb magát a megyét, kialakulását, földrajzi elhelyezkedését, területi változásait ismertetném.

³³⁶ Uo.

³³⁷ TvmJkv III. 175.

III. Torda vármegye

A szakirodalom szerint Torda vármegye a 12. század utolsó évtizedeiben, legkésőbb a 12–13. század fordulóján vált ki Fehér vármegyéből.³³⁸ Hosszan, mintegy 200 km-nyire elnyúló alakját, a többi erdélyi megyéhez hasonlóan, fokozatosan, a településhálózat keleti irányú terjeszkedése révén nyerte el. Egyházközigazgatásilag a vármegye területe két főesperesség joghatósága alá tartozott: a központi, korábban benépesült részén a tordai alakult ki (1274), a keleti, gyepűelvének számító, gyéren lakott területre pedig az egy évtizeddel később (1286) alakult ózdié terjedt ki.³³⁹ A vármegye Maros és Aranyos folyók közötti, a tatárjáráskor elpusztított területére V. István telepített kézdi székelyeket, akik új lakhelyükre 1289-ben kaptak adománylevelet, az 1291-es kiváltságlevél pedig az új törvényhatóság, Aranyosszék 27 települését sorolja fel.³⁴⁰ Feltételezhetően a telegdi székelyekkel egy időben, a 12. század végén, vagy a 13. század első felében népesítették be a Maros és Nyárad vízvidékét a Pozsony és Moson vidéki, illetve őrségi nyelvjárással rokonságot mutató székelyekkel, akiknek székéről, Marosszékről legkorábbi adataink 1391-ből származnak.³⁴¹ A két székely szék kihasználásával alakult ki a 15. századra a vármegye végső alakja: nyugatról Bihar vármegye határvidékétől (Gyalui havasok) a Maros felső folyása mentén az országhatárig (Kelemen és Görgényi havasok), közepén, Marosszék beékelődésével 2 km-nyi sávra keskenyedve, s jórészt változatlan formában (egyik „szerzeménye” Léta) „örökölte meg” az önálló erdélyi állam. Nyugati határa Léta, Alsójára, Felső- és Alsóoklos, Podsága, Szolcsva települések vonalán húzódott, itt északnyugatnak fordulva Bedellő, Torockószentgyörgy, Torockó,³⁴² Borrév, Berkes, Szind, Torda, Gyéres, Sósszentmárton vonalon körülölelte Aranyosszéket. A déli határvonalat Hadrét, Bogát, Maroslekence alkották, ahonnan északnak fordulva Kapuson, Gerebenesen keresztül érte el Pagocsát. Pagocsa és Bala között mintegy 2 km-nyi sávot alkotva, utóbbtól délre indulva Majos, Pókakeresztúr, Sárpatok érintésével eléri a két legdélibb helységet, Csínádot és Kisillyét. Innen kissé északnak fordulva Telken keresztül halad Felsőköhérig, ahonnan a keleti határt alkotó Felsőoroszi, Hodák, Felsőidecs, Magyaró településeken át jutott el a vármegye legészak-keletibb falujáig, Felsőrépáig. Az északi határ az említett településtől dél-nyugat felé haladva Szakál, Vécs, Felfalu, Abafája, Beresztelke, Körtekapu, a már említett Bala, Pagocsa, Szentjakab, Boldóc, Pusztacsán, Pusztaszentmárton, Szilvás érintésével jutott el Létáig.

³³⁸ Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 507–510.

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ *Erdélyi Okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300. (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond) (a továbbiakban: CDTrans) Bp. 1997. 478. sz.

³⁴¹ Kristó: *i. m.* 508.

³⁴² A ma is gyakran felbukkanó téves nézet ellenére Torockó, lévén a Thoroczkay család birtoka, Torda megyéhez, s nem Aranyosszékhez tartozott, amint a vármegyei protokollum egyértelműen tanúsítja. Jakó Zsigmond kutatásainak köszönhetően az is közismert, hogy a település semmiféle privilégiummal nem rendelkezett, a Csánki és mások által említett 1291-es kiváltságlevél 18. századi hamisítvány. L. Jakó Zsigmond: A torockói legenda születése és kritikája. In: *Új Írás, könyv, értelmiség*. Buk. 1976. 62–79.

IV. Torda vármegye bírósági szervezete és hatásköre

Az általános fejlődés tárgyalásakor ugyan ezt a kérdéskört is érintettük, az alábbiakban azonban azt kívánjuk vizsgálni, hogy az országos törvények hogyan valósulnak meg tárgyalt megyénkben, valamint azt a tordai források nyújtotta páratlan lehetőséget használjuk ki, hogy ezek 1607-el kezdődően a vármegye területén működő minden törvénykezési jogkörrel rendelkező hatóságra vonatkozóan őriztek meg adatokat. Elsősorban elsődleges, saját forrászkodva a vármegye bírósági szervezetét, a különböző székek hatáskörét és egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk meg. Tekintettel arra, hogy – bár természetesen adódna a per útjának, első folyamodású törvényszékétől a végső ítélet hozó fórumig való követése – mivel azonban korszakunk első hatvan, illetve hetven esztendejében a parciális és a filiális nem létezett, célrevezetőbbnek tartjuk az általános résznél követett elvet alkalmazni, azaz előbb az egységes vármegyei sedria korában létező székeket és ezeknek az előbbihez való viszonyát mutatjuk be. Ezt követően vizsgáljuk meg, hogy Torda vármegye generális sedriája mikor, milyen körülmények között differenciálódott, s hogyan osztotta le a hatáskörébe tartozó ügyeket.

IV. 1. Falusbírói szék

Tekintve, hogy a falusbírói szék eljárása szóbeli volt, ennek működésére vonatkozóan igen kevés, szórványos úriszéki illetve vármegyei forrással rendelkezünk, holott ez különösen értékes lenne, hiszen a helyi szokásjog szabályait leginkább az itt tárgyalt ügyek őrizték meg. Említettük, hogy a falusbíró hatásköre a közösségen belül elkövetett kártételekre, kisebb tolvajlásokra, belső rend megbontására, stb. terjedt ki. Egy 1609-es eset azonban arra utal, hogy hatásköre a faluközösségek közti kisebb jelentőségű ügyekre is kiterjedt: a magyarpéterlakaiak a marosjáraiaknak határukra tévedő juhaikat hajtották be, utóbbiak kérésére nem adták ki, „hanem nyolcad napra törvényre igazították, akkor az marosjáraiak[nak], mely vagyon Torda vármegyében, töltek valami törvént, az minemőt ők akartak, de az juhokat akkor is ki nem atták, noha törvény uthán is kérték bíróval ki, hanem csak magok hatalmából megtartották. Ők penigh károkért harmadnapnál tovább nem tarthatták volna, hanem harmadnapra törvént kellett volna felölle tenni, ha az törvény megh nem szabadította volna, hanem tartani tovább kellett volna, ispán avagy bíró kezekhez kellett volna adni.”³⁴³ Az 1690-es években a hatáskör példátlan kiszélesedésével találkozunk: 1695. áprilisa előtt pedig paráznság és gyermektartás miatt a tordaszentlászlói Köblös Márton és a szintén falubeli Erzsébet nevű asszony között indított pert tárgyaltak „az szentlászlai bírák székin”,³⁴⁴ s innen került a Tordán tartott, filiális széki ügyekben ítélező extraserialisra. Két per, egy 1672-es illetve 1696-os arra világít rá, mi nem tartozott a falusbírák hatáskörébe. Mindkét esetben az alispán hatásköri túllépésért és az ő tisztségbe avatkozásért, hatáskörének megsértéséért indított eljárást a falusbírák ellen: 1672-ben az ismeretlen falu bírāja Boda

³⁴³ TvmJkv I. 69.

³⁴⁴ TvmJkv I. 60–61.

Tripon ellen, mivel a falujukban verekedés közben Thoroczky Mátyás alsószolcsvai jobbágyát megsebesítő lupsai román jobbágyokra törvényt láttak, s megbírságolásuk után elbocsátották.³⁴⁵ 1696-ban a torockószentgyörgyiek „tisztté tévén magokat törvént tettek” egy lator jobbágyra, ezért „hogy penig magokat tiszté tették, ispánná, hogy megfogták és elbocsátották, főbírává, hogy törvént tettek az latorra, supra autoritatem ipsorum, in fl. 12-12 seorsim et singillatim ipsi iudices convincuntur.”³⁴⁶

A falusbírói szék alaposabb tárgyalása túllépi jelen munka kereteit, s mint Erdély fejedelemségkori közigazgatás- és jogtörténetének oly sok más területe, avatott kutatójára vár. A fentebb elmondottak alapján azonban nyilvánvaló, a falusbírói szék hatásköréről alkotott korábbi megállapítások kiegészítésre, pontosításra szorulnak.

IV. 2. Az úriszék

A szokásjog szerint a falusbíró ítélete ellen a földesúr elé lehetett fellebbezni, illetve itt kezdődtek azok a perek, amelyek a falusbíró hatáskörét meghaladták. Említettük, hogy az erdélyi úriszékre vonatkozóan igen szegényes forrásokkal rendelkezünk. Ilyen körülmények között felértékelődnek a vármegyei jegyzőkönyvekben előforduló úriszéki vonatkozású feljegyzések. Ezek és a megyebeli, kutatásaink jelenlegi szakaszában vizsgált családi levéltárak ilyen jellegű iratai alapján, nem a teljesség igényével, hanem vármegyénk vonatkozásában kíséreljük meg az úriszék hatáskörének, az úriszék és a vármegyei sedria viszonyának tisztázását, amely közelebb vihet a filiális szék kialakulásához vezető okok alaposabb megismeréséhez. Mielőtt azonban erre rátérnénk, feltétlenül hangsúlyoznunk kell egy igen fontos tény: az, hogy a vármegyei jegyzőkönyvben úriszéki, pontosabban úriszékről appellált ügyek szerepelnek, eleve azt bizonyítja, hogy a vármegye területén az úriszék fejlődésénél már említett korlátozott joghatóságú úriszék volt az általános. Alábbi megállapításaink tehát erre a törvénykezési fórumra vonatkoznak.

Ami hatáskörét illeti, az említett, falusbírói székről fellebbezett kisebb jelentőségű ügyek másod-, tulajdonképpen legfelső fokú bírósága volt. Első folyamodású széke volt azonban a jobbágyok súlyosabb bűncselekményeinek és természetesen a más jobbágya, esetleg nemes személy ellen elkövetett büntettekért is az úriszéken, azaz „füstin” kellett perbe hívní a jobbágyot. A Torda vármegyei sedria elé fellebbezett perek többségét gyilkosság és kisebb vagy nagyobb hatalmaskodás bűnébe esett jobbágyok ügyében indították a megyebeli úriszékeken, de előfordul rágalmozás, lopás, kisebb kártétel is. Az egyik ilyen apellált³⁴⁷ és pókai Ferenc deák egy úriszékről kelt relatoriája³⁴⁸ világít rá az úriszéki eljárásra is, amely teljes mértékben megegyezik a Tripartitum előírásaival. Eszerint a sérelmes, azaz a felperes a vármegye szolgabírája által kell a jobbágy földesurától, vagy annak otthon nem létében bírāja, vagy olyan szolgája, jobbágya által, akitől tudomást szerezhet, törvényt kérjen. A földesúr általában a törvénykérést követő nyolcadik, legkésőbb tizenötödik napon, esetlegesen egy általa meghatározott közeli időpontban köteles volt személyesen vagy képviselője által székbe ülni, s az időpontról a felperest idejében tudósítani. Amennyiben a földesúr a felkérésnek eleget kívánt tenni, a meghatározott napon a jobbágy vagy a földesúr

³⁴⁵ TvmJkv II. 139.

³⁴⁶ TvmJkv III. 131.

³⁴⁷ TvmJkv I. 97. Felfalui Gáspár János kontra Wesselényi Pál.

³⁴⁸ Gh hgy nr. 80.

lakhelyén annak a szolgabírónak a jelenlétében, aki a törvénykérést lefolytatta, összegyűltek a bírák, a földesúr vagy képviselője és az esküdt emberek (általában a falu esküdt polgárai), fővesztéssel járó ügyekben kötelező módon az alispán és a főbíró,³⁴⁹ s a tanúk kihallgatása után ítéletet hoztak. Az elégedetlen fél, természetesen általában a felperes, ez után megtette a jogorvoslatra vonatkozó nyilatkozatát, a szolgabíró pedig kiállította a relatoriát. Utóbbi a szék munkálataiban nem vett részt, a döntést nem befolyásolta, tulajdonképpen a hiteles személy szerepét töltötte be, ezt világosan kifejezi mindkét forrás, feladatát a törvény meghallgatásában jelölve meg.³⁵⁰ Az a követelmény, hogy ugyanaz a szolgabíró legyen jelen az egész perfolymat alatt, a per további folyamatának fényében válik érthetővé: a vármegyei szék munkáját segíteni, s az ítélethozatalt megkönnyíteni csak a minden részlet ismerő, arról beszámolni képes szolgabíró tudta. A fellebbezésnek sem érték, sem más jellegű határa nem állapítható meg. Teljes mértékben érvényesült tehát az a már Tripartitumban rögzített jogelv, miszerint minden olyan ügy, amelyet a földesúr nem látott el, vagy a felperes az ítélettel elégedetlen volt, a vármegyei szék elé kerülhetett.³⁵¹ Ha a földesúr a felkérésnek nem tett eleget, a felperes a vármegyei sedria elé citálhatta, amely vagy kötelezte az alperest a törvénytételre, vagy az ügyet maga hatáskörébe vonva ítéletet hozott. Ez utóbbi esetben tehát a vármegye az ügyet a földesúr joghatósága alól teljes egészében kivette. Arra a kérdésre, hogy milyen esetben döntött a sedria egyik vagy másik határozat mellett, a generális sedriánál térünk ki. A Torda vármegyei esetek tanúsága szerint az olyan tekintélyes birtokállományt és országos tisztséget magukénak mondható főrendek, mint Alia Farkas, Haller István, Wesselényi Pál, Kékedi Zsigmond, a Thoroczkayak törvényszéke ugyanúgy ilyen korlátozott joghatóságú volt, mint a vármegye középnemesei kategóriájába tartozó Sidó, Pókai, Herczeg, Bálintfi és a kisnemes Bányai, Radvánczi családoké. Ez utóbbi két kategóriáról érdemes megjegyeznünk, hogy az esetek többségében őket fogták perbe törvénytétel elmulasztása miatt. Véleményünk szerint ebben nem annyira makacsságuk játszott szerepet, mint inkább az, hogy anyagi megfontolások miatt (a törvénytevők, szolgabíró ellátásának költségei, a jobbág्य/ok munkából való kiesése, stb.) sem éltek ilyen jogukkal, s a látszatot fenntartva átengedték a vármegyének. Ez a helyzet a vármegyében az 1665-ös országgyűlési artikulus után sem változott, ami természetesen tekinthető: egyrészt a következő évi pontosító határozat újra megerősítette a vármegye illetékességét a gonosztevő jobbág्यok elleni eljárásban, másrészt az ebből származó jövedelem kellőképpen motiválta az alispánt a gyors és hatékony intézkedésben, s nyilván, a szükséges apparátussal, eszközökkel is rendelkezett. Az eddig elmondottakat jól illusztrálja egy 1671-es eset: Jó Mihály alispán hivatalból lopásért fogta perbe Samarjai Péter egy nagyoklosi jobbág্যát, aki a következő kifogással élt: „énellenem competens A.[ctor] nem lehet, mert az én kezemben semmit nem találtak, sem penigh in flagranti crimine nem depraehendáltattam, melyhez képest lehetne őkegyelme competens A., hanem az én uram jobbág्यानak ha mi dolga énvelem, földesuram nekem competens bírám s actorom, eligazította a kösztünk való dolgunkat.” A szék, az 1666-os artikulus szellemében kimondta: „Competens A. lehet ispán uram, mert

³⁴⁹ A Torda vármegyei sedria 1636-ban egy úriszékről jövő folyamodást semmisített meg, mivel a felperes „az régi usus szerint nem hivatott viceispánt és főbíróat az törvének meghallgatására, holott de necesse azoknak kellett volna capitalis casusban jelen lenniük.” TvmJkv I. 421.

³⁵⁰ L. a fenti két jegyzetet.

³⁵¹ HK III. 25. 4.

az uránál elébb érte az I[n causam attractus]t, az articulus szerint megfoghatta.”³⁵² Egy kései, 1695-ös per azonban arra is fényt derít, hogy bizonyos esetekben a földesúr, annak ellenére, hogy az alispán elfogta jobbágját, az afeletti joghatóságát nem veszítette el: Bethlen Miklós lupsai gyilkos jobbágya ugyanis a meggyilkolt hozzátartozóival egyezsége jutott, s az egyezséglevél a földesúrnak fenntartotta a büntetés jogát. A szék döntése szerint ezért Bethlennek kell meghatároznia, hogy az alispán hivatalból járjon-e el a jobbággy ellen, vagy úriszékén ítélkezik felette.³⁵³ A földesúri bíraskodás korábbi, korlátozott jellegű illetékességének továbbélését és éppen nem liber baronátusságra emlékeztető kiterjesztését tanúsítja a vármegyei protokollumba feljegyzett jónéhány eset: 1696. márciusában Thoroczky István a főbíró, alispán, 2 Torda vármegyei, 1 aranyosszéki, 1 tordai ülnök, 3 szolgabíró valamint a torockószentgyörgyi bíró és esküdtek jelenlétében ítélkezett egy sógornőjével paráználkodó jobbággy ügyében.³⁵⁴ Néhány hónappal később Thoroczky Péter a torockószentgyörgyi bírónak és esküdtjeinek megtiltotta ugyan, hogy egy gonosztevő jobbággyát az alispán utasításának megfelelően megfogják, a szolgabíró útján üzenve, „hogy az őkegyelme udvari szolgálira ne menyenek, mert azoknak puskájok lévén, ha mi leli őket, senkire ne vessék”,³⁵⁵ a vármegye határozata azonban kötelezte, hogy az említett jobbággyot a szék elé állítsa.³⁵⁶

Az általánosan jellemző korlátozott jogkörű úriszék mellett azonban, a források tanúsága szerint, a vármegye területén vizsgált korszakunkban több teljes joghatóságú működött. Ezek egészében vagy részben a vármegye két nagy váruradalmához, a különleges jogállású görgényihez illetve a vécsihez kapcsolódtak, amint azt korábban említettük, s ezért egy rövid birtoklás-történeti kitérőt kell tennünk. A Maros felső folyása mentén emelt két vár közül a vécsi bukkan fel először a forrásokban 1228-ban,³⁵⁷ a görgényi pedig, eddigi ismereteink szerint 1364-ben.³⁵⁸ A középkorban az előbbi magánbirtokosok kezében volt, az utóbbi királyi vár és uradalom. Bár a görgényi uradalmat az önálló erdélyi állam kezdetétől a kincstári birtokok sorában találjuk, korszakunkba mindkettő, kápolnai Bornemisza Boldizsár egy éves vécsi, és Bogáthy Menyhért görgényi birtoklásától eltekintve, Bocskai birtokként lépett. A későbbi fejedelem az 1590-es években szerezte meg a mintegy húsz falut, részben vagy egészben, magába foglaló vécsi uradalmat, és a hasonló nagyságú görgényit. A hatalmas, Torda vármegye keleti részét csaknem teljes egészében felölelő uradalmakat öccse, Miklós örökölte, pontosabban összesen 90 ezer magyar forintban zálogosította neki Báthory Gábor, a liber baronátusi jogokkal együtt,³⁵⁹ egy esztendővel a liber baronátusság eltörlését kimondó országgyűlési határozat után.³⁶⁰ Bocskai Miklós azonban, bátyja örökébe lépve, aki ellen az 1599. áprilisi diétán léptek fel a rendek, ugyancsak a szabad urasági jogok miatt,³⁶¹ már korábban is élt ezen előjogokkal, hiszen Torda vármegye nemessége az 1608. május 5-én tartott közgyűléséből a következő panaszokat terjesztette a

³⁵² TvmJkv II. 120–121.

³⁵³ TvmJkv III. 73–74.

³⁵⁴ TvmJkv III. 99–100.

³⁵⁵ TvmJkv III. 131.

³⁵⁶ Uo.

³⁵⁷ CDTrans 152. sz.

³⁵⁸ Csánki: *i. m.* V. 669–671.

³⁵⁹ ErdKirKv CD I–9. kötet.

³⁶⁰ EOE V. 501–502.

³⁶¹ EOE IV. 276.

fejedelem elé: „...az nagyságod ispánit az adó felvetésekor mint fenyegették, hogy ha az jószágban bemennek, mint járnak, sőt ugyan reájok külték volt, ha hamar ki nem jöttek volna, nem jól esett volna az nagyságod tisztviselőinek dolgok és így az nagyságod szolgálattyaiban el nem járhattak, ezúthán sem mernek bemenni, ha nagyságod kegyelmesen nem providéál. Így minden gonosz ott leli helyét és meghmaradását az cirkáláskor, hogy az ispánok be nem mehetnek az georgényi és vécsi jószágban. Egész vármegyéül könyörgünk azért nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, miképpen erről országul végeztetett, ne eressze elő egy privátus embernek ilyen mód nélkül való igyekezetit, hogy nagyságodnak az birodalomban társa légyen valaki, ki sem officio, sem genere soha báró nem volt. Viselnye minden határában magáth, elég egy fő Erdélyben, ki mindennek parancsollyon, nem kell több szabados úr, ki ennek előtte soha csak in hominum memoria sem volt. (...) Mostann is nagyságodnak mégis könyörgünk, régi jó rendtartásunkban és szabadságunkban otalmazzon megh nagyságod, kit örök hűséges, engedelmes szolgálatunkkal hálálhassunk megh nagyságodnak. Tarcsa megh Isten. Datum Thordae, in congregatione nostra universali die 5 Maii 1608. Illustrissimae Celsitudinis Vestrae humillimi et fidelissimi servitores, universitas nobilium comitatus Thordensis.”³⁶² Az ügy folytatásáról nem maradt fenn feljegyzés, az említett adománylevelekkel viszont a fejedelem Bocskai helyzetét erősítette meg. Azzal azonban Báthory Gábor sem számolt, hogy az általa biztosított előjogok alapján a következő évben Bocskai szolgálai sem a görgényi, sem a vécsi várba nem bocsátották be, ezért a fejedelem a váruradalmakat visszavette.³⁶³ Azt, hogy ez a fejedelem lépését igazolni hivatott ürügy volt csupán, vagy valóban így történt, nem lehet megállapítani, bizonyos viszont, hogy az 1610. szeptemberi országgyűlés az említett uradalmak visszavételét szentesítette.³⁶⁴ Talán ebből az esetből okulva, az elkövetkező időszakban a két vártartományt ugyanazon személynek többé nem adományozták a fejedelmek. Görgényt a fiskus kezeléséből 1615-ben Kákoni Istvánnak, halála után özvegyének, Lónyai Ilonának, majd Kovacsóczy Istvánnak, később özvegyének, Telegdi Zsófiának adományozták, majd visszaszállt a kincstárra, 1643-ban Rákóczi Zsigmond kapta meg, majd visszaszállt a fejedelemre. A vécsi Wesselényi István és a Bethlen család tagjai (István és fia, Péter, ennek özvegye, Illésházy Katalin) után a fiskustól 1648-ban, csökkent birtokállománnyal Kemény János tulajdonába került.³⁶⁵ Tekintettel arra, hogy Bocskai Miklós liber baronátusi jogot élvezett, és a vármegye joghatóságát semmilyen vonatkozásban nem ismerte el, bizonyára nem tévedünk, ha források hiányában is, egy teljes jogú úriszék működését feltételezzük az ő birtoklása idején. A görgényi későbbi magánbirtokosokkal, Rákóczi Zsigmondig a vármegyének újabb konfliktusa nem volt. A fejedelem kisebbik fia idején azonban ez a terület bizonyára újra kiesett a vármegyei joghatóság alól, ezt látszik alátámasztani a Torda vármegyei országgyűlési követek 1653-as instrukciója, amelyben vármegye azt panaszolja, hogy a görgényi udvarbíró semmiféle végrehajtást nem enged meg és az adót sem szolgáltatja be a vármegye perceptorának.³⁶⁶ Ami a vécsi uradalmat illeti, hasonlóképpen feltételezhetjük, hogy a Bethlen család birtoklása idején itt is teljes jogú úriszék működött, Kemény János esetében viszont ezt bizonyosan tudjuk. Bár semmiféle forrással nem rendezünk arra vonatkozóan, hogy a

³⁶² TvmJkv I. 25.

³⁶³ EOE VI. 192–193.

³⁶⁴ Uo.

³⁶⁵ L. ErdKirKv CD vonatkozó köteteit.

³⁶⁶ Tvmlr 15/1653.

későbbi fejedelem szabad urasági jogokat nyert volna, aminthogy az országgyűlési határozatok értelmében nem is nyerhetett, az erdélyi úriszék fejlődésénél már említettük, hogy Kemény jobbágysai fölött teljhatalommal ítélkezett. Ezen joga viszont a politikai életben betöltött szerepének, országos főtisztségeinek és Torda vármegyei birtokállománya jellegének egyaránt köszönhető. Egyrészt fogarasi főkapitányként a fejedelemség egyetlen törvényes és folyamatosan liber baronatusi jogokkal felruházott területe felett rendelkezett és ítélkezett.³⁶⁷ A források tanúsága szerint ezt a jogát magánbirtokaira is átvitte, s ezt nagymértékben elősegítette, hogy az általános helyzettől eltérően, több esetben is sikerült nagyobb kiterjedésű, kompakt uradalmakat kialakítania: Torda megyében a gerendi birtok mellé sorra szereztette meg a Gerendiek birtokait, így 1650-re kialakult a Gerend, Gerendkeresztúr, Gerend-szentmárton, Örke, Vajdaszeg, Lóna, Alsó-, Felső- és Középfüged, Egerbegy egész és rész-birtokokból álló birtoktest, 1648-ban pedig a vécsi váruradalomnak a benne rejlő királyi joggal való megszerzése kétségkívül a vármegye legnagyobb birtokosává tette. Mindezen tisztségek és birtokok adta jogait ötvözve, a források tanúsága szerint³⁶⁸ az említett Torda vármegyei birtokain is szabad úrként törvénykezett.

IV. 3. Cirkálás

Aranyosszéktől eltérően Torda vármegye cirkálási jegyzőkönyve nem maradt fenn, a vármegye levéltári lajstromában már a 18. században sem szerepelt.³⁶⁹ Tevékenységét így, az országgyűlés hozta törvényeken túl, a vármegye protokollumában fellelhető adatok alapján körvonalazhatjuk.

A protokollumban a cirkálással leggyakrabban a cirkálók megválasztásával, kirendelésével kapcsolatosan találkozunk. Vizsgált időszakunkban Torda vármegye 9 esetben³⁷⁰ intézkedett ez ügyben, illetve esetlegesen a cirkálók élelméről, ellátásáról. Az általában az év elején, legkésőbb március közepén (két esetben decemberben) felállított „bizottságba” a 2 főispán, 2 főszolgabíró mellé járasonként egyenlő számú, 2–6 tekintélyesebb nemest választottak. Bár a jegyző kirendelését tanúsító legkorábbi adat 1620-ból, az alispánéra vonatkozó pedig 1653-ból származik, mindkét tisztviselő minden bizonnyal a kezdetektől részt vett a cirkáláson. A cirkálás lefolyása a főispán 1609-es, magyarpéterlakaiak ellen indított pere alapján részleteiben megismerhető: „In anno 1609 Januariusnak 19. napja tájban, mikor az öfelsége széki ispán uramat az vármegye választottival egygyött az gonosztevőknek felcirkálására kibocsátotta volna, akkor az többi között az péterlaki bírót is hetedmagával, mely Péterlaka Thordában vagyon, ökegyelmek behivatták Gerneszegre, és erőssen meghesköttvén őket az több gonosztevők között az paráznákat is kérdezték, ha kik volnának.”³⁷¹ A fentiek alapján tehát úgy tűnik, a cirkálók nem jártak faluról falura, hanem a szokás által meghatározott helységekből letáborozva a környékbeli falvak bíróját esküdtjeikkel³⁷² maguk

³⁶⁷ Kemény It IV. 186.

³⁶⁸ Kemény It IV. 186, XVI. 1232, 1312.

³⁶⁹ TvmLvt, Regestrum 4.

³⁷⁰ 1608. február 4-én, 1609. január 12-én, 1616. február 7-én, 1619. január 9-én, 1620. március 18-án, 1649. december 29-én, 1653. január 8-án, 1654. február 28-án és 1662. december 8-án. TvmJkv I. 21, 37, 100, 111, 130, 548, 676, 715, 775.

³⁷¹ TvmJkv I. 70.

³⁷² Torda vármegye esetében a bíró harmadmagával, Aranyosszékből hetedmagával (hétember) jelent meg. Az utóbbi adatot Kiss András ny. főlevéltárosnak köszönöm.

elé idézték, majd azok eskü alatt a falujukbeli bűntényekről beszámoltak, illetve a gonosztevőket név szerint kiadták. A cirkálás hatáskörébe tartozó bűntényeket és büntetésüket természetesen törvények sokasága határozta meg, amelyeket fentebb már részletesen tárgyaltunk, amennyiben azonban a gyakorlat során joghiányokra derült fény, a vármegye kezdeményezte törvényi szabályozását, az országgyűlés állásfoglalását kérve. Így 1609. március 30-án Torda vármegye kolozsvári országgyűlés elé terjesztette propositióját a gyilkosok ügyében: „Az kiadott latrokat, úgymint lopókat, orvokat az cirkálás és kiadás uthán meghszokták büntetni és felakaszthani, miérthogy penig az gyilkosság és homicidii patratio non est minus paccatum, imo vero maius dice potest, debentur etiam tales poenae patratores, homicidas punire in sequenti dieta seu congregatione dominorum nobilium Colosuárini celebranda per dominos electos ad comitia generalia in congregationem praedictam per objectionem et questionem refere debent.”³⁷³ Feltételezhető, hogy az említett országgyűlés 7. artikulusa erre a felterjesztésre született.³⁷⁴ A gonosztevő kiadását követően a tisztek, a feladás valóságát kiderítendő, bevették a falubeliek vallomását, majd helyben kirótták és esetenként végre is hajtották a törvények által előírt büntetést. Esetenként, mivel a bűntényt elkövető jobbágy számára, saját érdekeit tartva szem előtt, földesura a fejedelemtől kegyelmet szerezhetett, amint azt a vármegyei protokollumbeli tömeges feljegyzések, illetve az országgyűlés fejedelemez intézett kérései tanúsítják, amelyekben a rendek több körülményt kérnek az uralkodótól a kegyelemlevél kiadása előtt. A kegyelemlevél (littera gratio, grationalis) kiadása előtti eljárást részleteiben nem ismerjük, a források alapján úgy tűnik, bizonyos feltételekhez, pontosabban a károssal való kiegyezéshez volt kötve, és esetenként meghatározott időre, egy esztendő három napra³⁷⁵ vagy egy esztendőre szólt, amely alatt ha nem jutott egyezsége a károssal, az eljárást újra megindíthatták ellene. Az alispán ilyen jellegű „tevékenysége” a szakirodalomban mindeddig ismeretlen volt, a tisztséget tárgyaló fejezetben már ismertetett esetek azonban egyértelműen bizonyítják a vicecomes kegyelem-adó jogát.³⁷⁶ A kegyelemlevél érvénybe lépése ellen, annak a vármegye gyűlésén, székén való kihirdetésekor tiltakozhatott az a hivatalos, illetve magánszemély vagy annak képviselője, ügyvédje, akinek érdekeit, jogait sértette, így például az alispán 1609-ben, mivel nem megfelelőképpen bocsátották ki,³⁷⁷ másodszor pedig mivel nem pontosította a grationalis, milyen bűntetteket követett el a vétkes.³⁷⁸ Amennyiben az ügy alaposabb kivizsgálást, tárgyalást igényelt, az ügyet a cirkálók a generális székre, majd a parciális létrejötté után ez utóbbira terjeszthették fel. A generális azonban a legfelsőbb fórum volt, amint egy 1620-as határozata tanúsítja: „Nem transmittálják ez causát, mert az cirkálásról bocsáták ide való revisióra, s itt kell végének szakadni.”³⁷⁹

Torda vármegye azonban korán felismerte, hogy az évi egyszeri cirkáláson, amely ráadásul gyakran el is maradt, nem tudja megfelelőképpen ellátni az ügyeket, ezért már 1609. március 30-án külön sedriát tartott a kiadott gonosztevők ügyeinek tárgyalására.³⁸⁰ Ez a szék

³⁷³ TvmJkv I. 44.

³⁷⁴ L. EOE VI. 165.

³⁷⁵ TvmJkv I. 37.

³⁷⁶ L. 248 és 249. sz. jegyzet.

³⁷⁷ TvmJkv I. 61.

³⁷⁸ Uo.

³⁷⁹ TvmJkv I. 152.

³⁸⁰ „Feria 2 post dominicam Laetare 1609 die 30 Martii sedes judiciaria praesertim de extradatis malefactorum celebrata est”. TvmJkv I. 44.

ugyan páratlan maradt, hat esztendő múltán azonban a vármegye a gonosztevők ügyeinek cirkálás közti (vagy annak elmaradása esetén) ellátását statútumban határozta meg: „Az gonosztevők felől, hogy ha valamely személy felől nyilvánvaló gonosságot, orvságot, tolvajságot avagy paráznaságot érthetnének, avagy valakitől afféle nyilván vádoltatnék, az ispánok, szolgabírák az nyilvánvaló vádlásra, marhájának addigh békességet hagyván, afféleket tartozzanak mingyarást meghfogni, és fogságban vetvén az vádoláshoz képest inquirállyanak felőlle, és ha az inquirálások által az factum certificáltatik, érdeme szerint meghbüntessék, ha peniglen az szék nem continuáltathatnék, és afféle fogolynak tömlöcben fogságban való léte hogy sokkáigh ne légyen, végeztük arról, hogy az két főszolgabíró tizenkét törvénytudó nemes személyekkel (...) conveniálván affélékre törvént lássanak, és ha bünsös léssen, meg is büntessék. Az olyanokat penigh törvény előtt certificálni kell, avagy magát, vagy tisztartáját, avagy az dominus terrestri, kié az jobbágy, hogy ha mi igassága léssen, az se fogyatkozzék megh, futhassa dolgátt.”³⁸¹ Ezzel az intézkedéssel megyénkben megindult az a folyamat, amelynek eredményeként a súlypont a rögtönítelő eljárásról egyre inkább a széki tárgyalás felé tolódott el.

A cirkálás intézménye természetesen nem szűnt meg, ám a protokollumbeli feljegyzések – ugyanis sem az országgyűlési határozatok, sem vármegyei statútumok nem tanúsítják – arra utalnak, hogy az 1660-as évek vége tájától a cirkálásban lassan egy alapvető változás állt be: bíraskodási feladatait egyre inkább átadta az ekkor még parciális széknek és tulajdonképpen nyomozássá, majd ennek nyomán elfogató szervvé alakult át.³⁸² Ezt a változást nagymértékben maga a parciális létrejöttre gerjesztette, hiszen ezek kialakulásával a generális mellett létrejött két új törvényszék, s így jóval nagyobb számú ügyet láthattak el, másrészt ezek személyi összetétele megegyezett a cirkáláson kötelező módon résztvevőkkel. Mindezek az átalakulások az 1670-es évek elején a filiális szék kialakulásában tetőztek.

IV. 4. A generális (derék)szék

A sedria hatáskörét legjobban a perbeli, általában a szék illetékessége ellen emelt kifogásokra hozott határozatai alapján ismerhetjük meg, s abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Torda vármegyei jegyzőkönyv a vármegyei sedriák joghatósági fejlődésének fontos időszakából, a 17. század első éveiből őrzött meg feljegyzéseket. Páratlan lehetőség nyílik tehát az országgyűlési határozatok és a vármegyei sedria tényleges működésének összevetésére.

A polgári perek esetében, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, a kereset tárgya, jogcíme határozta meg, hogy a vármegyei sedria milyen összegű pereket tárgyalhatott. Ingóságokat, adósságot tárgyzó pereknél 1607-ben és egy esztendővel később is a kereseti összeg határa 50 ft volt, a tordai sedria 1608. májusi határozata szerint ugyanis „ez az szék supra 50 fl. non judicat (ut recordatur sedes), azért ez inferior sedes azt az 200 ft. summát be nem foghattya, ergo causa simpliciter condescensa, az Táblára kell citálni.”³⁸³ (Ez Pokoly újabb állítását cáfolja meg, ti. hogy „az erdélyi vármegyei törvényszékek nem ismerték a 100 forinton aluli perekre való korlátozást mindaddig, míg a királyi kúria állandósítása Erdélyt és

³⁸¹ TvmJkv I. 93.

³⁸² TvmJkv II. 44, 110, 281. Ugyanezt támasztja alá a jobbágyügyek egyre növekvő számban való ellátása a parciálison.

³⁸³ TvmJkv I. 26.

Horvát-Szlavonországot is be nem vonta az országos bíraskodásba.³⁸⁴) Meglepő és némiképp érthetetlen módon azonban 2 esztendővel később ugyancsak adósság ügyében ennek kétszeresét is befogta a törvényszék: a perbe fogott Bánffy Margit azon kifogását ugyanis, hogy a tőle megkért adósság összege meghaladja a 100 forintot, a szék az 1601-es kolozsvári artikulusra hivatkozva elutasította, és az adósság megfizetésére kötelezte.³⁸⁵ 1629-ben a vármegye már egy 268 forintban elzálogosított birtok ügyét tárgyalta,³⁸⁶ 1648-ban pedig a 3000 forintban zálogba vetett görgényi vár ügyében hozott határozatot.³⁸⁷ Tekintet nélkül az értékhatára tárgyalta a dos (hitbér) miatt indított kereseteket, a legnagyobb értékűt, Bogáthy Andrásnak Bánffy Margit elleni, mintegy 10 000 forintot kitevő birtokok ügyében éppen a jegyzőkönyv első évében, 1607-ben.³⁸⁸

Birtokügyeket, pontosabban birtokjogot tárgyzó pereket a vármegyei szék nem folytathatott le, hiszen ezek oklevélproductióval jártak, s a fejedelmi tábla hatáskörébe tartoztak (a szék többször hozott ilyen táblára utaló ítéletet³⁸⁹), egy különleges esetet kivéve: 1609-ben Bús Borbála özvegy Gáspár Boldizsárné indított pert sógora, Gáspár János ellen, aki a Gáspár Boldizsárt meggyilkoló Alaji Gergely deákért kezességet vállaló Török Zsuzsanna Alaji Gergely deákné és fia, Isó Istók által a sérelmeseknek lekötött oláhszentandrási porcióból az özvegyet megillető részt nem adta át. Az alperes azon kifogását, hogy az ügy táblát illet és nem vármegyei szék, a szék nem ítélte helytállónak, mivel a per tárgya nem az egész részbirtok, nem is annak tulajdonjoga, hanem csupán az özvegyet illető rész.³⁹⁰ Az 1650-es években annyiban lépett tovább a sedria, hogy felkérte az alperest, mutassa be privilégiumleveleit, hogy a főispán azok alapján megítélhesse, valóban táblát illet-e az ügy.³⁹¹

A fiskális direktor azonban ezen a bírósági fórumon perelte kincstárra szállandó birtokok miatt Tordai Imre deákot, Kolozsvári János fiskális direktor fiát és testvérét, Margitot, Trauzner Istvánnét³⁹² és Kénosi Ferencet.³⁹³

Ami a birtokokhoz kapcsolódó jogbiztosító iratokat illeti, 1609-ben az ezért perbe fogott szerint „inauditum, hogy vármegye székin keressék”,³⁹⁴ és a sedria is a táblára utalja, az 1619-es artikulus után viszont több esetben is ítélkezett ilyen jellegű perben.³⁹⁵

Nem volt értékhatára annak a sajátságos percsoportnak, amelyet összefoglalóan minor potentiának, kisebb hatalmaskodásnak neveztek. Ide tartozott minden személyi vagy vagyoni jogot sértő hatalmaskodás, s hogy ez mi mindenre kiterjedhetett, az esetek ismertetésénél látni fogjuk. Az ilyen jogcímen indított keresetet tehát, ha a per tárgyának értéke szerint a vármegyei sedria nem foghatta volna be, ily módon lefolytathatta, így például a fentebb már idézett 1608. májusi perben a pert azért szüntette meg a szék, „miérthogy az potentiát az actióhoz az A. nem annectállya az brevis szerént, hanem mint egy liquidum

³⁸⁴ Pokoly, 1901. 390.

³⁸⁵ TvmJkv I. 75.

³⁸⁶ TvmJkv I. 301.

³⁸⁷ TvmJkv I. 526.

³⁸⁸ TvmJkv I. 1–6.

³⁸⁹ TvmJkv I. 56, 174, 230, 649.

³⁹⁰ TvmJkv I. 73.

³⁹¹ TvmJkv I. 649. Béldi Pál perelte Barkóczy Annát, özvegy Kékedi Zsigmondnét.

³⁹² TvmJkv I. 290, 302.

³⁹³ TvmJkv I. 459.

³⁹⁴ TvmJkv I. 56–57.

³⁹⁵ TvmJkv I. 260, 313, 495.

debitumot, úgy keresi, ez az szék supra 50 fl. non iudicat (...)³⁹⁶ Az ilyen jogcímen indított kereseteket általában nem apellálták, egy 1607. júliusi határozat azonban arra világít rá, hogy a vármegyei szék is korlátozhatta, és korlátozta is a táblára fellebbezhető ügyeket: az említett időpontban ugyanis Szakmári János és pókai Hercegh András a vármegyei szék elé terjesztette a fejedelem mandátumát egy, ígás ökrök erőszakos elhajtása miatt minden bizonnyal kisebb hatalmaskodás jogcímén indított és lezárt per táblára való felbocsátására vonatkozóan. A szék viszont a fejedelmi paranccsal dacoló határozatot hozott, saját státútumára és az országgyűlési cikkelyre hivatkozva: „Quia perpetuo consuetudo sedis huius hoc fuit, quod appellationes in causis ratione potentiariae abactionis pecorum jugalium motorum non admittitur, nisi restituti abacte bovis vel aliis pecoribus jugalibus. Accedit quod in articulis super brevibus causis editis eiusmodi appellationes sublatae sunt, que fuerint longioris processus, ideo praenotatum mandatum illustrissimi domini principis, domini nostri clementissimi salva Sua Celsitudine autoritate erga eandem fideli et debito obsequio modo prescripto observari non potest.”³⁹⁷

A vármegyei sedria a jegyzőkönyv első esztendejétől tárgyalta a nagyobb hatalmaskodás (maior potentia) miatt indított kereseteket is. A 15. századtól kezdve nagyobb hatalmaskodásnak 5 eset minősült: a nemes házának megrohanása, birtokainak elfoglalása, a nemes letartóztatása, megverése, megsebesítése és megölése. Korszakunkra azonban, mint később a vármegye sedriáján tárgyalta esetek tanúsítani fogják, a fentiekől eltérő esetekben is indítottak maior potentián alapuló pereket. A szék ezeket letárgyalta, ítéletet hozott, sok esetben azonban, s különösen a 17. század első évtizedeiben, a pervesztes a táblára apellált, amelyet a vármegyei sedria jóváhagyott „juxta consuetudinem sedis judicariae ab antiquo observatam”.³⁹⁸

A vármegyei széken indult meg az eljárás a nemesek által elkövetett közbűntettnek minősülő ügyekben is. Ez a csoport, mint alább látni fogjuk, a lopástól a házasságtörésen át orgazdaságig, latrok pártfogásáig a bűntények meglehetősen széles skáláját foglalta magába, és az országgyűlési határozatoknak megfelelően, általában ezeknek legfelső fóruma is volt, halálos ítélet kimondása esetén is.

A nemesek ügyein túl a vármegyei szék kezdettől jobbágyügyeket is tárgyalta, amelyek három csoportba sorolhatóak: 1. úriszékről fellebbezett, illetve a törvénytétel elmulasztása miatt itt indított ügyek; 2. cirkálásról felterjesztett ügyek; 3. jobbágyközösségek ügyei.

1. Ami az úriszékekről fellebbezett ügyeket illeti, újra nem kívánunk kitérni, hiszen egyrészt fentebb az úriszéknél már tárgyaltuk, másrészt a későbbiekben részletesebben ismertetjük. Egy kérdéskört azonban feltétlenül meg kell vizsgálnunk, mégpedig azt, hogy a vármegyei sedria milyen esetekben vette ki az ügyet a földesúr joghatósága alól és hozott ítéletet, s mikor utalta vissza a pert az úriszékre, kötelezve a törvénytételre. A Torda vármegyei esetek alapján arra vonatkozóan nem sikerült következetesen alkalmazott elvet felfedezni, hogy mi alapján döntött a vármegyei sedria egyik vagy másik határozat mellett. Véleményünk szerint több tényező játszott közre: 1. A felperes keresete, azaz hogy a felperes mit követel: az úriszékre megtartására való kötelezést pénzbírság terhe mellett, vagy perbe hívott jobbágy/ok megbüntetését. 2. Az elkövetett törvénytelenység súlyossága. Bizonyára nem véletlen, hogy a nemes személye, birtoka ellen elkövetett, nagyobb hatalmasko-

³⁹⁶ TvmJkv I. 26.

³⁹⁷ TvmJkv I. 14.

³⁹⁸ TvmJkv I. 17.

dásnak minősülő két esetben a vármegyei sedria habozás nélkül fő- és jószágvesztést kimondó ítéletet hozott.³⁹⁹ (Ezekben az esetekben bizonyára az is közrejátszott, hogy az illetékes úriszék pallosjoggal nem rendelkezett, az elkövetett hatalmaskodás pedig ezt a büntetést vonta maga után.) A harmadik ilyen jellegű ügyben az úriszékre utalta az ügyet, a felperes keresetének megfelelően,⁴⁰⁰ a negyedikben pedig a felperes keresetén marasztalta el az alperes jobbágját, amelynek tartalmát nem ismerjük.⁴⁰¹

Bár már az 1582-es, majd az 1619-es artikulus biztosította az úriszéki ügyek fellebbezését egészen a fejedelmi tábláig, a perek túlnyomórésze a vármegyei széken véget ért. Csupán két kivételtől tudunk: az egyik Szilvássy Imrének a kolozsváriak három jobbágya ellen nagyobb hatalmaskodásért 1607-ben,⁴⁰² és Bogáthy Andrásnak ugyanabban az évben Alia Farkas négy gyalogja ellen szintén nagyobb hatalmaskodásért indított pere.⁴⁰³ Mindkét esetben a vármegyei sedria fő- és jószágvesztést ítélt, amely ellen az alperesek fellebbeztek a táblára, a vármegyei szék pedig, mivel nagyobb hatalmaskodás, mindkét jogorvoslatot jóváhagyta.

2. A cirkálásról generális szék elé került ügyekre újra nem kívánunk kitérni, hiszen ezeket fentebb részletesen tárgyaltuk. Itt csupán azt hangsúlyozzuk, hogy ezeknek a pereknek a vármegyei sedria legfelsőbb bírósága volt, az itt hozott ítéletet pedig nem lehetett fellebbezni.

3. A jobbágységek ügyei alatt a falvak ellen hivatalos, elsősorban az ispán majd alispán által hivatalból, magánszemélyek vagy más falvak, esetleg városok által indított pereket értjük. Az úriszéknél már szoltunk róla, hogy Erdélyben a nemesi birtok túlnyomórészt nem összefüggő uradalomból, hanem különböző falvakban szétszóró részbirtokokból állt. Egy-egy falu birtoklásában tehát általában több földesúr osztozott, ami az egész faluközösség feletti úriszéki bíráskodást lehetetlenné tette. Ennek köszönhetően kerültek az ilyen ügyek a vármegyei szék joghatósága alá. Ez a folyamat azonban a magánszemélyek faluközösségek elleni pereit esetében fokozatosan zajlott le: 1608-ban Füzy Borbála kisoklosiak és Kádár alias Ötves Mihály dátosiak elleni ismeretlen tárgyú keresetét a szék ugyan felvette, de tárgyalását elhalasztotta, mivel előbbieik földesura, Thüri János betegsége miatt, utóbbiaké, Kornis Boldizsár pedig a fejedelem szolgálata miatt nem lehetett jelen.⁴⁰⁴ Egy esztendővel később viszont péli Nagy Jánosnak a középfügediek ellen tolvajkiáltásra nem felkelésért indított perét visszautalta az úriszékre, „mert illetlen dologh az, hogy elsőbben az földesurától törvént ne kérjen jobbágya felől.”⁴⁰⁵ A következő évtizedek folyamán ilyen esetekkel nem találkoztunk, a vármegyei sedria minden korlátozás nélkül ítélkezett olyan perekben, mint az ellopott állat nyomának nem követése illetve nem kiadása, állatok behajtása, különböző kártételek, határ elfoglalása, tolvajkiáltásra nem felkelés.

A falvak egymás közti, általában határvitából származó pereiben, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, a vármegye minden hatásköri kifogás, akadályoztatás nélkül hozott végső ítéletet.

³⁹⁹ TvmJkv I. 18. Bogáthy András kontra Alia Farkas; 67. Bálintffy Kristóf kontra Bányai Anna.

⁴⁰⁰ TvmJkv I. 431.

⁴⁰¹ TvmJkv I. 495.

⁴⁰² TvmJkv I. 17.

⁴⁰³ TvmJkv I. 18.

⁴⁰⁴ TvmJkv I. 30, 32.

⁴⁰⁵ TvmJkv I. 60–61.

A vármegye tisztjeinek a faluközösségek ellen hivatalból – általában hatalmaskodással vagy bűncselekményekkel kapcsolatos ügyekben, melyeket részletesebben a későbbiekben tárgyalunk – indított eljárása viszont kezdettől a vármegyei sedria joghatósága alá tartozott, amint azt Erdélyi István főispán és Szindi János alispán 1609-es, péterlakiak elleni perében a falusbíró azon kifogására, miszerint a földesúrtól kellett volna előbb törvényt kérjenek a tisztek, hozott határozat tanúsítja: „Miérthogy constál mind az protocholumból, mind penigh vármegye emlékezetiből, hogy mikor valamely falu az tisztt ellen vétett, az tisztt perelhette és megbüntethette, az falusbírónak compareálni kellett volna harmadmagával, ergo mostan is az régi consuetudo szerént megh lehetett az citatio.”⁴⁰⁶ Ezekben az esetekben is a vármegyei szék a legfelsőbb fórum volt, fellebezni az itt hozott ítélet ellen nem lehetett. Ugyanez állt a faluközösségek által elkövetett bűncselekményekre is: a vármegye 1609. augusztus 19-i székén a moldvai gonosztevőket rejtegető oláhhidecspatakiakat 200 forintban, a falusbíró pedig három esküdtjével főbenjáró büntetésen marasztalta el, a fellebbezés iránti kérést pedig a következő indoklással utasította el: „Apellatio non dimititur, quia constitutionem sedis comitatus iam statútum et definitum, quod tales casus exequutioni demandentur absque ulla prorogationis cautela. Exemplo iam in processu inferiori diebus elapsis confirmato.”⁴⁰⁷

Az 1650-es évekre tehát a Torda vármegyei sedria joghatósága az oklevélproductióval járó birtoktulajdoni- és nota perekon kívül⁴⁰⁸ a területén élők minden ügyére kiterjedt. Ez természetesen a szék munkáját jelentősen gyarapította, amit az is jelez, hogy a korábbi 1–2 napos szék helyett a három napos vált gyakoribbá.

IV. 5. A parciális szék

Az általános fejlődést tárgyaló részben ismertettük a parciális szék kialakulásához vezető okokat, az alábbiakban azonban kifejezetten a Torda vármegyei létrehozásának előzményeit, okait, körülményeit vizsgáljuk meg.

Természetes, hogy az erdélyi hadsereg szinte teljes megsemmisülését hozó és a fejedelemségre katasztrófák sorát zúdító lengyelországi hadjárat minden tragikus következményével Torda vármegye is szembesült. Fogságba esett Mikola Zsigmond főispán, Hercegh András alispán, Sánta György és Horváth Péter viceszolgabírák, előbbi 1659. áprilisa előtt meg is halt, Pápay György alispánt pedig a zűrzavart kihasználó rablók ölték meg. Rajtuk kívül felbecsülhetetlen méretű a vármegye embervesztesége. A fejedelemségre büntetésként rászabadított török-tatár hordák Tordát többször felégették, a vármegye szokott sedria-helyét, Bogátot szintén, így az 1657 utáni első törvényszéket 1662. december 5-én Ikládon voltak kénytelenek megtartani.

Mindezek, tetézve a törvényszék tevékenységének öt esztendei szünetelésével, s nem utolsósorban az általános elszegényedéssel a lassan normalizálódó viszonyok között a vármegye előljárósága előtt világossá tették, hogy a felgyülemlett és a kaotikus időszakban megsokasodott pereket csak úgy képesek ellátni, ha a túlterhelt generális szék bizonyos ügyeket

⁴⁰⁶ TvmJkv I. 70–71.

⁴⁰⁷ TvmJkv I. 15.

⁴⁰⁸ 1626-ban a vármegye a fiskális direktor levélhamisítás miatti keresetében úgy határozott, hogy az ügy notát illet, s ezért „excedálja ezt az széket.” TvmJkv I. 230. 1651-ben a relatoria érdembeli javításáért szintén a fiskális direktor által perbe fogott viceszolgabíró ügyében úgy döntött, hogy „non est praesens fori et processus.” Uo. 663.

leoszt a már 17. század elejétől kialakult, külön tisztségviselői karral rendelkező járásoknak. 1664-ben tehát a vármegye úgy rendelkezett, hogy „Mivel a’ sok iöktől fogván való disturbiumok miatt a’ sok bántódások nemes uraimék között igen megsokasodtanak, s a’ vármegyének törvényes székein vagy generális gyűlésein minden aprólékos dolgok el nem igazodhatnak, végeztük azért unanimitati voto et suffragio, hogy a’ felső járásban SzászRégenben, az alsó járásban pedig Tordán főbíró és viceispán uraimék a’ környékben lakó assessor uraimékkal edgyütt competenti termino egybegyűlvén száz forintig való földek, szénarétek, szőlők és házi örökségek, lábasmarhák, adósságok és egyéb dolgokról moveáltatott causák ott inchoáltassanak, agitáltassanak és discutiáltassanak s decidáltassanak az articulus szerént.”⁴⁰⁹

Ezt a némiképp nagyvonalakban meghatározott illetékességet, s magának a parciális székeknek a működését ma már csupán az egyedüli forrás, Torda vármegye alsó járásának parciális széki jegyzőkönyvei alapján pontosíthatjuk.

Ami a nemesek ügyeit illeti, a parciális szék a statútumban meghatározott ügyeken túl átvette a kisebb hatalmaskodási kereseteket is. A nagyobb hatalmaskodás eseteit a parciális szék elméletileg nem tárgyalhatta: 1666. december 11-én „ezen Thorda vármegyének partialis törvényes székre potentiáért és verberatióért”⁴¹⁰ idézett későbbi alispán, Jó Mihály kifogása szerint „mely dologh nem eszt az fórumot concernálly”⁴¹¹ nem egyszer azonban a nagyobb hatalmaskodási keresetet a felperes a szék hatásköréhez igazította s a kisebb hatalmaskodási díjat követelte, így Rácz Erzsébet Fejér alias Lakatos Mártonné 1666-ban az őt megtámadó és fojtogató Simon Jánost „meghkévánhatnám, hogy az Decretum szerént az maior potentián convincáltatnék, de nem lévén az székek eddigh való authoritása, kévonom hogy in poena minoris potentiae convincáltassék.”⁴¹²

A Torda vármegyei alsó járásbeli parciális szék sajátos vonása a tordaiak tömeges perlekedése ezen a fórumon. Az országgyűlés határozata, valamint a város 1666-os, vármegye által jóváhagyott municipális törvénye szerint a város hadnagyának joghatósága a városlakók minden ügyeire kiterjedt 50 forintig,⁴¹³ ez utóbbi azonban azt is lehetővé tette, hogy „ha valamely actorea pars a tordai széken illy processussal nem akar perelni, a summát keveselvén, mely ötven forintot téssen, felsőbb széken nagyobbat nyerni remélvén, minden városi nemes rendeknek arbitrumába légyen, keresse a nemes vármegyén vagy méltóságos Táblán actióját.”⁴¹⁴ A tordaiak ezt a lehetőséget ki is használták, s keresetüket nem a város, hanem első folyamodású székként a parciálison indították meg, hiszen míg a város törvényszékén kisebb hatalmaskodásért 12 forint 50 dénár bírságot róhattak ki,⁴¹⁵ az alszéken 100 forintot kérhetett. Így nem meglepő, ha a parciális szék pereinek mintegy negyedét alkották a tordai nemesek perei. Ezt természetesen elősegítette az is, hogy a parciális Tordán működött, tehát külön terhet nem jelentett. A tordai hadnagy elől ide fellebbezett ügygel ugyan nem találkozunk, az viszont különös, hogy a hadnagy a város választott borbíráját kötelességének nem teljesítése miatt a parciálison, s nem a város törvényszékén perelte, holott ez szigorúan tordai belügy volt.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ CStat I. 290–291.

⁴¹⁰ TvmJkv II. 20.

⁴¹¹ Uo.

⁴¹² TvmJk II. 6.

⁴¹³ L. EOE, CC III. rész XI. cím. 1–9. art. – Bicsok 2001. 48–52.

⁴¹⁴ Bicsok 2001. 49.

⁴¹⁵ Uo. 52.

⁴¹⁶ TvmJk II. 109.

Ami a parciálisról való fellebbezést illeti, a vármegye szándéka szerint erre nem volt mód. Az alszéket létrehozó statútum ugyan e tekintetben nem elég világos, azaz egyértelműen nem tiltja meg ezt a jogorvoslatot. Az viszont egyértelmű, hogy a vármegye elképzelése szerint az itt kezdett perek az ítélet kimondásával itt véget is érnek, hiszen teljesen hiábavaló lett volna az új bíraskodási fórum létrehozása, ha a perek aztán tömegesen a generális elé kerülnek. Az a felperes tehát, aki a keresetét itt indította, s az az alperes, aki itt törvényt állt, s a per felvételekor nem emelt kifogást a szék illetékessége ellen, meg kellett elégedjen az itt hozott ítélettel, illetve ennek kimondása után novumot indíthatott. Általában így is történt, 1670. októberében viszont nem: egerbegyi Nagy György, dosban bírt telek miatt perbe fogott, s a felperes, Nagy István Anna keresetén elmarasztalt alperes ugyanis kijelentette, hogy fejedelmi perfelvételt parancsoló levéllel is a generális székre appellálja ügyét. A fejedelmi hatalommal szemben tehetetlen Szigeti Márton főbíró, Jó Mihály alispán és a parciális esküdteinek tiltakozásából viszont kiderül, ez mennyire szokatlan, a vármegye statútumával ellenkező eset: „Mivel úgy láttyuk, az I. egerbegyi Nagi Georgi contra constitutionem comitatus praeceptoriummal akarja causáját ezen partiális székről ad sedem superiorem hujus comitatus Thordensis appellatióban vinni, azért ne sit serum az nemes vármegye előtt suo loco et tempore revideáltatnunk ez szokatlan dolgát az I-nak, holott hogy ha aszt praetendálta volna, excedálná az A. kereseti az szék authoritássát, tehát mégh akkor rejciáltuk volna, de neki ereszkedvén mostmár praetendál olyant, mü azért hogy evocáltassuk magunkat, kölcséget, fáracságot szerezvén magunknak, nem cselekedhettyük, igazicsa az nemes vármegye.”⁴¹⁷

A parciális természetesen átvette nemtelenek ügyeinek egy részét is. Elsősorban nyilván az alispán gonosztevő jobbágyságok, falvak ellen hivatalból indított pereit. Ez annál is indokoltabb volt, mivel az ilyen jellegű ügyek száma az 1660-as években ugrásszerűen megnőtt – s a következő években, évtizedekben is folyamatosan duzzadt – a generálist tehát jelentős mértékben tehermentesítette. Ebben az időszakban ezeknek a pereknek, ti. az alispánnak büntetett elkövető jobbágyságok ellenieknek, egy új vonása figyelhető meg: a per kezdetekor gonosztevő az esetek túlnyomó többségében már fogságban volt.

Hasonlóképpen ide kerültek a cirkálásról felterjesztett ügyek, a magánszemélyek falvak és falvak egymás elleni pereit. Ami viszont teljesen új, példátlan jelenség: a parciálison megjelennek felperesként és alperesként is saját személyükben, nem hivataluknál fogva, hanem magánszemélyként, gyakran ügyvédet vallva a jobbágyságok. Az első eset 1666-os, a szövegből azonban nem derül ki, hogy magánszemélyként, vagy Bethlen János tisztartójaként perel, a második, 1667-es perben viszont ez már teljesen egyértelmű. A jegyzőkönyv tanúsága szerint pedig nemcsak jobbágy, hanem falvak, sőt nemes ellen perelhettek az alszéken, így Orosz László vidrátszegi jobbágy 1695-ben Debreceni Márton és Lippai Kata nemes személyek ellen.⁴¹⁸

Az úriszéki ügyek elenyésző számban képviseltek az új fórumon, a parciális egy 1677-es határozatából viszont kitűnik, hogy hatásköre ezekre is kiterjedt, mivel „az nemes vármegye ennekelőtte delibérált volt olyant, hogy ide intituláltassék az relatoria, minthogy szolgabíró praesentiajában szokott törvényt tenni az dominus terrestres”⁴¹⁹ A jelentőlevelet pedig természetesen ahhoz a törvényszékhez kellett címezni, amelyik az ügyben illetékes

⁴¹⁷ TvmJk II 118–119.

⁴¹⁸ TvmJkv III. 68, 69.

⁴¹⁹ TvmJkv II. 300.

volt. Jól illusztrálja, hogy a parciális milyen határozottan óvta a generálistól átengedett joghatóságát a fenti ügyben az apelláció kérésre hozott határozat: „Non transmittitur contra auctoritatem sedis a sede superiori concessam.”⁴²⁰

Azt, hogy az országgyűlés tiltó határozatának⁴²¹ eleget tettek-e és milyen mértékben a Torda megyeiek, nem tudjuk megállapítani. Bizonyára nem véletlen, hogy az 1678. május 18-i feljegyzés után a parciális jegyzőkönyv vezetése hat esztendőre megszűnt, 1684. július 22-ig. Figyelembe véve azonban, hogy a rendek már 1680. májusában visszavonni kényszerültek a két esztendővel korábbi rendeletet, felismerve, hogy az erdélyi bíráskodás működésképtelenné válását, csődjét kockáztatják a parciálisok további felfüggesztésével, nem tartjuk valószínűnek, hogy a tordai további 4 esztendeig nem ült volna össze. Feltételezhetően az említett időszakban, de legalábbis 1680. után folyamatosan működött, források hiányában azonban egyelőre a feltételezéseknél kell maradnunk.

A vármegyében 1664-től működő három törvényszék néhány évig képes volt gördülékenyen ellátni a megyebeliek peres ügyeit, ám egyre szaporodó bűntények miatt az alispán hivatalból indított perei az 1660-as évek második felében gyakran kisajátították egy-egy parciális szék napját, annak ellenére, hogy a parciálisokat meglehetősen sűrűn követték egymást. A jobb ügymenet érdekében előbb igyekeztek a szék kezdetén vagy végén elkülönítve tárgyalni az ilyen ügyeket, később már mindenféle megkülönböztető elnevezés nélkül, de külön széken tárgyalták meg, így az 1669. november 9-én tartott parciális szinte csak ilyen ügyekkel foglalkozott.⁴²² Kézenfekvő megoldásnak tűnt tehát az ilyen jellegű ügyek teljes különválasztása és átadása egy erre szakosodott székeknek.

IV. 6. A filiális (fiú)szék

A Torda vármegyei filiális székek létrejöttének okai tehát ugyanazok, amelyekre, mint korábban már elmondtuk, Kiss András már több mint egy évtizede rámutatott, azaz: 1. a teljes jogú úriszék hiánya miatt a jobbágyügyekben, elsősorban közbűntettek eseteiben, keletkezett ür, 2. a cirkálás módjában beállt változás, 3. a vármegyei egységes sedria differenciálódása.

A minket leginkább érdeklő kérdésre, tudniillik arra, hogy miért éppen Torda vármegyében alakultak ki és működtek legkorábban a filiális székek, nem tudunk egyértelmű választ adni. Ha volt is olyan, a létrehozás megindoklását, az új törvénykezési fórum illetékességét, működését szabályozó vármegyei határozat, mint a parciálisok esetében, ez sajnos nem maradt fenn. A parciálisok létrehozásakor Torda vármegye a többivel egyidőben lépett, tehát sem időbeli, sem fejlődésbeli előnyről nem beszélhetünk. Az ok abban sem kereshető, hogy a gonosztevők elszaporodása ezt a megyét jobban érintette volna, hiszen ez, a forrásokból nyilvánvaló, a fejedelemséget általában jellemezte. Kézenfekvőnek tűnne az okot a vármegyébe letelepített partiumi menekülők „hozományában” keresni, a filiálishoz hasonló törvényszék azonban köztudomásúan ott sem működött. A kérdést tehát továbbra is nyitottnak kell tekintenünk. Azt viszont ki kell emelnünk, hogy Torda vármegye a gonosztevők ügyeinek különválasztása felé elég korán tett lépéseket: így a cirkálásnál említett

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ EOE XVI. 608.

⁴²² TvmJkv II. 100.

1609-es, gonosztevők számára tartott külön szék és az 1615-ös statútum. Nem kevésbé figyelemreméltó, hogy a filiális egy, a korai időszakban használt elnevezése, a „főbíró széke”, a megyében már 1656-ban felbukkant: az alispán által orgazdaságért perelt Szucsáki Péter az alispán azon állítására, hogy az alperest illetékes tisztje elé bocsátották, s az ott tett ítéletnek nem tett eleget, kijelentette, hogy „Főbíró uram eleiben sem voltam citatus, s nem is annuáltam az őkegyelme főrumának”.⁴²³ Az alispán viszont ezt megcáfolta, „az asszony certificatióját tutad akkori főbíró eleiben, magad is annuáltál neki.”⁴²⁴ Természetesen nem gondoljuk azt, hogy már ebben az időszakban filiális szék működött volna, feltételezhetően a a cirkálás alkalmával idézték a főbíró elé, az új törvényszék kialakulásának folyamatához viszont értékes adalék. Ugyanígy az az 1669-es adat, amely szerint Fejérvári István és a torockógyertyánosiak perében első fokon a főbíró székén született ítélet.⁴²⁵ Mindkettő, véleményünk szerint, a cirkálás módjában, jellegében beállt lényeges változást szemlélteti.

A cirkálás módjában beállt változást, azaz a rögtönítelő helyett a bírósági eljárás általánossá válását jól illusztrálja a vármegyei sedrián ellátott közbüntényes jobbágy ügyek száma is: 1607-től 1630-ig összesen 18 került a székre, 1630-tól 1656-ig 24, tehát a 17. század első felében összesen 52. 1666-tól 1672-ig, tehát 6 esztendő alatt ezek száma 65-re emelkedett. (Ne feledjük, ez a Pokoly által a korlátlan úriszékek korszakának tartott időszak.)

A filiálisok tényleges működésének kezdetét az 1672. június 18-i szék jelzi, amelyet a „főbíró és az alispán jelenlétében gonosztevők felett tartott szék”-ként jegyezték be a protokollumba.⁴²⁶ Az itt tárgyalt esetek alapján teljes bizonyossággal állítható, hogy az a fejedelemség első ismert filiális széke. Az egy héttel későbbi „tiszték széke”-ként jegyezték be a protokollumba, az újabb ilyen külön tartott székre pedig három esztendő múlva, 1675. július 6-án került sor, ekkor „alispán székének”⁴²⁷ nevezték. 1677. március 27-én újra „főbíró széke”-ként került feljegyzésre.⁴²⁸ Az új törvényszék kiforratlanságát világosan jelzi, hogy az egy héttel későbbi ugyanilyen nevet viselő szék a parciális hatáskörébe tartozó ügyeket tárgyalt, következő székeknél pedig a pontosító elnevezés elmaradt, s túlnyomórészt parciális és filiális széki ügyeket egyaránt tárgyaltak. A protokollum tanúsága szerint a perek szigorú szétválasztása lassan ment, s a parciális a filiális létrejötté után is tárgyalt jobbágy ügyeket, igaz, jóval kisebb számban. Sajnos, a kikristályosodás folyamata követhetetlen, hiszen 1686–1693 között hiányoznak a vármegyei protokollumok. Az új bírósági fórum megszilárdulása azonban nyilvánvalóan ebben a hét esztendőben zajlott le, mivel 1693-ban egy teljesen kialakult, olajozottan működő, külön jegyzőkönyvet vezető, a filiális elnevezést következetesen használó szék lép elénk. Valószínűnek tartjuk, hogy a vármegye két járásának filiális széke egyidőben jött létre, bár a felső járásra vonatkozóan semmiféle forrással rendelkezünk.

Hatásköre, amint az itt tárgyalt, később ismertetésre kerülő esetek tanúsítják, nemcsak a jobbágyság, hanem a tettenért nemesek büntetőperes ügyeire is kiterjedt, s ide kerültek az egész faluközösségek elleni perek is, sőt, a jobbágyság birtok-, kötelmi jogi ügyeiben is

⁴²³ TvmJkv I. 737.

⁴²⁴ TvmJkv I. 738.

⁴²⁵ „Deliberatum sedis judicariae Andreae Jobbágy alterius supremi iudicis comitatus Thordensis in possessione Szentgeorgi anno praesenti die 12 Martii celebrata.” TvmJkv II. 72.

⁴²⁶ „In praesentiam iudicis supremi et vicecomitis sedes iudiciaria super malefactorum celebrata est” Uo. 149.

⁴²⁷ TvmJkv II. 210.

⁴²⁸ TvmJkv II. 274.

ítélkezett. Az itteni perek tanúsága szerint az úriszéknek igen, a cirkálásnak viszont, néhány kivétellel, nem fellebbezési fóruma, hanem tulajdonképpen annak bíraskodási szerepét vette át. A vármegyei generális széki, közgyűlési jegyzőkönyvek hiányában ugyan ellenőrizhetetlen, a Torda vármegyei filiális széki feljegyzések alapján azonban úgy tűnik, az itt hozott ítélet ellen fellebbezni nem lehetett, az esetek többségében az ítéletet végre is hajtották.

A filiális székeken a felperes az esetek túlnyomó többségében hivatalból az alispán, az alperes pedig maga a bűntényt elkövető, általában már elfogott jobbágy személy szerint. Pokolynak az általános résznél idézett állítása tehát teljes mértékben téves.

A fejezet lezárása előtt még két rendkívüli székről kell röviden szólnunk: a harmadnapos (tridualis), illetve soron kívüli, rendkívüli (extraserialis) székről.

IV. 7. Harmadnapos (tridualis) szék

A sedria elnevezése megtévesztő: eredetileg ugyan valóban azt a széket jelentette, mely elé a tett helyszínén elfogott hatalmaskodót harmadnapra törvény elé kellett idézni, korszakunkban, Torda vármegyében azonban az eljárásra vonatkozott a harmadnapos megjelölés, amely a legrövidebb peres eljárások közé tartozott, azaz, korabeli megfogalmazást idézve „minden kifogások és remediumok abszindáltattak, azért is nevezetik ez ilyen causa brevis breviumnak.”⁴²⁹ A megyében 2 ilyen széket tartottak, először 1693-ban petki Nagy Pál és Pogány Zsófia perét tárgyalták utóbbinak egy udvarház, porciók és tartozékai eladására vonatkozó adás-vételi szerződés megszegése és az udvarház fegyveres szolgálai révén való visszafoglalása miatt.⁴³⁰ Ugyanekkor az alispán és Egerbegy perelte Thoroczky Máttyást hatalmaskodó szolgálinak törvényszék elé nem állítása miatt.⁴³¹ Másodszor Rhédey Júlia Bethlen Miklósné négy hatalmaskodó, elfogott szolga elleni keresetét tárgyalták.⁴³² Mindhárom esetben a tett elkövetése óta hónapok, hetek teltek el, s a hatalmaskodó szolgálakat, rendi állásuktól függetlenül 100, vagy 40 forint kisebb hatalmaskodási díjon marasztalták el a bírák, Pogány Zsófiát pedig a vásárlott udvarház átengedésére kötelezték.

IV. 8. Rendkívüli (extraserialis) szék

Ami az extraseriális illeti, először 1694-ben jelent meg a jegyzőkönyvben,⁴³³ 1697-ig további évenkénti egy tartására került sor, és a filiális hatáskörébe tartozó ügyeket tárgyalt (lopás, gyilkosság, paráznság, bestialitás), amelyekben semmi olyan sajátosságot (pl. bűncselekmény súlyossága) nem fedeztünk fel, amely a különleges eljárást indokolta volna, összehívása és elnevezése okaira maga a szék sem szolgáltat adatokat.

⁴²⁹ TvmJkv III. 107.

⁴³⁰ TvmJkv III. 8–11.

⁴³¹ TvmJkv III. 21.

⁴³² TvmJkv III. 104–105.

⁴³³ TvmJkv III. 35.

V. Torda vármegye székének illetékessége

Ugyan a Torda vármegyei illetékesség kérdéseit a fenti és az általános fejlődést áttekin-
tő rész természetszerűen magába foglalta, s mozgásterét, akárcsak a többi törvényhatóságét,
az országos törvények szabták meg, az alábbiakban azonban azokat a helységeket, területe-
ket kell számba vennünk, amelyek közösségként vagy birtokosának köszönhetően a várme-
gye fennhatósága alól mentesek voltak, vagy korlátozott kiváltsággal rendelkeztek.

V. 1. Torda vármegye sajátos jogállású területei

A sort természetesen a megyének nevet adó **Torda** mezővárosával kell kezdenünk. Só-
aknájának köszönhetően a település és hospesei első kiváltságaikat a tatárjárás előtt szere-
ték, majd a pusztulás után, 1291. július 23. előtt III. András a désaknai, széki és kolozsi
hospesekkel azonos kiváltságokkal ruházta fel s többek között kivette őket a vajda, a tordai
ispán vagy officialisai joghatósága alól.⁴³⁴ A következő századokban a város jelentős szere-
pet töltött be Erdély gazdasági és politikai életében, a 15–16. században innen irányították az
erdélyi sóbányászat igazgatását.⁴³⁵ A sóbányászatának és kereskedelmének köszönhetően gaz-
dag, virágzó település azonban nem fordított gondot védelmére, s a falak nélkül maradt város
1600–1602 között nagyrészt elpusztult. A romlás után régi gazdagságát a város nem nyerte
vissza, kiváltságos helyzetét azonban természetesen megőrizte. Közigazgatási és törvény-
kezési ügyeit továbbra is a vármegyétől függetlenül saját választott tisztségviselői, bírāja,
esküdtei, tanácsa intézték a 17. század második feléig. II. Rákóczi György katasztrófális
lengyelországi hadjárata a város számára is tragikus következményekkel járt: 1658–1660
között többször felgyújtották, lakossága elpusztult vagy elmenekült. Ezzel a pusztulással a
régii Torda és lakossága nagyrésze eltűnt, a város jogállása és lakosságának összetétele is
alapvetően megváltozott. A polgárok visszatérése után is üresen maradt telkek sokaságára
1665-ben az országgyűlés a váradi menekülteket telepítette le, megneemesítve a város lakóit,
létrehozva ezzel egy nemes várost (oppidum nobilium), amelyet a vármegye joghatósága
alá helyezett.⁴³⁶ Önkormányzata bizonyos mértékben megmaradt, a bíró szerepét átvevő
hadnagyot azonban a két főispán beleegyezésével választhatták meg.⁴³⁷ A város metamor-
phosisa a vármegyére, annak tisztségviselői karára is kihatott, mint a későbbiekben látni
fogjuk: megjelent egy új, váradi, partiumi származású réteg.

A fentieknek megfelelően a város és ügyei igen ritkán bukkannak fel a vármegye proto-
kollumában, ezek általában egy-egy polgár megneemesítése elleni tiltakozások, például
1607-ben három esetben,⁴³⁸ vagy a tordai nemesek és a város közti ellentét az előbbiekre a

⁴³⁴ CDTrans I. 482. sz.

⁴³⁵ A város történetének, jogállásának, önkormányzatának újabb összefoglalása l. Wolf 1993. 5–19.
Ismeretünkönk ennek adataira támaszkodtunk.

⁴³⁶ EOE XIV. 124–125.

⁴³⁷ Wolf 1993. 18.

⁴³⁸ TvmJkv I. 7., 21.

város által a város hidjának megjavítására kirótt adó miatt,⁴³⁹ vagy amennyiben a város vagy lakója megyebelit perelt.⁴⁴⁰ Egyedi eset az az 1607-es marginális feljegyzés, amely a tordai szőlőhegyek jégeső általi elverését örökíti meg.⁴⁴¹ 1665 után azonban a helyzet alapvetően megváltozott, mint a parciálisnál részletesen kitértünk rá. A Tordán élő nemesek helyzete, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, ettől különbözött: nem egy esetben ugyanis ezeket a vármegye székén fogták perbe, s ügyükben a szék ítéletet is hozott.⁴⁴²

Torda után természetesen annak északi fertálya, a sokáig tisztázatlan jogállású *Újtorda* kell következzen.⁴⁴³ Ugyan már az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék említi Újtorda egyházát, források hiányában azonban hosszú ideig megállapíthatatlan volt, hogy a középkorban két külön jogállású településről, avagy egyazon város két negyedéről beszélhetünk. Az újabban előkerült források alapján ez utóbbi változat valószínűsíthető. Ebben jelentős változás következett be 1619-ben: az 1601 nyarán elpusztult településre Bethlen Gábor gyalogjait telepítette le, s katonai szolgálatuk fejében megneemesítette őket. Ezzel a két település közül Újtorda került kedvezőbb helyzetbe, míg Ótorda a középkorból örökölt régi jogait tartotta meg. Ez az intézkedés aztán az elkövetkezendő évtizedekben számos kirobbant viszály oka volt a két közösség között. A letelepítés azonban nemcsak a két város között, hanem Újtorda különböző jogállású lakói, a vármegye és az újtordai nemesek között is sürölődásokat okozhatott, mivel az új lakók, tisztázatlan helyzetüket kihasználva, sem a város, sem a vármegye joghatóságának nem vetették alá magukat, tulajdonképpen liber baronátusi előjogokkal éltek. Ennek az állapotnak 1628. áprilisában vetett véget az országgyűlés, elrendelve, hogy „az liber baronatusság öközzülők is tolláltassék (...) ezután az ki városi embernek nem akarja magát tartani közöttök, hanem a libertással [ti. a nemesivel] akar élni, Thorda vármegyéhez légyen incorporáltatva, és annak törvényes székin decidáltassék minden dolgok”.⁴⁴⁴ A régi rend a Ótorda Apafi általi megneemesítésekor és a két városrész egyesítésekor állt helyre.⁴⁴⁵

A vármegye jegyzőkönyvében feltalálható adatokat könnyen számba vehetjük: néhány nemeslevél publikálása 1628-ban és 1635-ben,⁴⁴⁶ egy 1640-ben újtordai lakosok ellen indított, majd 1669-ben Túri Ferenc deák hordóinak kivágatása miatt a közösség elleni folytatott per – amelyre a későbbiek folyamán még visszatérünk – két 1670-es évekbeli, majd egy 1699-es, magánszemélyek által újtordaiak elleni pere, ez minden, amit a protokollum Újtordára vonatkozóan megőrzött.

⁴³⁹ TvmJkv I. 86.

⁴⁴⁰ TvmJkv I. 164, 194.

⁴⁴¹ TvmJkv I. 9.

⁴⁴² TvmJkv I. 739–740.

⁴⁴³ A két helység viszonyára I. Kiss András: Ó- és Újtorda viszonya a XVI. század második felében és a XVII. század első évtizedében. In: *Uő: Források és értelmezések*. Buk. 1994. 143–161. – Wolf Rudolf: Adalékok Ó- és Újtorda viszonyához a XVI–XVII. század fordulóján. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. (Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf) Kv. 2003. 658–666.

⁴⁴⁴ EOE VIII. 485.

⁴⁴⁵ L. a 320. sz. jegyzetet.

⁴⁴⁶ TvmJkv I. 243, 305, 307.

A következő kiváltságos település *Szászrégen*. Bár a mezőváros Ferdinándtól nyert privilégiuma szerint⁴⁴⁷ – amit később az erdélyi fejedelmek is megerősítettek illetve kiegészítettek – már Mátyástól megszerezte az a kiváltságot, hogy minden, a lakóit illető perekben ítélezhetett, ahonnan az elégedetlen fél Beszterce város tanácsához fellebbezhetett, legfeljebb azon a szász universitashoz, és ugyanezen kiváltságlevéllel a vármegye tisztségviselőinek illetékességét teljes mértékben megszüntette.⁴⁴⁸ Mátyás privilégiuma ellenére azonban a mezőváros vármegyei joghatóság alóli mentessége nem gyökerezett meg a köztudatban, s amint az említett, 1554-es oklevélben a szászrégeniek panaszolták, a vármegyei ispánok, alispánok, szolgabírák továbbra is a vármegyei sedriára idézték őket. A következő fél évszázad alatt a helyzet mintha nem változott volna: a várost 1607/08-ban a vécsi uradalom részeként említették, s a várost és/vagy bíróját a 17. század elején, 1608–1628 között ötször fogták perbe Torda vármegye törvényszékén: az első per tárgyát nem ismerjük, csak a régeni bíró ítélet elleni tiltakozása és a vármegye főispánja révén kifejezett állásfoglalása maradt fenn. A bíró sem az ítéletet, sem a törvényszék illetékességét nem ismerte el, s tiltakozott az ellen is, hogy választ mint a sedria joghatóságának elismerését tekintsék: „Ezt is non in eum finem mondom, hogy competentiát adnék privilegiumom ellen, itt ez helyen való és itt való terminuson való actiójára, mert mi az mi privilegiumunkkal nem akarunk abutálni, kit az hol kívántatik, vagy itt vagy másutt suo modo producálni is akarunk róla competente termino.”⁴⁴⁹ Erdélyi István főispán válasza viszont a vármegye álláspontjára világít rá: „Quo ad maius penigh temagad most itt in facie sedis per procuratores tuos legitimos competenssé is tödd magadat et per hoc az sententia levél stálhat, nem condescendál. Secundo: Az hol azt mondog, hogy ide nem citálhatalak volna, holott tinektek privilegiumotok vagyon, az ellen azt mondom, dato sed non concessio, ha szinthe privilegiumotok volna is, s véle nem akar élni, ellene él vélle, ratiója ez annak is, hogy mikoron az tiszt vármegyének végezése szerént circálni kiment, és ott városotokban [...]”⁴⁵⁰ Sajnos, Erdélyi válaszában többi része nem maradt fenn, a fentiek azonban arról tanúskodnak, hogy Szászrégen ekkor még nem szabadult fel teljes egészében a vármegye hatósága alól, hiszen a városban a vármegye alispánja cirkált. Ugyancsak 1608-ban perelte az alispán hivatalból a város polgármesterét, mivel a piacon fegyverrel járó románt nem fogatta el.⁴⁵¹ A pereket, bár a város polgármestere nem jelent meg, távolmaradásával jelezve a vármegye illetékességének el nem ismerését, lefolytatták, s a meg nem jelent felet elmarasztalták.⁴⁵² A következő konfliktusra Rákóczi Zsigmond privilégiuma adott okot, amelyben megengedte, hogy a városba szökött jobbágyokat, nőtlen ifjakat, amennyiben azok a letelepedtek és házasságot kötöttek, a város ne szolgáltatssa ki előző uraiknak.⁴⁵³ Torda vármegye nemessége természetesen azonnal tiltakozott. Nemcsak a vármegye officiálisai, hanem magánszemélyek is perelték a várost a vármegye székén, s végül egy ilyen per kapcsán hosszú időre rendeződött a város helyzete: Bánffy Borbálának a város ellen hatalmaskodás miatt indított peré-

⁴⁴⁷ L. ErdKirKv CD 1–9.

⁴⁴⁸ Uo.

⁴⁴⁹ TvmJkv I. 24.

⁴⁵⁰ Uo.

⁴⁵¹ TvmJkv I. 30, 36.

⁴⁵² Uo.

⁴⁵³ TvmJkv I. 46. Az ErdKirKv CD regesztájában ennek éppen az ellenkezője szerepel, amely nyilvánvaló tévedés. A város, nem egyedülként, a korábbi évek lakosságbeli pusztulását próbálta így orvosolni.

ben a város arra hivatkozott, hogy „az mi városunknak az régi bodogh emlékezetű szent királyoktól, fejedelmektől privilegiumunk vagyon, mely azt contineálja, hogy ne tartozunk az Thorda vármegye székin törvénnel állani, hanem ha valaki valami causát akar velünk moveálni, ugyanott városunkban indíttassék, Bezterchére menjen, Bezterchéről az Universitas eleiben Zebenben, az Universitas elől őfelsége személye eleibe, mely privilegiumunkot őfelsége is confirmálta, kit in instanti producálunk.”⁴⁵⁴ A szék előtt a város produkálta is privilégiumát, mire a vármegyei sedria a pert leszállította, mivel komunitással perel, s „nem az székre kellett volna citálni, hanem directe az Táblára.”⁴⁵⁵ Ennek ellenére a város 1654-ben újra feltűnik a jegyzőkönyvben, ekkor Bánffy Kristóf perelte a régeni polgármestert. Érdekes módon a polgármester ekkor nem tiltkozott a szék illetékessége ellen, hanem a következőre hivatkozott: „Hogy mi szintén olly privilegiummal élő szabados városbéli személyek vagyunk, mint több erdélyi szabados mezővárosoknak egyike, némely dolgokon kívül, ennyiből hogyha őkegyelme azzal az contractussal az mi határunkban lévő szőlőnek borát akarta volna elfoglaltatni, az kötés szerint, és az más fél azt nem patialta volna, előtűnk meghmutogatván azbéli igasságát az dominus A., mi az szerint törvénnel eligazítottuk volna, és executiót is töttünk volna, de látván az mostani articulusnak continentiáját, hogy senki törvény előtt arestumot sohul ne tégyen, arról való contractussát is mielőttünk nem exhibeálta, és az szerint minket ki sem hitt executióra. Így azért ha mi törvény előtt arestumot csináltunk volna ad instantiam alicujus, az articulusban meghírt poenán maratunk volna. Hogy azt nem arestáltuk, azért semmin sem vagyunk, et per hoc, si juris, absolutiót kívánok cum poena, protestatur.”⁴⁵⁶ A mezőváros jogállása tehát, a fentiek fényében, eléggé ellentmondásosan alakult: a század elején nem állt pert, míg ugyanolyan jellegűben az 50-es években nem tiltkozott. Annyi bizonyos, hogy régeniek ügyeiben a vármegye valóban nem törvénykezett, a város elleni perekben azonban többször igen.

Offenbánya helyzete fenténél jóval tisztább: az aranybányász települést 1325-ben I. Károly mentesítette a nádor, az erdélyi vajda, ispánok bírói hatalma alól, s ezt a fejedelemség korában is megőrizte. Ennek megfelelően a vármegyei széken sem lakosai, sem a mezőváros nem bukkan fel, egyetlen említés kivételével.⁴⁵⁷

A görgényi váruradalomhoz tartozó szász *Petele* régi szabadságainak megerősítését János Zsigmondtól,⁴⁵⁸ majd Báthory Gábortól nyerte el 1610-ben. A mezőváros kiváltságai közül a témánk szempontjából relevánsakat említjük, így a lopott állat nyomának határukba való vitelésének és felkérésének megtiltását, a köztük, illetve köztük és idegenek közötti perekben saját bíráik törvénykezését, a városukba szökött jobbágyok nem kiadását, a vármegye főispánjának, alispánjának, főbírójának végrehajtástól, cirkálástól való tiltását.⁴⁵⁹ A vármegye természetesen a privilégium kihirdetésének napján, az 1610. március 3-i széken tiltkozott utóbbi kettő ellen,⁴⁶⁰ valamikor később pedig a nyomkövetési mentesség ellen is.

⁴⁵⁴ TvmJkv I. 276.

⁴⁵⁵ TvmJkv I. 29, 278.

⁴⁵⁶ TvmJkv I. 708–709.

⁴⁵⁷ TvmJkv I. 48.

⁴⁵⁸ *János Zsigmond királyi könyve 1569–1570*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. I.) Kv. 2003. 254. sz.

⁴⁵⁹ ErdKirKv CD 1–9. 1581–1610.

⁴⁶⁰ TvmJkv I. 81.

Az ellentétet végül I. Rákóczi György idején, 1641-ben rendezték: a vármegye visszavonta tiltakozását azzal a feltétellel, hogy az elveszett vagy lopott állatok nyomát határukra lehessen vinni, és ott a peteleiek segítséget nyújtsanak.⁴⁶¹ 1654-ben a városnak az egy esztendővel korábbi, a lopott és elveszett állatok nyomának kiadási kötelezettsége alóli mentességére vonatkozó privilégiumát ellentmondás nélkül publikálták a vármegye székén.⁴⁶² Fenti kiváltságai értelmében a peteleiek is az említett publikáláson túlmenően csupán egyszer, egy ügyvédvallásban jelentek meg a vármegye protokollumában, ebben azonban természetesen az is közrejátzott, hogy a mezőváros az amúgy is különleges jogállású uradalomhoz tartozott.

Gyéres várát és a mezővároshoz tartozó Oláhtóhát, Detre (Detrehem), Oláhszentjakab, Mindszent, Kók, Böly birtokokat, Bethlen Gábor 1627. szeptember 4-én kelt megerősítő oklevelének tanúsága szerint, Báthory Gábor adományozta Kornis Boldizsár notáján, katonai szolgálataik jutalmául testőrlovasainak. Ugyanakkor a mezővárost többek között bíraskodási kiváltsággal is felruházta oly módon, hogy az 50 forintig terjedő ügyekben végső ítéletet hozhatnak, az ezt meghaladókat pedig a Táblára fellebbezhetik.⁴⁶³ A vármegye joghatósága azonban kiterjedt olyan kérdésekre, mint például a falusbírók állításának meghatározása,⁴⁶⁴ és csorbítatlan maradt a gyéresi lakosok és a vármegyebeliek peres ügyeiben, amint azt a gyéresieknek Bánffy Margit ellen 1626-ban,⁴⁶⁵ és Pekri Mihálynak egyes gyéresi lakosok ellen indított pere bizonyítja.⁴⁶⁶ Ez utóbbinak a gyéresiek azon kifogására adott válasza, miszerint ők a vármegye székén nem kötelesek törvényt állni, mivel kiváltságos helyen laknak és saját székük az illetékes, a vármegye és Gyéres viszonyára világít rá: „sonál [ti. a privilégiumuk] csak az ott lakosok között, nem az extraneusokra, az Actor peniglen nem ott lakos lévén, nem tartozik annak observatiójára, de az az privilégium magok között is csak 50 ft. erő dologigh extendáltatik, ez mostani kereset pedig excedálja az 50 forintot, et per hoc non tenet exceptio.”⁴⁶⁷

Privilégiummal, mint már említettük, ugyan nem, ám egy 1672-es per tanúsága szerint korlátozott, pontosabban meg nem határozott, konkrét időponthoz nem köthető bíraskodási joggal rendelkező *Torockó* is. „Jóllehet hogy mi formában való törvényes processusok vagy-on s lehetne, és eddig is minemű dolgokhoz nyúlhattak, az I-ok semmit arról nem producálhatnak, mindazáltal ex relationibus eorum, kik ebben az vármegyében tiszteket viselhetnek, világosan jött olyan ki, hogy lehet holmi törvényfolyások, azért eziránt az dominus I-ok admoneálatnak, ne felyebb éljenek az hozzájuk illendő törvényes processussal, olyan dolgokban, az ki az tiszteket illeti, kezeket ne nyújcsák. Az mi penigh az Pál András dolgát illeti, világosan kiteccik aziránt való deliberatumból, hogy az vármegye tiszteinek contemptusa forogh benne, miért aszt tisztitől priválták, és számkivetették. Ezért singuli az esküttek fl. 12 convincálatnak, és az privált személy helyben reducáltassék.”⁴⁶⁸

⁴⁶¹ ErdKirKv CD 20–29.

⁴⁶² TvmJkv I. 716–717.

⁴⁶³ ErdKirKv CD 10–19.

⁴⁶⁴ TvmJkv I. 186.

⁴⁶⁵ TvmJkv I. 268.

⁴⁶⁶ TvmJkv I. 434.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ TvmJkv II. 165–166.

A fenti helységek mellett a vármegyének a görgényi és a vécsi váruradalom okozott többször gondot, mivel ezeket azonban az úriszéknél részletesen bemutattuk, ezekre újra kitérni nem szükséges.

A településeken, uradalmakon kívül a vármegye joghatósága alól, hivataluknál fogva az egyháziak képeztek kivételt, az ő ügyeikben az egyházi bíróságok ítéleztek, az általános részben említett, 1671-es országgyűlési határozatban meghatározott eseten kívül. Ebből az immunitásból természetesen nem részesültek a négy recepta religión kívül rekedt görögkeleti, jobbágy sorsú lelkészek, őket a vármegye sedriáján többször is perbe fogták.

Az egyházi ügyeknél tartva, természetesen nem kerültek a vármegye elé azok a perek, amelyeket hagyományosan az egyházi bíróságok tárgyaltak. Korszakunkban ez tulajdonképpen az erkölcsi és jegyességi, házassági ügyekre korlátozódott, pontosabban az előbbi esetében a világi és egyházi joghatóság egymáratevődött. A paráznák, házastársat elhagyók, istenkáromlók, stb. mint cégéres vétket elkövetők ellen a tisztek hivatalból felléptek, de ugyanezeket a közösség a területileg és felekezetiileg illetékes egyházi hatóságnak (vármegyénk esetében ez a református és antitrinitárius/unitárius) is jelenthette, jelentette. Első fokon a református egyház esetében az évenkénti, vagy évenként kétszeri egyházlátogatás (*canonica visitatio*) alkalmával tárgyalta az ügyet, ahonnan az egyházmegyei vagy részleges (*synodus partialis*) zsinatra került, legfelső fóruma az országos zsinat (*synodus generalis*). Az unitárius egyház esetében ugyanezt az egyházköri zsinattal egyidőben tartott quindecimális szék, majd a főtanács (*consistorium*) és a zsinat látta el. Az ilyen ügyekben a szentszékek természetesen kriminális büntetést nem szabhattak ki, az általában megítélt eklézsiakövetés, súlyosabb esetben az egyházközségből/gyülekezetből való kitiltás mellett a büntetés „fizikai” részének kirovása és végrehajtása a világi hatóságok jogkörébe tartozott.⁴⁶⁹

A vármegyei büntetőbíráskodás hatásköre a polgári pereknél kiterjedtebb volt. Ezek esetében ugyanis nemcsak a megyében rezidens gonosztevők felett ítélezett, hanem a *forum delicti commissi* jogelve alapján minden, a törvényhatóság területén büntettet elkövető felett is. A Torda vármegyei sedria első korszakában ilyen jellegű tevékenységét nem követhetjük nyomon, bizonyára elsősorban a cirkálások alkalmával rögtönítélő eljárással ítélezett, második korszakában viszont jól dokumentált. Így például a szék 1672-ben a torockói határbeli javakban kárt tevő nagyenyedi Geszti Ferenc, a székelykeresztúri, bűbajjossággal vádolt Kovács Kata ügyét tárgyalta.⁴⁷⁰ Az 1684-ben Borbély alias Perlaki Mihály tordai utca kapitányt megtámadó és kezét levágó, tárgyalásra két esztendővel később előállított Mátyus János zsibói jobbágy esete több szempontból is különleges: Mátyust ugyanis a sérelmes kérésére a Közép-szolnoki tisztek fogták el, de az eljárást nem folytatták le ellene, mivel „az I. penigh holdoltságon és az két hatalmas nemzet között oly helt lakván, az hol azon helynek fő és végbeli tisztei is nehezen kerithették kézben. Mivel penigh az mai napigh is veszedelemben forogh azon része hazánkknak, sem fő, sem vicetisztek, kik által az I. detineáltatott volt, nem érkezhettek igazítására, hanem mint végbeli igazítást ultro cedálták és offerálták méltóságos generálisunknak, és ökegyelme mint ezen helynek főispánnya,

⁴⁶⁹ A 17. századi református parciális zsinati jegyzőkönyvek számos ilyen esetet őriztek meg, L. Széki református egyházmegye parciális zsinati jegyzőkönyve I. 1622–1726. 16, 61, 64, 68. Széki Református Egyházmegye Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban, Kolozsvár; de utal rá a Torda vármegyei jegyzőkönyv is TvmJkv II. 233.

⁴⁷⁰ TvmJkv II. 149–150.

ahol is az *patratum* esett, méltán nemes vármegye bírójának *discussiója* alá adhatta”.⁴⁷¹ A szék ugyan jóváhagyta Mátyusnak a szék illetékessége ellen emelt kifogását, és visszautalta a pert az úriszékre, annak feljebbviteli fórumaként azonban nem az említett vármegye *sedriáját*, hanem a Torda megyeit jelölte meg. A bevett joggyakorlattól tehát több pontban is eltér: 1. a tett helyéről elmenekült jobbágy ellen a felperes nem kért törvényt a földesúrától, hanem a lakóhelye szerinti vármegyei tisztekhez fordult; 2. a lakóhely szerinti illetékes tisztek, akik hivatalból üldözték, s a már említett országgyűlési cikkely értelmében amennyiben hamarabb fogták el földesuránál, kompetens bírái lehettek, lemondtak büntetőjogukról, és átadták, az úgy tűnik, a végvidékek fölött bírói hatáskörrel rendelkező ország generálisának, Teleki Mihálynak. (A kérdés alaposabb vizsgálatot érdemel és igényel, az ország generálisának ilyen hatásköréről mindeztidáig nem tudtunk.⁴⁷²) 3. Teleki viszont ezzel a jogával nem élt, hanem átadta a tett elkövetése szerinti illetékes széknek. 4. Ez a *sedria* azonban visszautalta az úriszékre, az *apellatio* törvényszékeként azonban nem a közép-szolnoki *sedriát*, hanem magát jelölte meg. Mátyus esetében tehát két jogelvet alkalmaztak a bírák. Ugyancsak a büntény elkövetése szerinti illetékesség alapján fogta perbe az alispán a fejedelem *ponori*, Fehér vármegyei Kordan Manyul nevű jobbágyát 1693-ban,⁴⁷³ az ismeretlen jogállású és lakhelyű Sándor Demetert lopásért⁴⁷⁴ és Dülő Mártont fegyveres támadásért,⁴⁷⁵ 1694-ben egy Szimeon nevű szilvási, Doboka vármegyei román legényt természet elleni fajtalanságért.⁴⁷⁶

A polgári perekben a vármegye illetékességének szabálya jóval egyszerűbb volt: az általánosan elfogadott jogelev szerint „*Actor debet sequire forum rei*”, azaz felperes igazságát az alperes birtokosságának helye szerinti széken kellett keresse. A Torda vármegyei széken az volt köteles törvényt állni, aki az előbbiekkal rendelkezett. 1607-ben a Károly Mihály által perelt Bánffy Margit kifogást emelt a szék illetékességét illetően: „*az regula juris az, hogy omnis A. debet sequire forum rei. Ennekem bírám, residentiám, vármegyém vagyon Kwkelleoben és fő residentiám s bírám ott vagyon, oda kellett volna citálnod*”.⁴⁷⁷ A szék azonban elutasította a kifogást „*Quia I. habet bona in comitatu isto Thordensi*”.⁴⁷⁸ 1637-ben szárhegyi Lázár István Kékedi Zsigmond hatalmaskodás miatt indított keresetében élt hasonló kifogással, s mivel egy sajátos esetet világít meg, érdemes a pert hosszabban idézni: „*azt mongyuk, hogy az minémű causát az dominus A. ellenünk moveált Thorda vármegyében, és mostann is akarja prosequálni actióját, mű arra meghfeleni semmit nem tartozunk, holott műnekünk az nemes vármegyében sohol semmi residentiánk nincsen, hanem ha mit az dominus A. akar rajtunk keresni, keresse coram competenti iudice, és ott ha mire kívántatik, meghfelelünk, de itt semmit felelni nem tartozunk*.”

A *dicít*: Kiteccik az *processus*ból, hogy volt akkor Thorda vármegyében jóságod, az honnat citáltattál volt is, mert in *prima instantia* nem élél evvel az *exceptió*val, hanem bizosságra való kéredzéssel cedáltál ennek az fórumnak, et *per hoc non est sufficiens ratio*.

⁴⁷¹ TvmJkv II. 311.

⁴⁷² Vö. Trócsányi 1980. 339.

⁴⁷³ TvmJkv III. 7.

⁴⁷⁴ TvmJkv III. 27–28.

⁴⁷⁵ TvmJkv III. 39.

⁴⁷⁶ TvmJkv III. 49.

⁴⁷⁷ TvmJkv I. 26.

⁴⁷⁸ Uo.

I. replicat: Igen generalis regula apud juristas, hogy res cum onere vadit, az mely jószágról akkor engemet az dominus A. citáltatott volt, mostan azt más bírja, és így arra kellett volna condescendáltatni, ergo méltán az absolutiót megkérvehatjuk, cum poena, si juris.

A. dicit: Nem kévántatott condescendáltatni, mert az potentia nem stál másra, maga is él az patrator, s vagyon másutt jószága.

Deliberatum: Megh kell felelni, mivel elsőbben residentiája volt itt ebben az vármegyében, ki is fogott volt bizonságra, most az bizonságh mellett prohibita is volt benne.”^{478b}

^{478b} TvmJkv I. 433.

VI. A sedria előkészítése, lefolyása

VI. 1. Összehívása, ideje, helye

Generális szék

A vármegyei generális törvényszék és közgyűlés összehívása, amint már a főispáni tisztségnél említettük, a főispán jogában állt. Ugyanott arról is szóltunk, hogy ezen a helyzeten az 1650-es, Fehér vármegyére vonatkozó országgyűlési határozat sem változtatott: Torda megyében ezt követően is a két, de legalább az egyik főispán jelenlétében és elnöklete alatt folytatta munkáját a sedria, ami implicit azt is jelentette, hogy az ő hívásukra is ült össze.

A vármegyei sedriák időpontjának szabályozásába az országgyűlés nem bocsátkozhatott, illetve csupán annyiban, hogy a főispánokat többször figyelmeztette a székek békeidőben való rendszeres megtartására, valamint arra, hogy a székek időpontjának kitűzése előtt egyeztessenek, nehogy két, esetleg több vármegyében ugyanabban az időpontban kerüljön sor a sedriára, s emiatt a peresek kárt szenvedjenek. Egyes esetekben, pl. hatalmaskodások elrendelte ugyan az országgyűlés bezárása után meghatározott napra való kihirdetését a törvényszékeknek, ez azonban igen ritka volt. Ezen kívül a congregatio/sedria terminusának kihirdetése előtt a főispánoknak két tényt kellett szem előtt tartanak: egyrészt igazodniuk kellett az országgyűlés időpontjához, hiszen szokás szerint előtte és utána egyaránt összegyűlt a vármegye; másrészt a régi szokás által törvényerőre emelt törvényszüneti időszakra a nagy mezei munkák, az aratás és szüret idején. A részletezés munkáját mindenik vármegye maga végezte el.

Sajnálatos módon a Torda vármegyei protokollumok alapján egy esztendőre sem sikerült teljes sedria sort kialakítanunk, úgy tűnik azonban, hogy vármegyénk igyekezett havonta törvényszéket ülni. Szinte természetes, hogy ez általában nem sikerült, a hat nagyobb ünnephez kötődő országos törvényszakok környékén azonban a vármegye, esetenként 7–10 nap csúszással, de biztosan összeült: Vízkereszt, húsvét, Szent György, Szent János, Szent István, karácsony. 1628-ig volt egy júliusi sedria is, ekkor azonban, az országos szokáshoz igazodva, úgy határozott, hogy „Mivel minden helyeken communis regula ez, hogy tempore messis et vindemiarum silent jura, végeztük mű is egész vármegyéül, hogy ezután aratásnak idején, a 9 videlicet die mensis Julii, az vagy Sarlós BodoghAszszony napjától fogva usque ad integrum mensem törvényes székek ne celebráltassanak, hanem az aratás közben való feriak observáltassanak. Az egy holnap múlva ismét főispán uramék akarattyaiból szabadon celebráltathatnak az székek.”⁴⁷⁹ A statútumot a generális sedria vonatkozásában végig szigorúan be is tartották. Szintén a vármegye határozta meg, hogy a hét melyik napján kerül sor a székre: Tordában 1609. május 18-ig hétfőn tartották, ekkor viszont constitutiót hozott, „quod in posterum celebratio sedis fiat die Mercurii, non die Lunae, quoniam domini nobiles processus superioris sanctum diem dominicum ad timorem Dei celebrare et sanctificare ob itineris longitudinem non possunt, sed domini comites observent civida [---] ipsa celebrationem sedis fieri conserverunt.”⁴⁸⁰ A következő évtizedekben ettől csak igen ritkán tértek el.

⁴⁷⁹ TvmJkv I. 273.

⁴⁸⁰ TvmJkv I. 52.

Ami a szék helyét illeti, az 1610-es évekig ennek szokott helye a vármegye legjelentősebb települése, Torda, pontosabban Ótorda volt. 1610. április 21-én azonban a vármegye a szék áthelyezéséről szavazott: „Ad suplicationem dominorum nobilium in processu superiori existentium ad magnificos, generosos, egregios ac nobiles proceresque regni Transsylvanniae de translatione sedis ex oppido Thorda ad possessionem Bogáth relationem hanc habuerunt, ut congregatio universis nobilibus utriusque processus vox inquiratur, atque hic Thordae in loco seu domo Andreae Nagy ex processu superiori dominus comes inquisivit per voces et qui volunt transferre (...) sunt 74. Ex processu vero inferiori qui nolunt transferre inventi per voces 43 etc.”⁴⁸¹ A feljegyzés szó szerinti idézését azért tartottuk szükségesnek, mivel több szempontból értékes, egyedi adatot tartalmaz: 1. A szöveg szerint a szék áthelyezésének ügyében a vármegye szükségesnek látta az országgyűlés véleményét kérni. 2. A városon belül pontosan megjelöli a székek, sajnos ma már azonosíthatatlan, színhelyét, Nagy András⁴⁸² házát. Az ügy még aznapi folytatása arról is tanúskodik, hogy egy-egy helység számára a széknek otthont adni nem csak megtiszteltetést jelentett, Bogáthy András ugyanis, egyéni érdekeit szem előtt tartva tiltakozott, „hogy az széket Bogátra ne vigyék, mert fél azon, hogy sok bántása és kára következne miatta, hogyha odaviszik.”⁴⁸³ Valószínűleg nem az ő ellenkezésén múlt, de a sedria helyének kérdése végül csak öt esztendő múltán rendeződött: 1614. áprilisában még Csapószentgyörgyön ült össze a vármegye, 1615. április 23-án viszont már Bogáton, s mindenekelőtt ebben a kérdésben határoztak: „Constitutum et deliberatum ex communi voto et suffragio universum dominorum nobilium comitatus Thordensis de translatione sedis judicariae de oppido Thorda ad praedictum possessionem Bogáth usque ad tempus donec praedictum oppidum Thorda ad celebrandum sede judiciariam aptior sufficiensque fieri ac nobilitatis quoque status in meliorum statum redigi possit.”⁴⁸⁴ Az áthelyezés tehát nemcsak azért volt szükséges, hogy a felső járásbeliek számára közelebb legyen, hanem Torda alkalmatlan volta, valószínűleg a 15 éves háború idején elszenvedett veszteségek miatt. A szék az 1658–1662 közötti nagy romlásig Bogáton is maradt, 1662-ben viszont a felégetett faluból kénytelenek voltak ideiglenesen Iklandra át költöztetni.

A sedria időtartamát illetően az 1619-es artikulus rendelte el, hogy két-három napig tartsanak, biztosítva ezzel egyrészt a jobb ügymenetet, másrészt a jogorvoslatokhoz szükséges lépések megtételét. A határozatot csaknem szó szerint megismételte az Approbatae,⁴⁸⁵ majd a Compilatae Constitutiones.⁴⁸⁶ A rendelet megerősítésére azonban Torda vármegye esetében nem volt szükség, 1619. június 16-án a vármegye már kétnapos, hamarosan pedig háromnapos törvényszéket tartott, s az ügyek szaporodása miatt az elkövetkezendő évtizedekben ez gyakorlattá vált.

⁴⁸¹ TvmJkv I. 89.

⁴⁸² Feltételezhetően azonos a város jegyzőkönyvében ifjú polgárként, szenátorként említett L. Wolf 1993. 64–65, 68–69.

⁴⁸³ TvmJkv I. 89.

⁴⁸⁴ TvmJKv I. 91.

⁴⁸⁵ AC IV. 1. 27.

⁴⁸⁶ CC IV. 3.

Parciális szék

Az alszék összehívására vonatkozóan a generálishoz hasonló törvények és más források híján feltételezésekre vagyunk utalva. A parciálisok működését engedélyező 1680. májusi országgyűlési határozat csupán annyit írt elő, hogy a szék kezdete előtt 15 nappal közzé kellett tenni ennek időpontját.⁴⁸⁷ Torda vármegye alsó járásának parciális széki jegyzőkönyve sem árul el semmit azt illetően, hogy a szék összehívásának joga kit illetett meg. Figyelembe véve azonban, hogy a szék elnöke a főbíró volt, bizonyára nem tévedünk, ha ezt a jogot neki tulajdonítjuk. Feltételezhetően erről értesítette a járás főispánját is, ám mivel utóbbi a parciális szék munkájában nem vett részt, beleegyezése nem volt szükséges.

Ami az alszékek időpontját illeti, a törvényszüneti időszakot természetesen tiszteletben tartva, kezdettől az országgyűlési határozatban előírt évi háromnál jóval többet tartottak, a jegyzőkönyv első esztendejében, 1666-ban például hetet. A generálisnál felsorolt ünnepek körüli törvénynapok, ha nem is olyan következetességgel, de megmaradtak, s természetesen figyelembe kellett venniük a generális szék napját is. A legfontosabb szempont azonban az ügyek ellátása volt, következésképpen az időpontokat az igényekhez és szükséghez igazították, igen gyakran havi három széket is tartva.

Az alsó járás parciális székének helye mindvégig Ótorda volt, pontosabb helymeghatározást a protokollum egyszer sem közöl.

Mivel meglehetősen rövid időközönként követték egymást, az alszékek egy napig tartottak, s amennyiben egy-egy perre nem jutott idő, a következő székre halasztották.

A filiális szék

A vármegye törvényszékei közül a filiális előkészítéséről tudunk legkevesebbet. Az összehívás jogának kérdése is az előbbieknél elég bonyolultabb: mivel egyaránt nevezték főbíró és ispán székének, nehéz eldönteni, melyiküket illette. Figyelembevéve, hogy az alispán hivatalból az itt zajló perekben felperes volt, a szék elnökének tisztségét a főbíró láthatta el. Legfontosabb szereplője azonban az alispán volt, feltételezzük tehát, hogy egymással egyeztetve, talán közösen hirdették meg a filiális széket.

A szék időpontjának kitűzésekor a törvényszüneti időszak mellett, amelyet a század utolsó éveiben nem minden esetben tartottak be, tekintettel kellett lenniük a generális és parciális székek napjaira, hiszen előbbin a tisztek jelen kellett legyenek, utóbbival pedig a szék személyi összetétele azonos volt, azonos időpontban tehát nem tarthatták. Mindezek mellett is a filiális a vármegye leggyakrabban összeülő törvényszéke volt, sok esetben hente, általában havonta kétszer, háromszor ítélkezve.

A filiális a szék helye tekintetében is újat hozott: a generálistól és parciálistól eltérően ugyanis nem egy helység adott neki otthont, hanem költözködött. Igaz ugyan, hogy többnyire Tordán zajlott le, ám nem egyszer fogadta be Torockó, Torockószentgyörgy, Jára, Alsójára és Gerend.

A székek kihirdetése és előkészítése azonban nem jelentette azt, hogy minden esetben le is zajlott. Időközben ugyanis olyan, előre nem látható események következhetek be, amelyek miatt, bár a vármegye nemessége összegyűlt, a sedriát, megnyitása napján, el kellett halasztani, így például az 1655. augusztus 25-ére összehívott sedria a fejedelem hadbáhívó parancsa miatt maradt el: „Mivel az mi kegyelmes urunk önagysága kegyelmes parancso-

⁴⁸⁷ EOE XVII. 96.

lattya az hadi expedícióban való készülétről superveniált, melyet elolvastatván az nemes vármegye, úgy parancsol őnagysága kegyelmesen, hogy ki-ki minden órán készen légyen, lovát jól tarcsa, abrakollya. Ez ratióra nézve tettsett az nemes vármegyének, hogy mostan törvényes szék nem celebráltathatik, hanem ha ez mostani hadi expedícióra való hír s készület lecsendesedik, ezután következő széken mind ezen, s mind több causáknak prosecutiója s discussiója megh lehet.”⁴⁸⁸ Nem tartottak sedriát akkor sem, ha a vármegye tisztikarából valaki hiányzott, amint azt a tisztségviselőknél már említettük: 1619. január 9-én a jegyzőválasztás,⁴⁸⁹ 1635. október 24-én pedig az alispán távolléte miatt.⁴⁹⁰ Az 1695. május 15-én összeült parciális ügy határozott „Ex communi voto sedis suprascriptae mostani széken agítálandó perek elhaladnak, mivel viceispán uram az országh szolgálattában foglalatoskodik az nemes vármegye részéről.”⁴⁹¹ Az ilyen sedriákon azonban az olyan jogi ügyleteket, amelyekről a vármegye csak tudomást kellett vegyen, mint a nemeslevél, kegyelem kihirdetése, különböző tiltások, ügyvédvallások, jogfenntartó nyilatkozatok, meg lehetett tenni, illetve a vármegye egyes fontosabb ügyeket a szék feloszlátása megtárgyalhatott: 1619-ben a megyében garázdálkodó moldvai rablókat pártfogó alsórépaiai ögyét, 1655-ben pedig 3 rövidebb pert.

Utoljára hagyunk, egy mindhárom székre vonatkozó, csupán látszólag kevés jelentőséggel bíró kérdést, s ez a szék elnevezése. Jelen esetben azonban nem az általános résznél, illetve az előbbieket során használt elnevezésekre gondolunk, hanem arra, hogy Torda megyében a generális, parciális, sőt a filiális is korszakunkban magát őnagysága vagy őfelsége széki-nek nevezte. Az elnevezés alapjául az a jogfelfogás szolgált, miszerint a vármegyei szék bíraskodási joga a fejedelem legfőbb bírói hatalmának delegálásából ered, akit a széken a főispán képvisel, mint ennek a hatalomnak a letéteményese. Logikusan adódott tehát az a következtetés a korábbi szakirodalomban, hogy a többször említett 1650-es országgyűlési határozat után, amely Fehér vármegyének megengedte, hogy főispánok nélkül is sedriát tartsanak (csaknem bizonyosra véve, hogy a többi vármegye is átvette ezt a gyakorlatot), azaz tulajdonképpen a fejedelem a bíraskodási jogát átadta a megyének, a sedriák „őnagysága széke” jellege megszűnt. Kutatásaink nyomán azonban két tény nyilvánvalóvá vált: egyrészt hogy a megyék, legalábbis Belső-Szolnok és Torda nem követték – amint, véleményünk szerint nem is követhették, hiszen nem általános, hanem egyedi rendelkezés volt – Fehér példáját. Másrészt pedig, hogy Torda vármegye az új székeket, tekintve, hogy a generális tagolódásának eredményeként jöttek létre, ugyanannak a fejedelmi legfőbb bírói hatalomnak a továbbosztásának tekintette, tehát ugyanúgy őfelsége székének nevezte, mint az egységes sedriát.

VI. 2. A sedria működése

Az esetek többségében azonban természetesen semmi különleges esemény nem következett be, s a szék akadálytalanul megkezdhette munkáját a meghirdetett napon. A vármegye tisztségviselői és nemesség mellett az 1615. április 23-i széken a fejedelem képviselői-

⁴⁸⁸ TvmJkv I. 729.

⁴⁸⁹ TvmJkv I. 112.

⁴⁹⁰ TvmJkv I. 405.

⁴⁹¹ TvmJkv III. 34.

ként megjelent Alia Farkas tanácsúr, főpohárnok és Angyalos János ítélőmester is.⁴⁹² Ez azonban nem vált gyakorlattá, a vizsgált korszakban egyedi eset maradt.

A vármegyei sedria, mint már említettük, 1–3 napig tartott, s a szokás, gyakorlat által szentesített forgatókönyv szerint zajlott le.

A szék beállta után, tekintve, hogy a sedria és a congregatio nem vált élesen el egymástól, elsőként gyakran általános érdekű, közigazgatási, tulajdonképpen a közgyűlés elé tartozó ügyekben hoztak határozatot, így például szükség esetén tisztújítás, az adó kiróvása, az adóegységek meghatározása, a cirkálók megválasztása, ezek ellátásának biztosítása.

Ezek után vette kezdetét a törvényszék, s az ügyek tárgyalása előtt csak az ügyvédvallásoknak adott helyet. A pereket a sedria a jegyző által a relatoriák alapján összeállított ún. series⁴⁹³ (perek sorrendje, tárgyalási sorrend) rendjében vette tárgyalásba, ettől csupán 3 esetben tértek el: a perújításokat (novum) szokás szerint minden más ügy előtt kellett ellátni; az előző széken a sedria határozott úgy, hogy az adott pert legelőször tárgyalja; egy 1609. január 12-én tárgyalt perből kiderült, hogy „ex consuetudine huius comitatus tres causas extra seriem levare et assumere possunt.”⁴⁹⁴ Külön csoportot alkotnak a fejedelmi mandátumra külön felvett perek, így 1633. június 9-én két fejedelmi familiáris, Patkó János Török János ellene perében utóbbi protestál, „mivel Patkó János urunk önagsága parancsolattya hozta, hogy perit elévegyék, s mégis nem akarja elővétni perit, azért mivel őkegyelmén fejedelem dolga vagon, kételen kellett elmenni.”⁴⁹⁵

Természetesen az nem volt meghatározva, hogy egy-egy ügy tárgyalására a szék mennyi időt fordít, arra azonban a sedria vigyázott, nehogy egy per kisajátítsa a szék idejét, lett legyen az bármilyen bonyolult. Így az 1651. május 5-én a Trauznerek és az Ugronok pere: „ex deliberatione sedis judicariae differáltatott, mivel azon dologból való causában két nap tölt ell, ez az egy nap lehessen az több causansoké.”⁴⁹⁶ Sajnos a szék munkaidejére vonatkozóan, azaz hogy mikor kezdődött, illetve fejeződött be, semmiféle adattal nem rendelkezünk, legjobb esetben is csupán annyit közöl a jegyzőkönyv, hogy „mivel immár az üdö eltölt, az őfelsége széki felkel.”⁴⁹⁷

A szék bezárása előtt kerültek sorra a különböző publikációk (nemeslevél, kegyelem kihirdetése), ugyanakkor lehetett megtenni a protestációkat (különböző jogfenntartó nyilatkozatok), tiltásokat (erdő, mező, legelő, halastó) és kötelező módon, az ítéletek benntiltását (prohibitio) is.

A parciálisnak, bár igyekezett a korábbi, generális széki gyakorlatot folytatni, nem volt ilyen szigorú rendje. Nagyvonalakban azonban a generálishoz hasonló módon zajlott le, az 1660-as évek második felétől pedig az alispán hivatalból indított perei, a filiális későbbi ügyei, a szék végére csoportosítva kerültek tárgyalásra, ezeket a protestációk, tiltások következtek.

A filiális jellegéből adódóan a fentiekől eltérő módon zajlott le, s mivel ide azonos típusú, eljárású ügyek kerültek, olyan ügyrendre, mint a két korábbi esetében, nem volt szükség. Amennyiben a korábbi székről bizonyításra kibocsátották a feleket, a következő széken először az ilyen ügyekben hoztak ítéletet, azt követően vették fel az új pereket.

⁴⁹² TvmJkv I. 91.

⁴⁹³ Torda vármegyéből egyetlen ilyen irat maradt fenn, 1653-ból. TvmItr 13/1653.

⁴⁹⁴ TvmJkv I. 39.

⁴⁹⁵ TvmJkv I. 391.

⁴⁹⁶ TvmJkv I. 613.

⁴⁹⁷ TvmJkv I. 224.

VI. 3. Jogszabályi alap

A vármegyei bíraskodás hármias jogalapra épült. Az önnálló erdélyi állam kialakulása után a jogszolgáltatás alapját a királyság idejéből áthagyományozódott Werbőczy Hármaskönyve (Decretum) képezte, a kereseteket ennek alapján indították meg, sorolták be és született meg az ítélet. Ettől egyetlen esetben próbált meg eltérni Ugron András a Kemény János elleni perében, állítását a Quadripartitumra alapozva. Az alperes azonban ez elen kifogást emelt: „Az mint pediglen az Quadripartitumból akarja stabilizálni az praescriptio dolgát, annak helye nincsen, ilyen ratiókra nézve, 1. Hogy nem receptus author, nem approbatus, Erdéljben nem élnek véle, mégh MagyarOrszágban is. Másik ratiója, hogy Ferdinánk [!] király idejében, mikoron azt Ladislaus de Mere personalis praesentiae locumtenens több emberekkel irogatta, akkor az Coronától Erdélj elszakadott volt, és semmi jurisdictiója Ferdinándnak nem volt Erdéljen, et per hoc Erdéljre vigora annak nem extendáltathatik.”⁴⁹⁸ A szék Kemény érvelését helyénvalónak ítélte, a kifogást elutasította, mivel: „Quadripartito autem in Transsylvania ex quo non est receptus author, locus non datur.”⁴⁹⁹ A természetes fejlődés hozta azonban magával azt, hogy az új állam törvényhozása a Tripartitum rendelkezéseit a megváltozott, sajátos helyzetéhez igazította, pontosította, illetve újabbakkal egészítette ki. A második forrást tehát ezek az országgyűlési cikkelyek képezték. Az 1619-ig alkotott törvények egybeszerkesztésére, harmonizációjára Bethlen Gábor kezdeményezésére került sor, ennek eredményeként született meg a 27 perjogi cikelyből (21–50. cikely, beleértve a kezdő 2, és egy záró artikulust) álló corpus, melyet az 1619. májusi országgyűlés szentesített. A köztudatba ez mint egy törvénycikk ment át, s a Torda vármegyei jegyzőkönyv tanúsága szerint a perlekedők 1619-es artikulusként hivatkoztak rá, először meglehetősen későn, 1628-ban.⁵⁰⁰ Az I. Rákóczi György rendeletére megindult, de csak utóda idejében befejeződött nagy törvény-gyűjtő munka eredményeként született meg, s látott napvilágot nyomtatásban is az Approbatae Constitutiones (1653), amelyre már az 1654. februári tordai sedrián alapoztak a peres felek.⁵⁰¹ Az 1669-es Compilatae Constitutiones viszont újra csak néhány esztendő elteltével, 1677-ben bukkant fel a protokollumban.⁵⁰²

Az országos törvények mellett a megyék az előbbiekkal nem ellenkező, csak az adott törvényhatóság területén kötelező érvényű határozatokat, statútumokat hozhattak, amelyek minden vármegyei sedriát egyedivé is tettek. Torda vármegye statútumai elsősorban eljárásjogi jellegűek, amelyeket a későbbiekben ismertetünk, kisebb számban azonban a sedria hatáskörére, vagy a bíraskodás más, a törvényhozás által nem szabályozott területére vonatkozó „constitutiókat” is alkotott. Az első ilyen jellegű 1607. előtti, a július 23-i, már említett határozatában a fejedelem kérését a vármegye egy korábbi, az ígás állatok behajtása miatt indított perek apellációba nem bocsátására vonatkozó, szokására hivatkozva utasította el.⁵⁰³ 1615. június 3-án a vármegye több statútumot alkotott: kimondta, hogy a nyomkövetésben, illetve a gyilkosok, tolvajok és más hasonló tettet elkövetők ügyében minden nemes ember bíró lehet.⁵⁰⁴ Ugyanezen a széken hozták a gonosztevők megbüntetésére vonatkozó,

⁴⁹⁸ TvmJkv I. 485.

⁴⁹⁹ TvmJkv I. 487.

⁵⁰⁰ TvmJkv I. 237.

⁵⁰¹ TvmJkv I. 699.

⁵⁰² TvmJkv II. 279.

⁵⁰³ TvmJkv I. 14.

⁵⁰⁴ TvmJkv I. 92.

a cirkálásnál már említett határozatot.⁵⁰⁵ 1620. március 18-án a zsoldosokat megfogadó, ám zsoldjukat megadni nem akaró vármegyei nemesek büntetését határozta meg a sedria: „Mivel az zsoldos uraim, kik ez elmúlt hadi expeditióban szolgáltak, tesznek sok panaszolkodásokat, hogy némely uraink, kik azokat meghfogatták, contumacia ducti immár zsoldpénzket megh nem akarják adni, végeztük azért, hogy az olyan zsoldos keresse vicebíróval az ő része szerint való zsoldpénzt az ő adóssától, és ha meghadgya, jó, ha hol nem, jelencse megh az viceispánnak és az ispán afféle contumatiót düljon 12 forintigh, az zsoldosnak részét az viceispán adgya megh az dúlt marhából, az többit tarcsa az maga nyargalásáért.”⁵⁰⁶ 1625. március 5-én a szolgák ügyvédvállását szabályozta a vármegye, kimondva, hogy „azelőtt in usu nem volt, hogy csak privatus szolga, ha jobbágya mellette nincsen, az ura s aszszonya képébe hogy procurátort constituálhatott volna, mostan azért így deliberált az vármegye felölle, hogyha az ura vagy aszszonya affelől az szolga felől a modo in posterum ír az széken az nemes vármegyének, hogy azt az szolgáját tellyes instructióval bocsátotta, eo facto annak procuratoria constitutiója meghállhat, alioquin nem.”⁵⁰⁷ A szék következő napján a parasztembernél zálogban lévő birtok kiváltásának módját meghatározó constitutiót hozott a vármegye: „úgy teccik az őfelsége székinék, hogy efféle causábban ilyen móddal kell procedálni: Elsőbben az paraszt embert, kinél vagy szőlő, vagy valami egyéb vagyon zálogba, azt ammoneálni kell az zállaggal az summával, ha az paraszt ember nem leválja, meny nyen az földesurához az A., kérjen törvént felölle, ilyen okon, hogy az jobbágya nem leválta az summát, az mennibe zálogba volt az szőlő vagy egyéb, és így procedálhat azután dolgában.”⁵⁰⁸ 1628. június 21-én Trauzner István alispán a latrot meg nem fogó podságaiakat egy, a jegyzőkönyvben fenn nem maradt vármegyei constitutióra hivatkozva 200 forinton kérte elmarasztalni, amit a szék meg is ítelt.⁵⁰⁹ Az ügy érdekessége, hogy az országgyűlés csupán négy esztendő múlva, 1632-ben hozott azonos tartalmú artikulust. 1632. június 23-án a gonosztevők üldözése ügyében hozott országgyűlési határozat tulajdonképpen végrehajtási utasítást alkotta meg a vármegye⁵¹⁰ 1639. június 23-án tartott szék pedig elrendelte, hogy „parasztember suspicióra senki jobbágyát ne merészellje meghfogni.”⁵¹¹

A fentiek mellett azonban a vármegye elismerte a precedens jogelvét is: 1626. januárjában Teke Magdolna egy birtokot követelt Bánffy Margittól, aki egy korábbi esetre hivatkozva a per leszállítását kérte. A szék erre „Mivel az I. procuratora az mely exemplumra foga, tudniillik az Trauzner uram dolgára, recognoscálja az őfelsége széki, hogy akkor Trauzner uram in instanti producálta privilegiumát, mivel úgy teccett az széknék is, s abból tehetett ítéletet az őfelsége széki. Így immár, quod semel placuit alias displicere non potest.”⁵¹²

A fenti fejezetet lezárandó Degré Alajos egyik megállapítása felett kell megállnunk, annál is inkább, mivel ez egy néhány éve megjelent gyűjteményes kötetben szerepel. A kiváló jogtörténész ugyanis az erdélyi büntetőjog történetéről írott tanulmányában megjegyezte: „Ugyanazon cselekményre törvény, statútum, egyházi rendelkezés is szabott büntetést, egymástól

⁵⁰⁵ TvmJkv I. 93.

⁵⁰⁶ TvmJkv I. 131.

⁵⁰⁷ TvmJkv I. 197.

⁵⁰⁸ TvmJkv I. 208.

⁵⁰⁹ TvmJkv I. 274.

⁵¹⁰ TvmJkv I. 371–372.

⁵¹¹ TvmJkv I. 466.

⁵¹² TvmJkv I. 217–218.

eltérőn. Egyik hatóság az egyik, másik a másik szabályt ismerte és alkalmazta.”⁵¹³ A fentebb elmondottak természetesen ennek ellenkezőjét bizonyítják. Természetesen, hiszen, mint láttuk, bármennyire is élénk a vármegye statútum-alkotó tevékenysége, az sohasem ellenkezett, nem is ellenkezhetett az ország törvényeivel, ezektől jelentős mértékben nem is térhetett el, ez a statútumnak, mint már említettük, Werbőczy óta elfogadott alapismérve. A statútumok, mint az alábbiakban látni fogjuk, elsősorban eljárásjogi jellegűek, s a törvény ki egészítésére szolgáltak. A törvényt pedig minden hatóságnak ismernie és alkalmaznia kellett.

VI. 4. Eljárás

A vármegyei széken követendő eljárást elsősorban természetesen az országos törvények szabták meg. Mivel a sedriák hatáskörébe a rövid, azaz a rövid eljárással lefolytatandó perek tartoztak, ez eleve meghatározta az eljárás módját. A rövid eljárás lényege ugyanis az, hogy a pert két terminuson, azaz törvényszéken le kellett folytatni, ítéletet kellett hozni. A táblai és egyben vármegyei széken követendő eljárás részletes szabályozását a már többször említett 1619-es artikus tartalmazta, majd az Approbaták IV., *Törvények processusáról* címet viselő része egészítette ki. Áttekintve azonban a cikkelyeket nyilvánvaló, hogy a részletekbe menő rendelkezések ellenére bőven maradt joghézag is, ami tulajdonképpen természetesnek is tekinthető, hiszen általános elveket fogalmazhatott meg, a gyakorlat során felbukkanó kérdéseket előre nem láthatta, s rendezésüket nem is vállalhatta fel. Ezt az aprólékos munkát az ilyen jellegű szabályozatlan esetekkel szinte minden széken szembe-sülő vármegyére hagyta. Utóbbi pedig, amely a politikai életben szűklátókörűnek és tehetetlennek bizonyult, ebben a tekintetben jelentőset alkotott. Az eljárásjogi statútum-alkotás menete igen egyszerű volt: amennyiben egy-egy per tárgyalása közben a sedria példátlan, országos törvények által nem szabályozott esettel találta szemben magát, a per menete közben, az egyedi esetből kiindulva a vármegye területén általános érvényű szabályt alkotott. Természetesen az is előfordult, hogy a vármegye nem egy eset kapcsán hozott ilyen jellegű statútumot, hanem esetlegesen egy a vezető Fehér vármegye által hozott határozatot vett át. Ez azonban igen ritkán történt meg, az általános a fentebb vázolt volt.

1608. április 21-én Torda vármegye egy Fehér vármegyei és megyebeli szokást újított meg, miszerint a főispán pecsétjével a szék elé vallomást tenni beidézett nemes 12, parasztember pedig 6 forint bírság terhe alatt köteles megjelenni.⁵¹⁴

Az 1615. június 3-i széken a vármegye több statútumot hozott: először a relatoriák javításának módját, idejét határozta meg és a szolgabírók erről való szóbeli jelentésének lehetőségét zárta ki: „Quod nimirum caussantes dum literae relatoriae per iudices sub sigillis inclusive existunt emanatae post aperitionem literum operam dent, si quis defectus in iisdem contigerit reformare et recorrigere curent, post exhibitionem enim super erroribus per iudices in facie sedis non admittitur verbalis relatio.”⁵¹⁵ Ezt követően Wesselényi Pál felfalui Gáspár János elleni perét szüntette meg, mivel az előbbi nem a szolgabíró, hanem egyszerű nemes ember útján citálta az alperest, s ebből kiindulva kimondta: „In talibus autem citatio

⁵¹³ Degré Alajos: Az erdélyi büntetőjog történetéhez. In: Uő: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. (Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Mezey Barna) Bp. 2004. 149.

⁵¹⁴ TvmJkv I. 24.

⁵¹⁵ TvmJkv I. 91.

per simplicem nobilem executi a comitatu deliberatum est, ut (...) non admittitur.”⁵¹⁶ Ugyanekkor határozták meg a gonosztevők üldözésének és az ellenük való eljárás módját, amelyet a cirkálásnál már említettünk.

1622. június 22-én a felmentés ügyében határozott a sedria: „Noha ennek előtte is élt az vármegye az háromúttali absolutio vétellel, melynek az utolszórija cum indebitae volt, mindazonáltal úgy deliberált mostan újjólágh felölle, hogy az A. fārasztani akarja az I-t, és nem szólíttatta mikor seriesse előkelne, tehát azt az I. eszében vévén, in prima akkor absolválja magát cum mulcta 3 fl. és az notáriussal azt beiratván az prothocolumba, mászszor addigh ne felelhessen az A. az I. ellen, míglen azt le nem teszi. Secundo is ha ugyan nem szólíttatta az A., az I. absolvállya magát cum mulcta 6. fl. és akkor is hasonlóképpen addigh ne szólhasson az A. mígh az poenát le nem teszi. Tertio is nem szólíttatván, akkor absolválja az I. magát cum poena indebitae, melyre az I. ha akar sententiát venni, exequálhattya is, és azután az A. semmiképpen az I-t citatio nélkül ne szólíthassa, hanem újjólágh kellessék peressét citálatni.”⁵¹⁷

1625. márciusában a fentebb említett, eljárásjogi vonatkozásokat is tartalmazó két statútumot alkotott a szolga ügyvédvállásáról illetve a paraszt embernél zálogban lévő birtok felkérésének módjáról.

1628. február 9-én a minden jogi utat kizáró kötelmi ügykről intézkedett a sedria: „Az mely két fél köt egymással, s minden juridicus processust kikötnek compositiójokban, így volenti non fit injuria, ha az ispánok kimennek az executióra, és az adversa pars inhiheálni akarja, az vagy repulsiót akar tenni, az ispánok semmiképpen ne cessáljanak, hanem az obligatoriának continentiaja szerint járjanak el dolgokban, ne cessáljanak, ha minden juridicus processus ki vagyon rekesztve, insuper ha azt contineálja az obligatoria, hogy solum vigore praesentium, egy viceispán és főbíróval satisfactiót inpendáltathasson, így is nem várván commissiót az főispánoktól, vagy az széktől, az viceispánok tartozzanak ad instantiam laesae partis kimenni és satisfactiót inpendálni.”⁵¹⁸

Az 1632. júniusi, eddigi ismereteink szerint utolsó ilyen jellegű constitúció több szempontból is érdekes, fontos adatokat tartalmaz: Haller István Horváth Anna özvegy Jármí Miklósné és Jármí Ferenc ellen a fejedelem előtti méltatlan vádért indított pert, figyelemtelensége és a szolgabíró hibája miatt azonban, törvénytelenül, két rendben citáltatta az alpereseket, amelyet utóbbiak kihasználva, patvarkodás vétkében kívánták elmarasztaltatni Hallert. A meglehetősen kínos ügyben a vármegye a következőképpen határozott: „Noha az őnagysága széki recognoscálja az táblának efféle casusokban való deliberatiójátt, mindazonáltal mivel székeken úgy nem éltek ekkédiglen vélle, más az, hogy annak az tudatlan szolgabírónak is errorával ilyen nagy kárt nem tehet az őnagysága széki, hanem ez causa mostan simpliciter condescendál, úgy mindazonáltal, hogy semmi inovatiót nem akar cselekedni az őnagysága széki, hanem erről s efféle causákról constitutiót csinál, az tábla deliberatumat sem emendálja, hanem ezután az kiknek ilyen causája lészen, elsőbe eggiket, tudniillik az első citatiót deponálja, s azután az másikat úgy proclamáltassa.”⁵¹⁹ A statútum szerint tehát a táblán hozott határozat a vármegyei sedriákra, bár elismerték, de nem volt kötelező

⁵¹⁶ TvmJkv I. 92.

⁵¹⁷ TvmJkv I. 156.

⁵¹⁸ TvmJkv I. 237.

⁵¹⁹ TvmJkv I. 368.

érvényű, s ugyan az innováció vádját igyekszik elhárítani, mégis statútum-alkotó jogához ragaszkodva, a tábla határozatát azonban szem előtt tartva, saját igényeinek megfelelő constitúciót alkotott.

VI. 5. A per lefolyása

Arról már szoltunk, hogy a vármegyei sedrián milyen előírásoknak megfelelően zajlott le egy-egy per tárgyalása, ezeket tehát újra tárgyalni nem kívánjuk, amint a per egyes szakaszainak részletes perjogi ismertetését sem, hiszen ezt Dósa Elek kimerítően megtette.⁵²⁰ Az alábbiakban ezért, a perfolyam elméleti, élettelen vázát a protokollum és más források alapján megkíséreljük életre kelteni, azaz az egyes lépésekhez, szakaszokhoz lehetőség szerint szemléltető példát csatolunk.

Egy per felé vezető út első állomása az intés (admonitio), amelyben valaki egy másik személyt valaminek megtételére vagy meg nem tételére felszólít. Ha a felszólított ennek nem tett eleget, következett a perbeidőzés (citatio). Mindkettőt viceszolgabíró által kellett lefolytatni, aki erről a vármegyének jelentőlevélben (relatoria) tett jelentést. Az első két mozzanatot jól tükrözi egy 1635 előtt Sárossi János deák, a vármegye jegyzője által a viceszolgabíró számára megfogalmazott intő- és idézőlevél: „Kegyelmedtől Zindi uram, énáltalam, vicebíró által kéreti Bodoni Susanna aszszony, mostan az vitézlő Faragó Andrásné, Balában, ezen Thorda vármegyében lévő Fogarasi Miklós alias Opra jobbágyát házastól, örökségéstől, mindenmarháival egyetembe. Mely jobbágy az többivel egyetembe, mikor Bodoni Susannaaszszony [!] az néhaji Bwki János tutorsága alatt volt, nomine tutorio bírt, Bwki János meghalván, holta után deveniált az néhaji Bwki Istvánra, Bwki István holta után jutott kegyelmed kezébe, másodszor is kéreti s harmadszor is.

Ha megh nem adgya, citálni kell személy szerint: Kegyelmedet Bodoni Susannaaszszony az megh nem adásért citáltattya az brevis szerint Thorda vármegye első törvényes székire Bogátra.”⁵²¹

Az admonitio és citatio megtételéről, mint említettük, a viceszolgabíró a vármegyéhez címzett relatoriában tett jelentést, amely szigorú formai, tartalmi követelményeknek kellett megfeleljen. Ezen túl azonban, ezek a változó terjedelmű iratok, mivel igen pontosak kellett legyenek, sok esetben egy-egy életképet vetítenek elénk: „Nagyságtoknak és kegyelmeteknek alázatos szolgálatomat ajánlom, éltesse Isten nagyságtokat és szerencséltesse kedves jovaival sokáig, etc. Adom emlékezetre nagyságtoknak és tükegyelmeteknek, hogy in anno praesenti 1652 die 27 Maji küldé engemet ertsei Toldalagi Mihály uram, hogy egy Papsa alias Faragó János nevű jobbágyát, ki Mihály vajda bejövetele után búdosott volt el, felkérném Gillányi Gergelyné aszszonyomtól Bodoni Susannától, VajdaSzentivánon, Torda vármegyében lakó Sárossi János nevű tisztartaja által. Én azért elmenék az fellyül megírt napon és esztendőben Vajda Szentivánra, Torda vármegyében, és találám Sárossi Jánost az Bodoni Susanna aszszonyom udvarháza kapuja előtt, és ugyanezen Sárossi János nevű tisztartaja által kérem az fellyebb megnevezett jobbágyot Giláni Gergelyné Bodoni Susanna aszszonytól, mely jobbágy FelsőOrosziból Torda vármegyéből búdosott volt el. Mely fellyebb megneveztt Sárossi János énnekem ilyen választ tön: Én nem tudok aszszonyomnak öke-

⁵²⁰ Dósa Elek: *i. m.* III. rész Erdélyhoni magyar pertan. Kv. 1861.

⁵²¹ Gh hgy nr. 165.

gyelmének olyan nevű jobbágját. Mely jobbágnak meg nem adásáért citálám Giláni Gergelyné aszszonyomat Bodoni Susanna aszszonyt jövőn közelb való Torda vármegyebeli székre Bogátra, ok adásra, az brevis szerént, nemzetes ertsei Toldalagi Mihály uram nevével fellyebb megnevezett Sárosi János nevű tisztartaja által Ezt akarám nagyságtoknak és kegyelmeteknek értésére adni, mellyet írtam nagyságtoknak és kegyelmeteknek fide mea mediante.

Datum die et loco supranotatis.

Nagyságtoknak és kegyelmeteknek szegény szolgálja, Pókában,
Torda vármegyében lakó viceszolgabíró, Ferentz deák
mpria.”⁵²²

Annak ellenére, hogy a fentiek pontosan meghatározott szabályok szerint kellett megtörténnének, érthetetlen módon, a kifogások tanúsága szerint, nagyon gyakran az ezekben elkövetett hibák miatt szállították le a pert. Volt rá példa, hogy az idézést nem a szolgabíró, hanem a fia által hajtatta végre,⁵²³ vagy, mint említettük, egyszerű nemes ember által. Ennél is gyakoribb volt azonban a relatoria kiállítása körüli hiba, ami meglehetősen rossz fényt vet a szolgabírákra is, a generális széki perek mintegy tíz százalékát az ezekben elkövetett, könnyen elkerülhető hibák, hiányosságok miatt szállította le a szék.

Mindez természetesen a perfelvétel (levata) után derült ki, amelyre a series sorrendjében került sor. A per felvétele és kikiáltása (proclamatio) után, amennyiben az alperes megjelent, a per a kifogási (exceptio) szakaszba lépett, ahol az alperes haladékat kérhetett illetve megtehetette a törvényszékre, a felperesre vagy az eljárásra vonatkozó kifogásait. Amennyiben ezeket a szék helyénvalónak ítélte, a per leszállt (condescensa), ha nem, kimondta, hogy a per „stál”, s kötelezte az alperest a per tárgyát illetően érdembeli választ, feleletet tenni (ad meritum rei respondere). Amennyiben ebben a feleletben az alperes az ellene indított kereset valóságát elismerte, a felperes a a bizonyítási kötelezettség alól felszabadult, s a per az alperesnek a kereseten való elmarasztalásával véget ért. Ha az alperes a keresetet tagadta, a feleket okiratokkal, tanúkkal, ritkán helyszíni szemlével (oculata) bizonyításra bocsátotta ki a szék a következő sedriáig. A kibocsátás tényét a jegyző rövid feljegyzésben rögzítette: „1633 die 8 mensis Junii generosa domina Susanna Bodoni, consors egregii Andreae Faragó ut Actrix exmittitur ad comprobandum et docebit iuxta actionem, hogy az az Szakáczy Ferentz öneki ősjobbágja, s öneki vagyon competentíája hozzája és minden egyéb circumstantiájiról doceáljon. Joannes Sárosi juratus notarius mpr.”⁵²⁴ Ugyancsak ő állította össze a sorra kerülő vallatás alapját képző kérdőpontokat, az ún. utrumot: „Utrum 1. Tudgyák-e, hogy valaha szolgálta volna Balay János alias Faragó János alis utcunque sit, végére kell menni vezetéknevének, az öreg Toldalagi Mihált ennek az mostani Toldalagy Mihálnak az atyát ez mostani Toldalagy Mihált is, hogy szolgálta volna? 2. Tudgyák-e, látták-e, az mikor Erczéről Toldalagy Mihál ez mostani iffjú ezelőtt 1649. esztendőben az én földemre reáköltött, az jobbágyomat, föllül meghírt Balay alias Faragó Jánost meghfogatta, és minden egyetmásával hatalmasul elvitette? 3. Tudgyák-e, hogy szegény Istenben elnyugott Faragó Andrásnak hites és számadó bírāja volt az, mikor bírāja nem volt, korszomát is árolt volt. Ezekről vallattasson kegyelmetek.”⁵²⁵ A vallatásról az ennek lefolytatá-

⁵²² Uo. 166.

⁵²³ TvmJkv I. 459.

⁵²⁴ Gh hgy sz. n.

⁵²⁵ Uo.

sával megbízottak, kötelező módon a vármegye főbírája és mellette a vármegye más tisztségviselője vagy egy helybeli nemes, relatoriát állítottak ki, melyet a székek beküldtek. Azt illetően, hogy milyen ügyekben milyen jogállású személyek tehetek vallomást a jogszabályi alapon felsorolt jogforrások pontos előírásokat tartalmaztak.

Ha szükségesnek látta, a vármegye helyszíni szemlét rendelt el, így például a kancával való fertelmeskedéssel megvádolt Andrásfalvi István deák esetében 1648-ban: „Egynéhány nemes urainknak hiteles relatiójokból is constál, hogy semmiképpen nem lehetett megh, hogy az az Jrsaj János megláthatta volna azt az hul vallotta, hogy hul fertelmeskedett az kancával, mert őket is odahitta oculátára, hogy meglássák, ha azokon az denotált helyeken megláthatta volna-e az cselekedetet, de noha ők teli holdvilágnál mentek oda és abba az helybe és istállóba köttettek egy fehér lovat és nézték, ha éjjel láthatnának valamit afféle dolgot, de még csak az fehér kancát sem láthatták megh, nemhogy valami cselekedetet láthatott valaki. Az pedig az kívül mongyák, hogy látták, pej kanca volt.”⁵²⁶

1632-ben Haller István és a Jármiai gátkötés miatti perében: „Azért legitimo mandato mediante én jövődöbenn is az vármegye székitől oculátorokat kívánok arra, hogy lássák és ítiljék megh, ha kárával lészen-e az én gátom, az vagy nem, mert nincsen is nekem ehhez más utam, hanemha hozzákezdenék az gát kötéshez, és ők nem akarván meghengedni az gátkötést, úgy indíthatnék ellene processust, de az mi kegyelmes urunk önagsága éntöllem interdicálta az gátkötést.”⁵²⁷ 1639-ben pedig Ugron András és Kemény János hasonló tárgyú perében: „Mivel ennek előtte nem az vármegye bocsáttotta volt ki az oculátorokat az Ugron András uram gáttjának meglátására, mostan Pekri Mihály uramat és Sziluási András uramat ökegyelmek kibocsátták, hogy oculállják, és Keméni János uram reportálván azt az oculatiót ad proxime futuram sedem, azt meglátván, akkor mit kelljen cselekedni, eligazítja az vármegye ökegyelmét.”⁵²⁸

A bizonyságok bemutatása után a szék ítéletet hozott, s ez az a rész, amely fokozott érdeklődésre tarthat számot, hiszen a vármegyei ítélethozatal menete és szempontjai mindezidáig csaknem teljesen ismeretlen volt. A Torda vármegyei protokollum tanúsága szerint az ítéletet szavazás útján, a többség szavazatának megfelelően hozták meg: így 1607-ben „minden itt benn lévő nemes uraimtól külön-külön voxot kérvén”⁵²⁹ döntött a szék, 1629-ben Bánffi Borbála és Szentpáli János perében „Noha az vox nem eggyez, mindazonáltal az maior parsnak úgy teccik, hogy causa condescensa.”⁵³⁰ A tisztségviselők jelen nem léte miatt elhagyott székek a magyarázata ebben a szavazásos ítélethozatalban rejlik, amint egy késői, 1672-es feljegyzés bizonyítja: „mivel főbíró uram nem voxolt, ki miatt nem lehetett törvény”.⁵³¹ Ettől a személyenkénti voksolástól csak abban az esetben tértek el, amennyiben a tisztségszemélyként perelt a sedrián, ekkor ugyanis a tisztségviselő helyett képviselője folytatta le a pert, a sedria munkájában az érintett nem vett részt, így 1625-ben Szabó alias Horváth András főszolgabíró.⁵³² 1630-ban az egyik főbíró vallomása ellen emelt kifogást az alperes, mire a „bíró felkel, nem akar bennülni, és substitálja helyibe Királyffolui Péter deákot.”⁵³³ Sárpa-

⁵²⁶ TvmJkv I. 523.

⁵²⁷ TvmJkv I. 377.

⁵²⁸ TvmJkv I. 464.

⁵²⁹ TvmJkv I. 6.

⁵³⁰ TvmJkv I. 316.

⁵³¹ TvmJkv II. 130.

⁵³² TvmJkv I. 201.

⁵³³ TvmJkv I. 335.

taki Márton vármegyei jegyzővé választásával 1651-ben egy igen érdekes helyzet állt elő, nem csupán azért, mert korábban ügyvédkedett, hanem kötelességei elsősorban a Rákóczi családhoz kötötték, a sedria függetlenségéhez pedig a vármegye nemessége ragaszkodott: „SzentPáli István uram az méltóságos özvegy fejedelemszszony és Rákóczi Sigmond uram önegysága nevével kíváná, hogy mivel az nemes vármegye az mikor Sárpataki Márton uramat notáriusságra eskette, így deliberált, hogy az kiknek causáját addigh ökegyelme leválta, tiszti megh nem gátolván prosequáltassa, azért sokkal nagyobb kötelessége lévén Sárpataki Márton uramnak az özvegy fejedelemszszonyhoz és Rákóczi Sigmond uramhoz önegységához, hogysem más principalissiohoz, mivelhogy önegyságok nobilitálták, e statu plebes eximálván et insuper örökös procátorságra esztendőnként való tisztességes fizetést rendellnek, mely nagy okokra nézve meghkévannyák önegyságok, hogy minden causáit önegyságoknak mind most, s ennek utánna is valamelylyek következzenek, tartozzék procurállni, mellyre lőtt ilyen deliberatio: Az mely causákat Sárpataki Márton uram specificce levált, avagy prosequállni is kezdett, azokat az előbbeni deliberatio szerént ökegyelme procurállhattya, de az mely causák az ökegyelme notáriussága után kezdődnek, hogy azoknak leválására az nemes vármegye ökegyelmének szabadságot engedgyen, abban igen nagy alkalmatlanságot, sőt lehetetlenséget lát.”⁵³⁴

Az ítélet alapjául természetesen az ország törvényei szolgáltak, ám ezeken a korlátokon belül a szék mégis rendelkezett bizonyos mozgásszabadsággal, azaz esetenként döntötte el, hogy a törvényt szó szerint alkalmazza, vagy enyhítő körülményeket, más méltányos szempontokat figyelembe véve azt az adott helyzethez alkalmazza. 1630-ban például az egész nemesség érdekeit szem előtt tartva egy hatalmaskodásért fejedelmi mandátummal elfogott, majd fejekötött jobbágy ügyében a szék kimondta: „az fogtatás meghlehetne, de nem olyan okon, hogy köttesse osztán az embert, hanem vagyon ura, s ha mit vétett, procedáljon juris ordine, mert ez az nemességnek praerogativája ellen lenne, ha mingyárt akárkinek is jobbágyát egy simplex mandatummal meghfogatná, és azután erős kötést tétetnének véllé.”⁵³⁵ Ugyanebben az évben a szék egy árvák elleni perben a gyámnak időhaladékat adott, annak ellenére, hogy „Törvény szerint megh nem adatnék az dilatio, de minthogy az árvák dolga, nem Cáspar János uramat, sem asszonyomat concernálja, hogy az árvák kárt ne valljanak, ex gratia sedis ad futuram sedes meghadatik az dilatio, ea conditione, hogy ezután usus ne légyen efféle halogatás.”⁵³⁶ Két esztendővel később a fejedelmi familiáris Patkó Jánosnak adott haladékat a szék, ám hangsúlyozta: „De rigore juris az dilatio megh nem adattatnék, mindazonáltal az önegysága méltóságára tekintve, mivel többé önegysága prorogatoriát nem adott, mostan az egycher meghadatik, úgy, hogy ezután többé prorogátával ne élhesen, s az causa ante omnes alias causas leváltassék.”⁵³⁷ Hasonlóképpen cselekedett a filiális szék is, amikor 1696-ban a szitkózódásért perbe fogott Balogh György halálra ítéletétől eltekintett: „Ennek mitigatiójának penig okai ezek: 1. Hogy ilyen szitkozódással való gyakorlással nem vádoltatott. 2. Második, hogy igen részegh volt. Harmadik, hogy az több el-lábalt rabokkal magát nagyobb bűnössé nem tévén, megmaradott. Negyedik, iffjúi idejéből remélhetni meghtérését, mint maga is kötelezi magát in facie sedis.”⁵³⁸ 1699-ben pedig egy

⁵³⁴ TvmJkv I. 594.

⁵³⁵ TvmJkv I. 350.

⁵³⁶ TvmJkv I. 353.

⁵³⁷ TvmJkv I. 367.

⁵³⁸ TvmJkv III. 149.

árva gyermeket kényszerűségből utcára kitevő, s már esztendeig fogságban lévő Oláh Ilo-nát, figyelembe véve életkörülményeit és hogy nem szándékosan okozta a gyermek halálát, az egy évi fogságot elegendő büntetésnek ítélve a szék felmentette az alispán keresete alól.⁵³⁹ 1674-ben viszont az alispán a szitkozódó Zajcsi Jánosra azért kért halálos ítéletet, „mivel excedálta az 24 esztendőt, meghallyon érte.”⁵⁴⁰

Az ítélethozatalhoz kapcsolódóan a szék egy másik, ezt megelőző tevékenységéről kell szólnunk. A sedria ugyanis nem egy esetben békéltetőként jár közben a feleknél, hogy azok peren kívül megegyezésre jussanak. 1626. január 14-én Szindi János Sidó Ferenc elleni perében „az őfelsége széki [...] inti azon pereseket, hogy antequam sententia pronunciaretur, concordáljanak egymással, mert litis exitus dubius et incertus. Et interim concordarunt et nobis retulerunt.”⁵⁴¹

Az ítélet kihirdetése után lehetett és kellett a per megkövetelte jogorvoslattal élni. Amennyiben a peres fél a pert a táblára kívánta appellálni, a szék előtt erről jogfentartó nyilatkozatot kellett tегyen, amelyet a sedria jóváhagyott vagy elutasított. Ebben azonban sajnálatos módon nem a szék határozata volt a döntő, hanem a fejedelemé, s nem egyszer a székről amúgy nem fellebbezhető pereket mandátummal a táblára tette át. Ezzel szemben pedig a sedria nem léphetett fel. Amennyiben más jogorvoslattal kívánt élni, például az ítéletet betiltatni, azt a szék ideje alatt kellett megtegye, a szék elmúltával érvénytelen volt. Ha döntés született, ezt a per végére a jegyző feljegyezte: „sententia datur”, „sententia danda”, az ítélet jellegét, azaz hogy végleges (sententia finalis) vagy meg nem jelenés miatt kimondott (sententia per non venit), valamint az ítéletlevél kiadásának tényét és esetlegesen díját (ezt a per jellege határozta meg). Egy 1651-es eset arról tanúskodik, hogy a sedria a végrehajtás módját is figyelemmel kísérte, ekkor ugyanis a következőképpen határozott: „Jvánfalu az egész falu latroknak megh nem fogásáért esett az tisztek ellen 500 ft. bírságban, mellyet exequáltatván az tisztek, az Sziluai Mátias uram részén esett nagyobb részént az dúlás. Teccett az nemes vármegyének, hogy az egész falu szenvedgye, egyaránt contentállják az többi az meghdúlt embereket, kit ha sponte nem cselekednének, az főbíró és viceispán uramék contentáltassák. Az dominus terrestrisek is legyenek segítséggel mellette.”⁵⁴²

A sedria által kirótt bírságokkal kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy ezek 2/3-a szokás szerint a bírakat illette, s csupán 1/3-át kapta a pernyertes. A különböző tettekért kiróható bírságok összegét a Hármaskönyv és az országgyűlési törvények határozták meg, ezeket az egyes eseteknél pontosítjuk.

A parciális szék lezajlása a generáliséval nagyrészt megegyezett, csupán abban különbözött, hogy az itt indított perekben nem idézéssel, hanem certificációval hívták perbe az alperest.

A filiális szék eljárásában, a szék jellegéből adódóan, néhány sajátos vonás figyelhető meg:

1. az idézés, certificatio elmaradt
2. bevádoltat az alispán a per kezdete előtt már elfogta, az eljárás a fogságban lévő gonosztevő ellen indult meg
3. különlegesen súlyos esetekben, igen ritkán a per vizsgálati részében is alkalmazták a kínvallatást, ám ezzel általában az ítéletet súlyosbították

⁵³⁹ Uo. 191–192.

⁵⁴⁰ TvmJkv II. 211.

⁵⁴¹ TvmJkv I. 224.

⁵⁴² Uo. I. 666.

Befejezésül a vármegyei széki perfolyam sajátos vonására kell kitérnünk, tudniillik arra, hogy a fejedelem a per bármelyik szakaszába beavatkozhatott, és be is avatkozott. A hatáskörnél említett 1607-es eset jelzi, hogy ez nem csak az autokrata fejedelmek idejében történt meg, hanem az erdélyi fejedelmi hatalom jellegéből adódott. Az említett eset azonban egyedi, a fejedelmi kérés visszautasításával többször nem találkozunk. Ily módon a fejedelem utasítására a peres időhaladékokat kapott (akár többször is, s ez olyan méreteket öltött, hogy az országgyűlés napirendjére tűzte), vagy éppen ellenkezőleg, perét soron kívül tárgyalták. Mandátumára az ügyet a tábla elé bocsátották, ha nem is haladta meg a vármegyei sedria hatáskörét, perújrafelvételt rendelhetett el, a tömegesen kiadott kegyelemleveleket pedig szintén nem egy országgyűlésen sérelmezték a rendek. Kézenfekvőnek tűnne az a magyarázat, hogy ezekkel a törvényesség határát súroló intézkedésekkel elsősorban a főrendek, a fejedelem közeli hívei, familiárisai éltek, megvizsgálva azonban ezeket az eseteket világossá vált, hogy részben ugyan valóban közülük kerültek ki az ilyen nyilatkozatot tevők, nagyrészüknél azonban ilyen kapcsolatot nem sikerült felfedezni. Az is igaz viszont, hogy a követhetetlen rokonsági, atyafisági kötelékek révén bárkinek lehet közbenjárója a fejedelem előtt. A vármegyei sedria tehát nem képezhette a fejedelmi önkénnyel szemben a közszabadság biztosítékát, amint azt Pokoly állította.⁵⁴³ Annak az 1662-es esetnek ugyanis, amelyet állítása alátámasztására, a forrás lelőhelyének megnevezése nélkül, idézett, semmi köze sem volt a vármegyei székhöz: Ghillányi Gergely és Bodoni György közötti birtokper eldőltségig a fejedelem a Torda vármegyei tiszteknek megparancsolta, hogy a vitás vajdaszentiványi birtokot sequestrálják és a görgényi kincstári birtok kezelésébe adják. A mandátum végrehajtására kiszállt Abodi György főbíró és Sárossi Mihály deák szolgabíró, azonban Bodoni György egyik jobbagya „előállván, edgyik viceszolgabírónak jussát letévé, tiltatta urának képében, hogy se egy, se más féle [---] addigh, mígh urának Bodoni Georgy uramnak értésére nem adgya ezen dolgot. Kihez képpest kegyelmes Urunk, békét kellett hadnunk, meghgondolván, kegyelmes Urunk, miczoda szép az nemessi szabadságh, s ellenben miczoda gyenge, netalám, ha nem tiltathattunk volna, Isten őfelsége az üdökököt s állapotokat csendesítette volna, az nagyságod kegyelmes parancsolattya mellett fejünkön, jószágunkon marasztott volna, az mint levelében most is fenyeget.”⁵⁴⁴ A fent említett két tisztségviselő által kiállított relatoriából teljesen egyértelműen kiderül, hogy Bodoni érdekeit nem a tisztségviselők, nem is a sedria védte meg, hanem ő élt az eltiltás jogával és ebben a törvényeknek megfelelően járt el a viceszolgabíró révén. Az ügy értékelésekor Pokolynak az időpontot, valamint az iratban is feljegyzett közállapotokat is szem előtt kellett volna tartania.

⁵⁴³ Pokoly 1901. 402.

⁵⁴⁴ Gh hgy 254.

VII. A sedria személyi összetétele

Miután áttekintettük, mikor, hol gyűlt össze a szék s mi alapján és hogyan ítélkezett, az alábbiakban személyi összetételét ismertetjük.

VII. 1. Főispánok

Származás, pályafutás. Magától értetődően korszakunk 23, nyolc 16. illetve tizenöt 17. századi Torda vármegyei főispánja, mint általában a többi erdélyi megyeiek is, a tekintélyes, vagyonos családokból került ki, ezen belül is több csoportot alakíthatunk ki. Az első csoportbelieket az ország régi főúri családjai alkotják, Torda vármegye főispáni székében ezeket (a 16. századiakat is beleszámítva) 2 Bánffy, Boldizsár és Gábor, Bethlen János, kápolnai Bornemisza Boldizsár, Erdélyi István, Mikola Zsigmond és képviseli, mellettük a nem régi, de már nem frissen felemelkedettnek számító – a fejedelemségbe a 16. században betelepedett magyarországi, vagy ekkor feltört erdélyi családból származó – főrendeket Haller János, Kamuthy Farkas, Huszár Mátyás, Keresztessi Ferenc. Különleges eset az egyik legnagyobb hivatali karriert befutó Kovacsóczy Farkas fia, István, aki főrendünek született ugyan, ám apja bukása után csaknem teljesen alulról kellett újra felküzdenie magát. Rangban a főrendüek után következnek a régi, ám főrendünek nem számító családok képviselői, mint Gerendi János és Márton, Sarmasághi Zsigmond, Sombory János és a Vitézek. Közülük némiképp külön csoportot alkot Gerendi János és Sarmasághi, akik felemelkedésüket hivatali pályafutásuknak is köszönhetik. A harmadik csoportot, az alacsony, kis, középbirtokos nemesi rétegből felemelkedőket csupán Ebeni István és Teleki Mihály alkotja. Előbbi hadi érdemeinek köszönhette felemelkedését, Bethlen János is ezt emelte ki,⁵⁴⁵ utóbbi pályafutása pedig közismert. Egyben ők képviselik, részben, a Pokoly által említett parvenü főtisztakat. Hangsúlyozzuk a részben kitévelt, hiszen egyikük sem nemtelen származású, mint a Pokoly által a fejedelem számára „életszükséget” képező, mindenét a fejedelemnek köszönő parvenü főtisztre példaként felhozott Karkai (Karkói/Krakkai) Veres Dávid, aki, Lázár munkájának tanúsága szerint, egyben az egyetlen is.⁵⁴⁶ A fejedelmi hatalom árnyékában tisztán hivatali karriert befutó nem nemesi származásúakat nem találunk a tordai főispánok között. Trócsányi a homo novus tanácsurak törvényhatósági tisztségeinek hiányára vonatkoztatva ezt annak tulajdonította, hogy a vármegyékben, székeken uralkodó főnemesség ilyen tisztségekbe nem engedte be őket.⁵⁴⁷

Kapcsolatrendszer. Arról már szoltunk, hogy a főispáni tisztséget a mindenkori uralkodói kegy biztosította, az alábbiakban azonban azt vizsgálánk meg, hogy ezt milyen mértékben befolyásolták a gyakran követhetetlen rokoni és a nem vérségi kötelékek, ez utóbbi esetében nemcsak a valamilyen módon kiérdemelt kiüntető uralkodói figyelmet, „kegyenc”-séget értjük, hanem az Erdélyben is még létező, archaikus jellegű familiaritási vi-

⁵⁴⁵ Bethlen János: *Erdély története 1629–1673.* (Sajtó alá rendezte P. Vásárhelyi Judit, Jankovics József, Nyerges Judit) Bp. 1993. 225, 250, 288.

⁵⁴⁶ Karkói Veres Dávid apja 1587-ben kapott nemeslevelet, ő maga a századfordulón már Fehér vármegyei főispán. L. Pokoly 1901. 361. Rá vonatkozóan l. még: Lázár: *i. m.* Sz. 1887. 405–406.

⁵⁴⁷ Trócsányi 1980. 44.

szonyt is. Ezért az elkövetkezendőkben az egyes fejedelmek tordai főispáni kinevezéseit vesszük számba, és „átvilágítjuk” a kinevezett személyeket. Bár, mint már említettük, a vármegyei jegyzőkönyv az 1607-es esztendővel kezdődik, vizsgálatunkat az 1601-ben, valószínűleg Rudolf által kinevezett *Bornemisza Boldizsárral* kezdjük. A Habsburg-hű főurat azonban alig egy esztendő múltán Báthory Zsigmond megfosztotta tisztségtől. A helyébe emelt *Sarmasághi Zsigmond* a korszak egyik nagy karrierjét futotta ugyan be, a fejedelem egyik legkedveltebb s leghűségesebb híve volt, ám fétételezhetően apai ágon rokona is volt a fejedelemnek, s nem utolsósorban Jósika kivégzése után ő kapta feleségül Báthory kedvelt rokonát, Füzy Borbálát. Az eddigi ismereteink szerint következő főispáni kinevezés immár Bocskai fejedelemsége, illetve Rákóczi Zsigmond gubernátorsága idejére esik: 1606. június 19-én *Erdélyi István* tette le a főispáni esküt a vármegye nemessége előtt. Tekintettel arra, hogy korábbi tisztségeiről, bármiféle politikai szerepéről a kinevezését megelőző évig nem tudunk, valószínűleg nem tévedünk, ha kinevezésében a vérségi kapcsolatot tekintjük döntőnek, hiszen Rákóczi anyósa, Erdélyi Kata, Istvánnak testvére vagy unokatestvére volt.⁵⁴⁸ A következő személycsere 1610-ben rendhagyó módon következett be: ekkor a széki „összeesküvésben” résztvevő,⁵⁴⁹ menekülni kényszerült Sarmasághi helyére állította Báthory Gábor, a gyors „segítségnyújtást” meghálálva, *Kamuthy Farkast*. A kortárs önéletrázásokban, Borsos Tamásnál⁵⁵⁰ és Kemény Jánosnál⁵⁵¹ egyaránt meglehetősen rossz színben feltűnő Kamuthy, bár egyike azoknak, akik a Báthory Zsigmond alatti politikai forgószínpadon edződtek, jelentősebb szerephez, mint több más katonáember, Báthory Gábor idején jutott, ezért feltétlen híve a fejedelemnek, s dicstelen lépéseinek részese. Sőt, ha hihetünk a némileg ellentmondásos portrét megrajzoló Keménynek, nemcsak ő szolgált a fejedelemnek, hanem beleegyezésével felesége, Mojzes Kata, előbb Sibrik Gáspárné is.⁵⁵² Tordai főispánságát Bethlen Gábor alatt is sikerült megőriznie, annak ellenére, hogy viszonyuk nem volt zavartalan, majd Bethlen rendeletére 1625. júliusában, Mikola János halála után felcserélte a kolozsival. Helyére a fejedelem régi hűséges familiárisa, *Kovacsóczy István* kancellár, marosszéki főkapitány került. I. Rákóczi György uralkodása alatt három főispáni kinevezésre került sor: a Kovacsóczy halálával 1634. októberében megüresedett alsó járásbeli főispánságot a fejedelem rokona, *Gerendi Márton* aludvarmester kinevezésével töltötte be, az 1642-ben, Erdélyi elhunytával szabaddá vált felső járásiba pedig csak 1645 márciusában ültette a szintén rokon *Sombory Jánost*. Bár mindketten régi erdélyi családból származtak, sem a kül-, sem a belpolitikában nem játszottak számottevő szerepet, Gerendinek csak egy megbízatásáról tudunk Bethlen alatt, Somborynak egyről sem, a fejedelmi rokonságon kívül tehát semmi esélyük nem volt ilyen tisztség elnyerésére. Gerendi halála után, 1647-ben Rákóczi György a fejedelmi család minden tagja által kedvelt *Huszár Mátyást* emelte a főispáni székbe. Az ifjabb Rákóczi alatt négy őrsváltásnak lehetünk tanúi: az 1649-ben elhalt Sombory helyére 1651-ben *Bethlen János*, az 1652-ben meghalt Huszáréra a fejedelmi familiárisként indult *Ebeni István* került, majd az 1656-ban küküllői főispánná kine-

⁵⁴⁸ L. KeményÖn 12–13.

⁵⁴⁹ Az összeesküvésre vonatkozóan I. Horn Ildikó: *Önagysága merénylei*. (Gondolatok egy politikai összeesküvésről). In: *Historia manet. Demény Lajos emlékkönyv*. (Szerk. Violeta Barbu, Tüdös S. Kinga) Buk. 2001. 237–255.

⁵⁵⁰ Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. (Sajtó alá rendezte Kocziány László) Buk. 1972. 65–66, 82–112.

⁵⁵¹ KeményÖn 82.

⁵⁵² Uo. 27.

vezett Bethlen tisztségét Mikola Zsigmond, az 1657-ben Kolozs vármegyébe áthelyezett Ebeniét pedig Keresztessi Ferenc vette át, az 1657-ben Kemény Jánossal tatár fogságba esett Mikoláé pedig, úgy tűnik, 1661-ig betöltetlen maradt, ekkor Kemény Haller Jánost emelte ebbe a tisztségbe. Apafi Mihály két főispánt nevezett ki, Keresztessi halálakor 1669-ben a Bornemissza atyafiság Teleki Mihályt, egy évtizeddel később pedig, Haller halála után, unokaöccsét, iklódi Tholdalagi Jánost. Összegezve tehát: a tizenöt 17. századi főispán közül az öt kinevező uralkodóhoz rokonsági szálak fűztek hatot, familiáris volt 2, szolgálataival érdemelte ki 7. Az atyafiságban állókat tovább elemezve nyilvánvaló, hogy Erdélyit és talán Sarmasághit kivéve, más módon egyikük sem juthatott volna ebbe a pozícióba, még a rendkívül tehetséges Teleki sem, bár az ő esetében Rákóczi lengyelországi hadjáratának tragikus következményeit is figyelembe kell vennünk. A fennebbiekből az is kitűnik, hogy a rokonok támogatása I. Rákóczi Györgyre és Apafira jellemző.

A még árnyaltabb kép megrajzolása érdekében érdemes számbavennünk azt is, hogy a kinevezés pillanatában ki hol állt a hatalmi hierarchiában, azaz kik viseltek országos főtisztséget és/vagy tanácsuraságot, kik udvari, formális, inkább a bizalmi állást jelző főtisztséget, kik nyerték el később s kik egyáltalán nem.

Az első csoportba tartozik Bornemissza (tanácsúr), Kovacsóczy (kancellár), Bethlen (fejedelmi tábla ülnöke), Haller (tanácsúr), Teleki (kövári főkapitány, fejedelmi tábla ülnöke), a második, azaz a bizalmasok csoportját Sarmasághi (a fejedelem titkára), Gerendi (aludvarmester), Huszár (főasztalnok, főlovászmester, fejedelmi tábla ülnöke), Ebeni (első rendű udvari familiáris, allovászmester), Mikola (főasztalnok), Tholdalagi (a fejedelem belső inasa 1663-ban,⁵⁵³ fejedelmi tábla ülnöke, szamosújvári főkapitány) alkotja. A harmadikba Erdélyi (1616-tól tanácsúr), Kamuthy (főispáni kinevezése után, de még abban az évben tanácsúr), Keresztessi (1659-től tanácsúr) sorolandó, a negyediket pedig egyedül Sombory alkotja. Szembetűnő, hogy az országos főtisztséget viselők, tehát tényleges hatalmat gyakorlók közül csak Teleki állt rokoni kapcsolatban a fejedelemmel, főtisztségét azonban korábban, a Kemény Simon mellett maradt rendektől kapta, igaz, áttérésekor ebben Apafi megerősítette. A bizalmasoknak viszont fele közeli atyafiság, ellenben tanácsuraságig hatuk közül a négy nem rokon emelkedik (Sarmasághi 1613-ban, Bethlen alatt nyerte el a consiliarusi címet). A később felemelkedők közül egyiket sem fűzték vérségi kapcsolatok az uralkodóhoz, a rokon Sombory pedig nem tud továbblépni. Mindez azt mutatja, hogy a rokonokat egy adott pontig lehetett támogatni, mondhatni elfogadott volt, megfelelő képességek híján viszont a törvényhatósági főtisztség a karrier csúcát is jelentette.

A főispánok országos vagy törvényhatósági tisztségeinek áttekintése azért is indokolt, mert így a kinevezés egy újabb szempontja is nyilvánvalóvá válik, mégpedig az, hogy az országos főtisztség vagy udvari szolgálat miatt a fejedelem mellett tartózkodó főispán mellé általában egy otthontülő főispántárs került: az udvarban tartózkodó Sarmasághi, Kamuthy, Kovacsóczy mellett Erdélyi (Gerendi ebből a szempontból kivétel, udvari tisztsége ellenére kinevezésétől tevékenyen résztvett a vármegyei ügyintézésben, a székeken általában ő elnökölt) Huszár mellett Sombory, Ebeni mellett Bethlen, Mikola, Teleki mellett pedig valószínűleg Keresztessi, Haller és Tholdalagi rendezték a vármegye ügyeit.

⁵⁵³ Bethlen János: *i. m.* 167.

VII. 2. Alispánok

Származás, pályafutás. A családtörténeti kutatások eddigi eredményeit, hiányosságait figyelembe véve nyilvánvaló volt, hogy az alispánok származásának megállapítása a főispánokénál jóval nehezebb feladat. Nehezebb annak ellenére, hogy minden bizonnyal a vármegye tehetősebb, tekintélyesebb familiái adták őket, az esetek többségében azonban sem az illető, alispáni tisztséget betöltő személyről, sem a családról nem sikerült a származási helyen túl többet megtudnunk. Az eddigi kutatások alapján a 24 vicecomes közül mindössze az alább tárgyalandókról tudunk többet, s e részleges adatok alapján alkotott társadalmi kép elég színes: Járai István a már a 14. században ismert alsójárai Járai családból származott, pókakeresztúri Székely István⁵⁵⁴ pedig 16. században nemesített családból származik. Trauzner István, Tordai vagy Kolozsvári Imre deák⁵⁵⁵ egyaránt (kolozsvári, ill. tordai) polgárcsaládból származik, előbbi Trauzner Lukács tanácsúr, a fejedelmi tábla és az országgyűlés elnöke, utóbbi a Báthory Gábor által a széki merényletet követően kivégeztett Kolozsvári János fiscalis director fia. Ők sógorságban álltak egymással, Trauzner István felesége ugyanis Imre deák lánytestvére, Margit volt. Jármí Miklós valószínűleg a hadi érdemeiért 1615-ben az oláhdellői birtokára nova donatiót nyert Jármí Miklós⁵⁵⁶ leszármazottja, Jármí Ferenc elsőrendű fejedelmi familiáris és követ testvére. Talán azonos azzal a Jármí Miklóssal, aki Rákóczi lengyelországi hadjárata alatt elesett.⁵⁵⁷ A 17. században nyert nemességet a Décei Istvánt adó tordai polgárcsalád.⁵⁵⁸ A 17. század elején említik a két alispánt adó Szindi családot, nem kizárt, hogy ez már a 15. században itt birtokos nemes családból kerültek ki, ám az 1603-as, homágiumot letevő nemesek névsorában nem szerepel a familia.⁵⁵⁹

Vagyoni állapot tekintetében ismét a Szindieké,⁵⁶⁰ Trauznereké, Kolozsváriaké⁵⁶¹ s részben a Jármíaké ismert, ez utóbbi testvére révén nyert birtokadományt.⁵⁶² Nem érdektelen a származási helyként megjelölt helységek áttekintése sem, tapasztalataink szerint ugyanis ez nemcsak nemesi előnév, hanem az illető valóban ott élt, legjelentősebb birtoka/birtokrésze ez volt. A 19 viceispán közül kettőnek nem tudjuk biztosan a származási helyét, a fennmaradó 17-et pedig a vármegye következő települései adták: egyet-egyet Hadrév, Harasztos, Illye, Jedd, Magyardellő, Pókakeresztúr, Túr, 2 alsójárai, pókai, vécsi és körtvélyfájai, 4 pedig tordai volt. Ez utóbbiakról meg kell jegyeznünk, hogy többségük Torda megnevezésére (1662) után került az alispáni tisztségbe, korábban csak Tordai Imre deák.

⁵⁵⁴ A 15. századi állapotokra vonatkozóan Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp. 1913. Torda megyére vonatkozó fejezetét használtuk.

⁵⁵⁵ Rá vonatkozóan l. Wolf 1993. 61, 74, 79.

⁵⁵⁶ ErdKirKv 10–19. 1614–1635.

⁵⁵⁷ *Szalárdi János Siralmas magyar krónikája*. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Ferenc) Bp. 1980. 378.

⁵⁵⁸ Wolf 1993. 85.

⁵⁵⁹ EOE XVII. 400–401. Az Erdélyi Királyi Könyvekben 1607-ben felbukkan egy vécsi Szindi János nobilitációja, kevésbé valószínűnek tartjuk azonban, hogy azonos lenne az 1607-ben már alispáni tisztséget viselő, egregius-ként említett személlyel. L. ErdKirKv CD 10–19.

⁵⁶⁰ Szindi János 1627 táján 11 oklevelet írat át, melyek szerint birtokai voltak Balában, Erdőszenyelen, Körtvélyfáján, Pusztalmacon, Vécsen, Köbölkúton (Kolozs vármegye). ErdKirKv 10–19.

⁵⁶¹ L. az 54. és 55. sz. jegyzetben említett munkákat.

⁵⁶² ErdKirKv CD 20–29. I. és II. Rákóczi György oklevelei.

Ami a pályafutásukat illeti, az esetek többségében, az eddig áttanulmányozott források alapján, ugyanúgy követhetetlennek, kideríthetetlennek bizonyult, mint származásuk. Kivételt csak néhányan jelentenek. Trauzner István, Tordai Imre deák teljesen azonos pályát futott be: mindketten 1609-ben tűntek fel a vármegyei életben mint asszeszorok,⁵⁶³ Trauzner 1623-ban került a tisztségbe, majd 1635. júliusában a főbíróival cserélte fel. Imre deák 1636-ban nyerte el a viceispánságot, s ezt 1653-ban váltotta fel a szolgabíróival. Ez utóbbit mindketten halálukig viselték. Mindketten tehát, apjukkal ellentétben, megszerezték a vármegye legbizalmibbnak számító tisztségét, ami befogadásukat jelzi a vármegyei nemességbe, (másképp viszont azok országos főtiszttségig ívelő pályáját nem mondhatták magukénak). Ugyanezt az utat járta be Székely István (1651-ben assesor, 1655-től judlium), szintén az asszeszorságból emelkedett fel Hercegh András (1651), Köpeczi János (1651), Hajdú Márton és Jobbágy András, utóbbi kettő útja innen vezetett a szolgabírósáig (feltételezhető, hogy az 1666-ban szolgabíróként feltűnő Járai István azonos a korábbi alispánnal), ez utóbbi pedig, akárcsak Kovács Mihály, később újra feltűnt a törvényszéki ülnökök között. Hét év viceszolgabíróság után választották alispánná Pápay Györgyöt, 12 év után pedig s csak helyettes vicecomessé az ifjabb Szindi Jánost, aki korábban decimator is volt. A 19 közül eszerint heten vármegyei alsóbb tisztségekből kerültek az alispáni székbe, tehát a vármegyei életben már jártasságot szereztek. Központi kormányzati hivatalból, pontosabban a tordai kamaraispánságból választották meg Hajdú Mártont, Jó Mihály pedig a nagyobb kancellária írnoka volt 1659-ben. Őtüknek sikerült a szolgabíróságig/főbíróságig emelkedni, Décei Istvánt Torda város hadnagyává választották 1675-ben,⁵⁶⁴ Hajdú Márton szolgabírósága mellett tordai szenátor is volt, 1666-ban a város hadnagya, s a következő év folyamán hunyt el.⁵⁶⁵ A legnagyobb karriert Jó Mihály futotta be, aki 1692-ben fiscális director,⁵⁶⁶ 1697-ben pedig ítélőmester lett.⁵⁶⁷

Kapcsolattrendszer. Az alispán választásra vonatkozó jogszabályok és az eddigi szakirodalom eredményei tükrében „elvárható” lenne, hogy az alaposabb kutatások a főispánhoz fűződő familiaritási, vérségi kapcsolatokra derítsenek fényt. Mindeközben azonban vizsgált vármegyénkben ilyenre nem akadt példa, ami természetesen nem azt jelenti, hogy nem létezett. Úgy tűnik azonban, hogy az alispáni tisztséget betöltők hivatali idejük alatt sokkal inkább a vármegyei nemesség, a többi tisztségviselő bizalmát igyekeztek elnyerni, kapcsolataikat kiterjeszteni (erre például az országgyűlési követségek kiváló alkalmak voltak) és szorosabbra fűzni, ezt saját és rokonságuk emelkedése érdekében felhasználni. Ebbéli sikerüket jelzi a szolgabíróság elnyerése, de esetlegesen családtagjaik, atyafiságuk vármegyei hivatalokba való emelkedése is. Jó példa erre a Trauzner-Tordai/Kolozsvári atyafiság összehangolt, egymást segítő tevékenysége: Trauzner István szolgabíróvá választása után alig néhány hónappal Tordai Imre deák került helyébe, harmonikus, hatékony együttműködésüket a protokollum tanúsítja. Szindi János hosszú alispánságával a vármegye minden bizonynyal meg volt elégedve, így nem meglepő, hogy, két évtizeddel később ugyan, de fia is elnyerte ezt a tisztséget. Hercegh András Hercegh István fia volt, valószínűsíthető, hogy a

⁵⁶³ TvmJkv I. 37.

⁵⁶⁴ Wolf 1993. 88.

⁵⁶⁵ Uo. 82–86.

⁵⁶⁶ Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Bp. 1988. 288.

⁵⁶⁷ BMLev II. 1460.

17. század eleji András pedig ez utóbbi apja volt. A családot rokonsági szálak fűzték a Bethlen és a Petrichevich Horváth családhoz.⁵⁶⁸

VII. 3. Főbírók

Származás, pályafutás. Mint a főispánok és alispánok esetében, a főbírók származását is, lehetőségeinkhez mérten, megkíséreltük feltárni, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, jellemzőnek tekinthető-e a nemesség egy adott, a törvény által meghatározott rétegének főbírói tisztségviselése? Harmincuk közül mindezidáig, az alispáni tisztséget viselő 5 személy mellett, csak 11-nek sikerült azonosítani a családját, s e részleges eredmények is igen figyelmet érdemlőek. Eszerint: 7 családot már a 15. században a vármegye birtokosai között találtunk, 6 szerzett itt jószágot a 16. században. Úgy véljük, hogy már az eddigi adatok alapján elmondható az, hogy ebbe a tisztségbe valóban a vármegye régi köznemesi családjainak képviselőit, a 16. századiak közül pedig a már befogadottakat választották, II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratáig. Az 1660-as években viszont csaknem kizárólag 17. században felemelkedetteket, és több tordait találunk a főbírói székben. Különleges eset, ezért néhány szóval többet érdemel Krajnik László. A Görgény vidéki, alsóoroszi román családbelinek apja, a krajnikságot viselő Demeter szerzett nemességet 1589-ben, László fiának a Mihály vajda (Mihai Viteazul) ellenes rendek a kölcsönzött 1000 forintért inscribálták az alsóoroszi és serbházi birtokot, majd a következő években ezeket további birtokokkal, portiókkal gyarapította,⁵⁶⁹ igen számottevő vagyont szerezve. Az előbb elmondottakat s a kölcsönzött összegek nagyságát figyelembe véve, vagyona valószínűleg meghaladta a törvény által előírt legfeljebb 25 ház jobbágyot, s feltételezhetően a Trauznereké, Kolozsváriaké is.

Ami pályájukat illeti, csak 14-ről tudunk többet, beleértve az öt korábbi alispánt (Trauzner István, Tordai/Kolozsvári Imre deák, Hajdú Márton, Décsei István, Szaniszló Zsigmond), akiknek a pályafutását újra nem ismertetjük. Kilencen előzőleg vármegyei tisztséget viseltek, heten alispánságot, a már említettek mellett Székely István és Jobbágy András, 1 asszeszor, 1 viceszolgabíró és 1 perceptor volt. A központi kormányzatból került a tisztségbe Trauzner Zsigmond étekfogó,⁵⁷⁰ Szigeti Mártont pedig 1662-ben a török adóról kirendelt számvevők között találjuk, kérdés viszont, hogy ez egyszeri megbízatása mellett milyen más tisztséget töltött be. A tordai Zsigmond deák városi szenátorságot viselt korábban, és korábbi vármegyei tisztsége után tordai hadnagysága után (1675) választották meg Décsei Istvánt, Krajnik László pedig görgényi krajnik volt. A főbírói tisztség mindenikük esetében karrierjük csúcának tekinthető, felfelé, a központi kormányzat szerveibe innen egyikük sem került.

Kapcsolatrendszerükről mindezidáig igen keveset sikerült megtudnunk. Feltételezhető, hogy a 3 Járai ugyanabból a családból származott, Hegyesi András pedig a 3 kisebb kancelláriai írnokot, egy fiskális ügyészt majd direktort adó borosjenői Hegyesi családból. Jobbágy András a 17. század első évtizedében főbírótságot viselt István fia,⁵⁷¹ Trauzner Zsig-

⁵⁶⁸ Petrichevich Horváth Emil: *A Petrichevich család történetének regesztái*. II. 1069–1942. Pécs 1942. 186.

⁵⁶⁹ L. ErdKirKv CD 1–9.

⁵⁷⁰ Dobolyi lt VII/460. f. 2v.

⁵⁷¹ TvmJkv III. 180.

mond pedig István fia volt. A Trauzner-Tordai/Kolozsvári rokonság sikeres egymást segítő, vármegyei életbe beemelő politikáját már említettük. Rajtuk kívül Krajnikról tudjuk, hogy a Kovacsóczyakhoz fűzte szoros kapcsolat, de komoly összegű kölcsönrel szolgált Báthory Gábor fejedelemnek is.

VII. 4. Alszolgabírák

Torda vármegyében a viceszolgabírák száma előbb 4–6, az 1630-as évek második felében 8 volt, korszakunkban mindeddig összesen 80-ról tudunk.

Származás, pályafutás. Eddig csak töredéküknek, 28 személynek a származására vonatkozóan sikerült pontosabban meg tudni: tizenkettejük családja már a 15. században birtokos volt a vármegyében, egy családot a 16. században nobilitáltak, a 17. elején már nemesként, birtokosként említene a források további kettőt, ötük családja vagy ő maga szerepel az 1603-as, hűségesköt letevő nemesek névsorában,⁵⁷² bizonyítottan hatan a század folyamán nyertek nemességet, egy személy ekkor szerez lófőiséget, egyet pedig feltételezhetően ekkor emeltek nemesi rangra. Soraikban tehát a régi s az új nemesség képviselői egyaránt jelen voltak. Vagyoni helyzete is csak elvétve egy-egy vicejudliumnak, ill. családjának rekonstruálható, pókai Ferenc deák a források szerint tehető birtokos volt, hasonlóképpen a Szindiek, a Forrók, Sárközi Nagy Imre deák tordai kézműves-kereskedő családból származott, maga is kereskedéssel foglalkozott,⁵⁷³ Pápay György szintén tordai polgárcsaládból. Figyelemreméltó, hogy kilencen értelmiségiek, a deák jelző egyértelműen erre utal, s nem érdektelen az sem, – s ez némiképp a kapcsolatrendszer is érinti –, hogy ez a hivatásos deákság az adott családban öröklődött, így pókai Ferenc deák és fia, Mihály, a jegyző Sárossi János és fia, Sárossi Mihály deák esetében, s ugyanilyen kapcsolat feltételezhető a két Felfalui, Gergely deák és Péter deák esetében is. A jegyzők mellett tehát ők alkották a vármegye tisztikarának legképzettebb csoportját.

Ami származási helyüket illeti, csaknem háromnegyedüket a vármegye 9 települése adta: 17-et Torda (itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az 1660-as évekig csak ötöt), 6-ot Gerendkeresztúr és Vajdaszentivány, 5-öt Felfalu, Pagocsa, Póka, 4-et Alsójára és Erdőcsinád, 3-at pedig Egerbegy.

Pályafutásukról szintén igen keveset sikerült kiderítenünk. Néhányuk, Szindi János, Pápay György későbbi alispán kivételével a vármegyei ranglétrán nem léptek feljebb. Némiképp érthetetlen, hogy főbíróvá, jegyzővé egyetlen esetben sem választották őket.

A *kapcsolatrendszerükre*, még pontosabban arra vonatkozóan, hogy milyen szálak fűzték őket közvetlen felettesükhöz eddigi kutatásaink alapján nem tudunk válaszolni. Az viszont a névsort áttekintve első pillantásra feltűnik, hogy egy-egy család, mint fentebb már említettük, több viceszolgabírárt adott a vármegyének: négyet a pagocsi Fejér, hármat a csinádi Nagy, kettőt a felfalui Felfalui, a Forró, a Frika, a gerendkeresztúri Horváth, a komjátszegi Komjátszegi, a Sükösd és a disznajói Vitályos család. Pókai Ferenc deák fia, Mihály deák például közvetlenül apjától vette át a tisztséget.⁵⁷⁴ Szindi János pedig feltételezhetően a 17. század elején alispánként fungáló Szindi János fia volt. Úgy gondoljuk azonban, ebben nem csak a családi kapcsolatoknak, hanem a szaktudásnak is jelentős szerepe volt.

⁵⁷² L. az 557. sz. jegyzetet.

⁵⁷³ Wolf 1993. 61.

⁵⁷⁴ TvmJkv I. 715.

VII. 5. Nótárius

Származásukról alig valamit, *pályafutásukról* viszont többet tudunk. Korszakunkban Torda vármegyének 12 jegyzője volt, közülük csupán kettőről nem bukkantunk részletesebb adatokat tartalmazó forrásokra. Öten tordaiak voltak (Nyilas Mihály ugyan kolozsvárról származott, a tisztségbe lépésekor azonban már Tordán volt háza), hárman a vármegyeből, Görgényszentimréről, Körtvélyfájáról és Pókáról származtak, kettő pedig más törvényhatóságból, a marosszéki Nyárádtőről illetve Sárpatakról, Polos pedig feltételezhetően a Gerendkeresztúron birtokos szentkatolnai Polos családból. A túlnyomó többségük, kilenc személy a központi kormányzatból érkezett, négyen, Sárossi, Maksai, Sárpataki és Szaniszló, a kisebb kancellária, azaz tulajdonképpen a fejedelmi tábla, s ugyancsak négyen, Királyfalvi, Pápai, Gazdagh és Kovács a nagyobb kancellária írnokai voltak. Thordai a jegyzőséggel párhuzamosan tordai sokamarai számvevő volt, akárcsak Nyilas, ez utóbbi pedig és Thoroczkai a városi jegyzőségből került a vármegyeibe, azaz csaknem mindannyian igen alapos, esetenként átlagon felüli jogi ismeretekkel rendelkező képzett szakemberek voltak. Nem véletlen tehát, hogy ennek a tisztségviselő rétegnek egyes tagjai megtalálták az utat vissza a központi szervekbe, természetesen magasabb, országos tisztségekbe: így Thoroczkai és Sárpataki az ítélőmesterségig, Sárossi János deák a fiscalis directorságig, Maksai Balázs a fejedelmi tábla ülnökségéig (a jegyzőséggel párhuzamosan) vitték, korszakunk utolsó nótáriusa pedig, az emlékiró Szaniszló Zsigmond⁵⁷⁵ vármegyei tisztségei után Torda város jegyzői tisztét látta el hosszú ideig. Királyfalvi Péter már jegyzőségét megelőzően főrendek szolgálatában állt, ekkor Bocskai Miklós görgényi, nótáriussága után Bánffy Margit bonyhai tiszttartója volt. Sárpataki Márton pedig jegyzősége előtt és utána is a Rákócziak jogi ügyeit rendezte, ezért is mondott búcsút igen hamar hivatalának.

Kapcsolatrendszerükre vonatkozóan pontosabb adatokkal a fennebb említett személyes kapcsolatokon kívül, valamint kolozsvári Nyilas Mihály deáknak a Trauzner Lukács halálát megörökítő feljegyzésén kívül, amely meglehetősen szoros kapcsolatról árulkodik,⁵⁷⁶ nem rendelkezünk. Ennek feltérképezése viszont esetlegesen választ adhat arra a kérdésre is, hogyan kerültek éppen ők a jegyzőségbe.

VII. 6. Asszeszorok (ülnökök)

Torda vármegye asszeszorairól, az olyan ismertebbek kivételével, mint Gerendi Márton későbbi főispán, Trauzner István, Tordai Imre deák, Krajnik László, vajmi keveset sikerült kiderítenünk.

Ami *származásukat* illeti, vizsgált korszakunk 58 ülnökének felét sikerült több-kevesebb bizonyossággal azonosítnunk. Huszonkilencük közül Gerendi családja már a 13. században vármegyei birtokos volt, nyolcukét a 15., hetükét a 16. században említik, 11 nevét tartalmazza az 1603-as homágiumot letevő nemesek névsora, ketten pedig a 17. században szereztek nemességet. A 2 Járai, 3 Nagy, 3 Székely, 2 Szilvásy feltételezhetően ugyanabból a családból származott, összegezve tehát elmondható, hogy, különösen az első, 1609-es

⁵⁷⁵ Szaniszló Zsigmond *naplói*. Történelmi Tár 1889.

⁵⁷⁶ „Anno 1608 mense Octobris generosus dominus Lucas Trauzner Colosuáriensis, qui erat summus moderator causantium et juristarum, vita excessit, felicitis memoriae meus dominis et tanquam pater observari.” TvmJkv I. 37

asszeszor választáskor, a vármegye régi, illetve már meghonosodott tekintélyes családjainak képviselői kerültek a tisztségbe.

Pályafutásukat illetően még kevesebb adattal rendelkezünk: egyeseknek ez a tisztség ugródeszkát jelentett a vármegye állandó jellegű hivatalai felé, s később a főbírói, alispáni vagy viceszolgabírói tisztségben találkozunk velük, mások viszont többé nem bukkantak fel a forrásokban.

VII. 7. Büntetés-végrehajtók

A fejezet végén a perfolymatban szerepet nem játszó törvényszéki büntetést végrehajtó⁵⁷⁷ kell röviden szólnunk, ez megyénk esetében is a hóhér és a tömlőctartó. Ami az elsőt illeti, bár a jegyzőkönyv néhányszor a büntetés kiróvásakor említi, ezen túlmenően semmilyen adatra nem bukkantunk, így azt sem sikerült kideríteni, hogy a vármegyének volt-e saját hóhéra, vagy csak alkalmanként állt a vármegye szolgálatában, esetleg megosztott díjazással Torda város hóhérját vették igénybe, ahogy a szomszédos Kolozs megye és Kolozsvár város esetében történt. Utóbbira vonatkozóan némileg többet tudunk: a protokollumbeli feljegyzések arra utalnak, hogy a vármegye Torda város tömlőcét használta, amelyet a Sós István és Hunyadi Péter szomszédságában lévő városházán alakítottak ki.⁵⁷⁷ Az 1675-ben az alispán által egy gonosztevő elszalasztásáért perbefogott tömlőctartó válasza szerint ez meglehetősen rossz karban lehetett, mivel ez sürgette, hogy „a nemes vármegye avagy város kőkerítést csináltasson tömlőce körül.”⁵⁷⁸ A város ugyan ugyanez év áprilisában úgy határozott, hogy idegen rabot, tehát a vármegyét sem vesznek be a tömlőcbe, mivel az a városé,⁵⁷⁹ egy 1686-os, ismét a tömlőctartó ellen indított kereset tanúsága szerint azonban a vármegye a határozat ellenére továbbra is ezt használta.⁵⁸⁰

A fentiek mellett néhány szó erejéig a sedria által esetenként igényelt „külső szakértők”-ről kell szólnunk. A magyarországi vármegyéktől eltérően, Erdélyben a 17. században nincs nyoma sem az ún. vármegyei tiszti orvosnak, sem a vármegyei bábáknak, akiknek a büntetőperekben jutott szerep. Ennek csírái viszont a század végén megyénkben is megjelennek, igaz, csupán egy 1699-es ügyben tudunk bevonásukról: a csecsemőgyilkossággal vádolt Gliga/Gligor Mária perének tárgyalásakor ugyanis az asszony azzal védekezett, hogy a gyermek halva született. A gyilkosság tényének megállapítására a főbíró „ahhoz értő személyekkel megnéztetvén az megholt gyermek, azok is fateályák, hogy erőszakos halállal holt meg az az ártatlan gyermek.”⁵⁸¹ Az említett főbíró a tordai Szaniszló Zsigmond volt, s feltételezhetően a város „ahhoz értő személyeihez”, borbély-chirurgusaihoz, bábáihoz fordult.

VII. 8. Ügyvédek (Prokurátorok)

Bár nem a szék állandó személyzetéhez tartoztak, úgy véljük, itt kell bemutatnunk a Torda vármegyei sedrián prókátorok személyeket. Előre kell bocsátanunk, hogy ugyan a korabeli felfogás szerint aki jogi szempontból személyében cselekvőképes volt, az az ügy-

⁵⁷⁷ TvmJkv II. 176.

⁵⁷⁸ Uo. 214.

⁵⁷⁹ Wolf 1993. 57.

⁵⁸⁰ TvmJkv II. 309.

⁵⁸¹ TvmJkv III. 191, 193.

védi teendőket is elláthatta, az alábbiakban azonban természetesen azokról lesz szó, akik ezt hivatásszerűen gyakorolták. Ennek meghatározására az ellátott ügyek számát vettük alapul, a határt 9–10 eseténél állapítva meg. Az alkalmanként ügyvédkedő megyebeli nemesek ugyanis ennél kisebb számú ügyben voltak procuratorok, a hivatásosok viszont, mint látni fogjuk, ezt messze meghaladták.

Az erdélyi törvényhozás az ügyvédség kritériumairól nem rendelkezett. Az Approbatae is csak az egy pereskedő által alkalmazott ügyvédek számát, szükség esetén hivatalból való kirendelésüket, fizetésüket és kötelességeiket, illetve az ennek elmulasztása miatt ellenük indítható eljárás módját határozta meg.⁵⁸² 1673. novemberében az országgyűlés ezt egy a procurátoroknak jobbággal vagy birtokkal való fizetést megtiltó artikulussal egészítette ki.⁵⁸³

Szakképzettséghez tehát az ügyvédséget nem kötötték, ám az ezzel és tapasztalattal rendelkezők iránt azonban természetesen nagyobb volt az igény. Ezt támasztja alá, hogy a generális széken szereplő 24 procurator közül 9 valamelyik kancellárián is szolgált, Kénosi pedig fiskális ügyész volt. Kilencük közül 4 később fiskális direktor lett (Kénosi, Szentiványi, Toldalagi és Varsolczi), ketten pedig, Kendi és Sárpataki az ítélőmesteri tisztséget töltötték be. Keresett, jönevű ügyvéd volt Bárány, Besenyei és Salánki, a gyulafehérvári törvénykezési jegyzőkönyvekben is gyakran felbukkannak,⁵⁸⁴ Szamosközy Mihály pedig valószínűleg azonos a későbbi Doboka vármegyei jegyzővel. Származásukat illetően, a kariert befutottakon kívül, szinte semmit sem tudunk: előnevükből arra következtethetünk, hogy általában Torda, Küküllő, Fehér megyéből illetve Aranyosszékből származtak. (Feltételezésünk szerint az erdélyi procurátorok elkülönítették érdekszféráikat, s a felsorolt megyékből származók elsősorban ezek területén is tevékenykedtek, tekintve, hogy az itteni viszonyokban voltak jártasak.) Többük, így Ajtoni, Szőlősi, Zlatari esetében feltételezhető, hogy a kancellárián több nemzedéken át deákoskodó családokból kerültek ki. Ami társadalmi hovatartozásukat illeti, polgári, kismemesi és jobbágy származásúakat egyaránt találunk közöttük, ezeknek az ügyvédkedés kiváló lehetőség volt a felemelkedésre, vagyonszerzésre, hiszen a századvégi tiltásig, s feltételezhetően utána is, gyakran birtokrészeket, jobbágyságot kaptak fizetségként, így szerezte meg későbbi birtokai magvát, a hadrévi porciót Trauzner István alispán apja, a pályája elején ügyvédkedő későbbi ítélőmester és fejedelmi táblai elnök Lukács is.

Valószínűleg az esetlegesen párhuzamosan betöltött központi kormányzati hivatal, ám elsősorban a ritkaságszámba menő tapasztalat⁵⁸⁵ játszott közre abban, hogy mai szóhasználatlaltal élve, „sztárügyvédek” voltak, Torda vármegye esetében ez kétségtávol a későbbi fiskális direktor Varsolczi István, aki 152 esetben látta el valamely pereskedő képviselőt. Őt Mósa István követi 84, Kénosi Ferenc 62, Bárány Bálint 55, Andrásfalvi István deák 53 és Szőlősi Boldizsár 43 esettel.

⁵⁸² AC IV. 19.

⁵⁸³ EOE XV. 347.

⁵⁸⁴ *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616. (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács András) Kv. 1998.

⁵⁸⁵ 1654-ben a sedria egy excepciót a következő indoklással hagyott jóvá: „Mivel azért hogy magok jelenlétekben is az causánsok nehezen találjanak oly alkalmas expertus procuratorokat, kikre derekas pereket bízassák, annál inkább absentiajokban, sőt hogy oly gondviseletelen és hozzájuk kétségfőző procurátorokra bíznák leveleket az peresek, és valami respectusból avagy egyéb casus miatt is elvesztenék principalisok leveleit, gyakorta periclitálna causájok.”

A parciális és filiális széki 8 ügyvédről a fentieknél kevesebbet tudunk. Származás tekintetében egységesebb csoportot alkotnak, négyen Tordáról, hárman Aranyosszékből (2 Kövendről és 1 Felsőszentmihályról) származnak, csupán Ajtai „idegen”, ő a háromszéki Nagyajtát jelölte meg származási helyként.

Kancelláriai deákság csupán Szőlősi Gáspár esetében feltételezhető,⁵⁸⁶ a többiek pályájáról, Szaniszló Albert kivételével semmit sem tudunk. Utóbbi 1649–1658, 1661–1663 között Torda város jegyzője volt.⁵⁸⁷ Feltételezhetően azonos azzal a Szaniszló Alberttel, aki az udvari familiárisok 1659. októberében összeállított névsorában szerepel,⁵⁸⁸ hiszen éppen ez az az esztendő, amikor a jegyzői hivatal már nem töltötte be. A legtöbb, 94 ügyet a tordai Bíró Gergely látta el, őt a szintén tordai Vida István és Szőlősi Gáspár követte 53, illetve 47 esettel.

⁵⁸⁶ Amennyiben azonos a nagyobb kancellária írnokai között 1656-ban szereplővel. L. Trócsányi 1980. 196.

⁵⁸⁷ L. Wolf 1993. 47–48, 78–86.

⁵⁸⁸ Kemény lt XIX. 1600.

VIII. A vármegyei sedria perei

Amikor a vármegyei sedria elé került ügyeket csoportosítani kívántuk, meglehetősen nehéz helyzettel találtuk szembe magunkat. A gond részben a munka úttörő-jellegéből fakadt, azaz nem volt követendő erdélyi példa, részben pedig abból, hogy e tekintetben mind a jog mai kettős, magán, illetve büntetőjogra való felosztása, mind a Bónis által a Pest és Buda bírósági gyakorlatának feltárására, előbbi alapján alkalmazott módszer járhatatlan útnak bizonyult. A XVI–XVII. században ugyanis a jog eme kettős felosztását Erdélyben sem alkalmazták,⁵⁸⁹ másrészt a városi ügyek, s különösképpen az említettek a polgári létből eredendően jelentős mértékben különböznek vármegyei gyakorlatban előfordulóktól. Ezért úgy döntöttünk, hogy a vármegyei szék ügyeit az 1619-es artikulus által megadott, és Dósa által is átvett csoportosítás szerint tárgyaljuk, illetve szükség szerint, a vizsgált vármegye gyakorlatához igazodva egyes csoportokat elhagytunk vagy újabbakat alakítottunk ki.

VIII. 1. A generális sedria ügyei

1. Nagyobb hatalmaskodás (Maior potentia)

A generális szék összesen 65 nagyobb hatalmaskodási keresetet tárgyalt, amelyből 62 tisztán nagyobb hatalmaskodás, 3 nagyobb és kisebb hatalmaskodás alapján indított per volt. Mint már említettük, 1486-tól a nagyobb hatalmaskodás öt esetét (az ún. *quinque casus*-t) különböztették meg: a.) nemes házának megrohanása, b.) birtokainak elfoglalása, c.) nemes letartóztatása, d.) nemes megverése, megsebesítése, e.) meggyilkolása. Előbb a nemes személye elleni eseteket tekintenénk át, amelyeket két csoportba soroltunk: nemes ellen nemes által és nemes ellen nemtelen, azaz jobbágy által elkövetett erőszak. Az első általában „szabályszerűen” zajlott le, azaz a nemest házában vagy azon kívül, például útközben egy másik nemes megtámadta, megverte- sebesítette. Ehhez esetenként további büntetendő cselekmények társultak, így szidalmazás/káromlás, mint Szindi János Görögh András elleni, támadás és megsebesítés miatti pere szerint utóbbi bestye lélek kurva fiának nevezte a felperest,⁵⁹⁰ Gáspár János alperes Tasnádi alias Balogh Lőrinc állítása szerint házának megrohanása közben a felperes feleségét szidalmazta,⁵⁹¹ Rabák Péter ifjabb Pókai Miklóst szidalmazta birtokának megrohanása közben,⁵⁹² a négy hónapos terhes Bartos Katát megrugdosó ótordai Kovásznai Balázs deák pedig hengér kezébe valónak is szidta az asszonyt.⁵⁹³ A legsúlyosabb azonban a Tholdalagi János és Gyerőffi Gáspár által perbe fogott Komjátszegi Péter tette volt: Komjátszegi ugyanis, meg nem nevezett társaival, a Gyerőffi György holttestét Gyerővásárhelyre kísérő Tholdalagit az elhunyt udvarházában megtámadta, kirabolta, majd az udvarház felgyújtásával fenyegette meg.⁵⁹⁴ A gyújtogatással való fenyegeté-

⁵⁸⁹ L. Degré: *i. m.*

⁵⁹⁰ TvmJkv I. 41–43.

⁵⁹¹ TvmJkv I. 72.

⁵⁹² TvmJkv I. 303.

⁵⁹³ TvmJkv I. 510–511.

⁵⁹⁴ TvmJkv I. 224–225.

sért pedig, Werbőczy Hármaskönyve szerint, eleve halálbüntetés járt.⁵⁹⁵ A nemes ember jobbágy vagy jobbágyok általi megtámadása, sebesítése további két alcsoportra osztható annak függvényében, hogy a jobbágy a tettet földesura parancsából vagy önként vitte véghez. (Mielőtt továbblépnénk újra hangsúlyozni szeretnénk, hogy ezekben az ügyekben elsőfokon az úriszék volt illetékes, és a törvénytétel elmulasztása miatt kerültek a vármegyei szék elé.) 1607. augusztusában Bogáthy András Alia Farkas négy darabontja ellen indított pert, mivel az országgyűlésre mentében Oláhlekencén az említett gyalogok megtámadták, Bogáthy szerint uruk parancsára.⁵⁹⁶ 1629-ben szintén uruk rendeletére való támadásért emelt vádat Thoroczky László Thoroczky István felsőszolcsvai jobbágjai ellen.⁵⁹⁷ 1609-ben Bálintffy Kristóf Bányai Annát,⁵⁹⁸ 1640-ben pedig Kovács Mihály Marócsi Erzsébetet perelte jobbágya nagyobb hatalmaskodási tette miatt.⁵⁹⁹

Nemes fogságba vetése miatt csupán egyetlen pert tárgyalt a sedria, 1650–51-ben Veglai Horváth Ferencnek az oláhbányabükkiek ellen harmadmagával való elfogatása miatti keresetét.⁶⁰⁰

Ami a nemes birtokainak megrohanását, elfoglalását illeti, a birtok egyaránt lehetett udvarház, jobbágyház, (1628-ban Pekri Ferenc Székely Miklós ellen jobbágjai hatalmaskodása – Pekri egy jobbágya házának megtámadásáért és lerombolásáért – kért nagyobb hatalmaskodási büntetést kiróni, a szék azoban tekintettel arra, hogy jobbágyházat támadtak meg, díjuk szerinti hatalmaskodáson marasztalta el őket)⁶⁰¹ szántó, más jellegű földbirtok, halastó, de Radvánci Anna özvegy Gyerőffi Jánosné például 14 kalangya széna elvitelért,⁶⁰² Ótorda pedig egy halastó meghalászáért indított nagyobb hatalmaskodási keresetet.⁶⁰³ Az Ebeni Kata özvegy bágyoni Balog Pálné Pápai Balázs elleni pere is teljesen beilleszkedik a többiek sorába, csupán azért említésre méltó, mivel Pápai kifogást emelt az asszony felpere ssége ellen, ezt azzal indokolva, hogy: „Az urad halála felől volt valami szó felölled, melyről kibocsátottak volt, hogy purgáljad magadat, de holott még abból nem purgáltad magadot, azt mondom, nem tartozom meghefelelni, míglen expurgálad abbali cselekedetből magadot.”⁶⁰⁴ Az asszonyoknál tartva egy rövid kitérőt szeretnénk tenni: a nagyobb hatalmaskodás ugyan nagyon „férfias” cselekedet volt, s ezeknek inkább elszenvedői, mintsem elkövető voltak az asszonyok (17 felperesi esettel szemben őket csupán 7 esetben fogták perbe, ebből is egy per örökölt), ennek ellenére Torda vármegyében volt három olyan nő, aki ezzel az eszközzel élt: Bánffy Margit, Petrichevich Horváth Klára Mikó Györgyné és Szilvássy Ilona Pápai Balászné, aki egy birtokfoglalási akcióban személyesen résztvett. (Utóbbi esetében ez családi vonás volt, férje négyszer állt a vármegyei szék előtt nagyobb hatalmaskodásért.)

A Torda vármegyei gyakorlatban azonban egy olyan, nagyobb hatalmaskodási kereseten alapuló percsoporthal is találkozunk, amely a fentebb felsorolt öt eseten kívül esik, itt

⁵⁹⁵ HK III. 23.

⁵⁹⁶ TvmJkv I. 17–18.

⁵⁹⁷ TvmJkv I. 314.

⁵⁹⁸ TvmJkv I. 67.

⁵⁹⁹ TvmJkv I. 495.

⁶⁰⁰ TvmJkv I. 553–54, 614.

⁶⁰¹ TvmJkv. 298–299.

⁶⁰² TvmJkv I. 52.

⁶⁰³ TvmJkv I. 343.

⁶⁰⁴ TvmJkv I. 143.

ugyanis ilyen jellegű pert indítottak jobbágyok nemes általi megtámadása, elvitele, meggyilkolása ügyében is. Mósa János 1625. márciusában Gazdagh Györgyöt és Nagy Andrást, 1626. januárjában pedig Járai Mihály deákot perelte két illyei jobbágya, Ferenci János és István megtámadása, megverése, előbbinek a verés következtében való halála miatt. (Az életben maradt Ferenci István megverése miatt kisebb hatalmaskodáson kívánta elmarasztaltatni az elkövetőket.)⁶⁰⁵ A későbbi fiskális direktor Sárossi János deák 1636-ban Rabák Péter,⁶⁰⁶ ótordai Thúri Mihály pedig Tholdi György ellen indított pert jobbágya elvitele miatt.⁶⁰⁷

Kállay Gergely 1608. áprilisában Modra János járai falusbíró és esküdtjeit perelte, mivel, állítása szerint, a falusbíró nemes házára ment akarata ellenére és ott egy embert megfogott.⁶⁰⁸ A falusbíró viszont azzal védekezett, „hogy ők jól cselekedtek, mert nem nemes házára mentenek az A-nak, hanem jobbágya házához, mely adófizető ház volt, és az szabad uccán fogták meg az ispán parancsolattyára a' latrot.”⁶⁰⁹ A sedria Modrát és társait felmentette, „Mierthogy az vármegye végezése szerént fogták meg az latrot, az járai bíró Modra János eskötyyivel eggött jól cselekedett, hogy megfhogtha és behoztha az latrot az székre, és itt absolválatott az lator, azért semmi paenán nincsen.”⁶¹⁰

Nemcsak Torda vármegyében, hanem eddigi ismereteink szerint az erdélyi fejedelemségkori jogtörténetben egyedi eset Missius Pál alsóidecsi prédikátornak 1620. május 7-én a magyarrégeniek elleni pere: Missius ugyanis utóbbiakat egy atyjafia, a büntetés módjából következtethetően boszorkánysága vádjában bűnösnek talált Missius Margit özvegy Varga Jánosné megégetéséért fogta perbe.⁶¹¹ A felperes vádjából kiderült, hogy az eljárást a magyarrégeniek törvénytelenül folytatták le, az asszonyt idézés nélkül fogságba vetették, ítéletet hoztak, holott ez hatáskörüket messze meghaladta, mindenféle jogorvoslat lehetőségétől elzárták, és minden tiltás ellenére az asszonyt kivégezték. A vád igazát támasztja alá az alispánnak ellenük törvénytelen eljárás és hatásköri túllépés miatt indított pere is.⁶¹² A magyarrégeni bíró az alispán vádjaival szemben azzal védekezett, hogy privilégiummal rendelkeznek, azaz hatalmukban állt az eljárás lefolytatása és az ítélet végrehajtása. A szék bizonyításra bocsátotta ki a feleket, a per folytatását viszont a protokollum nem őrizte meg. Missius Pál fő- és jószágvesztést kérő keresetén viszont a régenieket meg nem jelenés miatt a szék elmarasztalta, az ítélet benntiltásának és az ügy további résznek ebben az esetben sincs nyoma.

Mielőtt a következő csoportra térnénk, az ilyen esetekben kirótt büntetésről kell szólnunk: a nagyobb hatalmaskodási kereseten elmarasztalt szokásos büntetése a fő- és jószágvesztés volt, vagy amennyiben a sérelmes ezt követelte, főváltság és jószágvesztés, az asszonyok esetében ez utóbbit írta elő a törvény. Természetes, hogy a sedria az ilyen ügyekben nagyon körültekintően járt el, s ítéletet minden kétséget kizáró esetekben, illetve az alperes meg nem jelenése esetén hozott. Nem véletlen tehát, hogy csak az ügyek kevesebb mint felében, összesen 20 esetben mondta ki a sedria a fő- és jószágvesztést, 2 esetben

⁶⁰⁵ TvmJkv I. 195, 203, 231.

⁶⁰⁶ TvmJkv I. 414–415.

⁶⁰⁷ TvmJkv I. 425.

⁶⁰⁸ TvmJkv I. 27.

⁶⁰⁹ TvmJkv I. 27.

⁶¹⁰ TvmJkv I. 27.

⁶¹¹ TvmJkv I. 150–151.

⁶¹² TvmJkv I. 149.

főváltságot és jószágvesztést, 2 esetben fővesztést, 1 esetben kötelezte az alperest az elfoglalt birtok 8 napon belüli visszaadására, 21 esetben bocsátotta ki a feleket bizonyításra (ezek többségének kimeneteléről sajnos nem tudunk), 1 esetben okulátorokat rendelt ki, 6 esetben a szék a pert leszállította különböző, általában a relatoriában vagy az idézésben elkövetett hibák miatt, 2 esetben a felperes deponálta a pert, ugyancsak 2 esetben pedig a szék az alperest felmentette. Az ítélet kimondása azonban nem jelentette azt, hogy azt végre is hajtották, még jobbágyok esetében sem, hiszen Bogáthy András perét is, a régi szokásnak megfelelően a táblára bocsátották, ahol az alperes fellebbezésének helyt adtak. Az ügyeknek a táblára való fellebbezésével azonban csak a 17. század elején találkoztunk, a század második felében ez eltűnt, az alperesek a jogorvoslat más formáival, például perújítással éltek, de nem volt ritka a felek közti egyezés sem. Komjátszegit a szék 1628. februárjában fő- és jószágvesztésre ítélte, júniusban pedig, mivel perújítást nyert s azzal nem élt, patvarkodásban marasztalta el a sedria,⁶¹³ az ügy végkimenetele azonban ismeretlen. Ami az egyezséget illeti, tulajdonképpen mindkét fél érdekében állt, hiszen a büntetést elkerülendő az alperes általában különböző javakat kötött le a felperesnek, feltételezhetően egy ilyen egyezés eredményeként került Tholdalagi János elődje tulajdonába az a tó, amelyért 1628-ban Szindi Jánossal pereskedett, hiszen Tholdalagi egy 1574-es egyezséglevelet mutatott be a sedriának, „az melyből világosan constál, hogy az néhaji Dósa Bálint ez peres tót Balában és Almáson lévő portióval egyetemben bizonyos excessusáért kötötte volt az A. praedecessorának, Tholdalagi Balásnak.”⁶¹⁴

A csoport különleges esete az az 1626. januárjában Petrichevich Horváth Klára által Komjátszegi Lőrinc ellen indított per, amelyben a felperes juhnyája szétszélesztéséért, egy elvételének szándékáért és egy szolgája megsebesítéséért maior potentian kívánta elmarasztaltatni Komjátszegit.⁶¹⁵ Ez a hatalmaskodás ugyan kisebb hatalmaskodás esetei közé tartozott volna, ám ennek ellenére, amint Komjátszeginek a vádra adott válaszából kiderült, hogy a felperes elfogta és tiszt kezébe adta az alperest. A szék azonban az ügyet nagyobb hatalmaskodásként tárgyalta, s az alperes szabadlábra helyezésével egyidőben a feleket bizonyításra bocsátotta ki. Nagyon fontos lenne számunkra a szék határozatának ismerete, az ügy folytatása azonban nem maradt ránk.

2. Hütlenség (*nota infidelitatis*)

A Hármaskönyv a hütlenség vétkének 18 esetét sorolta fel,⁶¹⁶ amelyeket 6 csoportba lehet foglalni:⁶¹⁷ 1. felségsértés, 2. az ország elleni bűncselekmények, 3. eretnokség, illetve a reformációt követően Erdélyben a vallásújítás, 4. oklevél-, pecsét- és pénzhamisítás, 5. hatóságok elleni bűncselekmények, 6. magánszemélyek és magánvagyon elleni bűncselekmények (apa-, hitves-, testvér-, negyedízigleni atyafi meggyilkolása, megsebesítése, negyedízigleni vérfertőzés, nemi erőszak, gyújtogatás, stb.). Ezek illetékes fóruma a fejedelemségkori Erdélyben az országgyűlés, illetve a fejedelmi tábla volt,⁶¹⁸ törvény szerint tehát ilyen ügyeket a vármegyei sedria nem folytathatott le. Az 1625. március 5-i széken azonban a

⁶¹³ TvmJkv I. 287.

⁶¹⁴ TvmJkv I. 271.

⁶¹⁵ TvmJkv I. 214–217.

⁶¹⁶ HK I. 14.

⁶¹⁷ Eckhardt: *i. m.* 318.

⁶¹⁸ AC IV. I. 12.

vármegye 2 ilyen keresetet kezdett tárgyalni, mindkettőt egerbegyi Szilágyi Mihály indította Kállay Gáspár, illetve Kökényesdi Jakab ellen oklevélhamisítás miatt, pontosabban előbbi hamis relatoria készíttetésével, utóbbit pedig annak megírásával vádolva, s mindkettőt hűtlenség vétkében kívánta elmarasztaltatni.⁶¹⁹ A meg nem jelenő Kállay ellen a szék meg is hozta a felperes keresetében kért ítéletet, Kökényesdi azonban bebizonyította, hogy a kötéslevelet Szilágyi kötelezvénye szerint írta, s a vád alól felmentették. Jóhírének visszaállítása érdekében 1628-ban pert is indított Szilágyi ellen,⁶²⁰ s a Decretum szerint az ellene követelt büntetést és nyelvváltságot kért,⁶²¹ amit a szék a távolmaradó alperes ellen meg is ítelt.

A fenti ügyek érdekességét növeli, hogy 1626. január 15-én a Bánffy Margit és Kákoni Erzsébet Barcsai Zsigmondné egy jobbágy meg nem adása miatti perében kiderült, hogy a felkérést lefolytató és relatoriát kiállító Jós Mihályt, annak állítása ellenére a viceszolgabíró nem küldte ki maga helyett.⁶²² A jelen levő fiskális direktor oklevélhamisításért perbe is akarta fogni Jósát, a szék azonban, a jelek szerint, helytállónak ítélte a felperes ügyvédjének azon kifogását, hogy „az mely causa notát illet, excedálja ezt az széket.”⁶²³ A két azonos tárgyú kereseten alapuló per azonban egy lényeges pontban különbözik: a Szilágyi által indított perek tulajdonképpen nem felelnek meg a klasszikus hűtlenségi kereseteknek, hiszen ezekben a felperes a mindenkori fiskális direktor, Szilágyi említett perében viszont magánszemély. Feltételezhető, hogy a szék az előbbieket ezért tárgyalta le, a másodikat pedig ezért utasította el.

A hűtlenség vétkébe eseteket a törvény fő- és jószágvesztéssel súlytotta, utóbbiak a kincstárra szálltak.

3. Kisebb hatalmaskodás (*minor potentia*)

Kisebb hatalmaskodásnak minősült minden olyan kisebb birtokfoglalás, erőszakítélet, törvénytelen háborgatás, amelyet nem soroltak a nagyobb hatalmaskodás esetei közé. Ebből következően meglehetősen széles volt azon ügyek köre, amelyekben ezen a jogalapon lehatta pert indítani. Sedriánk 154 kisebb hatalmaskodási esetet tárgyal, amelyeket a jobb áttekinthetőség kedvéért az alábbi csoportosításban tárgyalunk.

a) Birtok, ingatlan és más javak elfoglalása, megrohanása

A generális szék előtt 33 ilyen kisebb birtok, ház, jobbágyház, zálogban bírt birtok vagy ház és más ingatlan javak mellett jobbágyok elfoglalása miatt indított per került tárgyalásra. Az esetek többsége a jogi kézikönyvekben fellelhető leírásoknak megfelelően zajlott le, azaz az alperes, a felperes állítása szerint, utóbbi birtokát, ingatlan javait erőszakkal elfoglalta. Egyetlen nem egészen tiszta hatalmaskodási esettel találkoztunk, ez a patai Vagyas Gáspár és Kolozsvári János deák tordai kamaraispán közti, a nagyoklosi és kisoklosi birtokok miatti per, a felperes ugyanis nem erőszakos foglalással vádolta Kolozsvárit, hanem, keresete szerint, „nem tudatik, ökegyelme az I. nagyoklosi és kysoklosi jószágomat mi okon bírta az ideigh, megh akarjuk érteni az okát”.⁶²⁴ Kolozsvári természetesen azzal véde-

⁶¹⁹ TvmJkv I. 193.

⁶²⁰ TvmJkv I. 240–241.

⁶²¹ HK I. 25.

⁶²² TvmJkv I. 229–230.

⁶²³ TvmJkv I. 230.

⁶²⁴ TvmJkv I. 11.

kezett, hogy az említett birtokokat nem hatalmasul bírja, sőt „az jószágot otalmaztham sokképpen, költségemmel, fáradsággommal, mind idegen nemzetség, úgymint Hoffkirker akkori déwaj kapitán ellen, mind penig egyéb sok akadályok ellen.”⁶²⁵ Az ügy kimenetele ismeretlen, figyelembe véve azonban, hogy a kis- és nagyoklosi porciók később is a Kolozsváriak birtokai között szerepeltek, feltételezhetően Kolozsvári Jánosnak sikerült igazát bebizonyítania.⁶²⁶ Természetesen volt olyan eset is, amikor halmozott hatalmaskodást követett el az alperes, így például Szucsáki Balázs 1619. júliusában nemcsak Szengyel Ferenc szántóját rohanta meg, hanem Szengyel ott lévő jobbágysait is, sőt felperest szidalmazta is: „Mongyátok megh az bestye lélek kurvának, kurvánál is kurvább volt, de megláttya, hogy Jlliés Péterért megh kell halni.”⁶²⁷

Érdekes az az 1637-es eset, amelyben Kolozsvár városa, mint bármely magánföldesúr, perelte a podságait, mivel a város asszonyfalvi havasát megrohanták és csaknem 500 juhát elhajtották.⁶²⁸

A kirótt büntetés általában a javak visszaszolgáltatása kisebb hatalmaskodás 50 forintot kitevő díjával, esetenként közbecsűjükkel.

b) Nemtelen személy elleni erőszak: megtámadás, megverés, megsebesítés, elfogatás (invasio, verberatio, vulneratio, incaptivatio)

A nemteleneken elkövetett erőszakért a sértettek földesura az elkövető nemes ellen kisebb hatalmaskodási pert indíthatott a vármegyei sedria előtt. Amennyiben a hatalmaskodást jobbágy követte el, földesurától kellett törvényt kérni annak úriszékén, két esetben azonban a vármegyei sedria előtt indult meg a per.

A vármegyei szék 18 invasió fundált ügyet tárgyalt, ezek a fegyveres támadástól a megverésig a hatalmaskodás számos változatát felölelték. Az ügyek többsége teljesen szokványos, ám akadt néhány érdekesebb, külön említésre méltó eset is: 1608. áprilisában iklódi Tholdalagi János a kenézét megtámadó, kifosztó, elfogó és fogságban tartó vajdaszentiványi Szabó Jánostól a kisebb hatalmaskodás és jobbágysa díján kívül külön kártérítést követelt, mivel „az rajtham esett gyalázatot díjomért fel nem vöttem volna, mert énnekem kenézem volt, az én dolgomban járt”,⁶²⁹ azaz az alperes a felperes személyét sértette meg. 1610. március 3-án marosjárai Irsai Mihály a nemes házát elfoglaló néhai Inacsi István örökösét, Bányai Anna Szucsáki Jánosnét azért kívánta csak kisebb hatalmaskodás díjával megbüntetni, mivel „az maior potentiát az ki elsőbben I. volt, halálával elvitte”, holott a nagyobb hatalmaskodást elkövető örököse is perelhető volt.⁶³⁰

A nagyobb hatalmaskodásnál ismertetett egyedi esetet tekintve nem meglepő, hogy ebben a csoportban is kivétellel találkoztunk: 1608. novemberében illyei Vécsi Demeter az öt megtámadó és megverő illyei Nagy Albert ellen nagyobb helyett kisebb hatalmaskodásért

⁶²⁵ TvmJkv I. 12.

⁶²⁶ Vö. Dáné Veronka: A Trauznerek a fejedelemség korában. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének 80. évfordulójára.* (Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf) Kv. 2003. 90.

⁶²⁷ TvmJkv I. 122.

⁶²⁸ TvmJkv I. 447.

⁶²⁹ TvmJkv I. 28.

⁶³⁰ Vö. Dósa: *i. m.* 206.

pert indított.⁶³¹ Nagy védekezésül kétségbevonta a felperes nemességét, s a kibocsátást követően kiderült, nem alaptalanul. Vécsi ugyanis nemességét oklevéllel nem tudta igazolni, hanem „reportált valami relatoriákból való biznosságokat, mellyel bizonyítani akarja nobilitációját, de miérthogy csak avval akarja erősíteni, hogy az országh megheskött akkor az tizenöt száz lovagnak, mikor Mihály vajda ellen az keresztessy mezőre jöttek az ország mellé, és Mirizló és Déchie között Mihály vajdát meghverték, hogy ő is jelen volt abban az hadban az többivel öszve, de miérthogy ezideigh cum literis armalibus aut donationalibus aut per adoptionem bonorum, ut solet fieri juxta contenta Decreti, nem bizonyítja nemességét”⁶³² a pert leszállította a szék, mivel nemtelen lévén a felperes személye szerint a széken nem pereskedhetett. Bonyolultabb a Nagy Kata özvegy Kozák Jánosné által felfalui Ráczi Miklós elleni pere. Az asszony ugyanis 1648. június 24-én azzal vádolta az alperest, hogy: „Ez exhibeált relatoriában specificált esztendőben, helyen és nap tájban hatalmasul invadált, szőlőmben behagyigált, taglott, szidalmazott, mely cselekedetiért in poena minoris potentiae, taglását, verését, annak fájdalmát fel nem vöttem volna száz forintért, szidalmazásáért holt dímon kívánom convincáltatni.”⁶³³ A szék végül 1649. decemberében az asszony keresetén elítélte Ráczi Miklóst.⁶³⁴ A nemes személy megtámadása, mint láttuk, nagyobb hatalmaskodásnak számított, ezért érthetetlen, hogy az asszony miért kisebb hatalmaskodásra alapozta keresetét. A magyarázat talán abban keresendő, hogy az asszony nem volt teljesjogú nemes, hanem csak anyja jogán, hiszen nem nobilis-ként, hanem honesta-ként említi a protokollum, férjét pedig agilis-ként. A protokollum a honesta jelzöt általában polgár- (például Székely Erzsébet, a tordai Vermes János felesége⁶³⁵) és jobbágyasszonyok (Farkas Mihályné magyarfülpösi jobbágyasszony⁶³⁶), illetve jobbágy feleségek (a szintén személyesen Huszár Istvánnal pereskedő Borbála, sárdi Illyés Mihály jobbágy felesége⁶³⁷) esetében alkalmazta, illetve olyanok esetében, akiknek férje jogállására semmiféle jelzöt nem használ, több esetben viszont ismert, egregius címmel említett nemesek feleségeire vonatkozóan is ezzel a címmel találkozunk. A példák tehát nem egyértelműek, s hasonló eset felbukkanásáig a feltételezés szintjén kell maradnunk.

Elfogadás és fogságba vetés miatt 13 pert kezdeményeztek a vármegyei sedria előtt, az alperesek általában arra hivatkoztak, hogy a földesúr kötelezvénye értelmében fogták el a jobbágyot, vagy arra, hogy korábban az ő tulajdonukban volt.

Az inváziót a kisebb hatalmaskodás díjával (50 ft) büntették, amelyhez általában fájdalomdíjat csatoltak, sok esetben a felperes követelése szerinti összeget, többször a borbélynak a kezelésért fizetett összeg megtérítését is elrendelte a szék, amennyiben pedig a sérelmes munkaképtelenné vált, ezért újabb pénzbüntetést követelhetett. Így például 1615-ben a Peres Jánosné jobbágyasszonyt megverő Gyulai Istvánt a szék összesen 66 forint pénzbüntetésre ítélte. Amennyiben közben a felperest szidalmazta is az alperes, ezért külön nyelvváltságot, 1628-ban 66 forintot kellett fizetnie.

⁶³¹ TvmJkv I. 73–74.

⁶³² TvmJkv I. 75.

⁶³³ TvmJkv I. 535.

⁶³⁴ TvmJkv I. 551.

⁶³⁵ TvmJkv I. 270.

⁶³⁶ TvmJkv I. 198.

⁶³⁷ TvmJkv I. 27.

Az elfogatás és fogságba vetés szokott büntetése a kisebb hatalmaskodás és a jobbágy eleven díja, a protokollum szerint 20 forint, volt, azaz összesen legkevesebb 70 forint. Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy egy ökör ára 6–10 forint körül mozgott, egy kolozsvári, meglehetősen előkelő negyedben fekvő házért pedig 200 forintot fizettek az 1630-as években.

c) Nemes kártétele

Csupán 4 ilyen nemes által okozott kisebb kártételi esetet örökített meg a jegyzőkönyv. Az első ide sorolható a Gerendiek, Márton, István és László valamint Füzy Borbála Csegezi János elleni pere a vajdaszegi-kocsárdi határpatakon való malom és gátépítés miatt.⁶³⁸ A másodikat 1639-ben Köpeczi János indította Székely János ellen halastávanak meghalászá-
sa miatt.⁶³⁹ Székely azonban egy nagyon érdekes, szó szerint idézni méltó érveléssel véde-
kezett: „Én nem halásztam, hogy reá emlékezem, mindazáltal ha cselekettem volna is, igen
méltán, mert annak az gáttját annyira felnevelték, hogy énnekem egy darab rész földemet az
vize felfogta, nekem nagy káromra, az holott egynéhány szekér széna fogyasztásba va-
gyok miatta, és ezt látván, én az én földemre mentem, ha mentem is. Ergo nemo in suis
potentiaris, mert én az halat nem kaszállhattam megh, hanem megh kellett fognom.”⁶⁴⁰ Az
alperes érvelését Köpeczi is alátámasztotta, hiszen bizonyításra való kibocsátásakor arra tett
ígéretet, hogy bebizonyítja, az Székely „nemcsak az maga földin, hanem mindenütt halász-
tatott abban az tóban.”⁶⁴¹ A tíz esztendővel későbbi harmadik méltán nevezhető tyúkpör-
nek, pontosabban lúdpernek, Újfalusi Mihály ugyanis 65 libájának megöléséért perelte Isó
Andrást.⁶⁴² Bornemissza Kata Simon János ellen 1662-ben 1000 forintot érő javaknak az
elvesztéséért indított pert, a szék azonban ezt nem tartotta hatáskörébe tartozónak.⁶⁴³

Az ilyen perekben a vétkesnek bizonyult alperest a kisebb hatalmaskodás díjával és az
okozott kár megtérítésével büntették.

d) Jobbágy és jobbágyközösségek hatalmaskodása, kártétele

Az ilyen jellegű ügyeket ugyan az úriszéknek kellett volna ellátnia, ám mivel ez igen
gyakran elmaradt, vagy az egyik fél, általában a felperes az ítélettel elégedetlen volt, felleb-
bezés útján a vármegyei sedria elé kerültek. Az azonban már az erdélyi úriszék sajátos
fejlődéséből következett, hogy a vármegyei szék első fokú fóruma volt a jobbágyközössé-
gek ellen indított pereknek.

A szék 12 ilyen esetet tárgyalt, közülük kettő hatalmaskodás és kártétel is egyben. 1610.
márciusában a magyarfulpösi plébános, Rác Lukács Huszár Istvánt⁶⁴⁴ és Radvánczy An-
nát⁶⁴⁵ perelte, mivel ezek fulpösi fiatal legény jobbágysai „házzamat ostromlották, ajthómat
levágták, az szoba ajtháját is rútúl rontották, vagdalták, az ablakaimnak is keresztit rútúl

⁶³⁸ TvmJkv I. 97.

⁶³⁹ TvmJkv I. 465.

⁶⁴⁰ TvmJkv I. 465.

⁶⁴¹ TvmJkv I. 465.

⁶⁴² TvmJkv I. 571.

⁶⁴³ TvmJkv I. 771.

⁶⁴⁴ TvmJkv I. 78.

⁶⁴⁵ TvmJkv I. 83–84.

vagdalták”,⁶⁴⁶ feleségét is szidalmazták, s az úriszékén hozott ítélettel Lukács pap elégedetlen volt. Az ügyben a szék a következő határozatot hozta: „Miérthogy Lukácsy pap egyházi személy, nemes ember is, egy 1 ft. hatalmon maradt, az falu között való hatalom 33 pénzt teszen, de az ökegyelméjé három annyi, affelett valamire mer eskünni káráért, azt is meghartozik fizetni (...)de díja szerént való hatalmon, sem penigh házának gyalázattyán nem maradt, mert korcsomaháznál voltak.”⁶⁴⁷

1639-ben Rabák Péter egy völgy elfoglalása miatt perelte a balaiakat, akik, mivel a szék előtt nem jelentek meg, a felperes keresetén el is maradtak.⁶⁴⁸

Ami a kártételek csoportjába tartozó 5 ügyet illeti, ezeket, egy kivételével, jobbágy közösségek ellen indították: Mikola János a torockóiakat állatok behajtása,⁶⁴⁹ a fentebbb már említett Lukács pap a magyarfülpösieket halastó meghalászása,⁶⁵⁰ Thoroczky István 1637-ben a bedelőieket havasi legelője kerítésének lerombolása,⁶⁵¹ majd 3 esztendővel később szintén őket Thoroczky László ugyanezért,⁶⁵² Bánffy Anna Wesselényi Boldizsárné a rücsieket szintén kerítés lerombolása miatt perelte.⁶⁵³ Az utóbbi perre érdemes röviden kitérnünk, a rücsiek válaszából ugyanis kiderült, hogy Bánffy a falu forrását és az országút egy részét kerítette be, ezért a sedria a következő határozatot hozta: „az domina A. oly igen közel csináltatta volt kertit az falu közönséges kútyához, melynél több kútyok nekiek nincz is, hogy ha az az kert meghmaradt volna, mind az kútnak ártalmára, mind az arra járóknak nagy akadályára lőtt volna. Teccett azért az törvénynek, hogy az olyan közönséges szükségre való kutat, kiről nemcsak az falu, hanem sok országútyján járók és szomszéd falubeliek is élnek, nem illik senkinek megbántani. Azért az I-k jól cselekedtek, és az A. méltatlan kereste őket, per hoc absolvátnak.”⁶⁵⁴

Az ilyen tettek büntetése a fentihez hasonló volt, azaz a hatalmaskodás díjával és az okozott kár megtérítésével tartozott az alperes.

e) Felkért ingóságok meg nem adása

A korabeli felfogás szerint kisebb hatalmaskodásnak minősülhetett, azaz a felperes keresetében ennek minősíthette a felkért ingó javak át nem adását is. Ezek a javak lehetnek különböző értékesebb ruhadarabok, berendezési tárgyak (például szőnyeg⁶⁵⁵), de állatok, gabona, széna, és még sorolhatnánk. A minor potentia csatolása az ingóságok felkérése esetében különösen fontos volt, mivel ez a pernek a értékhatár nélküliséget biztosított, azaz a szék abban az esetben is felvehette és tárgyalhatta az ügyet, ha a felkért ingóság értéke különben meghaladta a szék hatáskörét. Ezt a Székely István deák Bánffy Margit elleni, már említett 1607-es pere bizonyítja: ugyanis amikor a 200 forintra becsült vont ezüst páncélt, subát és keszkenőt ki nem adó Bánffy Margit azzal a kifogással élt, hogy a per értéke meghaladja a szék 50 forintos hatáskörét, a sedria ezt elutasította, mondván, hogy a kereset

⁶⁴⁶ TvmJkv I. 78.

⁶⁴⁷ TvmJkv I. 84.

⁶⁴⁸ TvmJkv I. 466.

⁶⁴⁹ TvmJkv I. 9.

⁶⁵⁰ TvmJkv I. 171.

⁶⁵¹ TvmJkv I. 446.

⁶⁵² TvmJkv I. 500.

⁶⁵³ TvmJkv I. 544.

⁶⁵⁴ TvmJkv I. 661.

⁶⁵⁵ TvmJkv I. 57.

alapja az említett ingóságoknak erőszakkal való megtartása.⁶⁵⁶ A sedria 33 ilyen esetet tárgyal, az alperesek pedig, egy kivételével nemesek voltak. Olasz Mária bűni (Kővár vidék) Vajda Jónásné 1610-ben kápolnai Bornemissza Zsigmondot szintén értékes ruhadarabok, 300 forint értékű két vont ezüst szoknya és egy 200 forintra becsült új, nyesttel bélelt kék atlasz mente át nem adásáért perelte.⁶⁵⁷ Pókai Sidó Ferenc egy mustrára kölcsönadott, 8 forintot érő páncélt követelt vissza az azt mustra után is magánál tartó pókai Szabó Györgytől.⁶⁵⁸ 1628-ban Bánffy Borbála többek között egy török sátort kért meg Petki Erzsébet özvegy Tóth Mihálynétól.⁶⁵⁹ A leggyakoribb azonban az állatok és gabona, széna felkérése volt, ennek felsorolásától éppen nagy számuk miatt eltekintünk.

Az egyetlen, nemes által jobbágyközösség ellen indított per azonban részletesebb tárgyalásra méltó: 1625-ben Hercegh István a falu nevében Sebestyén János pókai falusbíró fogta perbe, mivel kérése ellenére egy tehenét és szűrét a falusbíró nem adta ki.⁶⁶⁰ A falusbíró azzal védekezett, hogy „mi falujul, mind nemes és közrendűekkel egyetembe akarunk éppíttetni egy templomoczkát, melynek elkezdésében egész falujul meghalkuttunk azon, hogy egyaránt épicsük és az arra való költségünköt is egyaránt vetettük fel, sőt, azonn is meghalkuttunk, hogy közönségesen az falu, mind nemes és közrend contribuáljon és bort vegyenek, s mindaddégh falu számára korcsomároljanak, mégh annak az templomnak éppíttése véghezmegyen, mely végezésbe ez A. jelen lévén, az nemességgel és paraszt renddel is consentiált, sőt az korcsomára való borvételre is az nemes uraimmal egyaránt contribuált, úgymint adott fl. 1 d. 75, azután mi okokból nem akar abbali végezésének cedálni, és ha mit czelekedtünk azért czelekedtünk.”⁶⁶¹ Sajnos, a per folytatása nem maradt fenn, a szék ítéletét tehát nem ismerjük.

Amennyiben az alperesnek nem sikerült bizonyítania, hogy az ingóságokat jogosan tartotta meg, a szék a kisebb hatalmaskodás díja mellett a felkért javak közbecsűjükkal való visszaadására kötelezte az alperest. Ezek mellé csatolhatta ruhák esetében az esetleges viselés közben a ruhában esett károk megtérítését, állatok esetében az erőszakos megtartás időszakabeli szaporodásuknak megadását is.

f) Dézsma, jövedelem visszatartása, elvétele

Kisebb hatalmaskodási keresetet indítottak a székén a dézsma elvételéért illetve ki nem adásáért is. A generálison 8 ilyen pert tárgyalak. 1625-ben Simon György a dézsmájába jutott két kövér disznóért és 1 forint 87 dénárért Szengyel Ferencet,⁶⁶² Thoroczky Zsigmond 1640-ben szintén dézsma-disznóért atyjafiát, Lászlót perelte.⁶⁶³ Négy esetben gabona tized elvételéért indítottak keresetet,⁶⁶⁴ Gáspár Miklós pedig a magyarfülpösi makktermő erdő jövedelmét követelte brenhidai Huszár Pétertől.⁶⁶⁵ 1656-ban viszont a szék elé egy meglehetősen kényes ügy került: a gerneszegi prédikátor ugyanis a dézsmanegyed (quarta) meg

⁶⁵⁶ TvmJkv I. 9–10.

⁶⁵⁷ TvmJkv I. 82.

⁶⁵⁸ TvmJkv I. 186–187.

⁶⁵⁹ TvmJkv I. 253–254.

⁶⁶⁰ TvmJkv I. 189–190.

⁶⁶¹ Uo.

⁶⁶² TvmJkv I. 201–202.

⁶⁶³ TvmJkv I. 500.

⁶⁶⁴ TvmJkv I. 204, 428, 467, 509.

⁶⁶⁵ TvmJkv I. 455.

nem adásáért panaszolta be a fejedelem előtt Csáky Istvánnét.⁶⁶⁶ A fejedelem az ügyet a vármegye elé ultalta, ahol a felek a vallatásokat is bemutatták. Ezek alapján azonban lehetetlen volt eldönteni, kinek volt igaza, mivel mindkét fél tanúi az illető félnek kedvező vallomást tettek. A per kényes voltát, s egyben a szék nehéz helyzetét, a kimenetele tanúsítja: a sedria ugyanis nem ítéletet hozott, hanem közbenjárt a felek között, még pontosabban rávette Csákyt, hogy a quartát adja ki, azt a feltételt szabva, hogy a prédikátor járja ki a fejedelemnél a quarta bérbeadásának engedélyét.⁶⁶⁷

Az ilyen perekben az országgyűlési cikkely szerint az alperest a kisebb hatalmaskodás díja mellett 200 forint büntetéssel súlytották.

g) Adósság felkérése

A megkért adósság ki nem egyenlítését is követelhatték kisebb hatalmaskodás alapján. Ennek különösen a 17. század első felében volt jelentősége, amikor a szék hatáskörének értékhátára 100 forint volt, amint ezt Suky Pál Bánffy Margit elleni, fentebb már idézett pere bizonyítja. A szék 14 ilyen ügyet tárgyalt, s az adósság összege igen változatos volt: 8–10 forinttól több száz aranyig terjedt, mint Bánffy Margit esetében.⁶⁶⁸ Külön érdekessége a csoportnak az a 3 per, amely a tordai kereskedőkre vonatkozó adatokat tartalmaz, azok tevékenységéből fakadt: 1619-ben a tekintélyes kolozsvári Jónás deák perelte tordai Szabó Sebestyént, aki bizonyos Bécsből hozott árukat és 34 forintot nem adott meg.⁶⁶⁹ Tíz évvel később beszercei Íjgyártó Mihály Szabó Györgyöt azért citálta a sedria elé, mivel közös moldvai útjuk alkalmával utóbbiért kezességet vállalt a harmincadon, s a 35 forintot rajta be is hajtották, Szabó viszont nem térítette meg.⁶⁷⁰ Feltételezhetően szintén kereskedésre kért kölcsön 1599-ben Szabó Gáspár is 1000 forintot Székely Ferencről, amelyből a fennmaradó 650 forintot utóbbi Erzsébet lánya, a tordai főbíró Vermes János felesége követelt Szabó fiától, Sárközi Imre deáktól 1630-ban.⁶⁷¹ Bánffy Margit viszont 1626-ban Királyfalvi Péter deákot azért perelte, mivel az bonyhai tisztartósága végén 368 forint adósságban maradt.⁶⁷²

Amennyiben a követelés jogossága bebizonyosodott, a szék a szokott, kisebb hatalmaskodási díj mellett az adósság megfizetésére kötelezte a pervesztést.

h) Örzemény, letét felkérése

A vármegyei széken 2 ilyen eset fordult elő: 1609. júniusában Budai Kata Huszár Istvánt perelte a vécsi várba 1603-ban megörzésre bevitt 86 juh, 2 ökör, 1 tehén, 5 disznó, 4 tábla szalonna és 35 sajt meg nem adásáért.⁶⁷³ A meg nem jelenő Huszárt a szék az állatokat szaporodásukkal, a többbit pedig becsüjükkel és a kisebb hatalmaskodás bírságával való visszaszolgáltatására kötelezte. A második ügy jóval nagyobb értéket képviselt: Mikola János és felesége, Kovacsóczy Zsuzsanna Kovacsóczy Istvánt fogták perbe bizonyos, a Kovacsóczynak Horváth Gáspár pozsonyi kamarai prefektus által a felperes számára átadott

⁶⁶⁶ TvmJkv I. 734–735.

⁶⁶⁷ Uo.

⁶⁶⁸ TvmJkv I. 75–76.

⁶⁶⁹ TvmJkv I. 121.

⁶⁷⁰ TvmJkv I. 321–322.

⁶⁷¹ TvmJkv I. 356–357.

⁶⁷² TvmJkv I. 226–227, 233–234, 251.

⁶⁷³ TvmJkv I. 58.

ezüstmarhák meg nem adása miatt.⁶⁷⁴ Kovacsóczy szerint azonban az említett 334 forintot érő, Náprágyi Demeter halála után Lóránt Ferenc pozsonyi kamarás által konfiszkált és a pozsonyi kamaránál letett ezüstitárgyakat ő a fejedelem adományából mint sajátját vette kezébe, s Horváth csupán mint kamarai tisztviselő adta, és nem a felpereseknek. Mikola szerint viszont az említett ezüstműket Náprágyi Demeter ígérte feleségének, s ő bízta meg Horváth Gáspárt ezeknek a császártól vagy kincstártól való kinyerésével. A szék döntését abban az esetben sem ismerjük, mivel az ügy a felek exmissiójával megszakadt.

i) Határkijárási eltiltása

Egyetlen ilyen per került a sedria elé: 1625-ben Sidó Margitot, a Hármaskönyv előírása-ira hivatkozva, pókai birtoka hátárának kijáratásától tiltotta el Pókai Miklós. A szék, figyelembe véve, „hogy ott az körül való faluknak olyan végezések volt, hogy földeknek határit mindenütt kimutathassák”,⁶⁷⁵ s a kimutatással az asszony Pókai földjét nem foglalta volna el, Pókait a törvénytelen eljárásért indebitán, azaz 16 forint 50 dénáron marasztalta el.

j) Osztály megtagadása

Szintén egy ilyen eset maradt fenn: 1625-ben Radnótfáji Zsigmond Radnótfáji Istvánt a testvérük, Márton halála után maradt javaknak nem kiszolgáltatásáért perelte.⁶⁷⁶ A meg nem jelenő Istvánt a javak kiadására és kisebb hatalmaskodási díj megfizetésére kötelezte a szék.

A fentiekén kívül a szék egy végrehajtástól való eltiltás miatt⁶⁷⁷ és hat, kisebb hatalmaskodási esetet tárgyalt, amelyeknek tárgyát pontosabban nem határozták meg.

Külön csoportot alkotnak azok a perek, melyeket nem kisebb vagy nagyobb hatalmaskodáson, hanem a medgyesi és segesvári országgyűlés potentiáriusokról írt artikulusai alapján indítottak: 7 ilyen esetet tárgyalt a szék 1659–1662 között.

4. Más perek

Birtokperek

A szék hatáskörénél említettük, hogy birtok tulajdonjogát (perpetuitas bonorum, Dósa megfogalmazása szerint gyökeres jog⁶⁷⁸) tárgyazó perek, amelyek kötelező módon oklevél bemutatásával jártak, meghaladták a vármegyei sedria hatáskörét. Természetesen az ilyen keresetekről is általában a vármegyei sedria állapította meg, hogy az előbbi csoportba tartoznak, s a táblára utalta. A más jogalapon, és nem is nagyobb- vagy kisebb hatalmaskodás címén, keresett birtokpereket azonban a szék letárgyalhatta és ítélezhetett. Ezek 4 kategóriába sorolhatók: elidegenített ősi birtok, kötött birtok, publicatio és más birtokperek.

a) Elidegenített birtok

A szék elé 5 ilyen eset került: 1625-ben vajdaszentiványi Jóga Ferenc Király Mihályt egy, ennek felesége által végrendeletileg hagyott, előbbi atyjafiától törvénytelenül elidege-

⁶⁷⁴ TvmJkv I. 133–138.

⁶⁷⁵ TvmJkv I. 188.

⁶⁷⁶ TvmJkv I. 190.

⁶⁷⁷ TvmJkv I. 422.

⁶⁷⁸ Dósa: i. m. 204.

nített nemes udvarházért perelte.⁶⁷⁹ Ugyanebben az évben Sidó Margit Lénárt Ferencné idősebb Pókai Miklóstól kérte meg az anyja jogán Pókai Jánostól maradt pókai és balai „kevéssé jószágokat”.⁶⁸⁰ Teke Margit köblősi Szabó Györgyné a mostohaapja, Fehérvári István által Bodoni Istvánnak 1600-ban elidegenített vajdaszentiványi ősi birtokait követelte Bánffy Margittól, a birtokok közbecsűjének megadását felajánlva.⁶⁸¹ Szilágyi Miklós és Nadházi Zsuzsanna özvegy Szilágyi Jánosné 1637-ben Székely Andrást citálták a szék elé egy radnótfáji ház elidegenítése miatt.⁶⁸² A legnagyobb értékű azonban Bethlen János pere volt: a későbbi kancellár mostohaapja, Macskási Ferenc lányától, Ilonától, az apja által gyámsága idején elidegenített, mintegy 20 000 forintot kitevő javait, vajdakamarási, 40 ház jobbágyságot kitevő birtokát, 800 juhot, 50 tehenet követelt.⁶⁸³ (A perek újra Bethlen Miklós önéletírásának szavahihetőségét igazolják, aki nem egyszer jegyezte fel, hogy apja birtokait Macskási Ferenc, gyámsága idején, a maga számára szerezte meg.⁶⁸⁴) Az alperesek természetesen azt próbálták igazolni, hogy a peres birtokot privilégiummal vagy más törvényes módon bírják. Amennyiben oklevelet tudtak bemutatni, a per a vármegyei szék előtt véget ért, ha nem, mindkét fél tanúkkal vagy írásos, privilégiumnak nem minősülő bizonyságokkal kellett igazat alátámasztania. Általában jellemző ezekre az ügyekre, hogy évekig elhúzódottak. Amennyiben az alperes pert vesztett, a birtok visszaadására és, esetlegesen, a birtoklása idején a felperes kárára elmaradt haszon megtérítésére kötelezte a szék.

b) Kötött birtok

A generális elé 3 ilyen eset került: 1609-ben Bús Borbála özvegy Gáspár Boldizsárné sógorát, Gáspár Jánost perelte, mert az nem adta át az őt megillető részt abból a birtokból, amelyet férje gyilkosának, Alaji Gergely deáknak a felesége, Török Zsuzsanna és fia, Isó Istók kötöttek a gyilkos megmentése érdekében.⁶⁸⁵ A hatásköri résznél már említettük, hogy a szék illetékessége alá tartozónak ítélte a pert, viszont végül mégis leszállította, mivel a keresett birtok nem Torda, hanem Kolozs vármegyei volt. A második, az előbbire emlékeztető pert iklódi Tholdalagi János indította körtvélyfájai Szindi János ellen a balai, Tholdalagi Ferenc tava nevű tó miatt.⁶⁸⁶ Keresetének igazolására Tholdalagi egy 1574-ben kelt egyezséglevelet mutatott be a széknek, amelyben Dósa Bálint „bizonyos excessusáért” kötötte le a tavat Tholdalagi Balázsnak, Szindi viszont „nyelven bizonyossággal” bizonyította. A szék az egyezséglevélnek adott nagyobb hitelt, Tholdalagit állítása melletti esküre kötelezte, az alperest pedig arra, hogy az eskü letétele után a tavat adja vissza, az általa telepített halakat viszont neki ítélte. 1628-ban Gáspár Miklós a mostohaanyja, özvegy Gáspár Jánosné által neki kötött birtokot kérte Görögh Jánostól, a bemutatott bizonyságokból viszont kiderült, hogy a birtokot az azt szerző Gáspár János végrendeletileg egyik lányára, Görögh Jánosnéra

⁶⁷⁹ TvmJkv I. 198, 254–255.

⁶⁸⁰ TvmJkv I. 188, 252–253.

⁶⁸¹ TvmJkv I. 218–221.

⁶⁸² TvmJkv I. 448.

⁶⁸³ TvmJkv I. 639.

⁶⁸⁴ BMÖn 638.

⁶⁸⁵ TvmJkv I. 72–73.

⁶⁸⁶ TvmJkv I. 271–272.

hagyta, s az ő joga ellenére kötötte le az anyja a felperesnek, így a szék a kötéslevelet semmisnek nyilvánította, Gáspár Miklós keresetét pedig elutasította.⁶⁸⁷

c) Publicatio

A kihálás címén a vármegyei szék előtt a fiskális direktor 2, tulajdonképpen azonos tárgyú pert indított: 1628-ban Tholdalagi János jogügyigazgató Tordai Imre deáktól és testvérétől, Kolozsvári Margit Trauzner Istvánnétól (a Báthory Gábor által a széki összeesküvésben való részvétel ürtügyén kivégeztetett Kolozsvári János deák fiskális direktor gyermekei), a birtokok közbecsűjét felajánlva, Várfalvi Sebestyén magszakadása jogcímén kérte a boldóci és mezőcsáni birtokokat.⁶⁸⁸ Az alperesek az előírásoknak megfelelően azzal védekeztek, hogy kihálás nem történt, s a birtokhoz „vérek vadnak”. Sajnálatos módon a per további része nem maradt fenn, de mivel később a Trauznerek birtokai között minkettő szerepelt, a Kolozsvári testvéreknek feltételezhetően sikerült megvédeni az említett porciókat.

d) Más birtokperek

A fentiekén kívül a szék 17, a fentiek sorába nem illeszthető, birtokot tárgyazó pert tárgyalta, amelyekről a feljegyzések szűkszavúsága miatt csupán ebbe a kategóriába tartozásokat sikerült megállapítani.

A birtokperek legérdekesebb esete azonban a Jósika Gábor Kamuthy Miklós ellen indított pere. Jósika először 1637. júniusában, majd egy esztendő múlva, végül 1640-ben perelte Kamuthyt a magyarlétai, hesdái birtokokért és a kékbükki prédiúm feléért.⁶⁸⁹ A szék már első alkalommal úgy határozott, hogy mivel az alperes bemutatta privilégiumát, az ügy meghaladja hatáskörét, és a táblára igazította. Jósika azonban kétszer is perújítással élt, arra hivatkozva, hogy „per contrarium usum” Kamuthy privilégiuma érvényét veszítette. A per háttérét csak a szék utolsó határozat világította meg: „Mivel az litigiosum bonumok nem láttatnak, hogy simplici vera et absoluta potentia mediante occupáltattak volna, hanem az A-nak mostohaattya opponálván magát az nagyobbik mostohafiával az szegény üdvezült Betlen fejedelemnek s kövül lévén az országon úgy deveníált öfelsége kezéhez és öfelsége úgy conferálta az I. szüleattyának pro fidelibus servitiis. Ez okon azt az privilegiumot az szék nem tolálhatván, nem ítéli ez causának prosecutiójára competens fórumnak ez fórumat.”⁶⁹⁰

Örökség követelése

A szék előtt 3 esetben követelték örökség kiszolgáltatását: 1628-ban Tordai Kata tordai Páll Istvánné a féltestvérei, Tordai János deák és Péter deák után maradt apai javakat kérte mostohaanyjától, Veress Erzsébettől.⁶⁹¹ 1651-ben Béli Pál Barkóczy Erzsébet özvegy Kékedi Zsigmondnétól a neki végrendeletileg hagyott Péterlakát követelte,⁶⁹² három esztendővel később pedig a vármegye néhai jegyzőjének fia, Maksai Ferenc Jármí Miklóstól pontosabban meg nem határozott örökölt javait perelte.⁶⁹³

⁶⁸⁷ TvmJkv I. 282.

⁶⁸⁸ TvmJkv I. 291–292, 302.

⁶⁸⁹ TvmJkv I. 443, 451–452, 472.

⁶⁹⁰ TvmJkv I. 472.

⁶⁹¹ TvmJkv I. 278.

⁶⁹² TvmJkv I. 651.

⁶⁹³ TvmJkv I. 678.

Ha a felperes keresete bebizonyosodott, az alperest a követelt örökség kiadására, és esetlegesen időközbeni jövedelmének megtérítésére kötelezte a szék.

A fentiek mellett részben ide tartozik, pontosabban az első kereset megindításakor ezen a jogcímen követelte Pókai alias Kis Miklós egy atyjafia, a Székely Mózes seregében szolgált, brassói csatában elesett Pókai Péter öt illető javait.⁶⁹⁴

Osztály követelése

Divízió alapján (ide sorolva a divízió megtagadása, illetve visszaüzése, de nem kisebb hatalmaskodáshoz kapcsolt eseteit is) 5 pert indítottak a vármegye székén. Az első mindjárt a csoport különleges esete is: marosvásárhelyi Szabó Judit ugyanis valóperük lezajlása után kérte ki Urajban lévő porcióját volt férjétől, marosvásárhelyi Székely Istvántól, aki a divízió tétel ellen visszaüzéssel élt, azzal indokolva, hogy „juris ordine repudiatának találtattál, nem acquisitornak [!], hanem dissipatrixnak, holott engemet is tisztességemben laedáltál, hittel kötelezett tisztességedet violáltad, ergo az én jóvaimban semminémű részt nem tartozom adni,”⁶⁹⁵ az asszony viszont azt állította, hogy az említett részbirtokot az ő apja szerezte, illetve volt férjével közösen szerezték. 1642-ben Angyalosi Erzsébet testvérét, Istvánt perelte divízió tétel végett.⁶⁹⁶ 1637-ben torockószentgyörgyi Toroczka Anna Kolozsvári/Tordai Imre deákné Szalánczy Anna özvegy Thoroczka Mihálynét,⁶⁹⁷ 1651-ben pedig Zoltai Ferenc Zoltai Istvánnét perelte szintén divízió visszaüzése miatt.⁶⁹⁸ Kös/Kis Erzsébet Dienes Istvánné 1648-as ugyancsak osztály repulsiója miatti, Kös/Kis Ferenc és Bálint elleni keresete az előbbiektől eltér: a per során ugyanis kiderült, hogy az asszony új osztályt követelt, anélkül azonban, hogy az ő birtokába került javakat az új osztály alá bocsátotta volna, ami törvénytelennek minősült.⁶⁹⁹

Ha azonban a felperes kétséget kizáróan bizonyította állítása valóságát, az alperest a sedria a követelt javak kibocsátására kötelezte.

Özvegyi tartásul bírt birtok visszakövetelése, házastársak közti vallomány feltörése

A fenti, tulajdonképpen két pertípust azért vontuk össze, mert sok esetben a kettő olyan szorosan összefonódik, hogy meglehetősen nehéz feladat lenne különválasztani őket. Az első ilyen nagy pert Bogáthy András indította Bánffy Margit ellen az asszony második férje, Bogáthy Menyhért dosban bírt ösjszágai, Bogát, Keménytelke, Ludas, valamint Acintos, Oroszi és Szentjakab visszaszerzése érdekében.⁷⁰⁰ Bánffy Margit, ekkor már Alia Farkasné, az ősi birtokok ki nem bocsátását előbb azzal indokolta, hogy Bogáthy csupán 33 forint dost kínált fel, holott az ő dossa, mivel az ő férje „mágnás volt, báró volt” 200 forintot tesz ki. A szék ezt a kifogást elutasította, kifejtve, hogy „Erdélyben csak egy baronátus vagyon, tudniillik az vajda vagy az gubernátor. Az I. ura penigh csak nomine et non re volt

⁶⁹⁴ TvmJkv I. 33. Második keresetét már kisebb hatalmaskodásra alapozta.

⁶⁹⁵ TvmJkv I. 300.

⁶⁹⁶ TvmJkv I. 524.

⁶⁹⁷ TvmJkv I. 439.

⁶⁹⁸ TvmJkv I. 663.

⁶⁹⁹ TvmJkv I. 540–541.

⁷⁰⁰ TvmJkv I. 1.

mágnás, kiért az ő dossa is aequalis az több nemesek dossával.”⁷⁰¹ A szék határozata után az asszony kijelentette, férje végrendeletét mutatva be, hogy az említett birtokokat férje neki inskribálta, ezt követően tehát a per Bogáthy Menyhért vallományának érvénytelenítéséért folyt. A következő, szintén évekig, több mint 8 esztendeig elhúzódó per főszereplője szintén Bánffy Margit, akit 1628. februárjában Bodoni István perelt az első férje, Bodoni István halála után hitbérben birtokolt vajdaszentiványi udvarház és részbirtok, valamint a péterlaki és kendi, Küküllő vármegyei részbirtokok vissza nem adása miatt.⁷⁰² Bánffy Margit ebben az esetben azt állította, hogy nemcsak dosban, hanem más juss is birtokolja a porciókat, következésképpen nem köteles azokat visszaszolgáltatni. A pert az asszony 1635. előtt bekövetkezett halála után negyedik férje, Kékedi Zsigmond folytatta, a felperes mellé ekkor már testvére, Zsuzsanna is csatlakozott. Az a perre vonatkozó utolsó feljegyzés az 1636. április 16-i székén született. Ekkor a szék a vajdaszentiványi jószág ügyében, mivel az alperes oklevelet produkált, felmentette a Bodoniak keresete alól, a magyarpéterlakit pedig, mivel a felperesek vigyázatlansága miatt szállt a fiskusra, s onnan kapta az alperes, utóbbinak ítélte.⁷⁰³ A Bodoniak azonban már ekkor a per folytatására vonatkozó jogfenntartó nyilatkozatot tettek, s valószínűleg valamikor a vajdaszentiványi porciót és udvarházat vissza is szerezhették, hiszen ez később, Bodoni Zsuzsanna harmadik férjéről, Apafi Mihály sógoráról, Ghillányi Gergelyről a református egyházra szállt. Bodoni Zsuzsanna 1628-ban Tóth Erzsébet özvegy Büki Istvánnét is perelte a dosban bírt Cserényi részjószág ki nem bocsátása miatt.⁷⁰⁴ Az özvegy ebben az esetben arra hivatkozott, hogy a birtok az ő 33 forintnyi dossát nem haladja meg, azaz nem köteles a birtokot kibocsátani. Bodoni Zsuzsanna viszont az ellenkezőjével érvelt, megtoldva ezt egyrészt azzal, hogy az özvegy már másnak ígérkezett házastársul, s a jegyességet meg is kötötték, s amelynek felbontásáért, a felperes állítása szerint „az papok előtt perlekedvén fizetett is, az esperest szabadította fel hozzá való kötelességét”, másrészt hogy a hasonlóképpen bírt Küküllő vármegyei birtokot már elidegenítette, s félő, hogy ezt is abalienálja.⁷⁰⁵ 1656. júniusában Bánffy Kristóf Alia Máriát idézte a szék elé a dosban kezében lévő magyarói kúria, valamint a beresztelki pusztakúria, a szász- és magyarrégeni porcióknak a dos összegével való megkínálás ellenére való megtartása miatt, ám a pert még tárgyalásra kerülése előtt letette.⁷⁰⁶

Az ilyen ügyekben ha a felperes keresetét bebizonyította, a szék kötelezte az özvegyet a dos felvételére és a birtokok visszaadására. Ha kiderült, hogy indokolatlan volt a birtokok kibocsátásának és a felkínált pénznek az elutasítása, valamint az, hogy az alperes csupán azért kért halasztást, hogy időközben a birtok jövedelmét élvezze, a Hármaskönyv előírásnak megfelelően hitbérét elveszítette, s a birtokokat mindenféle fizetés nélkül köteles volt visszaadni a vér szerinti örökösnek. Ennek, valamint a birtok pusztításának megelőzésére kívánta Bogáthy András 1607-ben, hogy a per végezetéig a vitatott birtokokat zárlat alá helyezzék.⁷⁰⁷

⁷⁰¹ TvmJkv I. 1.

⁷⁰² TvmJkv I. 243.

⁷⁰³ TvmJkv I. 421.

⁷⁰⁴ TvmJkv I. 296.

⁷⁰⁵ TvmJkv I. 297.

⁷⁰⁶ TvmJkv I. 750–751.

⁷⁰⁷ TvmJkv I. 6.

Tisztán a házastársak közti vallomány felbontására indított keresetet Jóga Ferenc Király Mihály ellen, mivel ez utóbbi felesége Jóga vérségi joga ellenére kötötte férjének egy vajdaszentiványi udvarház és telek felét.⁷⁰⁸

Hitbér követelése

Csupán egy ilyen esettel találkoztunk: 1607. augusztusában Both Erzsébet Somogyi Istvánné követelte Szilágyi Miklóstól hitbérét, amelyet a szék meg is ítelt.⁷⁰⁹

Zálogos javak felkérése

Az elzálogosítás és visszaváltás módját, valamint a visszabocsátást megtagadó büntetését a Hármaskönyv rögzítette,⁷¹⁰ s vármegyénk székén ennek megfelelően kérték fel a zálogba vetett javakat. (A zálogos jobbágytól való felkérésének módját pedig, mint láttuk, a vármegye szabályozta.) Ezek lehetnek egész birtokok, birtokrészek, szántók, kaszálók, szőlők, házak, jobbágyok, értékeesebb ingóságok (így Görögh Anna 1622-ben egy 6 forintban zálogba vetett szederjes gránát asszonynak való mentét kért meg⁷¹¹), amelyek azonban értéküktől függetlenül ugyanazon eljárás alá tartoztak. A szék 52 ilyen esetet tárgyalt, többségük hasonló módon zajlott le: a felperes a zálogösszeg felkínálásával az alperest megintette a zálogos visszaadására, amelynek nem teljesítéséért a szék elé idézte. Az alperesek az intés nem teljesítését általában azzal igyekeztek igazolni, hogy a zálogost nem zálogjogon bírják, vagy azzal, hogy a zálog összege magasabb volt a felperes által felkínálnál. Amennyiben a szék a felperesnek adott igazat, a Hármaskönyv előírásainak megfelelően az alperest kötelezte a zálogos jószág, javak visszabocsátására és a zálogösszeget is elvesztette. A világos szabályok azonban nem jelentették azt, hogy egy-egy ilyen per hamar véget is ért: Trauzner Istvánnak Ugron András, majd ennek örökösei elleni, a hadrévi határon lévő, a hadrévi Trauzner birtok korábbi tulajdonosa és testvére, a magvaszakadt Hadrévi Demeter és Pál által Tomori Istvánnak elzálogosított Nagyrét miatti pere 1639-től 1651-ig, tehát 12 esztendeig tartott.⁷¹² Ugron azt próbálta bizonyítani, hogy az általa birtokolt rét nem azonos a Trauzner által keresettel, s egy szék 2 napján át makacsul ezt az állítását ismételte, mire Trauzner, a meglehetősen átlátszó kifogásra a második napon kifakadt, hogy „Ha az égbe nem ragtatott, vagy el nem süllyedett az zálagos levélben specificált rét, holott az mű kezünkénél, sem másnál senkinél az Maros parton lévő Nagy rét nincsen az specificált vicinitásokban, hanem tulajdon csak az dominus I. kezénél.”⁷¹³ A rétet végül Trauznernek ítélte a szék.

A zálogos pereknek külön csoportját alkotják azok az esetek, amelyekben a felperes nem a zálogbavető vagy annak örököse, hanem az elzálogosító olyan atyafia, akinek a zálog tárgyához öröklési vagy háramlási joga volt, s akinek az előbbi a zálogba vetés előtt, a Hármaskönyv előírása ellenére, nem kínálta fel az elzálogosítandó vagyontárgyat. Ebben az esetben a felperes nem a zálogösszeget, hanem a birtok, ingatlan, jobbágy stb., közbecsűjét kellett felkínálja a zálogbirtokosnak, aki erre a zálog tárgyat köteles lett volna átadni. Ha

⁷⁰⁸ TvmJkv I. 355–356.

⁷⁰⁹ TvmJkv I. 16.

⁷¹⁰ HK I. 58–61, II. 24.

⁷¹¹ TvmJkv I. 168.

⁷¹² TvmJkv I. 478, 515–517, 528–531, 594–613, 627–631.

⁷¹³ TvmJkv I. 611.

ezt nem tette, a fentebbi büntetésen marasztalhatták el. Így 1628-ban Pókai István egy rokona, Széplaki Tamás által az ő értesítése nélkül zálogba vetett jobbágyot kért meg, a közbecsű felajánlásával Sidó Ferenctől, aki arra hivatkozva nem adta meg, hogy nem zálog, hanem cserejogon bírja, amit aztán sikerült is bebizonyítania, tehát a szék Pókai keresete alól felmentette.⁷¹⁴

Jobbágykerestetés

A kisebb hatalmaskodás mellett a birtokjogi ügyek különleges kategóriája, a jobbágy felkérések alkotját a szék ügyeinek második legszámosabb csoportját 130 esettel. A jobbágyrepetíciókat az országgyűlés rengetegszer szabályozta,⁷¹⁵ a Torda vármegyei széken a század eleji gyakorlat szerint, amennyiben a szék után 8 nappal sem szolgáltatta ki az alperes a felkért jobbágyot, a jobbágy holddíjával, azaz 40 forinttal, családjával, javaival való átadására kötelezték. Ezekhez 1619 előtt ritkán, azután valamivel gyakrabban a kisebb hatalmaskodás bírságát is csatolták, az általános azonban az előbbi ítélet maradt. Amennyiben az alperes meg sem jelent a sedria előtt, ez további 3 márka büntetést jelentett.

A szék azonban nem ítélezhetett olyan esetekben, amelyek gyermekkorában vagy több mint 32 éve elszökött jobbágyokat tárgyaltak, mivel ezeket hosszú perrel, a táblán kellett keresni: így 1608-ban Radváczy Anna özvegy Gyerőffi Jánosné Büki István elleni,⁷¹⁶ 1609-ben Zádori alias Nagy Ferenc Bálintffi Kristóf deák elleni perét utalta a táblára.⁷¹⁷

Természetesen itt sem hiányoztak a bonyolultabb esetek: 1630-ban Pekri Ferenc és Szilvássy Erzsébet özvegy Bogáthy Andrásné egy Szöcs Mátyás nevű jobbágyért folyó vitájukat terjesztették a szék döntőbíráskodása elé.⁷¹⁸ A bemutatott bizonyságokból kiderült, hogy a Szöcs Pekriék ősjobbágya volt, ám Bogáthy egy jobbágyának megöléséért utóbbinak kötötte magát, ezért a szék úgy ítélezett, hogy „ha akkor meghölette volna is Bogáthy Boldisár, szabadon meghlehetett volna, de az földesura ellen az [jobbágy] nem köthette el magát. Ergo az az acintosi Szeocz Máttiás az megholt embernek diát adgya megh, s maga restituáltassék az dominus terrestrisnek.”⁷¹⁹ Zádori Nagy Erzsébet Filstich Lőrincné 1637-es, Andrásfalvi István deák elleni perét azért említésre méltó, mivel utóbbi ügyvédi hivatalával visszaélve megbízóját károsította meg, mivel „szegődött, fogadott procurátorunk lévén, az relatoriában specificált Dienes Leorincz nevű jobbágyomnak meghkeresésére, de nemhogy meghkereste volna mi számunkra, ígérete és fogadása szerént, sőt magának utcumque vendicálta, és most is bírja, azért propositiónkban specificált poenával kívánnyuk restituáltatni azt az Dienes Leorincz nevű jobbágyot, protestatur ad ulteriora.”⁷²⁰ Az asszony keresetét bebizonyította, s Andrásfalvit a szék ugyan nem ítélte becsületének, tiszttségének elvesztésére, viszont kötelezte a jobbágy 8 napon belüli visszaszolgáltatására.

⁷¹⁴ TvmJkv I. 284–285.

⁷¹⁵ L. Trócsányi 2005. 69–79.

⁷¹⁶ TvmJkv I. 30.

⁷¹⁷ TvmJkv I. 51–52.

⁷¹⁸ TvmJkv I. 360–361.

⁷¹⁹ Uo.

⁷²⁰ TvmJkv I. 431.

Szolga felkérése

A szolga felkérése, bár lehetett jobbágy rendű is, más eljárás alá tartozott, ti. amennyiben a felkérésnek az akkori ura nem tett eleget, s a székre citálva a meg nem adást nem indokolhatta, 200 forinttal büntették. Hasonló esetben a nemes szegődött és búcsúvétlen elszökött szolga szintén 200 forinttal kellett restituálja magát, azaz urához visszatérjen. A Torda vármegyei sedia 26 ilyen esetet tárgyalt, természetesen többségében jobbágy rendű szökött szolga vissza nem adása miatt. A fentiek során már említett Harasztosi Balázs deák 1617-ben hadrévi Tordai Györgyöt egy Angalit nevű szász szolgálólánya meg nem adásáért perelte, akit utóbbi felesége, Harasztosi állítása szerint, a megkéréskor „tekenő alatt, hol lappagatta és rejtegetette”.⁷²¹ Erdélyi István azonban 1628-ban a nemes pókai Horváth Istvánt citálta a szék elé, mert szegődött szolgálója volt, s őt búcsúvétlen elhagyta.⁷²² Horváth azzal védekezett, hogy ő vissza akart menni, „csak mások jesztettenek”, a szék azonban ezt az okot nem fogadta el, és kötelezte a 200 forint kifizetésére és urához való visszatérésre.⁷²³ A következő évben Kékedi Zsigmond Simon Jánost, 1651-ben pedig Vitéz György vécsi Horváth Istvánt perelte ugyanezért.⁷²⁴

Ingóságok felkérése

Bár a felkért ingóságok meg nem adásáért általában kisebb hatalmaskodási keresetet indítottak a sedrián, maradt egy olyan, 10 esetből álló csoport, amelyben a minor potentiát nem csatolták a keresethez, ezeket tehát külön kell tárgyalnunk. Az esetek többségükben nagyon egyszerűek voltak: bizonyos ingóságok, állatok, ékszer, kard, gabona, stb., ki nem bocsátásáért a szék elé idézett alperestől a felperes ezeknek egyszerű, vagy becsüjükkal, kártérítéssel való átadását kérte, amelyet, amennyiben kérése jogosságát a felperes bebizonyította, a szék általában meg is ítelt. Két esetet azonban érdemes kiemelnünk: 1609. áprilisában Gáspár János Bús Borbála özvegy Gáspár Boldizsárnétól egy aranyos szablyát és okleveleket kért meg.⁷²⁵ A szék az okleveleket kizárta a keresetből, mivel az azok felkérése miatt indított per a tábla hatáskörébe tartozott, a szablya ügyét azonban, elutasítva az aszszony kifogását, miszerint a szék értékhatárát meghaladja, tárgyalásba vette. Az özvegynek azonban sikerült bebizonyítania, hogy néhai férje javaiból a felperest kielégítették, s ezt egyezséglevélben rögzítették, így a sedria a felperest a méltatlan háborgatásért patvarkodás vétkében elmarasztalta, ennek díjának (33 forint) kifizetésére kötelezte, s a pert örökre megszüntette.⁷²⁶ A másik ügy felperese vajdaszentiványi Szabó János, alperese pókai Szabó György volt, az ügy tárgyát pedig a felperes a következőképpen adta elő: „Ez elmúlt üdőkben fogattam volt megh az I-t oda fel őfelsége mellé zsoldosnak, és attam volt aláj[a] egy pej lovat, úgy mint 10 ft erőt, hogy Isten onnét meghhozván, énnekem az lovat meghadgya, akár az árrát, mivel én őneki az kívül elegendő hópénzt attam volt. Mely lóval mikoron bejött volna Erdélybe, semmi gondot rá nem akarván viselni, csak nem messze, Colosuáron innét, tudniillik az sármási határon az erdönél elhatta, és így gondviseletlensége miatt az ló

⁷²¹ TvmJkv I. 108.

⁷²² TvmJkv I. 250.

⁷²³ Uo.

⁷²⁴ TvmJkv I. 323, 615.

⁷²⁵ TvmJkv I. 56–57.

⁷²⁶ Uo.

elveszett. Azért azt mondom, si juris, hogy vagy olyan lóval, vagy az árrával tartozik.”⁷²⁷ Az alperes azonban azt állította, hogy a ló Rimaszombatnál betegedett meg, és sok gondoskodással mégis hazahozta, „de ott Sármasnál nagy hirtelenséggel, szinte alkonyodatkor úgy elállta, hogy sem elébb, sem hátrébb nem verhetém, és ott nem bátorságos lévén hálnom, az társaságim is elhagyanak vala, kételen el kellették hadnom.”⁷²⁸ Az ügy kimenetelét sajnos nem ismerjük, mivel a per a felek bizonyításra való kibocsátása után a jegyzőkönyvben újra nem bukkant fel.

Adósság felkérése

A kisebb hatalmaskodásnál már említettük, hogy a adósság meg nem adása miatt indított kereseteket, amennyiben nagyobb összegről volt szó, ajánlatos volt kisebb hatalmaskodás jogcímén indítani, mivel ha a felperes csak adósságra alapozta keresetét, az összeg a szék értékhatárának összegét nem haladhatta meg, amint azt görgényszentimrei Károlyi Mihály Bánffy Margit elleni pere tanúsítja. Károlyi ugyanis a Bogáthy Miklósnak kölcsönadott 198 forintot kérte meg annak örökösétől, Bánffy Margittól, de „Mierthogy az potentiát az actióhoz az A. nem annectállya az brevis szerént, hanem mint egy liquidum debitumot, úgy keresi, ez az szék supra 50 fl. non judicat (ut recordatur sedes), azért ez inferior sedes azt az 200 ft. summát be nem foghattya, ergo causa simpliciter condescensa, az Táblára kell citálni.”⁷²⁹ Ennek ellenére a szék 12 tisztán adósság címén indított pert tárgyalt, amelyek közül a 17. század elejiekre általában jellemző az alacsony, 8–25 forint körüli összeg vagy termény A szék hatáskörének növekedése természetszerűen hozta magával az ilyen perek értékének növekedését is, Zlatari István 1637-ben már 300,⁷³⁰ Bethlen János ugyanebben az évben 1500,⁷³¹ Haller Péter pedig 3000 forintnyi adósságot (a görgényi vár inscripciója) kért meg.⁷³² Részletesebben csupán kettőre térnénk ki: Székely Erzsébet Vermes Jánosné Sárközi Imre deák elleni 1628-as perét egyrészt azért, mivel feltételezhetően ez a kisebb hatalmaskodásnál említett 1630-as per előzménye, másrészt mivel a vármegye későbbi viceszolgabírája kereskedői tevékenységére vonatkozóan szolgál adatokkal.⁷³³ Székely Erzsébet ugyanazt az Imre deák apja által kölcsönként összeget követelte, mint az 1630-as perben, s amelyért Szabó Gáspár Kolozsvárott maradt javait zároltatta is, mellékesen viszont azt is megemlítette, hogy maga Sárközi is kért tőle 25 aranyat Lengyelországban maradt marháinak „aláhozatalára”, amit azonban meg is adott. A szék Vermesné bizonyágai alapján, amelyek szerint Sárközi örökölte apja vagyonát, kötelezte utóbbit az adósság megfizetésére.⁷³⁴ Az év decemberében azonban Imre deák perújítással élt, s bebizonyította, hogy apjával annak életében megosztozott, halála után nem örökölt, „az portuson való sót is még az atya életében atya el az I. és az árrát kezében atya az attyának” az adósságot tehát nem tőle kell követelje a felperes.⁷³⁵ Azt is megemlítette, hogy a lengyelor-

⁷²⁷ TvmJkv I. 162.

⁷²⁸ Uo.

⁷²⁹ TvmJkv I. 26.

⁷³⁰ TvmJkv I. 444.

⁷³¹ TvmJkv I. 442–443, 456–459.

⁷³² TvmJkv I. 526.

⁷³³ TvmJkv 270–271.

⁷³⁴ Uo.

⁷³⁵ TvmJkv I. 292–294.

szági marhák egy része az asszony bátyjáié volt, tehát Sárközivel közösen kereskedtek. A szék az új bizonyítékok alapján Imre deákot felmentette. A másik Bethlen János 1637-es pere volt gyámja, Macskási Ferenc ellen (újra illusztrálandó, hogy a gyámság miatt volt olyanira óhajtott a korban), aki, kettejük megegyezése szerint, a per kezdete előtti években előbbi ökreit eladta, az értük kapott 1500 forintot azonban nem adta meg.⁷³⁶ Bethlennek végül egy év múlva sikerült a Macskásit a pénz megadásására kötelező ítéletet kiverkednie.

Az ilyen perekben a szék általában az adósság megfizetésére kötelezte a pervesztes alperest, esetlegesen becsűjével.

Kötelmi jogi perek

Az ebbe a csoportba tartozó 15 per többsége a kötés megszegése, illetve a kötéslevél értelmében való végrehajtás eltiltása miatt kerültek a vármegyei szék elé. Ezek a legkülönbébbek lehetnek: kezesség (a legszámosabb kategória), adás-vételi szerződés nem teljesítése, per közbeni egyezség megszegése, a vármegyei szék döntőbírói ítéletének el nem fogadása az előzetes közös megegyezés ellenére, szolgaságra kötés nem teljesítése, szavatosság nem teljesítése. Ezeket, a kötéslevél tartalma szerint további 2 csoportra oszthatjuk: egyszerű, azaz különleges záradékokat nem tartalmazó, illetve minden jogi utat kizáró obligatóriák.

Az előbbieket nagyrésze egy, legfeljebb két széken véget ért, s a kötéslevél bemutatása, illetve esetlegesen egy bizonyításra való exmissió után, ha a felperes igazát bebizonyította, az alperest az obligatóriában a vállalt kötelezettség nem teljesítése esetére kilátásba helyezett bírságon marasztalta el a szék, kezesség esetén ez a vállalt összeg kifizetése volt.

Ami a második csoportot illeti, a helyzetet a felek meglehetősen bonyolulttá tették azáltal, hogy a jogi eljárás kizárása ellenére egyik vagy másik fél a végrehajtást megakadályozta, s mégis a sedriához fordult, ezért a vármegye kénytelen volt erre külön constitutiót hozni 1628-ban: „Az mely két fél köt egymással, s minden juridicus processust kikötnek compositiójokban, így volenti non fit injuria, ha az ispánok kimennek az executióra, és az adversa pars inhibeálni akarja, az vagy repulsiót akar tenni, az ispánok semmiképpen ne cessáljanak, hanem az obligatoriának continentiaja szerint járjanak el dolgokban, ne cessáljanak, ha minden juridicus processus ki vagyon rekesztve, insuper ha azt contineálja az obligatoria, hogy solum vigore praesentium, egy viceispán és főbíróval satisfactiót inpendáltathasson, így is nem várván commissiót az főispánoktól, vagy az széktől, az viceispánok tartozzanak ad instantiam laesae partis kimenni és satisfactiót inpendálni.”⁷³⁷

Ezek után lássunk néhány példát: Szilvász Erzsébet 1628-ban tordai Pál Jánost perelte, mivel adás-vételi szerződésüknek nem tett eleget, s a megvásárolt gabonaasztagokat nem adta át, s a végrehajtástól is eltiltotta (a fenti statútumot a vármegye ezen per kapcsán hozta).⁷³⁸ Pál arra hivatkozott, hogy a bogátiak elvették tőle az asztagokat, s ő ezt a felperes tudomására is hozta. A szék a per közbeni egyezség ajánlásával másnapra halasztotta az ügyet, a következő széken viszont nem találjuk, feltételezhetően egyezségre jutottak. Joga Ferenc ugyanekkor Király Mihályt perelte egy perközbeni egyezség feltöréséért: a vita tárgyát képező udvarházat ugyanis kötelezvénye ellenére Király nem adta át, hanem azt állította, hogy egy közelebb való vér tőle elfoglalta.⁷³⁹ A per folyamán azonban kiderült, hogy

⁷³⁶ TvmJkv I. 442–443, 456–459.

⁷³⁷ TvmJkv I. 237.

⁷³⁸ Uo.

⁷³⁹ TvmJkv I. 254–256.

nem elfoglalták, hanem egyezsége után 14 forintért eladta, a szék tehát a felperes homági-mán marasztalta el, és kötelezte a ház visszaadására vagy hasonló értékű adására.⁷⁴⁰ 1648-ban Rácz Mihály deák, a gelencei iskola rektora, Rácz Lukács magyarfűlpösi plébános fia, az apja által megkezdett pert folytatta Mikó Anna özvegy felfalui Gáspár Miklósné ellen, mivel néhai férje a cserelevele ellenére a magyarfűlpösi udvarházat és tartozékait nem adta át.⁷⁴¹ A három évig folyó per első szakasza 1650-ben zárult le, amikor a betérjesztett tanúvallomások (13 az alperes részére, 69 a felperes részére) alapján a szék az asszonyt a ház átadására kötelezte. 1651. szeptemberében Mikó Anna novumot hozott, s bebizonyította, hogy a cserelevélnek eleget tettek, a szék pedig az erre vonatkozó eskü letétele után az asszonyt felmentette.⁷⁴² Ótordai Maksai István 1648-ban azért perelte a szintén tordai Dombi Bálintot, mert az nem állta a három évvel korábbi egyezségüket: Dombi ugyanis Rákóczi hadjárata idején a Szécsény és Gyarmat közötti táborban megtámadta Maksait, fő- és jószágvesztést elkerülendő egyezségekre lépett vele, amely szerint ha bármikor Maksai ellen cselekszik, ez a kötésben meghatározott összeget végrehajthatja rajta.⁷⁴³ A szék végül ebben is csak 3 esztendő múlva hozott Dombit elmarasztaló ítéletet. 1651-ben gyalui Decsi Mihály radnóti tisztartó perelte egerbegyi Bakó Mihályt, akitől több ökröt vett, melyek közül az egyikről kiderült, hogy lopott, s amelyért Decsit perbe is fogták. Mivel Bakó az idézés ellenére nem jelent meg a perben szavatosként, Decsitől a 16 forintért vett ökröt elvették.⁷⁴⁴ A szék, mivel szavatosi köteletségének nem tett eleget, Bakót a 16 forint megfizetésére kötelezte.⁷⁴⁵ Különleges eset Kamuthy Miklós Lészai János elleni pere, mivel utóbbi örökös szolgaságra kötelezte magát, s kötelezettségének nem akart eleget tenni. Lészai viszont azt állította, hogy ő nem kötötte magát, és a kötéslevél bizonyos súlyos hiányosságait sorolta fel állításának alátámasztására. Az ítélet ebben az esetben sem maradt fenn.⁷⁴⁶

Oklevelek felkérése

Bár az *Approbatæ*⁷⁴⁷ és ennek nyomán Dósa is külön tárgyalja⁷⁴⁸ az idegen kézbe került, illetve az özvegyeknél lévő oklevelek felkérését, előbbi a rövid, utóbbi per a legrövidebb peres eljárás esetei közé sorolva, az alábbiakban ezeket együtt tárgyaljuk. Mint láttuk, a 17. század első évtizedében az oklevelek felkérése tárgyában indított kereseteket a vármegyei szék nem tárgyalhatta, az 1619-es artikulusz azonban már a rövid perek közé sorolta. Sedriánk 3 ilyen pert tárgyalt, a legkorábbit, s legérdekesebbet is egyben, 1628-ban a Simon testvérek, György és János indították Bánffy Margit ellen a vajdaszentiványi Kóka részjóságot illető oklevelek felkérése és meg nem adása miatt, s a szék kötelezte is az asszonyt az oklevelek kiadására.⁷⁴⁹ A következő esztendőben azonban Bánffy Margit perújítással élt, és ezt azzal indokolta, hogy korábban elfelejtette azzal védeni magát, hogy a levelek „minálunk nem voltak, mivel öfelsége bizonyos embereknek információjokból

⁷⁴⁰ Uo.

⁷⁴¹ TvmJkv I. 532–535, 555–560, 569–570, 583–588, 631–638.

⁷⁴² Uo. 638.

⁷⁴³ TvmJkv I. 547–548.

⁷⁴⁴ TvmJkv I. 657–659.

⁷⁴⁵ Uo.

⁷⁴⁶ TvmJkv I. 413.

⁷⁴⁷ AC III. 25., IV. 11.

⁷⁴⁸ Dósa: *i. m.* 227–229, 310–311.

⁷⁴⁹ TvmJkv I. 260–262.

meghértette volt, hogy az az jószágh deficiálván, vagy fiscust illetvén, őfelségének volna igassága hozzá, mint fiscusnak, vött őfelsége arról is bizonyos informatiót, hogy nálunk volnának arról való imillyen-amollyan levelek, kiről őfelsége énnekem igen serio demándálván, őfelségének mindeneket kezében kellett adnom, mégh az te meghkérésed előtt, az kit kételenség alatt őfelségének kellett adnom, s quietantiám vagyon őfelségétől.”⁷⁵⁰ A következő széken, 1630. június 19-én, az asszony be is mutatta a fejedelem elismervényét, amelynek kiadási körülményeit a felperesek megkérdőjelezték, s beadták azt a tanúvallatást, amely az ügyet említésre méltóvá, egyedivé tette, s amelyet érdemes teljes terjedelmében idéznünk: „Láttuk, micsoda quietantiát exhibeáljon novuma mellett, az quietantia ellen mostan nem contendálunk ex opposito, hanem illyent akarunk doceálni in instanti, hogy Kékedi uram önagysága csak a tavali esztendőben íratott egy missilist maga magára, maga kérétté ki magától azokat az leveleket, s úgy attá ki őfelségének.

1 testis: Egregius Stephanus Andrásffalvi de MarosJára, juratus, sic faterur: Tudom azt, hogy az mikor Colosvárratt Zóliomi uram Lázár Istvánnal összekapott vala, azt hiszem szintén az [16]27 esztendőbeli terminuskor fogott lenni, én az szegény meghholt Zámbó urammal beszéllek vala az palotába, s jöve oda Kékedi uram Zámbóhoz, s mondá Zámbónak: Én, Zámbó uram, őfelségének emlékeztem az zentiuáni levelek felől, s őfelsége magához veszi, csak írja meg kegyelmed az levelet, s őfelsége kezébe hozzák. Azután az nagy palotában az asztalnál írta meg egy deák, de nem emlékezem reá, mellik deák volt, (...) azt bizonyoson tudom, én Simon Georgiót úgy certificálám, hogy, „Úgy vigyázz magadra, hogy Kékedi uram most hozattya alá az leveleket.”

2 testis: Egregius Petrus Literatus Királyffolvi de GeorgényZentImreh, juratus, sic faterur: Tudom azt, hogy az [16]27 esztendőbeli terminuskor fenn valék az palotában, s Sárpataki Sigmond kijöve az belső palotából s engem szólította, s egy levelet ada vala kezembe, s mondá: Lásza ezt kegyelmed, micsoda?, én meglátám, s el is olvasám, hát egy quietantia, az mint Kékedi uram az zentiuáni leveleket őfelségének kezében attá, s mondám Sárpatakinak, ez illyen levél, s mind magadnak, s mind az több szegény nemességnek [?kárt] tesszen önagysága [---]vala, mint ez az beadott quietantia, de más kézírás vala, énnekem úgy teccik, de az tenora ez vala.”⁷⁵¹ Figyelemreméltó az az összetartás, amelyet a köznemesség érdekeinek védelmében a főurak túlkapásaival szemben tanúsított, s az a gyorsaság is, ahogyan a palotabeli összeesküvés az érintettek tudomására jutott, s amellyel a Simonok osztályos társaikat mozgósítani tudták. A szék végül úgy határozott, hogy az alperesek esküdjének meg, nem ők ajánlották fel a szóban forgó okleveleket a fejedelemnek, nem ők irattak mandátumot magukra, s ez esetben felmentetnek. Ellenkező esetben a fiskus által elfoglalt-hoz hasonló kötelesek adni a felpereseknek, mivel ezektől jogbiztosító levelek hiánya miatt vette el a kincstár.⁷⁵²

A másik két eset egyszerűbb volt, s az ítélet is hasonló: az 1629-ben Bodoni Zsuzsanna és István által Tóth Erzsébet özvegy Büki Istvánnétól utóbbi vajdaszentiványi birtokára vonatkozó okleveleket kérte, amelyeknek kiadásától Cserényi György tiltotta az özvegyet, a szék a felperesek javára ítélezett: amennyiben az özvegy nem szolgáltatná ki az okleveleket, a felperesek örökös szavatosa marad.⁷⁵³ 1640-ben Szindi János a pusztalalmási, balai,

⁷⁵⁰ TvmJkv I. 322.

⁷⁵¹ TvmJkv I. 341–343.

⁷⁵² TvmJkv I. 343.

⁷⁵³ TvmJkv I. 313–314.

kisszederjesi, erdőszengyeli, körtvélyfájai és vécsi porciókra vonatkozó leveleket vagy azoknak párjait kérte Görögh Andrástól, mivel egy oszló jószágot birtokoltak. A sedria, mivel nyilvánvalóan magának Göröghnek és utódainak is joguk volt az említett levelekhez, az alperest eskü alatt kötelezte a nála lévő oklevelek másoltatására való kiadására.⁷⁵⁴

Becstelenítés, rágalmazás

A jegyzőkönyvben diffamatio-ként vagy infamia-ként feljegyzésre került esetek tulajdonképpen ugyanazt a mai kifejezés szerint becsületsértési ügyeket jelölték. A szék elé 15 ügy került, s az esetek többségében a felperesek nem részletezték, mivel gyalázta őket az alperes, csupán az „ignominiosis verbis” vagy „enormibus vituperiis et verbis ignominiosis” kifejezést használták. Néhány esetben azonban pontosan tudjuk, mi történt: Haller Jánost 1632-ben Horváth Anna és Jármí Ferenc méltatlanul vádolták be a fejedelem előtt,⁷⁵⁵ tordai Borosnyai Ferenc kicsúfolására a szintén tordai Pál István egy pasquillust készített 1640-ben.⁷⁵⁶ Két perről azonban még többet tudunk: 1637-ben egerbegyi Lészai János egerbegyi Hajdú Mihályt perelte diffamációért, amely azonban, amint Hajdú válaszából kiderült, nem volt alaptalan: „mit mondtam is, bizonyos okokra nézve cselekedtem, mert az édesanyád az magad neveddel, emberséges emberek által, az én szürke lovamnak elveszéséért 14 forinttal kénáltatott, akár egy paripával, annak felette tehozzád afféle idegen csavargók, gonosz kereskedő legények jártak, kikre suspitio igen nagy volt, hogy azok közül való, ki az te házadat is frequentálta, vette el az és szürke lovamat”.⁷⁵⁷ 1649-ben pedig Tordai Imre deák alispán és Maksai Mihály, a vármegye tisztviselői, azért citálták a szék elé Thoroczky Zsigmondot, mivel először április 24-én, majd május 1-én azzal vádolta őket, hogy hivatalukban nem igazán járnának el és törvénytelenül cselekednének.⁷⁵⁸

Az ilyen kereseten elmarasztalt alperest, a felperes követelésének megfelelően, a szék 66 forint nyelvváltság (emenda linguae) fizetésére kötelezte. Egyetlen esetben kért ennél súlyosabb büntetést a felperes: 1628-ban Kékedi Zsigmond az őt 1626-ban a borsói táborban szidalmazó Simon Jánost nyelve kivágásával kívánta büntettetni, amelyet a szék viszont nyelvváltsággá változtatott.⁷⁵⁹

Különleges eset a Rác Lukács magyarfűlpösi plébános 1624-es Tavaszi Márton elleni pere, az ügy ugyanis az úriszékről került a generális elé, mivel Lukács pap elégedetlen volt az őt diffamáló jobbágyra Tavaszi által kimondott, nem részletezett ítélettel. A szék Tavaszi döntését felülvizsgálta és emendálta, s a becstelenítést elkövető jobbágyot 12 forint 50 dénár nyelvváltságra ítélte.⁷⁶⁰

Kártétel

Az egyetlen, kisebb hatalmaskodás nélküli kártérítése iránti keresetet dellői Jármí Miklós indította Fodor Margit Elekessy Istvánné ellen, s annak úriszékéről apellált a generális szék elé, mivel annak oláhdellői jobbágya, Kodra Mihály, 1609. pünkösdsje táján a falu

⁷⁵⁴ TvmJkv I. 495.

⁷⁵⁵ TvmJkv I. 366.

⁷⁵⁶ TvmJkv I. 428.

⁷⁵⁷ Uo.

⁷⁵⁸ TvmJkv I. 552.

⁷⁵⁹ TvmJkv I. 282, 324.

⁷⁶⁰ TvmJkv I. 183.

mellett az avart meggyújtotta, felügyelet nélkül hagyta, s a gondatlanságából keletkezett tűzvészben három jobbágyporta égett el, csak a házak, pajták, csűrök pusztulása miatt mintegy 200 forintnyi kárt okozva a felperesnek.⁷⁶¹ A távolmaradó alperes asszonyt a szék az okozott kár megtérítésére kötelezte.

Gyilkosság

A generális sedria 8 gyilkossági keresetet tárgyal, ezek többségét jobbágy meggyilkolása, vagy jobbágya által elkövetett gyilkosság miatt indították, s az úriszékről apelláltak. Kivételt 2 eset képez: 1624. áprilisában Orsolya, füzküti Szabó Balázsné ifjabb Pókai Miklóst perelte gyilkosságért, ám mivel nem pontosítja, ki volt az áldozat, csak feltételezhetjük, hogy férje meggyilkolásáért perelte Pókait, tekintve, hogy úriszéki ítéletre nincs utalás.⁷⁶² A következő év márciusában enyedi Lippay Magdolna és Mihály Thoroczky László úriszékről hozták pertüket a generális szék elé egy szintén enyedi lakos rokonuk meggyilkolása miatt. A tárgyalás folyamán kiderült, hogy a gyilkos a tett elkövetésekor szintén a város polgára volt, csak azután menekült el és kötötte jobbágyul magát Thoroczkynek. A per a jobbágyinak a megölt legény homágiuma melletti felmentésével ért véget, mivel bebizonyosodott, „hogy mindenkben az A-knak atyafia, az meghholt legény adott okot mindenkben az maga halálára, holott egynéhányszor meghkérte, s serio instált is az I. jobbágya az A-nak annya s atyafiai előtt, hogy meghincsek az meghholt legént, mert az mely útban meghindult, halál következik belőlle. [...] az meghholt legény nemhogy cessálni akart volna, de még maga is confirmálta, hogy vagy az I-nak vagy neki meg kell halni, s mégis övéje teszi az I. jobbágyának feleségét. Több egyéb Isten ellen való dolgairól is, s égtelenségéről az meghholt legénnek sok nyilvánvaló bizonyosság vagyon.”⁷⁶³

Ha azonban az alperes bűnössége bizonyítást nyert, és a sérelmes a fejére esküdött, halállal büntették. Főbenjáró ítélettel súlytotta a szék a Pókai István és Pókai Anna Andrásfalvi István deákné által Pókai György meggyilkolásáért beperelt almási Körösi Andrást is, mert a gyilkost nem tudta a szék elé állítani.⁷⁶⁴

Külön figyelmet érdemel Huszár István 1617-es pere, ugyanis nem magánszemélyt, hanem a szászrégeni bírót és esküdjait perelte, mivel a városi örök egy jobbágyát meggyilkolták, s a gyilkosokat a bíró nem büntette meg, amiért utóbbira a nyilvánvaló gyilkos büntetését, azaz halálos ítéletet kívánt kimondani, s mivel a bíró nem jelent meg, a sedria el is ítélte.⁷⁶⁵

Földesúri törvénykezés elmulasztása, jobbágy törvénytörés elé nem állítása, helytelen úriszéki eljárás

Amint azt már az úriszéknél említettük, ha a földesúr a sérelmes fél felkérése ellenére jobbágyára nem látott törvényt, utóbbi az ügyet a vármegyei szék elé vihet. 10 esetet őrzött meg a protokollum, a felperesek kivétel nélkül a földesúrnak a törvénykezés ellátására való kötelezését követelték. A szék ezt meg is ítélte, általában a Tripartitum szerinti

⁷⁶¹ TvmJkv I. 63–64. A per különösen értékes, mivel pontosan felsorolja a jobbágygazdaságokban elégett eszközöket, gabonát és egyéb ingóságokat.

⁷⁶² TvmJkv I. 182.

⁷⁶³ TvmJkv I. 200.

⁷⁶⁴ TvmJkv I. 423.

⁷⁶⁵ TvmJkv I. 108.

rinti hozzáadással, hogy kötelességének nyolc napon belül tegyen eleget, ha ezt elmulasztja, köteles a homágiumot is megfizetni.

Tisztek elleni perek

A generális széken 3 vármegyei tisztségviselő elleni pert tárgyaltak: az elsőt 1609-ben Füzy Borbála Sarmasághi Zsigmondné indította Frika János viceszolgabíró ellen, akit azzal vádolt, hogy hatáskörét túllépve, törvénytelenül vallatott egy jobbágy meggyilkolása ügyében Létán. A szék azonban a vármegye szokására hivatkozva, amely szerint a viceszolgabíró a szolgabíró meghatalmazása és utasítása alapján vallathat, Frikát felmentette a vád alól.⁷⁶⁶ A második egyben a legérdekesebb eset is: 1628. február 10-én Trauzner István alispán hivatalból, s mellette avatkoziként a fiskális direktor, perbe fogta Forró Boldizsár viceszolgabírót Harasztosi Balázs deák egy Kidei alias Nagy András nevű szolgájának meggyilkolásáért.⁷⁶⁷ A jóhírű, hivatalát ugyan csak egy esztendeje, ám kifogástalanul ellátó vármegyei tisztségviselő elleni jogügyigazgatói szokatlan fellépés (a vármegyei altisztek ellen ugyanis az alispán kellett törvény szerint pert indítsion) hátterére a kereset első mondata világít rá: Harasztosi Balázs ugyanis „az mi kegyelmes urunknak, fejedelmünknek kedves híve”⁷⁶⁸ volt, az ügynek a bevett úttól való eltérő kezelése tehát ennek a kapcsolatnak köszönhető. Forró feleletéből kiderült, hogy a gyilkosság önvédelemből történt, miután Kidei társaival következetesen és kitartóan üldözte, szidalmazta, majd kardot rántva rátámadott. A szék ítélete nem maradt fenn, bizonyos azonban, hogy Forró felmentették, hiszen hivatalában maradt 1640-ig. 1632-ben Zlatari István Trauzner István alispánt és Zsigmond deák szolgabírót citálta a szék elé, alsó- felsőjári és nagyoklosi porcióinak törvénytelen elfoglalásával vádolva őket, és a részbirtokok örökbecsűjét követelte tőlük. A két tiszttől válaszából kiderült, hogy a fejedelmi táblán született ítélet értelmében cselekedtek, s a felperes ellen az általa követelt büntetést kérték.⁷⁶⁹ A per végül 1633. júniusában a tisztek felmentésével és a Zlatari tálión való elmarasztalásával ért véget, „az szék színén, az szék instantiájára az I-k meghengednek neki, meg is követi az I-kat, de protestálnak, hogy ha ezután ebből úgy magok, vagy posteritások ellen valamit tentálna, az sententia in vigore maradjon.”⁷⁷⁰

Ugyanitt kell megemlítenünk még két esetet, amelyeket magánszemélyek ellen ugyan, de korábbi hivatalos személyként elkövetett kihágásokért indítottak: 1633-ban felsőszentmihályfalvi Sika István bizonyos marhák meg nem adásáért perelte Thoroczky Lászlót, s az ügyet oda is soroltuk be, Thoroczkyhoz viszont azért kerültek, mivel „abban az időben az ország deliberatiója szerint praeficiáltattam volt az malefactorok persecutiójára, ezt is az jobbágyot, kinek marháját is praetendálják, hogy elhoztak volna, többi között kiatták volt nyilvánvaló malefactornak, és így initu poenae percussus elfutott volt, és az falusbíró több latrok marháival együtt úgy hozta volt elé annak marháját is, kiket mi az tisztek kezébe resignáltunk.”⁷⁷¹ A sedria úgy határozott, hogy amennyiben a marhák Thoroczkyknál vannak, nyolcadnapra fogatkozás nélkül szolgáltatassa vissza. A következő eset ennél súlyosabb és bonyolultabb is volt: az 1646. február 28-án a vármegye a Kabos Gáspár és Her-

⁷⁶⁶ TvmJkv I. 66–67.

⁷⁶⁷ TvmJkv I. 244–245.

⁷⁶⁸ TvmJkv I. 244.

⁷⁶⁹ TvmJkv I. 374–375.

⁷⁷⁰ TvmJkv I. 392.

⁷⁷¹ TvmJkv I. 388–389.

cegh István között az 1638-as adóbeli hiány miatt folyó perben kellett állást foglaljon, utóbbit ugyanis az adónak híven való be nem szolgáltatásával vádolta Kabos. A vármegye a perceptor regisztrumainak átvizsgálása után úgy döntött, hogy Herceghet, miután a besolgáltatásra vonatkozó esküt letette, felmenti, s hiány okára is fény derült: „szegény akkori perceptor uram keservesen panaszkodott, hogy ládáját felverték és csak eccer is az akkori contribúcióban háromszáz forintot elloptak, mászor maga is részegsége miatt egynéhány forintot ejtett el.”⁷⁷²

Nemesség érvénytelenítése

A generális sedria egy esetet tárgyalt: 1648. júniusában Pálffy András perelte újtordai Kis alias Györgyi Györgyöt és Jánost, mivel az ő jobbágysai voltak, s tőle elszökve ármálist szereztek, s magukat ezzel a jobbágysai szolgálatok alól mentesítették. Mivel megnevesítésük az ő beleegyezése nélkül történt, Pálffy a nemességgel érvénytelenítését kérte, s mivel pedig az alperesek nem jelentek meg a szék előtt, a sedria érvénytelenítette is.⁷⁷³

Az alispán, főispán hivatalból indított perei

Az alispáni tisztségnél említettük, hogy az alispán a vármegye közbírója volt, azaz hivatalból járt el a közrendet háborítók ellen. Azt is említettük azonban, hogy a 17. század első évtizedeiben a közbíró szerepét a főispán is ellátta, általában az alispánnal közösen, így ezeket az eseteket is itt kell tárgyalnunk. A generális sedria 45 esetet folytatott le, s ezeket 2 csoportba sorolhatjuk a perbe fogott személye szerint: hivatalos, magánszemély illetve közösség elleni perek.

A) Hivatalos személy elleni per

Az alispán hivatalból a vármegye alsóbb tisztjei által elkövetett túlkapások, törvénytelenések ügyében is el kellett járjon, ezen szerepét egy eset tanúsítja, a tiszt elleni pereknél bemutatott, Forró Boldizsár vicejudlium elleni.

B) Magánszemély elleni perek

a) Gonosztevők pártfogása, ki nem adása, elbocsátása

A perek túlnyomó többségét az alispán nemesek ellen indította, gonosztevő pártfogása, nem kiadása vagy szabadon bocsátása miatt. 1616. áprilisában a főispán és az alispán közösen perelte Pápai Balázst, mivel az házában gonosztevőket bújtatott, s megakadályozta, hogy a falu megfoghassa őket.⁷⁷⁴ 1632-ben disznajói Fejérvári István deákot perelte latrok pártfogásáért az alispán,⁷⁷⁵ 1640-ben idősebb Pókai Miklós a házasságtörő, boszorkánysággal is vádolt pókai jobbágyasszony, Székely Anna Pelbárt Istvánné ki nem szolgáltatásáról kellett a szék előtt számot adjon.⁷⁷⁶ 1607-ben Thoroczky Mihályt, 1624-ben pedig Tho-

⁷⁷² TvmJkv I. 518–519.

⁷⁷³ TvmJkv I. 527–528. Ilyen jellegű magyarországi esetekre l. Varga János: *Jobbágyrendszer Magyarországon a feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Bp. 1969. 230.

⁷⁷⁴ TvmJkv I. 100.

⁷⁷⁵ TvmJkv I. 376.

⁷⁷⁶ TvmJkv I. 492.

roczkay Zsigmondot idézte az alispán a sedria elé gonosztevők elbocsátása miatt.⁷⁷⁷ A gonosztevők elbocsátásának egyedi esete a Posgai András és Gáspár Ferenc elleni 1630-as per: az alispán állítása szerint a két alperes az általa, a férje kívánságára paráznasággért elfogott, és a falusbíró házában fogságba vetett Török Mártonnét fegyveres kézzel kiszabadították.⁷⁷⁸ A meg nem jelenő Posgait és Gáspárt a szék a vármegye statútuma szerinti bírságon, fejenként 200 forinton ítélte el. Az ügybe azonban a fiskális direktor avatkozott, s a szerinte a nagyobb hatalmaskodás 5 esetébe tartozó tettért birtokaikat a kincstár javára kívánta elkoboztatni, amit a sedria jóváhagyott.⁷⁷⁹ (Gáspár azonban visszaesőnek bizonyult, 10 esztendő múlva egy Sós Annók nevű halálra ítélt ki nem szolgáltatásáért került újra a sedria elé, ahol újra nem jelent meg.⁷⁸⁰)

A csoport különleges esete egerbegyi Lészai János 1637-es pere. Lészai ugyanis falubeijét, Hajdú Mihályt citálta a törvény elé, feltételezhetően diffamatio miatt. Hajdú azonban kellőképpen bizonyította az általa állítottak valóságát, mire az alispán hivatalból beavatkozott, s kiderült, hogy Lészai nemcsak Hajdú lovát lopta vagy lopatta el, hanem a gonosztevőket pártfogolta, rejtegette is, s mivel ezzel a nemesi prerogatívát áthágta, a sedria akasztásra ítélte. Különös engedményként azonban az ítéletet nem hajtották azonnal végre, hanem Lészait fogságba vetették, s a főispán az ítéletet a fejedelem elé terjesztette.⁷⁸¹

Lészai, valamint Posgai és Gáspár esetétől eltekintve az ilyen tettekért a szék 500 forint büntetést rótt ki.

b) Nemesek más bűncselekményei

A csoportot két különleges eset ismertetésével kezdenénk: 1625-ben Trauzner István alispán Szilvásy Ilonát és férjét, Pápai Balázst citálta a sedria elé, mivel mikor az alispán ezeknek a vármegyei, korcsomárlásra vonatkozó statútumát megsértő jobbágyait végrehajtotta, a jobbágyok az alispánt megtámadták, az elvett javakat visszavették, az alperesek pedig úriszékükön nem szolgáltattak megfelelően törvényt az alispánnak, sőt, a hatalmaskodó jobbágyokat nem is állították a vármegye széke elé, s maguk sem jelentek meg.⁷⁸² A szék mindkettejüket a Trauzner keresete szerinti nagyobb hatalmaskodáson marasztalta el.

c) Lopás

Lészain kívül az alispán háromszor állított nemes személyt a sedria elé lopásért: 1640-ben a feltételezhetően testvérpár erdőszakáli, román származású Vajda Trif-et és Miklóst,⁷⁸³ 1656-ban pedig idősebb Szucsáki Pétert.⁷⁸⁴ Előbbieket a szék fő- és jószágvesztésre ítélte, utóbbi ellen az alispán akasztást követelt, a szék határozata azonban nem maradt fenn.

⁷⁷⁷ TvmJkv I. 13, 183.

⁷⁷⁸ TvmJkv I. 364.

⁷⁷⁹ Uo.

⁷⁸⁰ TvmJkv I. 479.

⁷⁸¹ TvmJkv I. 448–449.

⁷⁸² TvmJkv I. 212.

⁷⁸³ TvmJkv I. 479–480.

⁷⁸⁴ TvmJkv I. 735.

d) Gyilkosság

Két gyilkossági ügyben emelt vádat az alispán: 1648-ban Székely Ferenc,⁷⁸⁵ 1654-ben pedig Thoroczkay Zsigmond ellen egy szolgája meggyilkolásáért,⁷⁸⁶ a relatoriában esett fogatkozások miatt azonban mindkét pert a szék megszüntette.

e) Házasságtörés, parázñaság

Egyedüli eset a Sárossi János fiskális direktor idősebb Pókai Miklós elleni pere, mivel utóbbi egy jobbágya feleségével házasságtörést követett el. Pókai a sedria előtt nem jelent meg, ezért a Sárossi követelte fő- és jószágvesztést a szék megítélte.⁷⁸⁷

f) Bestialitás

Nemcsak a most tárgyalt csoport, hanem a vármegyei sedria egyik legérdekesebb esete Trauzner István alispán Andrásfalvi István deák ellen 1648-ban indított pere: a vád szerint ugyanis Andrásfalvi kancával fertelmeskedett, amelyért korabeli jog szerint megégetés járt.⁷⁸⁸ A példátlan ügyet a vármegye nagyon alaposan vizsgálta ki, ezt az ítélet szövegében meg is örököltette, s terjedelme ellenére szükségesnek tartjuk idézni: „Mivel világosan elucscál mind emberséges embereknek relatiójokból, mind pedig az exhibeált relatoriákból, hogy az felesége bosszúságból cseleketette az ura ellen mind az szolgálkkal, mind pedig másokkal az hamis vádlást, sőt maga is az felesége egynéhányszor az dologról megbeskethetően elsőben (igyenetlenség lévén egymás között) vádlott valami circumstantiákkal, de azután ismét azt vallotta, hogy semmit nem látott cégéres vétet hozzá, hanem csak gyanakodott hozzá. Az is constál, hogy Irsaj János, az ki lehgsúlyosabban vallott ellene, mindenkor ellenségesképpen üldözője volt Istuán deáknak, sőt mostan is azon haragosságban perseverál ellene. Némellik valló pedig úgy vallott, hogy ő semmit nem látott hozzá, de azért vall úgy ellene, hogy többel mencse Istuán deák magát. Egynéhány nemes urainknak hiteles relatiójokból is constál, hogy semmiképpen nem lehetett megh, hogy az az Irsaj János megláthatta volna azt az hul vallotta, hogy hul fertelmeskedett az kancával, mert őket is odahíttá oculátára, hogy meglássák, ha azokon az denotált helyeken megláthatta volna-e az cselekedetet, de noha ők teli holdvilágnál mentek oda és abba az helybe és istállóba költettek egy fejr lovat és nézték, ha éjjel láthatnának valamit afféle dolgot, de még csak az fejr kancát sem láthatták megh, nemhogy valami cselekedetet láthatott valaki. Az pedig az kivel mongyák, hogy látták, pej kanca volt. Az kié volt pedig az kanca, azt mongya mind feleségestől, hogy soha nem hatták ők azt másutt háltni, hanem felkerestették. Nem is oly kanca volt, hogy azt meghnyergőzhették volna [---]oldal nyergbe [!] vetheti, mingyárt neki adgya. Teccik azért az törvének, hogy noha egy bizonsággal bizoníttja az A., de ez is suspectus lévén, simpliciter absolvátnék, mert juxta regulam unus testis nullus testis. Mindazonáltal minthogy ilyen nagy vádlás, sola sua in persona jurálljon in facie sedis, hogy ő immunis attól, és azt praestálván absolvátnék ab impetitione A.”⁷⁸⁹

⁷⁸⁵ TvmJkv I. 542.

⁷⁸⁶ TvmJkv I. 679.

⁷⁸⁷ TvmJkv I. 459.

⁷⁸⁸ TvmJkv I. 522–523.

⁷⁸⁹ TvmJkv I. 523–524.

Jobbágy ellen magánszemélyként a vármegyei közvádlói két esetben léptek fel: 1609-ben Erdélyi István főispán és Szindi János alispán perelt egy péterlaki Sánta Péter nevű jobbágyot paráznaságért.⁷⁹⁰ A következő esetre majdnem fél évszázad múltán került sor, ekkor már az alispán Korpándi Isvánt, Thoroczkai Jánosné jobbágyát állította a szék elé, mivel az egy Kővár vidéki román gyermeket úgy megrugdosott, hogy a gyermek belehalt. A sedria ítélete szerint Korpándi próbáljon kiegyezni a megölt gyermek földesurával, ez esetben csupán a tiszteknek kell 12 forintot fizetnie, amennyiben viszont az egyezés nem jön létre, halállal kell bűnhődjön.⁷⁹¹

C) Közösség elleni perek

Az alispán közösségek ellen indított perei túlnyomórészt hatalmaskodásból, vagy bűnténnyel kapcsolatos tettekből fakadtak. A generális sedria 15 pert tárgyalt, ezek közül több mint felének, 8 esetnek a tárgya a malefactor pártfogása, ki nem adása, elbocsátása volt, három behajtott/lopott állatok tiszt kezébe nem adása, ugyanennyi pedig tolvajkiáltásra nem felkelés miatt keletkezett. A gonosztevők pártfogásának, bűjtatásának, elbocsátásának büntetése általában 200 forint volt, 1628-ban azonban az alispán a vármegye statútumára hivatkozva a 200 forint mellett a falusbíró harmadmagával való felnyársalását követelte.⁷⁹² 1640-ben pedig a latrok elbocsátásáért 500 forinton maradt el a falu.⁷⁹³ Az előbbi esetektől némiképpen különbözik az Erdélyi István főispán és Szindi János alispán 1609-es, péterlakiak elleni pere: a tisztek ugyanis a falut azzal vádolták, hogy cirkáláskor a fentebb említett Sánta Pétert, aki többek hallatára azzal kérkedett, „hogy öneki sem nénnye, sem húga, sem ánya nem volt oly cum venia, az kivel nem vétkezett volna” nyilvánvaló paráznaként nem adták ki, s azért a hamis eskü büntetésén való elmarasztalásukat követelték.⁷⁹⁴

A tolvajkiáltásra nem felkelésért már 1633-ban 500 forint büntetést és a falusbíró harmadmagával való karóba verését rendelte el a sedria.⁷⁹⁵

Egyedi eset az alispánnak a magyarrégeniek elleni pere, amely a fentebb már említett Missius Pál által Missius Margit kivégzése miatt indíthatóhoz kapcsolódik: akárcsak a kivégzett rokona, Szindi is törvénytelen eljárással vádolta a magyarrégeni falusbírót, esküdtjeit és tulajdonképpen az egész falut, és ezért a nagyobb hatalmaskodás büntetésén, azaz fő- s jószágvesztén követelte elmarasztaltatni őket. A per kimenetele azonban ebben az esetben is ismeretlen.⁷⁹⁶

A szászáregények elleni két 1608-as per sem illeszthető egyik fenti csoportba sem: az első tárgya ismeretlen, a másodikat Szindi János a vármegye határozatának megsértéséért indította, „Mierthogy az vármegye constitutiója szerént az meghitiltott fegyverrel az szabad piachon járt oláhot megh nem fogatta, az városból az fegyveres oláh békével elment.”⁷⁹⁷ Amint azt a kiváltságos helységeknél már említettük, a szászáregények a szék illetékessége ellen emeltek kifogást, mivel privilégiummal rendelkező városként nem tartoztak a várme-

⁷⁹⁰ TvmJkv I. 71.

⁷⁹¹ TvmJkv I. 674.

⁷⁹² TvmJkv I. 274.

⁷⁹³ TvmJkv I. 480.

⁷⁹⁴ TvmJkv I. 71.

⁷⁹⁵ TvmJkv I. 396.

⁷⁹⁶ TvmJkv I. 149–150.

⁷⁹⁷ TvmJkv I. 30.

gye joghatósága alá. A város és a vármegye viszonyát tulajdonképpen ezzel a perrel kapcsolatban rendezték.

Annak érdekében, hogy a közösségek elleni perek könnyen áttekinthetőek legyenek, a vármegye tisztjeinek perei után az alábbiakban a magánszemélyek közösségek elleni ügyeit tekintjük át.

Magánszemélyek jobbágyközösségek elleni perei

A magánszemélyek által jobbágy közösségek elleni kereseteit 3 csoportba sorolhatjuk:

a) Állatok hatalmasul való megtartása

Az ilyen perek alapjául a Tripartitum azon rendelkezése szolgált, hogy a határukra tévedő, vagy engedélyük nélkül ide hajtott állatokat a falu behajthatta, a behajtást követő harmadnapon túl azonban, ha a tulajdonos az állatokat nem váltotta ki és az okozott kárt nem térítette meg, a viceszolgabíró kezébe kellett adniuk, s kárukat törvényes úton kellett keresniük. Amennyiben viszont ennek nem tettek eleget, s harmadnapon túl megtartották, a tulajdonos felkérése ellenére is, utóbbi a sedria elé citálhatta őket, és minden állat erőszakos megtartásáért napi 3 girát követelhetett.⁷⁹⁸ A Torda vármegyei szék által ilyen esetekben kiszabott büntetés az állatoknak becsüjükkel való visszaszolgáltatása, a megtartás óta napi 3 márká és a kisebb hatalmaskodás díjának fizetése volt.

b) Nyom

A második legszámosabb csoportot a nyomkövetési kötelezettség nem teljesítéséből (nyom fel nem vétele, nyom nem követése, ki nem adása, nyomra való eskütől eltiltás) eredő perek alkotják. Amennyiben a felperes bebizonyította keresetét, s az alperes falusbíró tettét igazolni nem tudta, a sedria az elveszett, ellopott állat árának, esetleg becsüjével, való megtérítésére ítélte a falut. Az elveszett, ellopott állat nyomára való eskü eltiltása, amennyiben a felperes törvény szerint járt el, és a tiltást nem egy szabálytalan eljárásból eredendő károk megelőzésére tették, szintén az állat árának megfizetésével járt. Ezen esetek közül a várfalvi Demeter András által a középfugediek ellen indítottat, szabálytalan eljárás miatt leszállítottat azért érdemes kiemelni, mert a vármegyei és aranyosszéki nyomkövetési szokásokra derít fényt. Miután ugyanis a középfugedieket a sedria felmentette, földesuruk, Füzy Borbála Sarmasághi Zsigmondné jogfenntartó nyilatkozatot tett: „Miérthogy az Aranyosszéki székben az marha nyomát egy faluból másban vinni nem engednék, ők penigh az nyomot ötöd falu ellen viszik Torda vármegyében Alsófigedre, propterea ezuthán mi es nem engedünk nyomot vinni az mi jószágunkban.”⁷⁹⁹

A nyomkövetéshez kapcsolódnak az elveszett, ellopott állat, vagy megölésére, megnyúzására vonatkozó egyértelmű bizonyítéknak egy falu határában való megtalálása miatt indított perek is. Ezekben a szék szintén az állat árának megfizetését róta ki büntetésként a közösségre.

⁷⁹⁸ L. HK III. 33.

⁷⁹⁹ TvmJkv I. 85.

c) Tolvajkiáltásra⁸⁰⁰ nem felkelés

Csupán egy ilyen esetet ismerünk: 1609-ben péli Nagy János perelte a középfügedieket, mivel az enyedi vásárról visszatérében a falu mellett tolvajok támadtak rá, kirabolták, megverték, s a faluba menekülve ott is üldözték, s tolvajkiáltására a falu nem kelt fel.⁸⁰¹ A falu 200 forint büntetést kellett volna fizessen, a per folyamán azonban kiderült, hogy a felperes nem követte a törvényes eljárást, ezért a falut felmentették.⁸⁰²

A fentiekén kívül magánszemély egy esetben perelt jobbágyszélességgel: 1620-ban Hatosi alias Bornemissza István az oláhdetrehek fogta perbe egy jobbágya lovának éjszaka, titokban való elvételéért, amiért homágiumot és a 25 forintot érő állat becsüjével való visszaadását követelte, amelyet a szék a távolmaradó falu ellen meg is ítélt.⁸⁰³

Jobbágyszélességek egymás elleni perei

A vármegyei sedria előtt 6 falvak közti per folyt, ezek többsége határvitából eredt. 1607-ben három falu keveredett határvitába, a szék előtt ugyanis a pusztaremeteiek másképpen maguraiak panaszolták, hogy határukat a pusztaremeteiek elfoglalták, a berkesiek viszont azt állították, hogy a vitás határrész az övék.⁸⁰⁴ 1622-ben Erdőcsinád és Erdőszengyel a határukon lévő tilalmas részek miatt pereskedtek,⁸⁰⁵ az Ivánfalva és Pusztaremete közti 1648-as határvitában született döntés pedig a szék és a vármegye ilyen esetekben követett eljárását tárja fel: „Mivel egy darab határ felől vagyon köztök az controversia és igen nagy veszekedés, az patrónusok megheggyeztek azon, hogy annak Isten és az igazság szerént való eligazítására főispán uram Sombori János uram, Pekri Ferencz, Koncz Pál, Kazta Máthias, Thoroczka János és viceispán uramék kimennyenek ad facies loci litigiosi és vallatván mindkettő részről felölle, az mellyik félnek az igazság inkább suffragál, adassék és assignáltassék per manus annak. Ez dolognak pedig eligazítása meglegyen ez jövő közelbik Szent Mihály napigh, addigh az az veszekedő határ pedig az remeteiek kezibe légyen és az patrónusok compescállják az kétt falubeli incolákat, hogy az veszekedéstől megszűnnyenek és az viceispán is cum comminatione ammoneállja őket, hogy addigh supersedeálljanak.”⁸⁰⁶

Magánszemélyek jobbágy elleni perei

Két esetet őrzött meg a vármegye protokolluma, mindkettő kriminális: 1607-ben Bocskai Miklós nevében vécsi tisztartója, Mihály deák vádolta Bornemissza Boldizsár egy alsórépai jobbágját 12 ökör ellopásával, a per azonban a kibocsátást követően eltűnt a jegyzőkönyvből.⁸⁰⁷ A szintén lopás miatt egy magyarói és lupsai jobbágy közti per azonban érdekesebb, az alperes válasza szerint ugyanis a pert első fokon a magyarói falusbíró tárgyalta.⁸⁰⁸

⁸⁰⁰ A szokás részletes tárgyalására és aranyosszéki példákra l. Kiss András: A tolvajkiáltás közbiztonsági szerepe az erdélyi joggyakorlatban, különös tekintettel Aranyosszékre. In: Uő: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely 2003. 97–111.

⁸⁰¹ TvmJkv I. 60.

⁸⁰² Uo.

⁸⁰³ TvmJkv I. 139.

⁸⁰⁴ TvmJkv I. 21.

⁸⁰⁵ TvmJkv I. 166.

⁸⁰⁶ TvmJkv I. 537.

⁸⁰⁷ TvmJkv I. 9.

⁸⁰⁸ TvmJkv I. 105.

VIII. 2. A parciális szék illetékessége

Az első, nagyon lényeges különbség a generálissal ügyeivel szemben rögtön az első csoportnál mutatkozott. A parciális szék ugyanis, lévén hogy értékhatárát 100 forintban állapították meg, nagyobb hatalmaskodási kereseteket elméletileg nem tárgyalhatott. A gyakorlatban azonban ezt a nehézséget a perlekedők úgy hidalták át, hogy keresetükben hangsúlyozták, a tett ugyan nagyobb hatalmaskodást illetne, ám ők ezt a szék hatásköréhez igazították, s kisebb hatalmaskodás alapján, vagy ezt mellőzve, az itt kiszabható legmagasabb pénzbüntetést, 100 forintot kértek. Az első ilyen pert Rácz Erzsébet tordai Fejér alias Lakatos Márton viceszolgabíró felesége indította tordai Simon János ellen 1666-ban,⁸⁰⁹ példáját aztán számosan követték a következő évtizedekben. Ez tehát azt jelentette, hogy a parciálison a kisebb és nagyobb hatalmaskodás eseteit egy csoportba vonták össze, s így a szék ügyeinek mintegy negyedét tették ki.

Kisebb hatalmaskodás

a) Birtok, ingatlan megrohanása, elfoglalása

A parciális szék összesen 21 esetet tárgyalt, s az ügyek tanúsága szerint a felperesek és a szék sem tett különbséget kisebb- vagy nagyobb birtok, nemes- és jobbágytelek vagy ház megtámadása, elfoglalása között. 1669-ben Sárközi Sára Tarsoly Péterné az első házasságából származó gyermeke, Seres Istók Aranyoson lévő malombeli részének elfoglalásáért perelte Seres Istvánt, a tulajdonrész visszaadását követelve 100 forinttal, vagy ha a széknak úgy tetszik, a kisebb hatalmaskodás díjával (a parciálison 25 vagy 20 forint) és kártérítéssel.⁸¹⁰ Általánossá ez utóbbi büntetés vált, ezt követelte Décsei István alispán Sombori Pál, Szindi János és társaik ellen, mivel fogadott szállását megrohanták és javait elvették,⁸¹¹ Szentpéteri Mihály Berzencei Lászlótól mivel fényes nappal házára támadott, bajvívásra hívta ki és közben éktelenül szidalmazta,⁸¹² és kolozsvári Csepele István is tordai Lál Istvántól és Zudra Györgytől, akik egy Bihar vármegyei jobbágyházát foglalták el.⁸¹³ Birtokelfoglalásért citálta a szék elé az egerbegyi hadnagy Lőrinci Mihályt a falu közös földjének elfoglalásáért,⁸¹⁴ Járai István pedig a szindiekkal pereskedett hasonló okból.⁸¹⁵

b) Nemes megtámadása, megsebesítése, elfogatása

A protokollum tanúsága szerint a súlyos testi sértéssel járó verések mindennaposak voltak Ó- és Ujtordán, hiszen a legtöbb pert a tordaiak egymás ellen indították a vármegye parciális székén. Úgy tűnik, a fejedelemség utolsó évtizedeiben a tordaiak ezt tekintették a viták legegyszerűbb elrendezési módjának, amelyekben feltételezhetően jelentős szerepe volt a város újraterelítése okozta birtokviszályoknak, társadalmi sokszínűségnek, s időbe telt, míg a régi és új lakosok megtanultak egymás mellett s a megváltozott körülmények

⁸⁰⁹ TvmJkv II. 5.

⁸¹⁰ TvmJkv II. 71.

⁸¹¹ TvmJkv II. 29.

⁸¹² TvmJkv II. 112.

⁸¹³ TvmJkv II. 126.

⁸¹⁴ TvmJkv II. 3.

⁸¹⁵ TvmJkv II. 34.

között élni. A szék elé 25 ügy került, többségük férfiak ellen irányult, 4 esetben azonban a szenvedő alanyok nők voltak: 1673-ban például Cseh Kata Lakóci György ellen panaszolta a sedria előtt, hogy „a tordai piacon potentia mediante, minden bizonyos ok nélkül, énreám, igaz nemes aszszonyra reámtámadott, rongált és hurcolt úgy annyéra, a fejemen való patyolatomat leszagatta, úgy hogyha más emberséges emberek nem oltalmaztak volna, annyéra taglolt s vert volna, amellyet felőlem szándékában feltött volt”,⁸¹⁶ 1700-ban Osvát Anna özvegy Benkő Istvánnéra pedig Pávai István „ÜyThorda várossában az Koppán uccában, egyfelől nemes Török Pál, másfelől néhai nemes Vonczi Péter árvái házok szomszédságokban lévő maga mostani házának kapuja aránt az város közönséges szabad uccája közepin, mera et absoluta potentia mediante reámtámadott, először is ighen illetlenül szidalmazván ilyen szóval: „Áhá lélek, kurva légyen az anyád”, azonban úgy megcsapott arcul, hogy ugyan meghtántorottam miatta, és az gyołcsom főköttöstől, aszszonyi becsületemnek praejudiciumára, a’ földre leesett.”⁸¹⁷

Amennyiben a felperes vádja igaznak bizonyult, az alperest a szék az általa kiróható legmagasabb büntetéssel, 100 forinttal súlytotta. Vollancs András Lakróc György nevű nemes szolgálja invasiójáért viszont csak a kisebb hatalmaskodás díját követelte.⁸¹⁸

Nemes elfogatása miatt csupán kétszer indítottak, tulajdonképpen azonos pert: 1666-ban majd 1667-ben Szántai András Ince Istvánt perelte be, mivel a gerendkeresztúri Forró nevű erdőben elfogta, s a fogságból kezességén bocsátotta el, Ince viszont azzal védekezett, hogy Szántai az ő megtiltott erdejében hatalmasul vágott fát.⁸¹⁹ A szék ebben az esetben a fentiekől eltérő ítéletet hozott: Incét ugyanis a kisebb hatalmaskodás generális sedriai díjával, 50 forinttal büntette.⁸²⁰

Nemes jobbágy általi megtámadása, megsebesítése miatt egy per került a szék elé: 1677-ben Nagy Kristóf a fejedelem oláhdályai, már fogságban lévő jobbágyát személy szerint fogta perbe, mivel Lónán, Kun István udvarháza mellett éjszaka megtámadta, megsebesítette, holt számban hagyta az úton, s ezért halálos ítéletet kért ellene.⁸²¹ A szék végül a kisebb hatalmaskodás díját, 20 forintot ítélte meg.⁸²²

c) Nemtelen elleni erőszak

A parciálison 10 pert folytattak le szolga, jobbágy megtámadása, fogságba vetése miatt. 1668-ban Torda Zsigmond Basa Mártont egy alsójárai cigány jobbágya miatt,⁸²³ Pálos István pedig 1677-ben gerendkeresztúri Nagy Pált egy alsócsernátoni jobbágya megvagdálása miatt perelte.⁸²⁴ Ezek szokott büntetése a kisebb hatalmaskodás díja volt, esetlegesen csatolták hozzá a fájdalomdíjat is.

⁸¹⁶ TvmJkv II. 171–172.

⁸¹⁷ TvmJkv III. 246–247.

⁸¹⁸ TvmJkv II. 172.

⁸¹⁹ TvmJkv II. 11, 21.

⁸²⁰ TvmJkv II. 12.

⁸²¹ TvmJkv II. 293.

⁸²² TvmJkv II. 303.

⁸²³ TvmJkv II. 48.

⁸²⁴ TvmJkv II. 247.

d) Nemes, nemesi közösség kártétele

Nyolc ilyen esetet tárgyalt a szék, hármat kerítés levágása, egyet erdő vágása, kettőt állat megölése, egyet kaszáló megkaszálása s egyet káposztáskert eltaposztatása miatt. 1666-ban Csiszár Miklós állítása szerint Szentkirályi Ferenc éjszaka komjátszegi telkére ment, az levágta, méhkasait, veteményeit eltékozolta, dinnyéit elvitte.⁸²⁵ Apor István pedig azért hívta törvényszék elé Serédi Zsófiát, mivel az embereivel a tóháti határon, Tó könyöke nevű helyben lévő káposztáskertjét letaposztatta.⁸²⁶

Apor ugyan a hatalmaskodásért a kártérítéssel együtt 100 forintot követelt, az általános azonosan a kisebb hatalmaskodás büntetése és a kártérítés volt.

A csoport különleges esete az ótordai Thúri Ferenc, tulajdonképpen Ótorda, Újtorda ellen 1669-ben indított pere, (amelyet a bostoni teázás példájára méltán újtordai borozásnak nevezhetünk), amelyet ugyan Thúri kártétel miatt indított, az esetnek azonban sokkal mélyebb és összetettebb, a két város jogviszonyából eredő oka volt. A közvetlen okot a perre az szolgáltatta, hogy az újtordai piacra bort vivő Thúri hordóinak fenekét az újtordaiak kivágták, s ezér Thúri kisebb hatalmaskodáson és kára megtérítésén kívánta elmarasztaltatni az újtordaiakat.⁸²⁷ Az újtordaiak azzal védekeztek, hogy előre értesítették az ótordaiakat, borukat nem hozzák az újtordai piacra, mivel abból az újtordai ekléziának kára származna, s ezért meg nem engedik.⁸²⁸ Thúri ez ellen azzal érvelt, hogy a két várost uniólták, minden jóvedelmük közös, s neki jogában állt borát a közös piacra vinni. A parciális végül Thúrinnak adott igazat: „Mivel az nemes országh ÓThordát s ÚjThordát articulariter uniólta, úgy hogy mind az ÚjThordán lakosoknak ÓThordában, s mind penigh reciproco az óthordaiaknak is ÚjThordában szabados korszomárlást engedett és adott, úgy is éltünk mindkét részre eddig véle, egy hadnagyságh, egy törvény alá rekesztett, az minthogy azon articulushoz emantiójától fogva úgy is volt ezen dologh mind az elmúlt Szent György napi sokadalomigh. Tecett azért az törvénnel, hogy contra unionem adusque observatam nem vághatták volna ki borát, connobilis residens nemes ember lévén az A.”⁸²⁹ A per folytatása Búzás Tamás ótordai hadnagy újtordai esküdtek ellen szintén hordó fenekének kivágása miatt indított pere, amelyne kimenetelét azonban nem ismerjük.⁸³⁰

e) Jobbágy és jobbágyközösség hatalmaskodása

A szék elé 11 ilyen eset került. 1666-ban gyalui Kovács István egy magyarlétei jobbágyasszonyt, Székely Annát perelte két lova és egy csikója behajtásáért,⁸³¹ 1672-ben kolozsvári Stenczel Ferenc a túrcsáni görög-keleti pópát, Alge-t rödi jobbágya két ökrének elvételéért perelte.⁸³² 1668-ban Kerekes Péter, Kemény Jánosné gerendi tisztartója Gerendi

⁸²⁵ TvmJkv I. 19.

⁸²⁶ TvmJkv III. 238.

⁸²⁷ TvmJkv II. 80.

⁸²⁸ TvmJkv II. 83. Az újtordaiak a borárulásra vonatkozóan valóban statútumot hoztak, ezt elküldték az ótordaiaknak és valóban figyelmeztették is őket, ám azok ezt az unió elleni lépésként értékelve úgy határoztak, hogy Thúri Ferenc vigyen a vásárra bort, s ha ebből kára származna, megtérítik. Vö: Wolf 1993. 49.

⁸²⁹ TvmJkv II. 84.

⁸³⁰ TvmJkv II. 94, 96.

⁸³¹ TvmJkv II. 16.

⁸³² TvmJkv II. 133.

Zsófia özvegy Daniel Jánosné tiszttartóját perelte, mivel a gerendkeresztúri határról hat kalangya búzát elvitt.⁸³³

Jobbágy jobbágy általi megtámadása miatt perelte Szaniszló Albert Bartalyus István szolgáját, Nikola Balázst, aki a tordai határon pásztorát megverte és megsebesítette.⁸³⁴ Bánházi András, István, Pál és Sámuel 1699-ben a bölgyi görög-keleti papot egy örökös jobbágyuk elszöktetéséért,⁸³⁵ Torda Zsigmond a pusztægresieket egy jobbágya elfogatásáért és idegen kézbe való adásáért,⁸³⁶ Vér György pedig a mezőcsániakat egy jobbágya elfogásáért és tiszt kezébe adásáért fogta perbe.⁸³⁷

Az esetek többségében a felperesek által követelt s meg is ítélt büntetés a kisebb hatalmaskodás díja volt, ami jobbágyok esetében 12 forint 50 dénárt tett ki. Ennél súlyosabb ítéletet Szaniszló kért, jobbágya eleven díját, a Bánháziak pedig a Hármaskönyvben hitszögökre kirótt büntetést (homágium és fejjáltság)⁸³⁸ kérték.

f) Felkért birtok, ingóságok meg nem adása, ingó javak elvétele

Felkért birtok meg nem adásáért kisebb hatalmaskodás jogcímén négyszer pereltek a vármegyei széken: Lőrinci Ferenc, Tamás fia nevében Bíró Gergely az egerbegyiektől korábban per útján elnyert birtokot kérte fel 1673-ban,⁸³⁹ Boldvai Márton egy pontosabban meg nem határozott földet kért Sztepan Ferenctől,⁸⁴⁰ Nagy alias Gyerke Kata Búzás Tamásné egy szőlőt,⁸⁴¹ Morgondai Ilona és Zsófia pedig egy ősi birtokot követelt Trauzner Borbálától.⁸⁴² A követelés jogosságának bizonyítása esetén a szék a birtoknak a kisebb hatalmaskodás díjával való visszaszolgáltatására ítélte a peresztest.

Az ingóságok csoportja a fentinél jóval nagyobb (23 eset), s a legkülönbözőbb vagyontárgyakat találjuk köztük: behajtott/elhajtott állatokat, gabonát, szénát, fegyvert, és a sort folytathatnánk. 1666-ban Jó Mihály Fancsikai János és Debreceni István szőcsöket bizonyos bőrök elviteléért perelte,⁸⁴³ Bagotai Druzsianna Szigeti Mártonné Bartalyus Istvánt 7 piacra sült kalácsának a piacról való elvitele miatt szólította perbe,⁸⁴⁴ Bíró Jakab Thúri Ferencet egy puska elvételéért,⁸⁴⁵ Szárszegi Erzsébet özvegy Krassai Bálint papné pedig tordai Kerekes Györgyöt „Mivel az fellyebbvaló egynéhány esztendőkbén, 59 és 60 circáiban, az ellenségtől való félelmünk miatta, midőn ládámban javaimat bezártam volna, s az két torkú Kis Aknának az Nagi Akna fellyül az város fellyül valónak pajtájában beraktam volna soó közzé, bátorságos meghmaradásának okáért, az dominus I. azon ládámat töllem complicesseivel felrántván, minden jovaimat elvitte és praedálta.”⁸⁴⁶

⁸³³ TvmJkv II. 54.

⁸³⁴ TvmJkv II. 49.

⁸³⁵ TvmJkv III. 196–197.

⁸³⁶ TvmJkv II. 50.

⁸³⁷ TvmJkv II. 77.

⁸³⁸ L. HK II. 30.

⁸³⁹ TvmJkv. II. 169.

⁸⁴⁰ TvmJkv II. 192.

⁸⁴¹ TvmJkv II. 218, 221.

⁸⁴² TvmJkv II. 235.

⁸⁴³ TvmJkv II. 11.

⁸⁴⁴ TvmJkv II. 28.

⁸⁴⁵ TvmJkv II. 115.

⁸⁴⁶ TvmJkv II. 10.

Ezeket a tetteket a parciális az elvett vagy felkért ingóság kötelező, a kisebb hatalmaskodás díjával való visszaadásával (állatok esetében szaporulatokkal együtt), kártérítés fizetésével büntette.

g) Jobbágykeresztetés

Minor potentia alapján indított jobbágy felkérés miatt csak Valkai László perelt 1674-ben Thoroczky Klára özvegy Kemény Péterné ellen, s a jobbágyot homágiumával és kisebb hatalmaskodás díjával követelte visszaszolgáltatni.⁸⁴⁷

Kisebb hatalmaskodás alapján még egy, a fenti kategóriákba nem illeszthető keresetet tárgyalt a szék: 1672-ben Péter György egerbegyi pásztor perelte a falut törvénytelen kártérítés miatt, mivel egy, a ménesből betegsége idején elveszett ló nyomát a falu nem követte, s kényszerítették a 26 forintnyi kár megtérítésére.⁸⁴⁸ A bizonyítékok alapján a parciális Péter keresetét jóváhagyta, a falut kártérítésre és a kisebb hatalmaskodás bírságának megfizetésére kötelezte.

Más perek

Birtokperek

A parciális mindössze 4 birtokpert vett tárgyalásba, ezek körül is egy nem per, hanem a generális szék ítéletének végrehajtásához szükséges jogi lépés megtételének feljegyzése. Egerbegyi Péter János egy házhelyet kért Balácsi Jánostól, amelyet a szék, mivel utóbbi meg sem jelent, visszaítélt a felperesnek.⁸⁴⁹ Nemes Péter 1694-es birtokperét a parciális leszállította, mint hatáskörét túlhaladó ügyet, mivel az alperes elődei összesen 150 forintot adtak a vitás birtokért.⁸⁵⁰ Serédi Zsófiának az előző házasságából származó gyermekei, Rhédey Ferenc, Anna és Krisztina örökségét képező, kötött birtokrész megvásárlásáért Király Jakab és Nemes Gergely elleni perében pedig úgy ítélezett, hogy „hogy nagyobb numerust sedis[t] kíván, azért semel pro semper differtur ad futurum.”⁸⁵¹ A fentiekből nyilvánvaló, hogy az egyszerű, viszonylag kis értéket képviselő perekon túl a parciális ilyen ügyek eldöntéséhez nem tartotta kompetensnek magát.

Örökség

A fentihez szorosan kapcsolódik az örökségek felkérése, amelyet ingatlan és ingó javakra oszthatunk. A kilenc tárgyalt eset közül egyben ingóságokat kért meg a felperes, Barta István Barla Mátyástól,⁸⁵² Tolvaj Anna Tolvaj Istvántól, valamint Demjén Kata és Anna Lőrinci Mihálytól pontosítás nélkül javakat követelt.⁸⁵³ A fennmaradó hat perben Incze István erdőt,⁸⁵⁴ Vermes Borbála malombeli juszt,⁸⁵⁵ Szigeti Sára⁸⁵⁶ és Bagotai Druzsianna

⁸⁴⁷ TvmJkv II. 200.

⁸⁴⁸ TvmJkv II. 164–165.

⁸⁴⁹ TvmJkv II. 125.

⁸⁵⁰ TvmJkv III. 45.

⁸⁵¹ TvmJkv III. 112–113.

⁸⁵² TvmJkv II. 161.

⁸⁵³ TvmJkv II. 237.

⁸⁵⁴ TvmJkv II. 202.

⁸⁵⁵ TvmJkv II. 210.

malomhelyet,⁸⁵⁷ Nagy alias Gyerke Kata pedig szőlőt kért meg a törvénytelen birtokostól.⁸⁵⁸ A legfigyelemreméltóbb azonban Balogh Judit özvegy Bakó Mihályné fia, Ferkó nevében indított pere volt. Az özvegy ugyanis, mivel sógora, Bakó István idősebb fia tatár fogságba esett, a kisebbik, második házasságából származó pedig, Istók meghalt, mindkét fiúnak a második feleségénél, Fodor Györgynénél lévő javait, mivel a legközelebbi rokon az ő fia, kiadni kérte. Az ezt megtagadó Fodor Györgynét a szék kötelezte a javak kiadására, azzal nagyon méltányolandó hozzáadással, hogy „sub registro ötszáz ft. jó kezesség alatt assignáltassanak ez gyermek jussán ezen suplicansnak úgy, hogy ha az rabnak szabadulására, vagy Isten külföldben szabadítván, élete táplálására kívántatnak, legyen honnét kár nélkül rehabeálja”.⁸⁵⁹

Dosban bírt birtok ki nem bocsátása

Egy ilyen esetben ítélkezett a parciális: 1670-ben egerbegyi Nagy István Anna özvegy Paksi János papné perelte Nagy Istvánt mivel néhai anyja, Szász Anna Nagy Mihályné hitbérét, 6 forintot nem vette át s a dosban bírt házat nem bocsátotta vissza.⁸⁶⁰ A bizonyításra való kibocsátás után a szék a házat visszaitélte a felperesnek.⁸⁶¹

Zálogos

Zálogos ingatlan, jobbágy meg nem adása miatt 5 per indult a parciális széken,⁸⁶² ezekben a szék a generálisnál említett ítéletet hozta, azaz a zálogos zálogösszeg nélküli visszaadására kötelezte a pervesztes alperest.

Jobbágy, szolga kerestetés

A hét jobbágy felkérés miatt indult perben⁸⁶³ a parciális a generálishoz hasonló módon, a jobbágnak homágiumával való visszaszolgáltatását ítélte meg.

Szegődött szolgát egy esetben kértek fel, s meg nem adásáért annak homágiumával való visszabocsátára ítélte a szék az alperest.⁸⁶⁴

Ingóságok felkérése

Ingóságokat minor potentia nélkül két esetben kértek fel, 1669-ben Kis Erzsébet Szántó Gergely és Kis Istvánné jobbágyoktól kérte fel elhalt testvére javait, ezt a szék az úriszékre tette át.⁸⁶⁵ Lazar Paskuly és Ruzs Lupa jobbágyok Mihálka János jobbágy ellen egy ló meg nem adása miatti keresetében pedig a szék bizonyításra bocsátotta ki a feleket, az ítélet nem maradt fenn.⁸⁶⁶

⁸⁵⁶ TvmJkv II. 229.

⁸⁵⁷ TvmJkv II. 236.

⁸⁵⁸ TvmJkv II. 230.

⁸⁵⁹ TvmJkv III. 59.

⁸⁶⁰ TvmJkv II. 111.

⁸⁶¹ Uo. 117.

⁸⁶² TvmJkv II. 242, 271, III. 29, 54, 170.

⁸⁶³ TvmJkv II. 45, 151, 153, 163, 250, 278, III. 180.

⁸⁶⁴ TvmJkv III. 120.

⁸⁶⁵ TvmJkv II. 93.

⁸⁶⁶ TvmJkv II. 146.

Adósság

Az adósság meg nem adása miatt indult 5 per⁸⁶⁷ közül, amelyekben a generális eljárásához hasonlóan jártak el és ítéleztek, csak egy esetet emelnénk ki. Elek Erzsébet Tarsoly Pétert azért citálta a parciális elé, mivel az asszony állítása szerint „kérettem az l-től huszonöttszáz aranyakat és hússzáz tallérokat, melyeket az én édes atyámfia, néhai nemes Elek Gáspár rabságából való kiváltására jószágából corradált, és az ökegyelme édesattyától, néhai nemes Tarsoly Gergely úrtól és feleségétől Nagy Kata asszonytól Debreczemből néhai nemes Vígkedvű Mihály posteritássok házoktól ide Erdélyben olyan véggel behoza-
tott, hogy megírt rab atyámfiát kiválsák. De azon summa pénznek magoknál való tartása mia rabságában megholt” és a pénzt Tarsoly nem adta meg.⁸⁶⁸ Mivel az összeg messze meghaladta a parciális hatáskörét, a pert a szék leszállította.

Kötelmi jogi esetek

Mindössze négy ilyen esetet őrzött meg a jegyzőkönyv,⁸⁶⁹ egyeseknek a tárgyat sem sikerült pontosabban megállapítani. Simon Mihály Simon István elleni pere azért érdemel figyelmet, mert a felperes szerződösszegéssel és irathamisítással vádolta az alperest, hogy aztán az állítások valótlanúsága miatt az alperest felmentse a szék.⁸⁷⁰ Más esetben az ítélet a kötéslevélben rögzített büntetés volt, kezesség esetén a vállalt összeg behajtása.

Becstelenítés, rágalmazás

A korábbi időszakhoz viszonyítva ezek ugrásszerűen megnövekedett, a szék 30 esetben kellett ilyen ügyben ítéletet hozzon. Az olyan, csaknem megszokott szidalmazások, mint a „bestye lélek, kurva fia”,⁸⁷¹ „bestye lélek, lélek kurva”,⁸⁷² „pacsirta lélek, bestye kurva”⁸⁷³ vagy asszonyok esetében a „híres kurva”⁸⁷⁴ mellett azonban olyan súlyosabb következményekkel járók is előfordultak, mint a Sztepan Ferenc Nemes Péter elleni pere, mivel ez utóbbi a fejedelem előtt azt állította, hogy az 1667-es hadfelkelésből a tordaiak nagyszám-
ban való elmaradásának ő az oka, amely miatt a fejedelem Sztepanra megneheztelt.⁸⁷⁵ Súlyosabbnak minősíthető a Csegezi Jánost rágalmazó Patkó Abigél esete is, aki irathamisítással vádolta a szolgabíró. Általában elmondható, hogy súlyosabb esetekben, például Sztepan, 100 forint kártérítést követeltek, általánosabb volt a holt díj és a nyelvváltás kiróvása.

Kártétel

A kártételek (állat elvesztése, megölése, gondatlanságból okozott kár⁸⁷⁶) nyolcas csoportjából két esetet emelnénk ki: az elsőt a perbe fogottak miatt, ugyanis ebben az 1667-ben indított perben jelent meg a megyében először közösségként a cigányság, akiket Török

⁸⁶⁷ TvmJkv II. 141, III. 30, 48, 69.

⁸⁶⁸ TvmJkv III. 30–31.

⁸⁶⁹ TvmJkv II. 131, 181, 307, III. 48.

⁸⁷⁰ TvmJkv II. 131.

⁸⁷¹ TvmJkv II 85.

⁸⁷² TvmJkv II. 159.

⁸⁷³ TvmJkv II. 98.

⁸⁷⁴ TvmJkv II. 54.

⁸⁷⁵ TvmJkv II. 38.

⁸⁷⁶ TvmJkv II. 19, 29, 185, 201, 205, 209, III. 3, 90.

András bizonyos kártételért citált a szék elé.⁸⁷⁷ A másodikban tordai idősebb Török Pál, Barátosi Mihály, Tóth István és Kovács György azért perelte be tordai Pálfi Szabó alias Kovács Gáspárt, mert az „oly rettenetes tüzet rakott az kohóban, melynek lángja csaknem az kémény tetejét érte, mely miatt házaink elégvén csaknem mezítelenen szalattunk ki házainkból”.⁸⁷⁸ A felperesek fejenként 99 forintot kértek a kárt okozó kovácstól, a többi kártétel esetében is az okozott kár megtérítését ítélte meg a szék, természetesen 100 forint alatt.

Törvénytelen fogságba vetés

A parciális elé két ilyen, hatalmaskodáshoz nem kapcsolt ügy került: 1673-ban tordai, fogságban lévő Thoroczkai Lőrinc fogta perbe a szintén tordai Tóth Jánost a törvénytelen arestáltatásért,⁸⁷⁹ két esztendővel később pedig Patkó István és Miklós János szamosújvári gyalogok Fejér Kata jeddi Köpeczi Jánosné két mezőcsáni jobbágját.⁸⁸⁰ A gyalogok 100-100 forintot követeltek, Thoroczkai a fogságba vetés pontosan meg nem határozott, feltételezhetően az előzővel egyező büntetését kérte, az ítélet azonban egyik esetben sem maradt fenn.

Nemesi prerogátiva megsértése

Az egyetlen, 1675-ös esetben az udvarhelyszéki, Tordán élő Ács Tamás a szintén tordai Vonci Andrást fogta perbe, mivel az őt „igaz nemes embert kézben kéréttett avagy törvényre sistálni kívánt, úgymint parasztot, mely cselekedetiért meghkévánom, in poena mortuo homagii convincáltassék.”⁸⁸¹ Az ügy folytatása nem maradt fenn, a szék állásfoglalását tehát nem ismerjük.

Gyilkosság

A magánszemélyek által indított öt gyilkossági per, 4 nemes és 1 jobbággy,⁸⁸² lefolyása azonos volt a generálisnál bemutatottal, s az ilyen esetekben a parciális joghatósága nem feleződött meg, tehát ugyanúgy halálos ítéletet mondhatott ki, mint a generális, ám egyetlen ilyen ítéletet sem őrzött meg a vármegye. Jelentős eltérés viszont, hogy a nem teljesen világos esetekben, a nemtelen, már fogságban lévő vádlottak ellen a felperesek kínvallatást kértek a halálos ítélet kimondása előtt, így például Bánffy Farkas Farkas Mihály és Székely István jobbággyok ellen,⁸⁸³ az aranyosszéki, hidasai nemes, Flora Vojna-t meggyilkoló Sipos György jobbággy esetében a megölt özvegye, Duma Magda.⁸⁸⁴

Úriszéki törvénytétel elmulasztása, jobbággy, szolga törvénytészek elé nem állítása

A földesúri bíraskodás elmulasztása miatt 11 esetet⁸⁸⁵ terjesztettek a parciális elé, minden esetben a Approbatae-ban előírt büntetést, azaz a jobbággy, vagy jobbággyok eleven díján

⁸⁷⁷ TvmJkv II. 29.

⁸⁷⁸ TvmJkv II. 201.

⁸⁷⁹ TvmJkv II. 174.

⁸⁸⁰ TvmJkv II. 216.

⁸⁸¹ TvmJkv II. 223.

⁸⁸² TvmJkv II. 113, 217, 256, 303, III. 195.

⁸⁸³ TvmJkv II. 113.

⁸⁸⁴ TvmJkv II. 256.

⁸⁸⁵ TvmJkv II. 157, 185, 219, 247, 249, 269, 286, 291, 308, III. 171.

való elmarasztalást és a törvénytételre való kötelezést kérték a felperesek, s a törvénykérésnek nyilvánvalóan makacsságból nem eleget tevőkre a parciális ezt ki is mondta.

Ugyancsak a földesúri köteleességek nem teljesítéséből fakadtak a jobbágy, szolga törvényszék elé nem állítása (sistálás) miatt indított perek,⁸⁸⁶ amennyiben ennek méltó okát nem adta az alperes, a jobbágy, szolga eleven díjával büntették.

Tiszt elleni per

A parciális tulajdonképpen egy ilyen pert tárgyalt: 1694. novemberében Haller János főispán hivatalból perelte Tarsoly Pétert, tordai hadnagyot, pontosabban meg nem határozott vétek miatt, a főispán keresetéből ugyanis csupán annyi derül ki, hogy engedetlenséget követett el, s ennek büntetését, illetve az ezzel okozott kárt megtérítését követelte a hadnagyon.⁸⁸⁷

Ide kell számítanunk azonban azt az esetet is, amikor 1684. októberében Jó Mihály alispán tordai Barta Gergelyt, volt tömlőctartót azzal vádolta, hogy gondatlansága miatt egy rab elmenekült, Barta azóta sem fogta el, a károsok így 100 forint kárban maradtak, s követelte, hogy az összeget a volt tömlőctartó térítse meg.⁸⁸⁸ A szék az első esetben a felperes keresetén marasztalta el a tömlőctartót, a második esetben a szék ítélete ismeretlen.

Nem a vármegyei tisztek által indított per volt ugyan, mégis itt kell megemlítenünk azt a tulajdonképpen tordai belügynek számító 1670-es esetet, amelyben Bálintffy Zsigmond tordai hadnagy hivatalból perelte a város választott borbíráját, Török Pált, aki esküjét megszegve köteletségének nem tett eleget, s ezért a szék a hadnagy által követelt fejtálcára (33 forint) és a kisebb hatalmaskodás bírságára ítélte.⁸⁸⁹

Széksértés

Torda vármegye bírósági gyakorlatába egyetlen, nem is klasszikus eset fordult elő: 1667-ben Székely Anna tordai Hunyadi Péterné perelte a szintén tordai Horváth Istvánt, mivel „szék színin interlocutorie engemet mind fenyegete, s mind penigh ilyen szóval illete, midőn igasságom mellett szöllottam volna: Te fecsegi, úgy mond, mely recentie memoria lévén az nemes széknél, kívánom, hogy in poena violationis sedis convincáltas-sék.”⁸⁹⁰ A parciális a büntetést megítélte, pontos összegét azonban nem jegyezték fel.

Jobbágyközösség elleni perek

Magánszemély jobbágy falu ellen 7 esetben perelt a parciális előtt, a felperes 3 esetben jobbágy a fennmaradó négyben pedig nemes volt. Hat keresetet nyom fel nem vétele, nem követése, nem kiadása vagy lopott állat határukban való megtalálása miatt indították,⁸⁹¹ s az ilyen ügyekben megszokott büntetést, azaz a mulasztásuk miatt elveszett állat árának megtérítését róta ki a parciális is. Ezek közül az 1670-ben három lupsai jobbágy által Ivánfalva ellen indított per azért érdekes, mert a felperesek állítása szerint az ivánfalviak a tőlük lovakat ellopott gonosztevőket a lovakkal együtt határukban rejtegették.⁸⁹²

⁸⁸⁶ TvmJkv II. 37, 39, 43, 208.

⁸⁸⁷ TvmJkv III. 54.

⁸⁸⁸ TvmJkv II. 309.

⁸⁸⁹ TvmJkv II. 109.

⁸⁹⁰ TvmJkv II. 22.

⁸⁹¹ TvmJkv II. 18, 53, 70, 104, 130, III. 47.

⁸⁹² TvmJkv II. 104.

A fennmaradó egy eset teljesen új a vármegyei szék gyakorlatában: Thoroczky Péter ugyanis egy jobbágyát megverő gonosztevő meg nem fogásáért perelte Gerendkeresztúrt.⁸⁹³

Jobbágyok ellen magánszemélyek által bűncselekmények miatt indított perek

A csoportot azok a korábban a cirkáláson, esetlegesen úriszéken tárgyalt, jobbágy által elkövetett bűntények alkották, amelyek a generális sedrián csak közvetett úton, a kegyelemlevél kihirdetése kapcsán jelentek meg. Az pedig az egységes vármegyei sedria korában elképzelhetetlen volt, hogy a kárt szenvedett jobbágy saját személyében, s nem földesura révén keresse igazát és kárát a vármegyei szék előtt. A parciális létrejötte után az ilyen esetek viszont mindennaposná váltak. A 10 kriminális per többségének tárgya lopás volt,⁸⁹⁴ melyek közül egyet említenénk: 1671-ben a magyarszilvási görög-keleti pópa, Péter Incsuj Gavrilát perelte, mivel „könyv bibliámat, az kiből mű szoktunk Istennek szolgálatot tenni, ellopta,”⁸⁹⁵ a legény viszont azzal védekezett, hogy ő nem ellopni akarta, csak azért vitte el, hogy tanuljon belőle, és kész visszaadni. Bár a pap a Tripartitumban előírt főbenjáró büntetésen kívánta elmarasztaltatni, a vétkest a biblia visszaadására, a felperes perköltségeinek megtérítésére és 12 forint büntetés fizetésére kötelezte a szék. Általában a kiszabott büntetések nem voltak ilyen enyhék: az először lopót például kártérítésre és füle levágására,⁸⁹⁶ a nagyobb értéket ellopókat viszont halálra ítélte a sedria „hogy a gonosz refrenáltassék.”⁸⁹⁷ Halálra ítélték a Péter János jobbágyait megvagdaló Kovacsócki Jánost és Balázs Andrást is.⁸⁹⁸ A büntetések súlyossága és kegyetlensége, amit az alispán hivatalból indított és a filiális pereit szemléltetnek legjobban, egyenes arányban növekedett az országban eluralkodó zűrzavarral, és ennek következtében a bűntények szaporodásával.

A Borbély alias Perlaki István utca kapitány által Mátyus János zsibói jobbágy ellen meg­ támadásért és megsebesítésért indított pert a vármegye joghatóságánál már említettük.⁸⁹⁹

Az egyik legérdekesebb és a mai kutatónak vidám perceket szerző eset a bábahalmi Fodorja Todor falubelije, Dragomir Mihály elleni pere: a felperes ugyanis a Torda vármegye­ ben elfogott Dragomirt azzal vádolta, hogy házát felverte és feleségét elszöktette.⁹⁰⁰ A cselekmény azonban, úgy tűnik, nem férfiúi hiúságát sértette, hanem a gazdát, ugyanis felesége elszöktetése miatt „ilyen dologh idejin” állítása szerint 30 forint kárt vallott, ugyanennyit háza felverése miatt, amit a többi költségével együtt megtéríttetni kívánt. A hűtlen elhagyásért felesége ellen, akit ugyan kurvának nevezett, nem indított pert, sőt, a perbe hivatalból az alispán sem avatkozott. A szék ítélete azonban ebben az esetben sem maradt fenn.

Az alispán hivatalból indított pereit

Az alispán parciálisan kifejtett közvádloi tevékenységére vonatkozóan mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy egy nagyon jelentős változásnak lehetünk tanúi: ha korábban a generális széken, mint láttuk, a fő ügyköre a jobbágyközösségek, illetve a nemesek bünté-

⁸⁹³ TvmJkv II. 32.

⁸⁹⁴ TvmJkv II. 40, 123, 293, 295, III. 57, 68, 209.

⁸⁹⁵ TvmJkvII. 123.

⁸⁹⁶ TvmJkv II. 40.

⁸⁹⁷ TvmJkv II. 293.

⁸⁹⁸ TvmJkv III. 221.

⁸⁹⁹ TvmJkv II. 310.

⁹⁰⁰ TvmJkv II. 191.

nyei voltak, az alszéken túlnyomórészt magánszemélyek ellen lépett fel: a 151 közvádloi keresetben 115 esetben volt az alperes magánszemély. Részletesebben ezért először ezt a csoportot vizsgáljuk meg.

A) Nemtelenek elleni perek

A nemtelen magánszemélyek ellen indított 115 per közül 94 esetben volt az alperes jobbágy, ezért a generálistól eltérően először ezeket ismertetnénk, a bűntények szerinti csoportosításban. Előbb azonban az egyetlen polgár elleni perre térünk ki: 1669-ben az alispán Frisselő Mihályt perelte be, mivel „ez jelenvaló esztendőben circa ultimum Augusti, két tarcsa ökrök találtatván kezénél, az mely két ökröket egy alsófilei, ezen vármegyebeli nemes Stentzel Imre uram jobbágyával hajtatott be Colosuárra, mely ökrökre abrugibánjai emberek reáesküvén orszságh törvénye szerént az colosuári hadnagy előtt, elvitték. Kérvánom, hogy szovatossát aggya, de mindezideigh szovatossát nem adhatta. Ezen kívül Fejér vármegyebeli viceispán uram is fide mediante transcribált, hogy deliberátuma van lopási és felesége hitetlenül elhagyása felől, hogy meghallyon.”⁹⁰¹ A szék végül, az abrudbányai és kolozsvári bizonyítékok begyűjtése után december 14-én hozott ítéletet, amely szerint ha a többi lopását az alispán bizonyítani tudja, akasszák fel, ha nem, fülét vágják le.⁹⁰²

a) Gyanú

A parciális gyakorlatában egy eset fordult elő, amikor nem a tett elkövetése, hanem csupán gyanú alapján indított keresetet az alispán: 1676-ban a bágyoni Kovács István ugyanis „az elmúlt napokban thorotzkószentgeörgyi határon egy más cégéres latorral, Kozma Jantzival leselkedett, melyet midőn az falubeliek eszékben vettek volna, tolvajt kiáltottak reájuk, futamást vettek, kihez képest méltó gyanú hozzá, hogy gonosz szándékkal voltak, hihető, valamely jámbor embereknek lovát vagy marháját akarták ellopni.”⁹⁰³ Kovácstól az alispán meggyőző magyarázatot követelt, ha pedig ottlétét nem tudja igazolni, kínvallatást. A per ezt követően megszakadt, így nem tudjuk, hogy ilyen esetben a szék hogyan ítélezett.

b) Kezesség

Nem a bűntények, hanem az azzal kapcsolatos tettek csoportjába tartozó kezesség miatt 2 esetben perelt az alispán, mindkét esetben a kezeseiktől a kezességen elbocsátott személy törvényszék elé állítását követelte, s ha ennek nem tudtak eleget tenni, a kezeslevélben vállalt összeg kifizetését.⁹⁰⁴

c) Lopás, házfelverés

A nemtelenek elleni perek több mint felében, 47 esetben lépett fel az alispán lopást elkövetők ellen. Ezek túlnyomó többségének, legkevesebb 30-nak tárgya állat (ló, ökör, juh) ellopása volt, amelyekben a parciális, 3 kivétellel, halálos ítéletet, akasztást szabott ki. A három fennmaradó esetben a tolvaj fülének levágását ítélte meg a szék, bizonyos enyhítő

⁹⁰¹ TvmJkv II. 93.

⁹⁰² TvmJkv II. 99.

⁹⁰³ TvmJkv II. 246.

⁹⁰⁴ TvmJkv III. 204, 208.

körülmények hatására, így például mivel a sérelmessel kiegyezett,⁹⁰⁵ vagy az visszaszerezte az ellopott pénz nagyrészét és nem perelte be a tolvajt,⁹⁰⁶ vagy mert első lopása volt.⁹⁰⁷ Négy esetben a lopás mellé az alispán több vádat csatolt: a torockói Kocsis János lopása mellett egy falubelije, Rád Antal házának felgyújtásával vádolta,⁹⁰⁸ az alvinci Vojna Lazar-t nemcsak a fejedelem tavának és az újkeresztesiek ökreinek meglopásával, hanem a borbereki vár felferésével és mostani felesége törvényes férjétől való elszöktetésével is.⁹⁰⁹ 1670-ben Szimjuvon Alexandru-t többrendbeli lopása mellett, pl. tolvaj társát is meglopta, Csegezi György bágyoni udvarházának felégetésével, Csegezi és családja meggyilkolással való fenyegetésével is vádolta.⁹¹⁰ Kozma Jánost házak felferésével és többszöri nemi erőszakkal is.⁹¹¹ Mind a négy esetben a szék halálos ítéletet hozott.

Házfelferésért csupán egy esetben járt el az alispán: 1669-ben peselneki Kerekes Péter ellen egy aranyospolyáni özvegyasszon házának kirablásáért, és halálos ítéletet kért rá, a per azonban a felek kibocsátásával megszakadt.⁹¹²

A Simándi Pál csegezi házát megrohanó, és a pajtájából egy előzőleg tőle törvényes úton elnyert lovat elvivő torockói Sala István esetében viszont a szék döntése, miszerint „az laesa pars keresse ura székin az I-t, mert nem oly miserabilis persona az, ki soha nem volt; másik, nem is vármegyebeli nemes ember, nincs inspectiója alatt az ispán uramnak, azért nem competens foruma az I-nak”⁹¹³ érthetetlen, hiszen a torockóiak a vármegye fennhatósága alá tartoztak, mint a sokszori példák tanúsítják, s más nemeseken elkövetett hasonló tettekben a szék illetékesnek ítélte magát.

d) Orgazdaság

A jegyzőkönyv egy esetet őrzött meg: 1667-ben Décsei alispán ivánfalvi Vojna Petru-t nyilvánvaló orgazdasággal vádolta, s karóbahúzást követelt a széktől.⁹¹⁴ A szék az ügyet elnapolta, s a későbbiek folyamán újra nem bukkant fel.

e) Szitkozódás

Egyetlen esetet őrzött meg a jegyzőkönyv: 1675-ben Zajcsi Jánost vádolta az alispán „Isten s az országh törvényében meghiteltott rettenetes káromló szitkozódásokkal, nevezetesen ördögh teremtettével, ördögh lelküvel és több ezekhez hasonló szitkokkal szitkozódott.”⁹¹⁵ Mivel a 24. esztendőt betöltötte, halálos ítéletet kért ellene. Végül csaknem egy év múlva a szék úgy határozott, hogy „Az mi penigh illeti Isten őfelsége ellen tett káromkodó szitkait, minthogy ebben Isten őfelségét bántotta meg, nem ember ellen vétett, méltó, hogy pellenger-

⁹⁰⁵ TvmJkv II. 168.

⁹⁰⁶ TvmJkv II. 177.

⁹⁰⁷ TvmJkv II. 292.

⁹⁰⁸ TvmJkv II. 136.

⁹⁰⁹ TvmJkv II. 182.

⁹¹⁰ TvmJkv II. 224.

⁹¹¹ TvmJkv II. 255.

⁹¹² TvmJkv II. 67.

⁹¹³ TvmJkv II. 72.

⁹¹⁴ TvmJkv II. 40.

⁹¹⁵ TvmJkv II. 211.

hez vitetvén hóhér által veretessék megh annyira, hogy élet-halál között maradgyon megh csak, másoknak rettentő példájára, ha többé ezent cselekedné, kövel veressék agyon.”⁹¹⁶

f) Gonosztevő pártfogása, elbocsátása

Hat ilyen eset került a szék elé,⁹¹⁷ 1669-ben három, 1672-ben pedig két pert, három alsószolcsvai és egy ponori jobbágy ellen indított az alispán gonosztevő pártfogása, utóbbiak esetében pedig a falu határában egy barlangba beszorított gonosztevőknek az elbocsátása miatt. Négy esetben a parciális az ország törvényére hivatkozva karóbahúzást ítélt, egy esetben pedig, mivel az elbocsátásban való tevékeny részvételét nem sikerült bizonyítani, a bevádolt füle levágását és egy év fogságot.

Itt kell egy különleges esetet is megemlítenünk: 1667-ben az alispán torockói Krakкаи Mártont idézte a szék elé, mivel az egy, az alispán által keresett személy elfogását vállalta, díját az alispán kifizette, s a keresett személlyel mikor találkozott „fogolynak is pronunciálta, mindazáltal kezét reá nem vetette, hanem csak elhallgatta, azért ispán uramnak keresetén, tudniillik az kárnak megfizetésén és díján, fl. 40, elmarad.”⁹¹⁸

g) Pénzhamisítás, hamis pénzzel tudatosan való visszaélés

Egy-egy ügyet őrzött meg a parciális protokolluma: 1671-ben Gábor alias Szöcs János sütmegi jobbágyot vádolta be az alispán hamis pénz verése miatt, és elég meggyőzően bizonyította is, mivel Szöcsnél nemcsak a hamis pénzt, hanem házában a két viceszolgabíró a pénzveréshez szükséges eszközöket is megtalálta, amelyekről ugyan azt állította, hogy a Kolozsvárt már emiatt fogságban lévő alsófülei János pap hagyta nála, később azonban beismerte, hogy maga is használta.⁹¹⁹ Jó Mihály alispán az Approbatae-ban előírt büntetést, azaz egyik keze levágását, javainak a foldesurától való elvételét kérte, életben hagyását vagy kivégzését pedig a fejedelem akarata döntötte el.⁹²⁰ Beismerő vallomását követően, esetleges cinkosai felderítése érdekében a szék nyolcadnapra kibocsátotta, a későbbi székeken viszont a per nem bukkant fel. 1700-ban a hamis pénzzel tudva kereskedő Fejérvári Gábor ellen járt az alispán, aki a hamis pénzen a Fehér vármegyei Bükkösön és a marosszéki Göcsön vásárolt, ezen kívül több lopással is vádolta. Fejérvári a vádat nem tagadta, csupán annyiban, hogy a pénzt nem ő készítette, hanem a tordai Ötvös Péter. Ennek ellenére az alispán kinvallatása után a fent említett 55. cím 2. cikkelyében előírt, tulajdonképpen a fentivel azonos büntetésen kívánta elmarasztaltatni.⁹²¹ A szék 15 napra kibocsátotta a feleket bizonyításra, illetve hogy Fejérvári szavatosát adja a hamis pénznek, s az ügy ezzel a jegyzőkönyvből eltűnt.

h) Gyilkosság

A parciális szék előtt 14 gyilkossági per zajlott le,⁹²² többségük típus eset volt, azaz szándékos embeölésért az alispán a parciális szék előtt bevádolta az elkövetőket, s általában

⁹¹⁶ Uo. 216.

⁹¹⁷ TvmJkv II. 100, 155, 156, III. 178.

⁹¹⁸ TvmJkv II. 25.

⁹¹⁹ TvmJkv II. 122.

⁹²⁰ L. AC III. 55. I.

⁹²¹ TvmJkv III. 213.

⁹²² TvmJkv II. 42, 51, 53, 58, 78, 137, 157, 177, 244, 255, 265, 304, III. 189, 210.

halálos ítéletet követelt ellenük. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a perbe fogás, ahogy a korábbi s más jellegű fenti esetekben, s ebben a nagyon súlyos keresetben különösen nem jelentett automatikus elítélést is. A vádlottat nem egy esetben ügyvéd védte, ártatlanságának bizonyítására lehetőséget kapott (egyetlen olyan esetet sem ismerünk, ahol ezt a szék megtagadta volna), azaz nem állt védtelenül a tiszttel szemben. Az alispántól pedig a sedria kétségkívüli bizonyítást várt, mivel, amint azt az egyik ügy kapcsán hangsúlyozta, „az emberhalál igen nagy dologh”.⁹²³ Két eset azonban különösen súlyos volt: 1672-ben Bubeka alias Truta Petru-t egy tatár rabságból való szabadulására sarcát kolduló meggyilkolásával,⁹²⁴ ugyanebben az évben Bethlen Miklós Veste nevű jobbágyát pedig nemcsak gyilkossággal, hanem a felsőpeterdi templom kirablásával is vádolta az alispán.⁹²⁵ Az árva gyermek kitételéért és ezzel halálának okozásáért perbe fogott Oláh Ilona esetét az ítélethozatalnál már említettük.⁹²⁶

Amennyiben az alispán vádja igaznak bizonyult, a sedria a követelt halálos ítéletet, a Tripartitumban előírt lefejezést kimondta. Ritkán, különösen súlyos esetben a karóbahúzást.

i) Lányrablás

A vármegyebeli egyetlen lányrablást (raptus) 1667-ben a berkesi Dan alias Laczka Gergely követte el, aki a pusztagegri Mik Gábor lányát leste meg és rabolta el, majd vette feleségül.⁹²⁷ Az alispán ugyan lefejezését követelte, a sedria azonban csupán pénzbüntetésre ítélte: az elrabolt lány 40 forint vérdíját a lány földesurának, a lányrablásért és törvénytelen házasságért pedig 12 forintot a széknek.⁹²⁸

j) Hűtlen elhagyás, paráznság

Az alispán két asszony ellen indított hűtlen elhagyás miatt pert, mindkét esethez azonban a nős paráznság vétkét is csatolta: 1673-ban Anka, Raduj Juon felesége,⁹²⁹ 1676-ban pedig kercsedi Pap Kata ellen, aki „jöllehet néki jámbor, istenfélő, együgyű ura, házastársa lévén, mégis Istennek törvénye s mind penigh ez világi büntetéssel nem gondolván, egy mostan Egerbegien commoráló legénnyel avagy latrával (...) elszökött, (...) mely dologh az papok székin is meghvilágosodván, jámbor urától divortiaáltatott, és ez paráznának s ecersmind infidelisnek pronuntiaáltatott, és az külső tisztek prosecutiójára hagyattatott.”⁹³⁰ Mindkét esetben az Approbatae-ban nős paráznákra előírt büntetést, halált kért.⁹³¹

A többi kilenc perben a vád paráznság volt, s mivel 5 esetben a büntetés sem egyezett, ezeket részletesebben tárgyaljuk. A mezőcsáni Ilia és egy ismeretlen asszony ügyében a sedria úgy határozott, hogy a férfi hetedmagával mentse magát a vád alól, s felmentik, az asszonyt viszont megcsapják. Ha nem tudja tisztázni magát, köteles az így felmentett asz-

⁹²³ TvmJkv II. 244.

⁹²⁴ TvmJkv II. 137.

⁹²⁵ TvmJkv II. 156.

⁹²⁶ TvmJkv III. 189.

⁹²⁷ TvmJkv II. 36.

⁹²⁸ Uo.

⁹²⁹ TvmJkv II. 181.

⁹³⁰ TvmJkv II. 233.

⁹³¹ L. AC III. 47. 21.

szonyt feleségül venni, s őt vesszőzik meg.⁹³² Szilágyi Sámuel szintén hetedmagával kellett megesküdjön, hogy vele együtt beperelt asszonyt nem ő ejtette teherbe, s mivel ennek eleget tett, felmentették, az asszonyt vétkesnek találva megvesszőzték.⁹³³ A túri Dali Erzsébet pellengérré állítását azért követelte, mivel a vele paráználkodó „meghnevezett Czegezi András hűtös feleségétől ennek alkalmatosságával idegenedett s divortiálták is el az papok.”⁹³⁴ Bota Kata esete azért különleges, mert ez az egyetlen példája a Hármaskönyvben is megfogalmazott elvnek, miszerint a házasságtörésen ért feleséget a férj megölheti, megöletheti, a szék ugyanis úgy ítélkezett, hogy „Admondeáltassék az ura ezen detentának legitime, hogy jöjjön reá, ad caput jurálván ölesse megh, ha negligálná, tehát veretessék megh, mint parázna ez I.”⁹³⁵ A Torockószentgyörgyön „sokaknak láttokra holmi istentelen szolgálégyekkel paráználkodó” Deák Katát megvesszőzéssel kérte büntetni.⁹³⁶ Az időrendben következő két esetben két nős férfi ellen lépett fel az alispán, s mindkettejükre, mint nős paráznákra, halálos ítéletet kért.⁹³⁷ A két utolsó perben a perbe fogott szintén nő volt: Komjátszegi Kata esetében a szék bizonyításra bocsátotta ki a feleket, Regéci Sárát viszont azért fogta perbe az alispán, mivel „vádoltatott azzal, hogy másoktól terebben esett, az minthogy nem is tagadhatya, quod majus, ennek előtte is volt hasonló dolga, az mint az colosuári directorok gratiájából is kiteccik, sőt vádoltatik azzal is, hogy gyermekét vesztette volna el. Melyeket ha tagadná, data exmissione secundum posse, doceálni fogok, doceálván elsőbben aszt kívánom, mongya ki bakkját, annakutánna juxta demerita ennyi rendeli dolgaért meghhallyon.”⁹³⁸

k) Erőszakos nemi közösülés

Egyetlen ilyen keresetet tárgyalt a parciális: 1672-ben Lemhényi Mihályt vádolta azzal az alispán, hogy „thorotzkai egy ott való özvegy aszszony leányát meghocsmányította”.⁹³⁹ Az ítélet azonban arra utal, hogy nem nemi erőszak történt, hanem „másnak jedgyeztetett személlyel hált ő tudva, azért ilyen nyilvánvaló cselekedetiért ne bírsággal, hanem vesszővel büntetessék érette, azután ecclesiát conciliájón.”⁹⁴⁰

l) Bestialitás

1694-ben egy Simeon nevű, szilvási, Doboka vármegyei legény ügyét terjesztette a szék elé az alispán, aki „Koppánban, tekintetes nemzetes Vitéz András uram őkegyelme udvarházánál, az szekérszínben, nem gondolván az Istennek és az embereknek rettentő törvényével, az emberi természetet fellyülhaladó indulatból tekintetes nemzetes gyerőmonostori Kemény Boldisár uram szolgájának kancájával (...) éktelenül vétkezett.”⁹⁴¹ A példátlan tettet a már a Bibliában előírt büntetéssel követelte megtorolni: „Istennek arról adott kemény törvénye szerént, mellyet mind az gyakorlott usussal, mind penigh írott törvénnyel az keresz-

⁹³² TvmJkv II. 145.

⁹³³ TvmJkv II. 145.

⁹³⁴ TvmJkv II. 166.

⁹³⁵ TvmJkv II. 217.

⁹³⁶ TvmJkv II. 233.

⁹³⁷ TvmJkv II. 292, 294.

⁹³⁸ TvmJkv II. 302.

⁹³⁹ TvmJkv II. 146.

⁹⁴⁰ Uo.

⁹⁴¹ TvmJkv III. 49.

tényi társaságh is corroborált, in exemplum aliorum, közönséges arra rendeltetett helyen megégettessék, meghkévánom, az meghnevezett oktalan állatt penigh, állyon az szék bölcs ítéletiben, véle edgyütt megéghetessék-e vagy penigh az véle bajló hóhérnak conferáltas-sék.”⁹⁴² A legény a három héttel későbbi széken tagadta a vádat, s azzal mentette magát, mások vették rá, hogy ezt állítsa. A szék ítéletét ebben az esetben sem ismerjük, a per további része nem maradt fenn.

m) Boszorkányság

A parciális négy boszorkánypere közül az első 1672-ben indította az alispán Csere Kata ellen, akit a szék „Mivel constál világosan az beadott relatoriákból ennek az detentának sok tilalmas, Isten és az országh törvénye ellen való cselekedeti, bűvös-bájossága, varázslása, ház égetése, mely dolgokkal maga nyelvél kérkedezett, oly tilalmas eszközökkel élt, azért ilyen világos cselekedetiért az törvény az Decretum tartása szerint égetésre” ítélte.⁹⁴³ A többi három pert 1699-ben három torockói nő ellen indította Nemes Péter alispán: a november 23-i széken Lázár János hajadon lányát, Lázár Katát, Lázár Erzsébet Herce Mártonnét és Gáspár Erzsébet Demjén Mihálynét „bűvös-bájós boszorkánysággal, ördögökkel való társalkodással, varázslással, emberek és gyermekek vesztésével és éjjeli tisztátalan járással, táncolással”,⁹⁴⁴ utóbbit még „több egyéb, Isten törvénye ellen való cselekedetekkel”⁹⁴⁵ vádolta, mindhárom esetben azt követelve, hogy „ez hazában lévő régi próba szerint vízben vettessék, és ott megpróbáltassék, annak utána mint ilyen bű-bájós varázsló, megégettessék”.⁹⁴⁶ Lázár Kata ügyének kimenetelét nem ismerjük, utóbbi kettőében végül 1700. március 5-én hozott ítéletet a szék, amelyet érdemes teljes terjedelmében idézni: „Mivel ispán uram őkegyelme másodcori exmissiója szerint satis superque doceállyá az I-knak bű-bájós, varázsló, ördögökkel cimborás életeket, három testisekkel illetlen helyen, mezőben, emberek társasága kívül irtózatossá sárosok, dudások muzsikájánál (az minemű olyan személyeket illet) idegen módon való táncolásokat, öt fatensekkel világossan bizonyítván sokszori fenyegetődzéseket, és hogy fenyegetődzések után kiken aznap, kiken kevés idő múlva, kiváltképpen gyermekeket, szokott nyavalya és betegség kívül vesztegették, az kiket akartak, minden külső orvosság nélkül hirtelen gyógyítottak. Legalább hat világos vallókkal doceállyá őkegyelme magok nyelve vallását, hogy bű-bájós ördögös életeket egymásra hányván, egyik nagyobbknak mondván az másikat, és hogy néki is az a' virága lészen, sőt inkább megérdemli, nagyobb mester lévén nállánál, ezeken kívül is tisztátalan és gonosz életek sok bizonyságoknak vallásiból constál, tecett azért az törvénynek, aszt kívánván mind az Istennek eleitől fogva való parancsolattya, mind az embereknek törvénye, hogy a ilyen ördögökkel titkos mesterséget űző embereket vesztegető, rontó az mezőnek zsírját megemésztő, mérgező, tisztátalan személyek, közönséges helyen tűzzel megégetessenek, nem lévén szükséges az vízzel való próba, minthogy afféle próba nélkül is bű-bájós életek elegendőképpen megvilágosodott.”⁹⁴⁷

⁹⁴² Uo.

⁹⁴³ TvmJkv II. 156.

⁹⁴⁴ TvmJkv III. 203.

⁹⁴⁵ Uo. 204.

⁹⁴⁶ Uo.

⁹⁴⁷ TvmJkv III. 206–207. Kiadva: *A magyarországi boszorkányság forrásai.* (Szerk. Kiss András, Pál-Antal Sándor.) III. Bp. 2002. 280–281.

B) Nemesek elleni perek

A parciális mindössze kilenc ilyen esetet tárgyalt, két esetben a vádat nem ismerjük, és először azt a két pert ismertetjük, amelyeket nem bűntények miatt indított az alispán: 1669-ben Thoroczkay Istvánt három szolgájának a szék elé nem állításért perelte az alispán, s a meg nem jelenő Thoroczkayt a sedria a szolgák eleven díján marasztalta el.⁹⁴⁸ 1696-ban pedig gerendi Fekete Jánost egy állattal fertelmeskedő legény marháinak kezébe nem adásért, amelyeket aztán a szék döntése értelmében Fekete kiszolgáltattott.⁹⁴⁹ Mielőtt a bűncselekményekre térnénk, egy tényt hangsúlyoznunk kell: a korábbiaktól eltérően a parciális előtt az alispán által perelt nemesek többsége a per megindulásakor fogságban volt.

a) Lopás

Jó Mihály alispán 1670-ben újtordai Gyékény Istvánt lólopással vádolta, amit az alperes természetesen tagadott.⁹⁵⁰ Az alispán halálos ítéletet kért Gyékényre, a szék ítéletét azonban a jegyzőkönyv nem őrizte meg.

b) Gyilkosság

Két nemes által elkövetett gyilkossági pert indított az alispán: 1674-ben az enyedi Mezei György ellen azért, mivel „nem tudatik, micsoda októl viseltetvén, az meghnevezett vármegyében és városban, de platea protestatur, az I. az maga házánál lövöldözvén, egy akkor házánál s pitvarában lévő kuldusaszszyont meghlőtt, ki miatt megh is holt.”⁹⁵¹ Az alispán méltó megbüntetését kérte, a per folytatása azonban hiányzik. 1698. szeptemberében Geréb Istvánt, Thoroczkay Mihály nemes szolgáját perelte be egy szolgatársa halálos megsebesítéséért, amelyért halált kért.⁹⁵² Végső ítélet csaknem egy év múlva született: a sedria ekkor, tekintettel Geréb esztendei raboskodására és nemes személyére, úgy döntött, hogy a sérelmesek esküdjenek a fejére, s ebben az esetben halálra ítélik, amennyiben a sérelmesek ezt nem teszik meg, holtdíjat fizessen nekik Geréb.⁹⁵³

c) Parázñaság

A parciális előtt szintén két per került tárgyalásra: 1677-ben csegezi Mátyás Istvánt vádolta özvegy túri Dali Mártonnéval való parázñasággal (aki ráadásul a felperes feltételezése szerint vérrokona is),⁹⁵⁴ 1697-ben pedig Tóth Kata egerbegyi Koncz Ferencné azzal, hogy „hütös urához való kötelességét, de mindenekfelett Istennek kemény és erős törvényét előtte nem viselvén, más idegen személyekhez (kikről most protestálok) fajtalanul attá magát, és házasságbéli tisztaságát elhagyván, másokkal titkos helyeken bujálkodott és sok böcsületes emberek hallattára, midőn egy Király Ferencz nevű szolgáját (a' kivel is szóban forgott) intetvén, hogy külgye el házától és velle ne társalkodgyék, az ura és mások hallottára aszt mondotta, hogy készebb az hütös ura nélkült ellenni, mintsem az említett szolga

⁹⁴⁸ TvmJkv II. 65.

⁹⁴⁹ TvmJkv III. 103.

⁹⁵⁰ TvmJkv II. 106.

⁹⁵¹ TvmJkv II. 201.

⁹⁵² TvmJkv III. 187.

⁹⁵³ TvmJkv III. 201.

⁹⁵⁴ TvmJkv II. 302.

nélkült.”⁹⁵⁵ Mindkét esetben halálos ítéletet, az utóbbiban pedig eklézsiakövetést is kért, az ítéletet azonban egyik esetben sem ismerjük.

C) Jobbágyszékek elleni perek

Ahogy a korábbi időszakban, úgy a parciálison is az alispán által közösségek ellen indított 37 per hatalmaskodással vagy bűntényekkel kapcsolatos tettek miatt indult, és tulajdonképpen 5 csoportba sorolhatóak.

a) Nyom

A csoportot csupán két, az ivánfalviak illetve a hagymásiak ellen, a lopott állatok nyomának határukba való vitele miatt indított per alkotja,⁹⁵⁶ mindkét esetben az Approbatae-ban előírt büntetésen, a kártérítésen túl 40 forintot ítélte el őket a szék.

b) Büntettek nem jelentése a cirkáláson

Négy esetben fogott perbe az alispán falu nevében falusbíró és esküdtjeit a gonosztevők és bűntények nem jelentése miatt,⁹⁵⁷ az ilyen, bizonyított esetekben a szokott büntetés a falu előjáróinak, falusbíró és változó számú esküdtjeinek fejenként 12 forint pénzbírságra való ítélete volt.

c) Tiszt hatáskörének megsértése

1670-ben Jó Mihály alispán egy meg nem nevezett falu bírása ellen indított eljárást, mivel az, mikor a falujukban az alsószolcsvai és lupsai jobbágységek összevesztek, majd verekedtek az utóbbiak közül két, egy alsószolcsvai jobbágyot megsebesítő jobbágy ügyében az alispán értesítése nélkül ítéletet hoztak, megsarcolva elbocsátották őket, amiért a tiszt 200 forintot követelt.⁹⁵⁸ A másodszor 1672-ben a torockóiakat perelte be (a perre a helységeket tárgyaló fejezetben már utaltunk), a határozatból következtethetően talán a bíró elmozdítása és hatáskörüket túlhaladó bíraskodás miatt, amelyben a parciális ügy döntött, hogy „jóllehet hogy mi formában való törvényes processusok vagyons lehetne, és eddig is minemű dolgokhoz nyúlhattak, az I-ok semmit arról nem producálhatnak, mindazáltal ex relationibus eorum, kik ebben az vármegyében tiszteket viselhetnek, világosan jött olyan ki, hogy lehet holmi törvényfolyások, azért eziránt az dominus I-ok admoneáltatnak, ne felyebb éljenek az hozzájuk illendő törvényes processussal, olyan dolgokban, az ki az tiszteket illeti, kezeket ne nyújcsák. Az mi penigh az Pál András dolgát illeti, világosan kiteccik aziránt való deliberatumból, hogy az vármegye tiszteinek contemptusa forogh benne, miért aszt tisztitól priválták, és számkivetették. Ezért singuli az esküttek fl. 12 convincáltatnak, és az privált személy helyben reducáltassék.”⁹⁵⁹

⁹⁵⁵ TvmJkv II. 177.

⁹⁵⁶ TvmJkv II. 57, 99.

⁹⁵⁷ TvmJkv II. 2, 44, 109.

⁹⁵⁸ TvmJkv II. 137.

⁹⁵⁹ TvmJkv II. 164.

d) Tolvajkiáltásra fel nem kelés

1669-ben a cikudiakat perelte Jó Mihály alispán, mivel a falu Mihaila nevű pásztor a faluban minden ok nélkül megtámadta és vérét ontotta frátai János deáknak, aki tolvajt kiáltott, a falu viszont nem kelt fel a gonosztevő üldözésére, s bár a falusbírónak ezért a 2 pénzt a sérelmes letette, nem fogták el.⁹⁶⁰ A parciális, mivel a falu ezt nyilvánvaló makacs-ságból mulasztotta el, a Approbatae-ban előírt 200 forint bírságot rótt ki a közösségre.⁹⁶¹

e) Gonosztevők meg nem fogása, pártfogása, elbocsátása

Az alispán 30 esetben kellett ilyen ügyekben falvak ellen eljárjon, az Approbatae III. rész 47. címének 4–6. cikkelye alapján. Amennyiben az alispán parancsára a helységben vagy határukban tartózkodó latrot nem fogták meg és nem szolgáltaták kezébe, a falu 200 forint bírságon maradt el. A csoportból két esetet kell megemlítenünk: 1666-ban Décsei alispán a torockóiakat fogta perbe helységbeli gonosztevők foglyul nem ejtéséért, mire a falusbíró azzal védekezett, hogy a földesuruk már megbüntette őket, azaz 1665-ös országgyűlési határozat szellemében a hamarabb eljáró, ez esetben a földesúr, illetékessége és joghatósága érvényesült.⁹⁶² A másik különlegesebb eset az ivánfalviaké, akiket az alispán 1667-ben nem csak a falubeli 2 gonosztevő meg nem fogásáért fogott perbe, hanem azért is, mivel az alispáni parancsot közvetítő falusbíróra támadtak s csaknem agyonverték.⁹⁶³ Ezért a tettükért a szék a 2 latorért 200–200 forinttal, a falusbírót megtámadókat pedig halálos ítélettel súlytotta.⁹⁶⁴ A gonosztevők rejtegetéséért, elbocsátásáért viszont sokkal keményebb büntetést írt elő a törvény: általában 500 forint bírságot róttak ki a falu lakóira, különösen súlyos esetben pedig a falusbírót harmadmagával karóbahúzásra ítélte a szék. Ezt követelte az alispán az ivánfalviakra 1667-ben, a szék azonban meggyőzőbb bizonyításra utasította a tiszte, mivel „Három az személy, kik ellen ispán uram sententiát kíván, tanúja csak egy, teccik, hogy reportállya őkegyelme bővebben, azután törvények lészen, mert nagy az dologh.”⁹⁶⁵ Hasonló büntetést követelt a bikalatiakra is, akik szintén rejtegették a latrokat, s ezen kívül azokkal fenyegették meg az alispánt.⁹⁶⁶

Befejezésül még egy jelenséget kell megemlítenünk, ti. egyes falvak e tekintetben visszaesőnek bizonyultak, Ivánfalva ellen háromszor, Hesdát, Nagyoklos és Podsága ellen pedig kétszer indított eljárást az alispán, s, amint a filiálisnál látni fogjuk, a következő évtizedekben sem hagytak fel a gonosztevők pártfogásával.

D) Jobbágyszégek egymás elleni perei

A parciális négy ügyet tárgyalt,⁹⁶⁷ ezek mindenikét nyom miatt indították, pontosabban a nyom miatt támadt vita következtében, azaz hogy a nyomot melyik határban találták meg, s az elveszett, lopott állatért a kárt a két szomszéd falu közül ki köteles megfizetni. Ilyen esetekben a parciális okulátorokat rendelt ki, s azok helyszíni szemléje után mondta ki az ítéletet.

⁹⁶⁰ TvmJkv II. 103.

⁹⁶¹ Uo.

⁹⁶² TvmJkv II. 10.

⁹⁶³ TvmJkv II. 24.

⁹⁶⁴ Uo.

⁹⁶⁵ TvmJkv II. 31.

⁹⁶⁶ TvmJkv II. 34.

⁹⁶⁷ TvmJkv II. 30, 44, 82, 295.

VIII. 3 A filiális illetékessége

A filiális jellegéből adódóan a perek túlnyomó többségét az alispán magánszemélyek, még pontosabban jobbágyok elleni büntettek elkövetése miatt indított ügyei tették ki. Ezeket a korábbiakhoz hasonlóan a büntény típusok szerinti csoportosításban tárgyaljuk.

A) Az alispán jobbágyok elleni perei

a) Kezesség

A kezeslevélben vállalt kötelesség nem teljesítéséért, azaz a gyanúba esett személynek a törvényszék elé nem előállításáért 7 keresetet indított az alispán.⁹⁶⁸ Ezek meglehetősen egyszerű ügyekben a filiális általában a kezeseket kötelezte, hogy meghatározott napra a szék elé állítsák az alispán által követeltet, ha ez nem történt meg, a kötéslevelükben rögzített összeget kellett megfizessék.

b) Szitkozódás, istenkáromlás

1694-ben Dúló Márton,⁹⁶⁹ 1695-ben Ced Jánost,⁹⁷⁰ Tót Jánost,⁹⁷¹ majd 1696-ban Balogh Györgyöt vádolta az alispán szitkozódással, istenkáromlással, utóbbiról többen állították, hogy „a teremő Istent szemtől szemben megkáromlotta”.⁹⁷² Dúlót, mivel többször gyilkosságot is elkövetett, és nemes házáat is megtámadta, égetéssel, öléssel fenyegette, a bírák nagyobb részének ítélete szerint az alispán kerestében követelt büntetéssel, megkövetéssel sújtották, egy későbbi bejegyzés szerint azonban a tömlőcből elmenekült.⁹⁷³ Ced ügye a bizonyításra való kibocsátással eltűnt, Tótot a szék, mivel „Világossan constál az exhibitából az I-nak Isten ellen részeg korában való káromkodási, az mellyekkel is ugyanezen falubeli lakosoktól józan korában való usuálásával nem vádoltathatik, és hogy részeg korabeli dolgáért is sem nem büntettetett, sem nem intettetett, azért tecett, hogy az mostani vétkeiért in loco publico megpálcáztassék, úgyhogy élet s halál között maradgyon, és annakutánna megkiáltván maga annakutánna valakik hasonló vétekben incurrálnak, nem illyen, hanem halál legyen büntetések. Ez I-nak pedig maga mostani obligatioja szerént csak két hiteles tanúkkal bizonyíthatassék hasonló vétke, halállal büntetessék.”⁹⁷⁴

Balogh perében azonban „teccett az törvénynek, bizonyos okok alatt, noha halált érdekelhetne, de mitigáltván ex misericordia, in loco publico két pálcával megveretessék, hogy élet-halál között maradgyon meg, és kiáltsa megh, hogy mind nekie és mind másoknak hasonló vétekért halál legyen az fején. Ennek mitigatiójának pedig okai ezek: 1. Hogy illyen szitkozódással való gyakorlással nem vádoltatott. 2. Második, hogy igen részeg volt. Harmadik, hogy az több elabált rabokkal magát nagyobb bűnössé nem tévén, megma-

⁹⁶⁸ TvmJkv III. 18, 80, 81, 85, 86, 129, 219, 252.

⁹⁶⁹ TvmJkv III. 39–40.

⁹⁷⁰ TvmJkv III. 78.

⁹⁷¹ TvmJkv III. 80.

⁹⁷² TvmJkv III. 149.

⁹⁷³ TvmJkv III. 41.

⁹⁷⁴ TvmJkv III. 85.

radott. Negyedik, iffjúi idejéből remélhetni meghtérését, mint maga is kötelezi magát in facie sedis.”⁹⁷⁵

c) Hamis eskü

A filiális előtt az alispán 1677-ben gyergyószentmiklósi Szabó Jánost vádolta hamis esküvel, s a szék, „hogy az ilyen gonosz refrenáltassék” úgy döntött, hogy „az haja elnyíratik és úgy meghveretik, hogy élet-halál köszt maradgyon megh. Ha többször efféle csalárkodásban depraehendáltatik, meghhal érette.”⁹⁷⁶ 1694-ban a járai Markuc Márton ellen indított eljárást, mivel ez a paráznasággal vádolt Bartha Ilona Rácz Mártonné mellett hamisan esküdött meg arra, hogy az asszony Huszár Mihállyal nem követett el házasságtörést.⁹⁷⁷ Az eskü után egy héttel azonban mind a hárman elszöktek a faluból, bűnösségüket bizonyítva ezzel, az alispán az ország törvényei szerinti, halálos büntetést kérte. A szék ítélete azonban ismeretlen.

d) Lopás, orgazdaság

A korábban külön tárgyalt két pertípust azért egyesítettük, mert a filiális széki esetekben általában egymáshoz kapcsolva bukkantak fel. A szék 37 ügyet tárgyalt, ezek többségében, tekintve hogy a 3 forint feletti lopást halállal büntették, az alispán általában halálos ítéletet, felakasztást kért, és amennyiben az ügy egy része tisztázatlan vagy cinkosai ismeretlenek voltak, kinnváltást is követelt. A tortúrát azonban a filiálison általában a halálos ítélet súlyosbításaként kérte kiróni a tiszt. Nem tudjuk azonban, hogy ezt hány esetben hajtották végre, mert a perek feljegyzése nagyon sok esetben megszakadt. Az ítélet végrehajtását is igen ritkán jegyezték fel, például Berne Marian és Obida Kidul podságai jobbágyok esetében.⁹⁷⁸ Több esetben viszont a gonosztevő kiegyezett a károssal és az alispánnal, ezért a kereset alól felmentették, így 1693-ban Cigány Istvánt,⁹⁷⁹ 1696-ban Oltean Iuont.⁹⁸⁰ A csoportból csupán egy ügyet említenénk, a tett elkövetője miatt: 1696 szeptemberében ugyanis Szaniszló Zsigmond alispán egy figyelemreméltó, Judit nevű nőt perelt, aki „vádoltatik régólta való sok lopással házak felferésével, nevezet szerént 25 prasentis fényes nappal Kolos vármegyében, Ajtonban, Vincze János nevű embernek házát felfervén, feles edgyetmássát ellopta, mellyben kezén is találtanak, maga sem tagadgya, ezzel nem elégedvén, Thorda vármegyében Thordán, ugyanazon úttýában két házakat felvert, mellyeket maga sem tagadhattván, megkévánom, hogy az nemes haza törvénye szerént mint ilyen lopásban megaggott személly, nem egyszeri-kétszeri lopó lévén, felakasztassék.”⁹⁸¹ A per kimenetelét azonban ebben az esetben sem ismerjük.

e) Útonállás, rablás

Az egyetlen, 1677-es perben az alispán Muntian Juont és Truca alias Bubeka Pétert podságai jobbágyokat vádolta azzal, hogy „in anno praeterito 1676 die 15 Septembris az I-k

⁹⁷⁵ Uo.

⁹⁷⁶ TvmJkv II. 285.

⁹⁷⁷ TvmJkv III. 43.

⁹⁷⁸ TvmJkv III. 4.

⁹⁷⁹ TvmJkv III. 7.

⁹⁸⁰ TvmJkv III. 93.

⁹⁸¹ TvmJkv III. 148.

több lator complex társaival együtt Szebenszékben, Veres tornyon alól az látóvár alatt való híd táján némely kereskedő görögöknek úttyokat meghállván jövő úttyokban egynehány kalmár marhával megtherhelt lovokat felverték, eltolvajlottak többet 900 tallér érő marhá-joknál.”⁹⁸² A két gonosztevő ellen először kínvallatást követelt cinkosaik kiadására, majd karóbahúzást. A vádat mindketten tagadták, s ügyvédjük által ártatlanságuk bizonyítására kibocsátást kértek, amit a szék jóvá is hagyott, a per feljegyzése azonban ezzel megszakadt.

f) Gyűjtogatás

A filiális egyedüli ilyen keresetét 1696-ban a torockói Rózsa János lánya ellen indította az alispán, aki „nem tudatik, mi októl, indulattól vagy ki titkos tanácsából vieltetvén, ezen jelenvaló 1696 esztendőben Pünkösöd tájban Thorda vármegyében Toroczkon tekintetes nemzetes toroczkszentgyörgyi Toroczcai Mátyás uram Szöcs János nevű jobbágyának életén, csüri mellett egy szakasz szalma fenekén östvéli szürkületkor titkoson tüzet vívén által oda helyheztetett ganéban tévén az tüzet tovább való gerjedezésre, mely gonosz felté-telt az ÚrIsten meg akarván akadályozni, némely ember eszében vévén, hogy az megemlí-tett I. ott az szalma körül duggatódik, és hirtelen onnét elfutamodik, odamenvén vérenek felpezsdülésével találja az tüzet, ez lévén oka, hogy az tűz tovább való rettenetes és hallat-lan kárra fel nem lobbanhatott. Sőt, ennek előtte való napokban és üdökben is ugyanazon háznak szomszédságiban hasonló titkoson eltétetett tűz két versben is támadott, mellyeket is Isten öfelsége meg akarván akadályozni, in primi flagrantis más emberek eszekben vé-vén, megoltották.”⁹⁸³ Szaniszló Zsigmond alispán, aki szerint a lány maga is bevallotta bűnét az által, hogy „mikor ezen actiómat ellene irattattam itt az szék szinin az tüztételnek helyét maga specificállyá, ebből is kiteccvén, hogy az Isten magok által akarja ezen dolgot világosságra hozni”,⁹⁸⁴ példát statuálandó előbb kínvallatást követelt a felbújtó kivallására, utána pedig a lány megégetését. Ügyvédje által azonban a vádolt lány tagadta a büntettet, és ennek bizonyítására kibocsátást kért a széktől. Az ügy a kibocsátás jóváhagyásával megszakadt.

g) Gyilkosság

9 esetet tárgyalt a szék, amelyből hármat gyermek-, illetve csecsemőgyilkosság miatt. A felnőttek többségében típusesetnek tekinthető csoportjából két perre térünk ki: 1695-ben az alispán Bethlen Miklós lupsai jobbágyát, Habán Mihályt perelte, mivel veszekedés közben védtelen társát fejszével agyonütötte.⁹⁸⁵ A körülményeket figyelembevéve az alispán példátlanul elrettentő büntetést kért: a gyilkos jobb kezének levágását, pellengérré szegezését végül lefejezését. Habán azonban ezt elkerülte, mivel a sérelmesekkel kötött egyezséglevelé szerint megbüntetését földesurára hagyták.⁹⁸⁶ A második, Sztanka Juon elleni per, bár az általunk meghatározott korszakhatáron túli, mégis olyannyira balladaszerű, hogy a történetet összefoglaló széki ítéletet érdemes szó szerint idézni: „jóllehet ezen gyilkosságh titkoson vitetett véghez, mindazonáltal az ÚrIsten, az ki minden vétek fellett az szénszándékos gyilkosságnak utálója és kemény büntetője, ezt világosságra hozta, mivel mikor azon gyil-kosságh történt, kérdetvén az I. az sérelmestől, hová lött az ő gyermeke az juhokkal, azt fe-

⁹⁸² TvmJkv II. 283.

⁹⁸³ TvmJkv III. 123–124.

⁹⁸⁴ TvmJkv III. 124.

⁹⁸⁵ TvmJkv III. 73.

⁹⁸⁶ Uo.

lelte: „Én nem tudom, hová lőtt, mit töttek véle, ti tudgyátok, mert nagy haraggal kijöve, elbúcsúzván töllem, kérdém, hová megyen? Azt mondá: Elmegyek az világra. Annakutánna az meghöletett legénynek kutyája harmadnapigh kijárván oda ordítani, hol eltemettetett volt, azt is fogta ezen I., és láncsával összevagdalta, és midőn gyanakottanak volna reája, ő elszökött, az nevét is változtatta, igaz neve Dan lévén, Juonnak nevezette magát. És ezfelett az tömlöctartó is mondotta, miért nem valya megh dolgát, azt mondotta, ő nem cselekette, hanem azért vagyon gyanó reája, hogy az juhokat edgyütt őrzötték, és hogy ő mutatta volna megh, hova temették azt a’ meghöletett embert. Az melyben ugyan hazudott, mert nem ő mutatta, hanem elszökvén onnat, annakutánna tavasszal egy kutya akadott reája. De mindezek felett ugyanazokért az juhokért, az kiket az meghöletett legény őrzött és ugyanakkor oda löttenek, az I. megh nem békéltet, az mely juhoknak elveszése úgy összevetettet az meghöletett legénynek halálával, hogy azok a juhok, az migh az pásztora életben volt, addigh el nem veszték, hanem az ő ártatlan halálának órájában hajtattak el azok is. His ergo praemissis, mivel az Isten az oktan állatok által jelentette rész ki ez nagy gyilkosságot, az mellyet az I. maga békességével confirmált, az sérelmes edgyügyü atyja az Istenre és az tisztekre hagyván az gyilkosságot, pro eo mint ilyen szándékos gyilkos in totali actione et acquisitione domini A. vincitur I.”⁹⁸⁷ Az alispán által kért büntetés pedig a korszak szokásos büntetése, a tortúrára vonás majd halál volt.

Gyermekgyilkossággal vádolta az alispán Modulj Juont, aki a vád szerint mostohafiácskáját verte úgy meg, hogy a gyermek negyednapra belehalt.⁹⁸⁸ Tettét halállal kívánta megtorolni az alispán. Halálos ítéletet kért az újszülött gyermekének megölése gyanújába esett hadrévi Bodrog Ilona ellen is, ám a szék ítélete nem maradt fenn.⁹⁸⁹ 1699-ben Gliga/Gligor Máriát szintén újszülöttje meggyilkolásáért perelte az alispán, s az ő esetében a szék az ilyen esetekben szokásos elrettentő ítéletet hozott: „Jóllehet az dominus A. ökegyelme szemmel látott bizonyossággal az I. ellen erigált actióját nem doceálhattya, de azonban mint olyan igen titkos és rettentő éccakai dologban olyan világos dolgokat importál ökegyelme, hogy világossan minden kétség nélkül elhihetni az I-nak gonosz cselekedetét, propter rationes infrascriptas: 1. Mikor az actióban feltött faluban estvének idején szállást kért volna kiseded fiacskájával, éccakának idején megírt kiseded fiát benn az házban hadta, és nagy titkon kiment, és minekutánna rút véressen bájott volna, szembenfogatván, hogy egyátallýában gyermeke lőtt, hová tötte, tagadta, nekie nem lőtt, semmi gongya afféle nincsen, azután keresvén az ház körül az gyermeket, mikor halva valami porral betakarva találtatott volna, akkor is tagadta, hogy az a’ gyermek nem övé, de megvilágosodván az dolog, és az lelkiismerettül meggyőzöttetvén megvallotta, hogy övé. Akkor ugyan az ottlévő emberek előtt olyan szót nem szóllott, hogy halva lőtt volna, hanem az dominus A. allegálván ellene, akkor mentette magát, hogy halva lőtt tölle. 2. Mikor az megholt gyermekkel béhozták is fogva, akkor is azzal nem mentette magát, hogy halva lőtt volna, de mégis ex superabundanti ahhoz értő személyekkel megnézettetvén az megholt gyermek, azok is fateállyák, hogy erőszakos halállal holt meg az az ártatlan gyermek. Ehhez accedál az is, hogy az I. tellyességgel semmit maga mentségére nem bizonyít, per hoc mint ilyen természet rendit fellyül-

⁹⁸⁷ TvmJkv III. 252.

⁹⁸⁸ TvmJkv II. 148.

⁹⁸⁹ TvmJkv II. 151.

haladó, gonosz, istentelen cselekedetiért teccett az törvénynek, hogy az I. másoknak rettentő példájára elevenen elvermeltessék, és így halljon meg érette.”⁹⁹⁰

h) Parázñaság

A szék három ügyet tárgyalt, közülük a Járai Anna esete a legérdekesebb. Az alispán ugyanis 1693-ban a hajadon lányt azzal vádolta, hogy „nem gondolván sem az Isten, sem az emberek rettentő, sőt, természet ellen való törvényivel, egy Lázár Giurka nevű emberrel (ki is ennek előtte az meghnevezett I-val apával, anyával édes egy testvér nénnjét tartotta feleségül), paráználkodott sok ízben, sőt, meg is terhesedett tőle az mint ölében lévő fiacskája bizonyoságh, kit maga is tudom nem tagad, megkívánom azért, mint ilyen testvér atyafiaknak vériben meghferteztetett személy, meghhalljon érette, in exemplum aliorum, et terrorem.”⁹⁹¹ A vérfertőzés megbüntetését az alispán egy olyan, bibliai alapú s még a 18. században is érvényes jogelv alapján kérte⁹⁹² (amit alább a férfi elleni perben fejtettek ki részletesen), amely szerint a testi egyesülés révén a férj és a feleség a testvérinél is közelebbi rokonsági, vérségi kapcsolatba kerülnek, egy testté válnak, ezért a lány és sógora viszonyát testvérek közti kapcsolatnak tekintették, s így vérfertőzésnek. A lány azzal védekezett, hogy betegsége alatt erőszakolta meg a férfit, kellőképpen viszont az első ítéletig nem tudta bizonyítani, így a filiális úgy döntött, hogy: „az actio szerént halált nem érdemel, mivel társa életben (ki is nagyobb és kettős vétkes) vagyon, hanem ez is, mint ilyen példátlan vétkes, in publico loco sine gratia megpenitentiáztatván, példásonn is egy héti ecclesia követéssel tartozik, insuper az penitentiázáskor megkiáltsa, hogy az ilyen vétkes halált érdemlenez, de tekéntett az törvény az más kettős vétkesnek meghmenekedéséért, ennek is ilyen penitentiáztatására.”⁹⁹³ A lány az ítélet ellen fellebbezett, s a per még 1696-ban is folyt, amikor Thoroczky István, a vármegyei tisztek jelenlétében úriszékén perelte a lány sógorát, Lázár Györgyöt, mivel „nem gondolván sem az mindenható és kemény ítéletű Istennek parancsolattyaival, sem az anyaszentegyháznak és az nemes országhnak arról írott törvényével, az maga ezelőtt való feleségének, Járai Ilonának egytestvér nénnjével, Járai Annával keresztény fülleket irtóztató, gonosz és fajtalan indulattal viseltetvén, egynehány ízben paráználkodott, sőt ugyanazon Járaj Annának gyermeket is épített, ki is ma is életben vagyon, inellyet nem is tagadhat, megkhévánom azért, hogy mint ilyen éktelen és az szent házasságh ellen, feleségének vérit eltükéltett gonosz és oktalan indulattyából megferteztetett személyly, másoknak rettentő példájára meghhalljon, et protestatur ad ulteriora.”⁹⁹⁴ A férfi nem tagadta az együttélést, viszont mivel mindketten szabad személyek, összeadásukat kérte, hogy életüket megjobbíthassák. A bírák viszont másképp ítéleztek: „Mint hogy ez causa és ebben specificált véték is igen hallatlan, arról való szorgalmatos discursusunkból is aligh találhatunk vagy nem is ez efféle hallatlan vétekről írott törvént, de mégis igen szorgalmatos és szoros discursusokra vévén ezen materiát, tehát tecett az törvének, mivel az Decretum szerént, part. I. tit. 48., hogy az házasságban való egyesülésért az egytestvér atyafinál közelebb valónak ítéltetik az feleség, úgy ez I. láttatik olly vér ellen vétkezettnek lennie, aki

⁹⁹⁰ TvmJkv II. 193–194.

⁹⁹¹ TvmJkv III. 13.

⁹⁹² Vö. Bod Péter: *Synopsis juris connubialis seu tractatus de jure connubiorum*. [Szeben] 1763. art. 253.

⁹⁹³ TvmJkv III. 13.

⁹⁹⁴ TvmJkv III. 100–101.

neki közelebb való vére volt egytestvér atyafiánál, azért minthogy ordinarium matrimoniummal sem coeálhattak, sem copuláltathattak volna, minthogy ez paráznaságot cselekkette, az maga vére ellen való edgyesülésért, mellyet maga sem tagadhatott, se tagadott, sőt kívánta matrimoniumát azon személlyel, tehát in terrorem et exemplum aliorum, meghhallilyon érette.”⁹⁹⁵ Az ítéletet azonban nem hajtották végre, egy későbbi bejegyzés szerint ugyanis: „Ez nem ment in rigore juris véghez, hanem gubernátor úrtól impetráltak néki gratiát.”⁹⁹⁶ Bartha Ilona pere a hamis eskü kapcsán már szóbakerült, a hűtlen elhagyásért és nős paráznaságért az alispán fővesztést követelt, az ítéletet viszont nem ismerjük.⁹⁹⁷ Szaniszló Zsigmond Albertfi Borbála elleni vádirata azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert a paráznasági ügyekben követett eljárásra derít fényt, másrészt, egyedüli eseként, paráznaságát összekapcsolták a bűbájosság, varázslás, ördöggel való cimborálás vádjával: „jöllehet in anno 1693 11 Novembris kemény és szoros actiót moveálván ellene megszokott fajtalan és parázna életéjért, mellyet ifjú korától fogva meghszokott és eltökélt elmével és szívvel gyakorlott, és ezen cselekedetiért ugyanakkor az falu közönséges piacán, az hóhér mellett lévén, fogadást tött, hogy csak most hóhér kezében ne adassék, az ellene pronunciált deliberátumnak mindenekben véghez vivője lészen. Elsőben, hogy ugyanazon actióban meghírt személyhez hozzámégyen. Másodszor, hogy eddigh való gonosz és fajtalan életéjért a felséges teremő Istent keserves szívvel és igaz poenitentia által meghköveti, úgy az ecclesiát is, és maga jó és tiszta életével igaz poenitentiáját meghmutattya. De ez meghnevezett fogadásában semmit is meg nem állatt [!], az meghirt legényhez hozzá nem ment, és sőt nemhogy Istent és ecclesiáját annyi idő alatt meghkövette volna, hanem midőn tiszteletes püspök uram eleiben hivattatott volna, eljött ugyan valami nehezen, de minekutánna némely dolgairól meghkérdetett volna és püspök uramtól kiküldött volt a’ végre, hogy beszélgessenek dolgáru, de ő kimenvén, félreállatt, és mikor kerestetett volna, sohol nem találattván, magát vakmerőképpen absentálta és mindazólta is nemhogy jó életével igaz poenitentiára hajlandó szívét meghmutatta volna, hanem régi gonosz fajtalanását ezen vén és meghagott korában is, mások gonosz példájára és botránkoztatására követte, sótt, idegen és hatalmas nemzettel cimborálván, azokat is gonoszra ingerlette, idejárul az is, bűbájosságával, varázslásával a nemes vármegye tiszteit kuruzsolni akarta avégre, hogy azon fertelmes életet bátrabban követhesse, azok semmiben ellent ne állhassanak gonosságában, mind ez, és több kimondhatalan és majd példa nélkül való meghátalkodott gonosságiért meghkivánom (jöllehet, halált felelhetnének méltán fejéhez), hogy az hóhér keze által ezen helynek, holott is többire fajtalanását követte, közönséges piacán másoknak rettentő példájára úgy megveretessék, hogy élet-halál között maradjon, ezen vármegyéből elimináltassék.”⁹⁹⁸ A szék részben jóváhagyta a kért büntetést, megcsapatásra, eklézsiakövetésre, és vármegyéből nem, csupán a faluból való kiűzésre ítélve.⁹⁹⁹

i) Erőszakos nemi közösülés, bestialitás

Az első büntett miatt egy keresetet indított a vármegye közbírája 1696-ban Moldován Vaszil ellen, aki Paraszkiva nevű mostohalányát tüzifaszedés ürügyével a hadrévi erdőbe

⁹⁹⁵ TvmJkv III. 101–102.

⁹⁹⁶ Uo.

⁹⁹⁷ TvmJkv III. 42.

⁹⁹⁸ TvmJkv III. 77.

⁹⁹⁹ Uo.

kicsalta s ott megerőszakolta, s ezért megégetésre követelte ítélni.¹⁰⁰⁰ Egy hónap múlva azonban, mivel a vádat kellőképpen nem sikerült a tisztnek bizonyítania, a szék úgy határozott, hogy hetedmagával mentse magát a vád alól, s az eskü után felmentik.¹⁰⁰¹

Bestialitás vádja miatt fogta perbe az alispán 1696-ban Ruszán Todort, aki Lónán egy harmadfű tinóval,¹⁰⁰² és Todorucán Prekup alias Kukul-t, aki Mezőcsánban „egy szőke tehénnel (...) éktelenül való bujasággal paráználkodott, fertelmeskedett.”¹⁰⁰³ Mindkettejüket az alispán keresete szerint megégetésre ítélte a szék.¹⁰⁰⁴

j) Boszorkányság

A filiális két boszorkányperének vádlottja ezúttal egy nő és egy férfi volt. 1672-ben Kovács Kata özvegy székelykeresztúri Bán Istvännét perelte az alispán boszorkányság vádjával, amelyért, állítása szerint egyszer már az udvarhelyszéki tisztek megbüntették.¹⁰⁰⁵ Az alispán a szokásos büntetést kérte, az ítélet azonban ebben az esetben sem maradt fenn. 1696-ban a torockószengyörgyi Kőmives Simon követte, aki az alispán vádja szerint: „nem gondolván az Istennek kemény törvényével, bűbajos varázslásnak vétkeiben elegyítette magát, a többi között thoroczkaí iffjabbik Gál Istvánt hasonló ördögghi mesterséggel és kuruzslással megnyomorította és vesztette, idejéről az is, hogy némellyeket megfenyegetvén, ugyanakkor, vagy csakhamar az fenyegetés után némelly személyeket bizonyos nyavalya követte, maga nyelvének vallásával is bűbájosságát és ördögösségét világosságra hozta, mikor azzal kérkedett, hogy ő afféle tisztátalan személyeket, nevezet szerént meg tudgya mondani, és sokakat megh is nevezett, mellyeket ha tagadna, mint ilyen ördögghi titkos mesterség ellen, az mennyiben lehet, cum omnibus circumstantiis kész leszek doceálni, doceálván megkérném, hogy ennek az hazának efféle tisztátalan soros személyek dolgában usuált próbája szerént kezei, lábai megkötetvén vízben vettessék, és annak utána is loco publico in terrorem aliorum megégettessék.”¹⁰⁰⁶ Kőmivist végül az év augusztusában hetedmagával ártatlanságára letett esküje után felmentették.¹⁰⁰⁷

B) Az alispán jobbágyközösségek elleni perei

Jobbágyfalvak ellen az alispán 17 esetben indított pert, s akárcsak korábban, ezeket 4 csoportba sorolhatjuk.

a) Nyom

Csupán két esetet tárgyalt a filiális: 1693-ban a Nagyoklos,¹⁰⁰⁸ 1695-ben pedig a Bedelő ellen nyom fel nem vétele miatt indítottat.¹⁰⁰⁹ Az alispán a törvényben előírt 200 forint bírságot követelte, a falvakat azonban hibás eljárás miatt felmentették, utóbbiakat azért,

¹⁰⁰⁰ TvmJkv III. 116.

¹⁰⁰¹ TvmJkv III. 139.

¹⁰⁰² TvmJkv III. 142.

¹⁰⁰³ TvmJkv III. 147.

¹⁰⁰⁴ Uo.

¹⁰⁰⁵ TvmJkv II. 151.

¹⁰⁰⁶ TvmJkv III. 98. Kiadva: *A magyarországi boszorkányság forrásai* III. 378–379.

¹⁰⁰⁷ TvmJkv III. 143. Kiadva: uo.

¹⁰⁰⁸ TvmJkv III. 18.

¹⁰⁰⁹ TvmJkv III. 84.

mert az ellopott állata nyomát követő káros a nyom felvételeért járó pénzt nem a megfelelő személynek tette le, az ilyenkor követendő helyes eljárást a szék határozatában pontosította: „kellett volna az két pénzt letenni, ha honn nem volt az bíró nem az feleségének, hanem vagy eskütt emberinek, avagy bíralt volna az két pénzzel azon lakosok között valamelyiket bíró képének, és így tartoztak volna kimenni az nyomra és követni az károssal, de minthogy ez nem cselekedte, maga oka tudatlanságának, azért az bíró megcirkálván az falut hetedmagával, mencse meg, hogy sem közölők való nem cselekedte, sem tudgyák, ki cselekedte, és így absolváltatnak.”¹⁰¹⁰

b) Tolvajkiáltásra fel nem kelés

1696-ban az alispán a keresztesiek fogta perbe, mert egy, a tordai sokadalomból jövő polyáni fiatal legényt a falubeliek megtámadták, egyikük pedig úgy megütötte, hogy a sebbe belehalt, s a tolvajkiáltásra a falu nem kelt fel, a gyilkost nem fogta el.¹⁰¹¹ Szaniszló Zsigmond alispán a törvény szerinti 200 forint bírság büntetést kérte, a per azonban a felek kibocsátásával megszakadt.

c) Tiszt hatáskörének megsértése

Hatáskörének megsértése miatt kétszer perelt az alispán: 1696-ban a torockószentgyörgyieket, mivel egy gonosztevőt elfogtak, ítéleztek felette, majd elbocsátották a tiszt híre nélkül,¹⁰¹² a lupsaikat pedig azért, mert egy elfogott gonosztevőt földesuruk, Bethlen Miklós udvarába küldtek, s nem adták az alispán kezébe.¹⁰¹³ Előbbieket, mivel a per folyamán kiderült, hogy a latrot kezességen bocsátották el, ennek tizenötödnapra való törvény elé állítására kötelezték, ha ennek nem tesznek eleget, 500 forint bírságon maradnak el, a tiszt hatáskörébe avatkozásért pedig, mivel „magokat tiszté töttek, ispánná, hogy megfogták és elbocsátották, főbírává, hogy törvént töttek az latorra, supra autoritatem ipsorum, in fl. 12-12 seorsim et singillatim ipsi iudices convincuntur.”¹⁰¹⁴ Utóbbiakat szintén a malefaktor törvényszék elé állítására kötelezték, ennek nem teljesítése esetén a törvény szerinti 500 forint bírságra.¹⁰¹⁵

d) Gonosztevő el nem fogása, elbocsátása

A legszámasabb csoportot, 14 esettel, az alispán ilyen tettek miatt indított keresetei alkotják. A legtöbb esetben a parciálisnál már ismertetett eljárást és büntetést követték, azaz az alispán parancsára a gonosztevőt foglyul nem ejtő falvakat 200 forintra, az azt elbocsátókat és pártfogókat 500 forintra büntették. Ám arra is volt péda, hogy a tiszttel ennél kisebb összegben kiegyeztek, így például Pusztægres 60 forintban.¹⁰¹⁶ A torockószentgyörgyieket pedig azért mentették fel a bírák, mivel bizonyítani tudták, hogy földesuruk, idősebb Thoroczky Péter akadályozta meg őket abban, hogy törvény szerint járjanak el.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁰ Uo.

¹⁰¹¹ TvmJkv III. 132.

¹⁰¹² TvmJkv III. 131.

¹⁰¹³ TvmJkv III. 135.

¹⁰¹⁴ TvmJkv III. 131.

¹⁰¹⁵ TvmJkv III. 135.

¹⁰¹⁶ TvmJkv III. 134–135.

¹⁰¹⁷ TvmJkv III. 130.

C) Az alispán nemesek elleni perei

Nemesek ellen mindössze háromszor perelt az alispán a filiális széken, ezért nem külön kategóriák szerint, hanem időrendben ismertetjük őket: 1672-ben nagyenyedi Geszti Ferencet vádolta azzal, hogy Sala Mihály torockói jobbágy kohóbeli fűvőjét felvagdalta és ellopota, amiért a falusbíró elfogta és a tiszttal kezébe adta.¹⁰¹⁸ A szék kártérítésre ítélte, ha ezt nem tenné meg, fűle levágására.¹⁰¹⁹ 1696. júniusában Péter Istvánt paráznsággal és istenkáromlással vádolta.¹⁰²⁰ Péter az első vádat tagadta, a másodikat pedig azzal mentette, hogy „igaz dolog, mint boros ember, botránkoztatásra való szókat, mint részeg, ha találtam szólni, mindazokról ennyi hosszasan fogszágomban Istenemet róla követem, és ha kívántatik, az szent gyülekezetet is kész leszek conciliálni.”¹⁰²¹ Az ügyben a szék egy hónap múlva hozott ítéletet, mivel az alispán csak parasztokkal bizonyította vádjait, akiknek vallomása viszont nemes ellen nem érvényes, így a szék Pétert csak az általa elismert vétkei miatt arra ítélte, hogy „in publico loco pálcával megpoenitentiáztatván megkiáltsa, hogy hasonló vétekben előnek nem ez, hanem halál leszen büntetése, és annak utána Istenét és ecclesiáját reconciliálja.”¹⁰²² 1700-ban Tóth Ferencet kezesi kötelességei teljesítése miatt perelte az alispán, és a szokott büntetést, a kötéslevélben meghatározott összeg kifizetését követelte.¹⁰²³

D) Az alispán hivatalos személyek elleni perei

A filiális szék bírái két alispán által indított keresetben kellett ítéletet hozzanak: 1675-ben a tordai tömlőctartót perelte, mivel, állítása szerint, egy cégéres gonosztevő a tömlőctartó gondviseletlensége miatt elmenekült.¹⁰²⁴ A tömlőctartót a szék vétkesnek ítélte, és az alispán keresetén elmarasztalta, a per töredékessége miatt azonban nem tudjuk, ez miből állt. Másodszor, 1695-ben Lung György gornyik ellen járt el, aki kötelessége ellenére nem fogott el egy gonosztevőt.¹⁰²⁵ A szeptemberben hozott ítélet értelmében Lung köteles volt az általa el nem fogott tolvaj okozta kárt megtéríteni, a tiszteknek a lator meg nem fogásáért bírságot vagy fűle váltságát megfizetni, s mivel gornyiki esküjét megszegte, ezért 12 forintot kellett fizessen.¹⁰²⁶

E) Magánszemélyek perei

7 magánszemélyek közti pert tárgyalt a filiális szék, két eset kivételével a felperesek jobbágyok voltak. 1695-ben Nyisztor Simeon Tarsoly Pétert egy ökre elvételéért perelte, a per folyamán viszont kiderült, hogy Nyisztor ökrét a falu vétke miatt vették el, ezért a szék nagyon méltányos ítéletet hozott: „mivel ez szegény ember régen vagyon kárban, és későre leszen véghe, tetcett az törvénynek, hogy mivel az ő ökre az faluért ment el, és úgy vétetődött el, az falu tartozzék ötet káráról contentálni, és az falu az fennálló pernek kimenetelit elvárván, legyen ha az törvény hozza, contentatiója azután azon elvettetett ökrörről.”¹⁰²⁷ 1696-ban Obida Juon és Harda Jakob egy rét tulajdonjoga feletti vitájukat bocsátották a szék döntőbí-

¹⁰¹⁸ TvmJkv II. 149–151.

¹⁰¹⁹ TvmJkv II. 156.

¹⁰²⁰ TvmJkv III. 116.

¹⁰²¹ Uo.

¹⁰²² TvmJkv III. 139.

¹⁰²³ TvmJkv III. 207.

¹⁰²⁴ TvmJkv II. 214.

¹⁰²⁵ TvmJkv III. 63.

¹⁰²⁶ TvmJkv III. 82.

¹⁰²⁷ TvmJkv III. 63.

ráskodása alá, s mivel a felperes vérségét bizonyította, a 28 forint zálogösszeg letétele után az alperest kötelezte a rét visszaadására.¹⁰²⁸ Ugyanebben az évben a Tóbiás Ferenc és Simon Ferenc jobbágyok közti, pontosabban meg nem határozott, – az ítéletből következtethetően a Tóbiás felesége miatti ellentétüket lezáró – kötés megszegése okán indított pert tárgyalta a szék. A bírák mindkét felet vétkesnek találták, mert az egyezséget ugyan Tóbiás szegte meg először, „de minthogy Simon Ferencz is ugyanazon veszekedő időben ezután az contractusnak fundamentumát violálta, és Tóbiás Ferenczet ingerlette tovább való injuriára is, hogy az feleségével kézen fogva edgy ágyban ülven beszélgetett, teccett az törvénynek, mindkét felek lévén violatores contractuum, ergo seorsim et singillatim convincuntur in poenis fr. 20 mox et defacto, (...) ennekutánna újabb contractusok lévén, sub vinculo fr. 40 az patiens fél az exorbitáns félén csak két hiteles bizonyságokkal doceálhatván is, eo facto absque ulteriori dilatione, az vármegye tiszteinek panaszt tévén, exequálhassák magoknak az poenát az tisztek, egyéb dolgok penigh mostan annihiláltattanak, melyről is in facie sedis kezét adván, edgymást megh is kövessék.”¹⁰²⁹ 1697-ben Lukács János Makare Andreka-tól egy kancáért kért kártérítést, amelyet a szék perköltségével együtt megítélt,¹⁰³⁰ Cile György Cile Anna elleni 1698-as keresetének tárgya pedig egyezség megszegése volt, keresetét azonban a felperes nem tudta bizonyítani, ezért a pert a szék leszállította.¹⁰³¹

Nemes két esetben perelt jobbágy ellen: Szilágyi Mihály Major Bukurt azért, mert jobbágyul kötötte magát, s kötését nem állta meg,¹⁰³² Csegezi György bágyoni Nagy Pált valamilyen büntette miatt.¹⁰³³ Az első ügyben, mivel kiderült, hogy Major bizonyos feltételek alatt kötötte magát, amelyeket Szilágyi nem teljesített, a szék a felperesnek csak 33 forint kártérítést ítél, a kötés alól viszont Majort felszabadította, a másodikat, mivel Csegezi és Nagy is aranyösszékiek, az ottani székre utalta.

Magánszemély faluközösséget hat esetben perelt: 1696-ban Krisán Mihály az egerbegyieket a lovát ellopó tolvaj meg nem fogásáért, amiért a szék az egerbegyieket kártérítésre kötelezte.¹⁰³⁴ Az ellopott állat nyomának határukban való megtalálása miatt perelte Kisbányát 1695-ben Oprisán Flora¹⁰³⁵ és Todor Gavril,¹⁰³⁶ előbbi állítását nem tudta bizonyítani, utóbbinak a szék a szokott kártérítést ítélte meg. Ugyanezért fogta perbe 1696-ban Porcila Péter az alsójáraikat,¹⁰³⁷ Farkas Vaszil az egerbegyieket,¹⁰³⁸ Forró Gergely pedig a túriakat 1697-ben, akiket szintén az állat árának megtérítésére köteleztek a bírák.

F) Jobbágyközösségek perei

A filiális elé egy ügy került: 1694-ben a Fehér vármegyei muzsinaiak az alsódetrehieket perelték egy gonosztevő foglyul nem ejtése miatt, de mivel a felperesek nem megfelelően jártak el, a detrehieket a szék felmentette a kereset alól.¹⁰³⁹

¹⁰²⁸ TvmJkv III. 99.

¹⁰²⁹ TvmJkv III. 119.

¹⁰³⁰ TvmJkv III. 161.

¹⁰³¹ TvmJkv III. 186.

¹⁰³² TvmJkv III. 110.

¹⁰³³ TvmJkv III. 201.

¹⁰³⁴ TvmJkv III. 62.

¹⁰³⁵ TvmJkv III. 64.

¹⁰³⁶ TvmJkv III. 81.

¹⁰³⁷ TvmJkv III. 136.

¹⁰³⁸ TvmJkv III. 166.

¹⁰³⁹ TvmJkv III. 32.

Összegzés

Az önálló erdélyi állam kialakulásával az erdélyi vármegye is egy sajátos fejlődési útra lépett. Láttuk, hogy a magyarországi megyékkel közös középkori alapok mellett az erdélyi megyék már a vajdák korában azoktól eltérő jellegzetességet mutattak, amelyek 1541 után felerősödtek. Ezek a sajátosságok magától értetődően a vármegyei szék fejlődésére is rányomták bélyegüket. Az erdélyi fejedelemség első 6–7 évtizede alatt az erdélyi vármegyei sedriák meglehetősen lassan fejlődtek, egy-egy joghatóságbeli növekedést gyakran követett néhány esztendő múlva a sedria hatáskörének újbóli megnyírbálása, korlátozása. A fordulópontra végül az Erdély államiségének megsemmisülésével fenyegető 15 éves háború hozta: a kaotikus viszonyok között a fejedelmi tábla illetékességébe tartozó több ügyet leosztott a vármegyei törvényszéknek, amely, mivel ebben az időszakban viszonylag hatékonyabban tudott működni, ezeket a beköszöntő békeidőszakban is megőrizte. A 16–17. század fordulója a vármegyei sedria felnőtté válási folyamatának kezdetét jelzi. Torda vármegye jegyzőkönyveinek tükrében a 17. század első évtizedeiben a sedriák joghatóságának évről-évre csaknem folyamatos kibővülésének lehetünk szemtanúi. A század eleji, 50 forint értékhatár alatti ügyekben ítélező törvénykezési fórum az 1610-es évekre előbb az említett összeg kétszeresét, majd négyszeresét befogó, a vármegyei nemesség tiszteletét és bizalmát élvező törvényszékké vált. Az alárendelt vármegyei sedria lassan a pereket a táblával megosztó, sőt ezzel konkuráló, olajozottan működő bírósággá nőtt fel. Korabeli jogi terminológiával élve, teljeskörűségét az 1619-es országgyűlési cikkely szentesítette. Ezzel párhuzamosan a magára találó vármegye és széke a státútum-alkotási jogát is gyakrabban gyakorolta, pótolva és kiegészítve az országos törvényekbeli, a peres eljárás közben nyilvánvalóvá vált joghézagokat, elsősorban a perjog területén. A joghatóságbeli hatalmas méretű gyarapodás, valamint a cirkálás módjában bekövetkezett változás az ide kerülő perek számának ugrásszerű növekedését okozta, amelyet jól szemléltet a székek időtartamának növekedése, s amely a vármegyei székeknek éppen azt a hatékonyságát és viszonylag gyors ügymenetét veszélyeztette, amellyel a táblával szemben, természetesen a mindkét helyen indítható perek tekintetében, vonzóvá tette. Az 1650-es évektől lassan erjedő folyamatban a katalizátor szerepét ismét Erdély történetének katarktikus időszaka játszotta: az 1658-as tragédiát követő években nyilvánvalóvá vált, hogy a generális sedria működését nem csak a megszaporodott perek sokasága akadályozza, hanem az is, hogy a megtizedelt vármegyei nemesség a hosszan elnyúló megyékben derékszékre kellő számban ritkán gyűlhetett össze, s ezt súlyosbította, hogy a felbolydult viszonyok között a legkisebb távú utazás is számottevő veszéllyel járt. A helyzet megoldásával az erdélyi megyék nem vártak, s az ismert viszonyok között nem is várhattak a sokkal súlyosabb gondokkal küszködő központi hatalomra, hanem státútum alkotási joguk első jelentős, véleményünk szerint legfontosabb megnyilvánulásaként 1664–1665 folyamán létrehozták a parciális székeket, amelyek a megyebeli két eljárás legjelentősebb helységeiben, esetünkben ez Torda és Szászrégen, az illetőjárás 100 forintig terjedő ügyeiben ítélezhettek. A parciálisok létrehozásával megnyílt az út a további tagolódás és szakosodás felé: a jobbágyság által elkövetett közbűntények a sedria által ellátott ügyek jól elkülöníthető, és a háborús, zavaros viszonyok között rohamosan növekvő csoportját alkották. A megyék, s először Torda vármegye nemesi közössége felismerte, hogy ezek külön széken való tárgyalása a parciálisokat jelentős mértékben tehermentesítik,

és különösebb szervezeti átalakítást nem igényel, így hat esztendővel az alszékek után, 1672-ben létrehozták a jobbágyügyekben ítélkező, sajátos erdélyi törvényszéket, a filiálist. Az 1670-es évek elejére tehát kialakult a hármas tagolódású, generális, 2 parciális, 2 filiális, vármegyei szék.

A Torda vármegyei gyakorlat nem általánosítható kizárólagosan, ennek feltárása nem jelenti az erdélyi vármegyei bírósági szervezet és gyakorlat kérdéskörének lezárását, ezt csak a fennmaradt összes vármegyei jegyzőkönyv teljes feldolgozása után lehet megtenni. Az általánosan érvényű elveket, fejlődést azonban, reményeink szerint, bemutattuk, a konkrét esetek vizsgálata révén pedig világosan elkülöníthetővé vált a vármegyei sedria és a tábla hatásköre, de, legalábbis a vizsgált vármegye vonatkozásában, a vármegyei generális és a megyebeli más, így az úriszék viszonya is tisztázódott.

A kora újkori törvénykezés természetesen nem idealizálható, a korábban vázoltnál azonban messze igazságosabb, azonos mércével mérő, és, a krízishelyzetektől eltekintve, méltányosabb és humánusabb volt.

Melléklet

Torda vármegye fejedelemségkori tisztségviselői

Jegyzők

1. Thordai János	1588 ¹⁰⁴⁰
2. Thoroczky Mihály deák, tordai	1607, ¹⁰⁴¹ 1616–1619 ¹⁰⁴²
3. Mihály deák alias Nylas Colosuariensis (e)	1609 ¹⁰⁴³
4. Királyfalvi Péter deák	1614 ¹⁰⁴⁴
5. Sárossi János deák, pókai (e)	1619–1635 ¹⁰⁴⁵
6. Maxai Balázs, nyárádtői (g)	1635–1651 ¹⁰⁴⁶
7. Sárpataki Márton, sárpataki	1651–1652 ¹⁰⁴⁷
8. Pápai Zsigmond (substitutus)	1652 ¹⁰⁴⁸
9. Gazdag Sándor	1657–1662 ¹⁰⁴⁹
10. Kovács István	1666 ¹⁰⁵⁰
11. Szaniszló Zsigmond, tordai	1684–1685
12. Polos János	1699

Viceszolgabírák/Vicebírák

1. Frika/Frita János, járai	1607–1609 ¹⁰⁵¹
2. Gergely deák/Felfalui Gergely deák, felfalui	1608– ¹⁰⁵²
3. Somogy István, illyei	1608 ¹⁰⁵³
4. Nagy Bálint, pókai	1608–1610 ¹⁰⁵⁴
5. Thodor István	1608 ¹⁰⁵⁵
6. Chiegeody Tamás, csapószentgyörgyi (e)	1610– ¹⁰⁵⁶
7. Thwry János, marosjárai (e)	1610– ¹⁰⁵⁷
8. Zabó alias Horuáth András, vajdaszentiványi (e)	1617–1623 ¹⁰⁵⁸

¹⁰⁴⁰ Gh hgy nr. 271.

¹⁰⁴¹ TvmJkv I. 13.

¹⁰⁴² Uo. 100, 111.

¹⁰⁴³ Wolf 1993. 61.

¹⁰⁴⁴ TvmJkv I. 90.

¹⁰⁴⁵ Uo. 111, 130, 228, 290, 294, 395.

¹⁰⁴⁶ Uo. 395, 575, 678.

¹⁰⁴⁷ Uo. 575, 670.

¹⁰⁴⁸ BMlev II. 858.

¹⁰⁴⁹ TvmJkv I. 754, 761, 775.

¹⁰⁵⁰ Bicsok 2001. 52.

¹⁰⁵¹ TvmJkv I. 16, 66.

¹⁰⁵² Uo. 21, 34.

¹⁰⁵³ Uo.

¹⁰⁵⁴ Uo. 21, 88.

¹⁰⁵⁵ Uo. 26.

¹⁰⁵⁶ Uo. 88.

¹⁰⁵⁷ Uo.

9. Fejér Máté/Mátyás, pagocsai (n)	1619 ¹⁰⁵⁹ –1632–40 ¹⁰⁶⁰
10. Horuáth Péter, gerendkeresztúri	1622– ¹⁰⁶¹
11. Zabó alias Sarkeozi György, tordai (n)	1623, 1628–1640 ¹⁰⁶²
12. Komjátszegi Lőrinc (e), Tordán él	1626, 1628, 1636–1640 ¹⁰⁶³
13. Forró Boldizsár, gerendkeresztúri (n)	1627–1628, 1637–1640 ¹⁰⁶⁴
14. Forró András (e)	1628 ¹⁰⁶⁵
15. Péter deák/Felfalui Péter deák, felfalui (e)	1628, 1636–1641 ¹⁰⁶⁶
16. Nagy István, csinádi (e)	1629, 1637–1639, ¹⁰⁶⁷ 1648 ¹⁰⁶⁸
17. Ferenc deák, pókai (e)	1628 ¹⁰⁶⁹ –1655 ¹⁰⁷⁰
18. Lippai András, vajdaszentiváni (e)	1635 ¹⁰⁷¹ –1640, 1654 ¹⁰⁷²
19. Zabó István (e)	1636 ¹⁰⁷³
20. Frika János, alsójárjai (e)	1637–1640 ¹⁰⁷⁴
21. Zindi János, körtvélyfájai (e)	1639, 1647–1651 ¹⁰⁷⁵
22. Kis Márton, egerbegyi	1639–1642, 1648 ¹⁰⁷⁶
23. Nagy István, újtordai (e)	1639–1641 ¹⁰⁷⁷
24. Nagy alias Szabó János, ótordai	1639–1640, 1651 ¹⁰⁷⁸
25. Komjátszegi János, ifj. (substitutus)	1640 ¹⁰⁷⁹
26. Nagy Márton	1640 ¹⁰⁸⁰
27. Horuáth alias Teoreok Péter, gerendkeresztúri (e,n)	1641, 1648–1656 ¹⁰⁸¹
28. Balogh György, vajdaszentiváni (e)	1641, 1645 ¹⁰⁸² –1651 ¹⁰⁸³
29. Nagy András, csanádi (e)	1641–1649 ¹⁰⁸⁴

¹⁰⁵⁸ Uo. 106, 180.

¹⁰⁵⁹ Uo. 123.

¹⁰⁶⁰ TvmJkv I. 367. – Gh hgy nr. 157 sz. – TvmJkv 417, 465, 479.

¹⁰⁶¹ Uo. 158.

¹⁰⁶² Uo. 180, 298, 341, 401, 414, 425, 432, 441, 449, 462, 469, 483

¹⁰⁶³ Uo. 215, 297, 421, 444, 467, 471.

¹⁰⁶⁴ Uo. 244–245, 264, 294, 439, 461, 496. 1648-ban néhaiként említik. Uo. 544.

¹⁰⁶⁵ Uo. 248.

¹⁰⁶⁶ Uo., 268, 422, 427, 445, 449.

¹⁰⁶⁷ TvmJkv I. 304, 435, 452, 468.

¹⁰⁶⁸ Uo. 522, 525, 532. Talán azonos a 17. sz. alattival.

¹⁰⁶⁹ Gh hgy 112 sz.

¹⁰⁷⁰ TvmJkv I. 324, 362, 399, 401, 434, 452, 457, 464, 466, 479, 483, 492, 521, 562, 574, 616, 643, 670, 678, 727.

¹⁰⁷¹ Gh hgy sz. n.

¹⁰⁷² TvmJkv I. 413, 429, 460, 476, 684.

¹⁰⁷³ Uo. 420, 421.

¹⁰⁷⁴ Uo. 444, 457, 498. 1641-ben már néhaiként említik. Uo. 505. Esetleg azonos a fennebbivel.

¹⁰⁷⁵ Uo. 470, 532, 535, 568, 657. Az 1647-es említés l. Gh hgy nr. 80.

¹⁰⁷⁶ Uo. 470, 476, 488, 514, 528.

¹⁰⁷⁷ Uo. 470, 483, 489, 510, 511.

¹⁰⁷⁸ Uo. 470, 475, 499, 578, 621.

¹⁰⁷⁹ Uo. 480.

¹⁰⁸⁰ Uo. 486.

¹⁰⁸¹ Uo. 505, 529, 561, 574, 620, 661, 728, 743. 1657-ben tatár fogságba esett.

¹⁰⁸² Gh hgy sz. n.

¹⁰⁸³ TvmJkv I. 510, 525, 569, 616, 649. – Gh hgy nr. 88, 126.

30. Zabó István (e)	1636–1641 ¹⁰⁸⁵
31. Székely Gábor (e)	1648 előtt ¹⁰⁸⁶
32. Sárközy Nagy Imre deák, tordai (n)	1645 ¹⁰⁸⁷
33. Gondos Miklós, vajdaszentiványi (e)	1647–1648 ¹⁰⁸⁸
34. Tordai alias Zabó János (e, n)	1648–1651 ¹⁰⁸⁹
35. Pápai György, alsójárai (n, e)	1648–1655. aug.25-ig, ¹⁰⁹⁰
36. Komjátszeghi Péter, komjátszegi (e)	1649–1654, 1666 ¹⁰⁹¹
37. Keorcz/Koncz Tamás, petelyei (n, e)	1649–1654 ¹⁰⁹²
38. Úyffalusi Mihály, felfalui (n)	1649–1655 aug. 25-ig ¹⁰⁹³
39. Balogh Mihály, ölyvesi (n)	1650 k. ¹⁰⁹⁴
40. Fejér János, pagocsai (e)	1651 ¹⁰⁹⁵
41. Vitta Mátyás, disznajói (n)	1651 ¹⁰⁹⁶
42. Bott Boldizsár, egerbegyi (e)	1651 ¹⁰⁹⁷
43. Mihály deák, pókai (e)	1654–1656 ¹⁰⁹⁸
44. István deák, felfalui	1655, 1659 ¹⁰⁹⁹
45. Kis Bálint, alsójárai (e)	1655–1658 ¹¹⁰⁰
46. Sánta György, magyarpéterlaki (n)	–1655, 1656 ¹¹⁰¹
47. Tóth István (n)	1656 ¹¹⁰²
48. Bosodi Miklós, pókai (n)	1653–1656, 1661–1665, 1676 ¹¹⁰³
49. Székely Gábor, mezőkapusi (n) (előbb substitutus)	1656–1657 ¹¹⁰⁴
50. Sükösd/Sükösd Mihály, gerendkeresztúri (e)	1657, 1666–1667 ¹¹⁰⁵
51. Fejér Demeter, pagocsai (n)	1659 előtt ¹¹⁰⁶
52. Boér István, pagocsai (n)	1659–1662 ¹¹⁰⁷
53. Nagy András, erdőcsinádi (n)	1659–1662 ¹¹⁰⁸

¹⁰⁸⁴ Uo. 506, 554.

¹⁰⁸⁵ Uo. 421, 510.

¹⁰⁸⁶ Uo. 565.

¹⁰⁸⁷ Wolf 1993. 61, 75.

¹⁰⁸⁸ Gh hgy nr. 192. – TvmJkv I. 526.

¹⁰⁸⁹ Uo. 542, 547, 578. Talán azonos a 26. sz. alattival.

¹⁰⁹⁰ Uo. 536, 552, 566, 659, 722.

¹⁰⁹¹ Uo. 550, 572, 712, II. 19.

¹⁰⁹² Uo. 555, 568, 582, 669, 682.

¹⁰⁹³ Uo. 560, 560, 707, 722.

¹⁰⁹⁴ Uo. 568.

¹⁰⁹⁵ Uo. 581–582.

¹⁰⁹⁶ Uo. 624.

¹⁰⁹⁷ Uo. 657.

¹⁰⁹⁸ Uo. 715. Apja pókai Ferenc deák, vicejudlium, 748.

¹⁰⁹⁹ Uo. 722, 761.

¹¹⁰⁰ Uo. 722, 749, Gh hgy 152.

¹¹⁰¹ Uo. 724, 735. 1657-ben tatár fogságba esett (I. uo. 757), 1659-ben már néhaiként említik, uo. 761.

¹¹⁰² Uo. 739

¹¹⁰³ Gh hgy sz. n., nr. 105, 100, 140. – TvmJkv I. 740.

¹¹⁰⁴ TvmJkv I. 741, 757.

¹¹⁰⁵ Uo. 757, II. 21, 32.

¹¹⁰⁶ Uo. 761. Talán azonos a 42. sz. alattival.

¹¹⁰⁷ Uo. 761., 775.

53. Nagy András, erdőcsinádi (n)	1659–1662 ¹¹⁰⁸
54. Vita Péter, disznajói (n)	1659–1662 ¹¹⁰⁹
55. Fejér András, pagocsai (n)	1662 ¹¹¹⁰
56. Borsai Pál, felfalui (e)	1662 ¹¹¹¹
57. Kenyeres György, marosjárai (n)	1662 ¹¹¹²
58. Sárossi Mihály deák, pókai	1662–1666 ¹¹¹³
59. Fülep Péter	1663 ¹¹¹⁴
60. Bakó János (e)	1666 ¹¹¹⁵
61. Fejér alias Lakatos Márton, tordai (n, e)	1667–1675 ¹¹¹⁶
62. Simon István (e)	1667–1669 ¹¹¹⁷
63. Czegezi János (e)	1668–1672 ¹¹¹⁸
64. Barla Máté/Mátyás, egerbegyi (e)	1669, 1673–1676 ¹¹¹⁹
65. Péter deák, tordai (n)	1669, 1672–1675 ¹¹²⁰
66. Vajda/Vida István, tordai (n)	1672–1673, ¹¹²¹ 1677 ¹¹²²
67. Nikola János, torda (n)	1672–1673 ¹¹²³
68. Korodi András, tordai (n,e)	1675, ¹¹²⁴ 1677 e ¹¹²⁵
69. Czatári Ferenc, váradi, tordai (n)	1675–1677, ¹¹²⁶
70. Sükösd Miklós, gerendkeresztúri (n)	1677 ¹¹²⁷
71. Barátosi Mihály, újtor dai	1677 ¹¹²⁸
72. István deák/Dávid István	1684 ¹¹²⁹ –1688 ¹¹³⁰
73. Torjai Boldizsár, vajdaszentiványi (n)	1689, ¹¹³¹ 1690 ¹¹³²

¹¹⁰⁸ Uo. 761, 775.

¹¹⁰⁹ Uo. 761, 775. Esetleg azonos a 43. sz. alattival.

¹¹¹⁰ Uo. 775.

¹¹¹¹ Uo.

¹¹¹² Uo.

¹¹¹³ Gh hgy nr. 87.

¹¹¹⁴ Petrichevich Horváth Emil: *A Petrichevich család történetének regesztái*. Első rész II. kötet.

Pécs 1942. 216.

¹¹¹⁵ TvmJkv II. 19.

¹¹¹⁶ TvmJkv II. 28, 37, 57, 64, 83, 91, 95, 132, 186, 190, 193, 194, 206, 221. Bizonyára elírás az az 1673-as feljegyzés, amely Jánosként említi. L. II. 186.

¹¹¹⁷ Uo. 28, 79, 83, 91.

¹¹¹⁸ Uo. 48, 91, 95, 121, 136.

¹¹¹⁹ Uo. 71, 97, 178, 195, 203, 207.

¹¹²⁰ Uo. 87, 91, 95, 143, 160, 189, 222.

¹¹²¹ Uo. 160, 182, 188.

¹¹²² Uo. 298.

¹¹²³ Uo. 157, 171.

¹¹²⁴ Uo. 200.

¹¹²⁵ Uo. 290.

¹¹²⁶ Uo. 218.

¹¹²⁷ Uo. 256.

¹¹²⁸ Uo. 282.

¹¹²⁹ *Szaniszló Zsigmond naplói* 250.

¹¹³⁰ Uo. 518.

¹¹³¹ Petrichevics Horváth: *i. m.* II. 264.

¹¹³² Gh hgy nr. 11. (Alsó János testamentuma)

74. Vajda Ferenc (n)	1693
75. Fogarasi György, tordai (n)	1693
76. Bagaméri János, torda (n)	1693–1695
77. Veres János	1694
78. Békési András, tordai (n)	1695
79. Zalányi Sámuel, tordai (n)	1699
80. Mihály deák, tordai (e)	1700

Főszolgabírák/Főbírák

1. Járai Gergely, járai	1572
2. Pókai Bernárd, pókai	1577 ¹¹³³
3. Komjátszegi Pál, komjátszegi	1591 ¹¹³⁴
4. Sidó György, pókai	1588–1592 ¹¹³⁵
5. Lukács deák, vajdaszentiványi (n)	1607–1610 ¹¹³⁶
6. Jobbágy István, túri (e)	1607–1608 ¹¹³⁷
7. Zsigmond deák/Zyluási Zsigmond deák, tordai (e)	1614–1628–1635 ¹¹³⁸
8. Kraynik László, alsóoroszi (n, e)	1617–1623 ¹¹³⁹
9. Zabó alias Horuáth András, vajdaszentiványi (e)	1623–1639. jún. ? 1648 ¹¹⁴⁰
10. Trauzner István, hadrévi (e)	1635 júl. 4.–1646 febr. ¹¹⁴¹
11. Radnótfái István, radnótfáji	1639, 1648–1652 ¹¹⁴²
12. Járai Mihály, alsójárai (n, e, g)	1646–1651 ¹¹⁴³
13. Thorma Pál, vajdaszentiványi (g)	1652–1655 aug. 25. ¹¹⁴⁴
14. Zoltai Ferenc, gerendi (g)	1653–1654 febr. ¹¹⁴⁵
15. Imre deák, ótordai (g)	1653–1655 ¹¹⁴⁶
16. Trauzner Zsigmond, hadrévi (g)	1655–1657 ¹¹⁴⁷
17. Székely István, pókakeresztúri (g)	1655–1661. jan. 26. ¹¹⁴⁸
18. Kis Bálint, járai	1658 ¹¹⁴⁹

¹¹³³ Uo. 114. sz.

¹¹³⁴ Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Bp. 1986. I. 305.

¹¹³⁵ Gh hgy nr. 271, 119.

¹¹³⁶ TvmJkv I. 8, 19, 30, 31, 58, 81

¹¹³⁷ Uo. 13, 31

¹¹³⁸ Uo. 91, 237, 321, 371, 389. 1635. július 4-e előtt bekövetkezett haláláig maradt e tisztségében, l. uo. 395.

¹¹³⁹ Uo. 106, 1623 júliusa előtti haláláig tölti be a tisztséget, l. uo. 180.

¹¹⁴⁰ Uo. 180., 201, 243, 292, 296, 363, 407, 421, 441, 452, 464, 466, 469, 527. Az 1630-as és 1635-ös említés: Gh hgy nr. 102, 243.

¹¹⁴¹ Uo. 395, 429, 433, 476, 479, 502, 513, 519.

¹¹⁴² Uo. 469, 521, 555, 594, 622, 626, 670.

¹¹⁴³ Uo. 519, 548, 560, 590, 618, 654.

¹¹⁴⁴ Uo. 670, 673, 677, 716, 722.

¹¹⁴⁵ Uo. 673, 715. Valószínűleg már korábban betöltötte ezt a tisztséget. Ugyanezen a congregatió be-
tegsége miatt helyettest választanak Imre deák személyében, a következő év februárjában lemondott.

¹¹⁴⁶ Uo. 676, 715. 1655 aug. 25. előtt meghalt, l. uo. 722.

¹¹⁴⁷ Uo. 722, 754

¹¹⁴⁸ Uo. 722, 754, 763.

¹¹⁴⁹ Gh hgy VII. 152.

19. Hajdú Márton, ótordai (g)	1661–1662 ¹¹⁵⁰
20. Abodi György, toldalagi (g)	1661–1666 ¹¹⁵¹
21. Jobbágy András, túri	1666–1669 ¹¹⁵²
22. Járai István, járai (g)	1666
23. Szigeti Márton, tordai (g)	1670–1672 ¹¹⁵³
24. Szoboszlai János, hagymási (g)	1673–1684 ¹¹⁵⁴
25. Hegyesi András	1676 ¹¹⁵⁵ –1691 ¹¹⁵⁶
26. Jó Mihály, tordai	1684–1687 ¹¹⁵⁷
27. Kovács István, illyei	1691. jún. 7. ¹¹⁵⁸ –
28. Pápai Zsigmond, alsójárai	1693
29. Décsei István, tordai (g)	1687 ¹¹⁵⁹ –1693
30. Szaniszló Zsigmond, tordai (e)	1697–

Alispánok

1. Hercegh András	1603 ¹¹⁶⁰
2. Orbán György, harasztosi, székelkocsárdi (e)	(1595)–1623 ¹¹⁶¹
3. Zindi János, vécsi, körtvélyfjai (e)	1607–1632 ¹¹⁶²
4. Trauzner István, hadrévi (e)	1623–1635 júl. 4. ¹¹⁶³
5. Hercegh István, pókai (e)	1633–1648-ig ¹¹⁶⁴
6. Zoltay István (e)	1635–1636 febr. 6. ¹¹⁶⁵
7. Imre deák/Thordai-Colosuári Imre deák, ótordai (n, e)	1636–1651 ¹¹⁶⁶
8. Kovács Mihály (n)	1650 ¹¹⁶⁷
9. Járai István, alsójárai (e)	1654–1655 aug. ¹¹⁶⁸
10. Jármí Miklós, magyardellői (g)	–1654 febr. ¹¹⁶⁹
11. Székely István, pókakeresztúri (g)	1654–1655 aug. ¹¹⁷⁰

¹¹⁵⁰ TvmJkv I. 763, 775.

¹¹⁵¹ Uo. 763., 775, Gh hgy nr. 87, 140.

¹¹⁵² TvmJkv II. 19, 70, 91.

¹¹⁵³ Uo. 120, 121, 128. Valószínűleg már korábban is.

¹¹⁵⁴ Uo. 184, 259, 367. Meghalt 1684. dec. 10-én, temették 17-én a szentmihályfalvi templomba. L.

Szaniszló Zsigmond naplói 258.

¹¹⁵⁵ Gh hgy nr. 233

¹¹⁵⁶ *Szaniszló Zsigmond naplói* 724. Szaniszló szerint sok panasz volt rá.

¹¹⁵⁷ Uo. 513.

¹¹⁵⁸ Uo. 724.

¹¹⁵⁹ Uo. 513.

¹¹⁶⁰ EOE XVII. 400.

¹¹⁶¹ Uo. TvmJkv I. 13. – EOE VI. 187. – TvmJkv I. 101. 1623. július 4-én elhunyt, l. uo. 180.

¹¹⁶² TvmJkv I. 15, 24, 61. – EOE VI. 187. – TvmJkv I. 91, 167, 205, 267, 362.

¹¹⁶³ Uo. 180, 212, 242, 270, 306, 371, 389, 395.

¹¹⁶⁴ Uo. 392, 409, 420, 430, 452, 522.

¹¹⁶⁵ Uo. 395, 402, 403.

¹¹⁶⁶ Uo. 403, 433, 442, 444, 446, 465, 479, 502, 522, 542, 548, 578, 618, 654.

¹¹⁶⁷ Uo. 568.

¹¹⁶⁸ Uo. 679, 716, 722.

¹¹⁶⁹ Uo. 715.

¹¹⁷⁰ Uo. 715, 722.

12. Pápai György, alsójárai (e)	1655 aug.–1659. aug. ¹¹⁷¹
13. Hercegh András, pókai (e)	1655 aug.–1657 okt. e. ¹¹⁷²
14. Zindi János, körtvélyfájai, (substitutus)	1657 okt. ¹¹⁷³
15. Hajdú Márton, ótordai (g)	1660. aug. ¹¹⁷⁴ –
16. Keopecz János, jeddi	1662 ¹¹⁷⁵
17. Jobbágy András, túri	1662 ¹¹⁷⁶
18. Décsei István, tordai (e)	1666 ¹¹⁷⁷
19. Jó Mihály, tordai (e)	1668–1684 ¹¹⁷⁸
20. Horváth László, túri	1683 ¹¹⁷⁹
21. Görögh Miklós	–1691 ¹¹⁸⁰
22. Felfalui János deák	1691. jún. 7. ¹¹⁸¹ –
23. Szaniszló Zsigmond, tordai (e)	1691. jún. 7. ¹¹⁸² –1697
24. Nemes Péter, tordai	1697–

Főispánok

1. Vitéz András	1548 e. ¹¹⁸³
2. Vitéz Gábor	1576–1578–(1580) ¹¹⁸⁴
3. Cseszeliczky Szilvász Imre	1582–1590 ¹¹⁸⁵
4. Bánffy Boldizsár	1564–1596 ¹¹⁸⁶
5. Gerendi János	1592–1594 ¹¹⁸⁷
6. Teleki Ferenc	1599 ¹¹⁸⁸
7. Bánffy Gábor	1597–1600 ¹¹⁸⁹
8. Vitéz Miklós	?1594–1600 ¹¹⁹⁰
9. Bornemisza Boldizsár	1601–1602 ¹¹⁹¹

¹¹⁷¹ Gh hgy nr. 152. – TvmJkv I. 722, 723, 754, 760. 1659. augusztusában latrok gyilkolták meg, augusztus 25-én temették Járában. L. *Unitárius halottak és temetések* (Közli Benczédi Gergely) Keresztény Magvető 1886. 221.

¹¹⁷² TvmJkv I. 722, 735, 1657 októbere előtt tatár fogságba esett, I. uo. 755.

¹¹⁷³ Uo. 755 A tatár fogságba esett Hercegh András helyébe.

¹¹⁷⁴ Uo. 762.

¹¹⁷⁵ Uo. 775.

¹¹⁷⁶ Uo. 775.

¹¹⁷⁷ TvmJkv II. 8.

¹¹⁷⁸ Uo. 44, 66, 91, 112, 120, 128, 210, 232, 254, 362.

¹¹⁷⁹ *Szaniszló Zsigmond naplói* 244.

¹¹⁸⁰ Uo. 724. A naplóíró szerint a felső járás alispánja volt, az ellene felhozott sok panasz miatt búcsúztatták.

¹¹⁸¹ Uo.

¹¹⁸² „... engemet választottak vice-ispánnak.” *Szaniszló Zsigmond naplói* 724.

¹¹⁸³ Sz 1888. 426.

¹¹⁸⁴ Uo.

¹¹⁸⁵ Uo. 427.

¹¹⁸⁶ Uo.

¹¹⁸⁷ Uo 427–428.

¹¹⁸⁸ Benkő József: *Transilvania Specialis* (Ford., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György) Buk.-Kv. 1999. I. 284.

¹¹⁸⁹ Uo. 428–429. – Trócsányi 1980, 23.

¹¹⁹⁰ Benkő: *i. m.* 429–430.– EOE IV. 571.

10. Sarmasághi Zsigmond (g)	1602–1610 ¹¹⁹²
11. Erdélyi István (g)	1606–1642 ¹¹⁹³
12. Kamuthy Farkas (m)	1610–1625 júl. 9. ¹¹⁹⁴
13. Kovacsóczy István (sp, m)	1625 júl. 9.–1634 ¹¹⁹⁵
14. Gerendi Márton (g)	1635. júl. 4–1647. máj. 15 e. ¹¹⁹⁶
15. Sombory János (g)	1645 nov. 29–1649. dec. 29 e. ¹¹⁹⁷
16. Huszár Mátyás (g)	1647. máj. 15–1652 ¹¹⁹⁸
17. Bethlen János (g)	1651. jan. 11–1656. ápr. 5. ¹¹⁹⁹
18. Ebeni István (g)	1652 okt.–1657. okt. 10. ¹²⁰⁰
19. Mikola Zsigmond (g)	1656. ápr. 5–1657 ¹²⁰¹
20. Keresztesi Ferenc (g)	1657. okt. 10.–1669 ¹²⁰²
21. Haller János (sp, m)	1661. jan. 26.–1679 ¹²⁰³
22. Teleki Mihály	1669–1690 ¹²⁰⁴
23. Haller János	1691. jún. 7. ¹²⁰⁵ —

Ülnökök

1. Gáspár János (e)	1609 ¹²⁰⁶
2. Torozkay Mihály (e)	1609 ¹²⁰⁷
3. Irsay Mihály (e)	1609 ¹²⁰⁸
4. Horuáth Gáspár (e)	1609 ¹²⁰⁹
5. Sidó Ferenc (e)	1609 ¹²¹⁰
6. Péterlaky István (e)	1609 ¹²¹¹
7. Thúry Járny János (e)	1609 ¹²¹²

¹¹⁹² Sz 1888. 431–434. – Trócsányi 1980, 33–34. – EOE V. 409. – TvmJkv I. 7, 30, 37, 55.

¹¹⁹³ Sz 1888. 508–509. – Trócsányi 1980, 27. – EOE VII. 258. – TvmJkv I. 24, 37, 97, 248, 402.

¹¹⁹⁴ Sz 1888. 510–512 – Trócsányi 1980, 29. – EOE VI. 186, VII. 257. – TvmJkv I. 106, 124, 212.

Kolozs vármegye főispánjává nevezi ki Bethlen Gábor, l. uo. 212.

¹¹⁹⁵ Sz 1888. 512. – Trócsányi 1980, 30. – TvmJkv I. 212, 285, 395.

¹¹⁹⁶ Sz 1888. 512–513. – Trócsányi 1980. 392. – TvmJkv I. 395, 414, 471, 518, 520.

¹¹⁹⁷ Sz 1888. 514. – TvmJkv. I. 517, 548. Ekkor már néhaiként említve.

¹¹⁹⁸ Sz 1888. 514–515. – Trócsányi 1980. 28. – TvmJkv I. 520, 575.

¹¹⁹⁹ Sz 1887. 415–417. – Trócsányi 1980. 25. – TvmJkv I. 575, 673, 678, 723, 732. Sombori János helyébe nevezte ki a fejedelem, 1656-ban pedig Küküllő vármegye főispánja lett.

¹²⁰⁰ Sz 1888. 515–516. – Trócsányi 1980. 26. – TvmJkv I. 678, 723, 755.

¹²⁰¹ Sz 1887. 708–709. – Trócsányi 1980. 31. – TvmJkv I. 732, 763. 1657-ben tatár fogságba esett.

¹²⁰² Sz 1888. 516–517. – Trócsányi 1980. 30. – TvmJkv I. 755, 758.

¹²⁰³ Sz 1888. 517–518. – Trócsányi 1980. 28. – TvmJkv I. 763.

¹²⁰⁴ Sz 1888. 518–519. – Trócsányi 1980. 35.

¹²⁰⁵ „Introducálta főispánságra Bánfi György uram önegysága az urat, Haller János uramat önegy-ságát. Teleki Mihály ellene mondatott, praetendálván, hogy üdvezült kegyelmes urunk ökegyelmének conferálta volt.” *Szaniszló Zsigmond naplói*. 724.

¹²⁰⁶ TvmJkv I. 37

¹²⁰⁷ Uo.

¹²⁰⁸ Uo.

¹²⁰⁹ Uo.

¹²¹⁰ Uo.

¹²¹¹ Uo.

¹²¹² Uo.

8. Pápay Balázs (e)	1609 ¹²¹³
9. Balmassy Kristóf (e)	1609 ¹²¹⁴
10. Georeog András (e)	1609 ¹²¹⁵
11. Hercegh András (e)	1609 ¹²¹⁶
12. Büky István (e)	1609 ¹²¹⁷
13. Tordai Imre deák (e)	1609 ¹²¹⁸
14. Pókai Miklós (e)	1609 ¹²¹⁹
15. Zabó János (e)	1609 ¹²²⁰
16. Joga Ferenc (e)	1609 ¹²²¹
17. Todor István (e)	1609 ¹²²²
18. Zengyel Ferenc (e)	1609 ¹²²³
19. Sárdy Mihály deák (e)	1609 ¹²²⁴
20. Gerendásy Máté (e)	1609 ¹²²⁵
21. Suchyáky János (e)	1609 ¹²²⁶
22. Járay János (e)	1609 ¹²²⁷
23. Lippai András (e)	1609 ¹²²⁸
24. Basa János (e)	1609 ¹²²⁹
25. Zabó András (e)	1609 ¹²³⁰
26. Nagy István (e)	1609 ¹²³¹
27. Nagy Boldizsár (e)	1609 ¹²³²
28. Keorczy János (e)	1609 ¹²³³
29. Kraynik László (e)	1609 ¹²³⁴
30. Zakmáry János (e)	1609 ¹²³⁵
31. Ziluásy Imre (e)	1609 ¹²³⁶

¹²¹² Uo.

¹²¹³ Uo.

¹²¹⁴ Uo.

¹²¹⁵ Uo.

¹²¹⁶ Uo.

¹²¹⁷ Uo.

¹²¹⁸ Uo.

¹²¹⁹ Uo.

¹²²⁰ Uo.

¹²²¹ Uo.

¹²²² Uo.

¹²²³ Uo.

¹²²⁴ Uo.

¹²²⁵ Uo.

¹²²⁶ Uo.

¹²²⁷ Uo.

¹²²⁸ Uo.

¹²²⁹ Uo.

¹²³⁰ Uo.

¹²³¹ Uo.

¹²³² Uo.

¹²³³ Uo.

¹²³⁴ Uo.

¹²³⁵ Uo.

32. Zyluásy András (e)	1609 ¹²³⁷
33. Károly Mihály (e)	1609 ¹²³⁸
34. Járay István (e)	1609 ¹²³⁹
35. Zékely István (e)	1609 ¹²⁴⁰
36. Gerendi Márton (e)	1609 ¹²⁴¹
37. Zolthay Miklós (e)	1609 ¹²⁴²
38. Trauzner István (e)	1609 ¹²⁴³
39. Márton deák (e)	1609 ¹²⁴⁴
40. Zegedy János (e)	1609 ¹²⁴⁵
41. Székely István, keresztúri	1651 ¹²⁴⁶
42. Keopecz János, jeddi	1651 ¹²⁴⁷
43. Hercegh András, pókai (g)	1651 ¹²⁴⁸
44. Nagy Lőrinc, toldalagi	1656 ¹²⁴⁹
45. Rác György, idecspataki	1656 ¹²⁵⁰
46. Kis Ferenc, alsójárai	1656 ¹²⁵¹
47. Jobbágy András, túri	1656 ¹²⁵²
48. Thorda László, tövisi	1656 ¹²⁵³
49. Kovács Mihály, illyei	1656 ¹²⁵⁴
50. Szoboszlai János, hagymási (g, e)	1662 ¹²⁵⁵
51. Zakmári János, toldalagi (g, e)	1662 ¹²⁵⁶
52. Egyedi István, marosvásárhelyi (g, e)	1662 ¹²⁵⁷
53. Kölcsei István, radnótfáji (g, e)	1662 ¹²⁵⁸
54. Székely László, vécsi (g, e)	1662 ¹²⁵⁹
55. Alsó János, nagypestyéni (g,e)	1662 ¹²⁵⁰

¹²³⁷ Uo.
¹²³⁸ Uo.
¹²³⁹ Uo.
¹²⁴⁰ Uo.
¹²⁴¹ Uo.
¹²⁴² Uo.
¹²⁴³ Uo.
¹²⁴⁴ Uo.
¹²⁴⁵ Uo.
¹²⁴⁶ TvmJkv I. 575.
¹²⁴⁷ Uo.
¹²⁴⁸ Uo.
¹²⁴⁹ Uo. 750.
¹²⁵⁰ Uo.
¹²⁵¹ Uo.
¹²⁵² Uo.
¹²⁵³ Uo.
¹²⁵⁴ Uo.
¹²⁵⁵ Uo. 775.
¹²⁵⁶ Uo.
¹²⁵⁷ Uo.
¹²⁵⁸ Uo.
¹²⁵⁹ Uo.
¹²⁶⁰ Uo.

56. Kolja András	1670 ¹²⁶¹
57. Szoboszlai János	1670 ¹²⁶²
58. Jobbágy András	1670 ¹²⁶³
59. Komjátszegi Mátyás, újtordai (n)	1697 ¹²⁶⁴

Ügyvédek

Ádamosi Pál deák (9)
 Ajtoni Pál deák, oláhpéterlaki (10)
 Andrásfalvi István deák, marosjárai (53)
 Bárány Bálint, enyedi (55)
 Bedőházy Tamás, árközi (14)
 Besenyei Menyhért, gyulafehérvári (27)
 Kár István, szőkefalvi (17)
 Kendi János, kelementelki (27)
 Kénosi Ferenc, kénosi (62)
 Kolozsvári Márton deák (40)
 Köpeczi Mihály (16)
 Mósa István, negyernyei (84)
 Pál István, ótordai (12)
 Radnóti Gergely deák, ádamosi (24)
 Salánki János, kolozsvári (39)
 Sárpataki Márton, sárpataki (15)
 Szalai András, gerendi, egerbegyi (27)
 Szamosközy Mihály (9)
 Szentiványi Sámuel (10)
 Szombatfalvi István (21)
 Szőlősi Boldizsár, mezőcsávási (43)
 Toldalagi János, iklódi (16)
 Varsolczi István, ádamosi (152)
 Zlatari István, tordai (20)

Parciális és filiális procurátorai

Ajtai István, nagyajtai (34)
 Bíró Gergely, tordai (94)
 Boér Gábor, felsőszentmihályfalvi (21)
 Jenei Péter, kövendi (18)
 Szabó András, kövendi (23)
 Szaniszló Albert, tordai (27)
 Szőlősi Gáspár, tordai (47)
 Vida István, tordai (53)

¹²⁶⁰ Uo.

¹²⁶¹ TvmJkv II. 121.

¹²⁶² Uo.

¹²⁶³ Uo.

¹²⁶⁴ TvmJkv III. 180.

Rövidítés és irodalomjegyzék

Források (rövidítések)

Torda megye iratai

KmOL = A Román Országos Levéltár Kolozs vármegyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale– Direcția Județeană Cluj)

Tvm = Torda vármegye

TvmLt = KmOL Torda vármegye levéltára – Fondul Comitatul Turda

TvmJkv = TvmLt Közgylési- és törvénykezési jegyzőkönyvek I. 1607–1662, II. 1666–1684 (az alsó járás parciális és filiális székének feljegyzései), III. 1693–1700 (ua.)

TvmIrr = TvmLt Iratok

Más megyék, családi levéltárak

BSzvmJkv = KmOL Belső-Szolnok vármegye levéltára (Fondul Comitatul Solnocul Interior), Közgylési- és törvénykezési jegyzőkönyvek 1640–1684.

DvmJkv = Doboka vármegye közgylési- és törvénykezési jegyzőkönyvei 1640–1653, Magyar Országos Levéltár Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára F 25. Miscellanea.

Dobolyi It = KmOL – Dobolyi család levéltára – Fondul familial Dobolyi

Gh hgy = Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, Ghillányi hagyaték iratai

Kemény It = KmOL – Kemény család csombordi levéltára – Fondul familial Kemény din Ciumbud

Thoroczky It = Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára – Thoroczky család levéltára – KmOL kezelésében – Fondul familial Thoroczky

Kiadott források

Bicsok 2001. = Bicsok Zoltán: Torda város története és statútuma. Csipkés Elek kézirata 1823-ból. Kv. 2001.

Bp. = Budapest

Buk. = Bukarest

BMLev = *Bethlen Miklós levelei*. (Összegejtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József) Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1–2. Bp. 1987.

BMÖn = *Bethlen Miklós élete leírása magától* = Kemény János és Bethlen Miklós művei. (A szöveg gondozás és a jegyzetek V. Windisch Éva munkája) Bp. 1980.

EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898.

Jakó 1944. = *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel ellátva közléteszi Jakó Zsigmond. Kv. 1944.

KeményÖn = Kemény János önéletírása. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. (A szöveget gondozta V. Windisch Éva) Bp. 1980.

Kv. = Kolozsvár

Wolf 1993. = Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Wolf Rudolf. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 1.) Kv. 1993.

Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Buk 1978.

Az Erdélyi Fejedelmek Királyi Könyvei. I. János Zsigmond királyi könyve 1569–1570. Báthory Kristóf királyi könyvei 1580–1581. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–2.) Kv. 2003. *Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3.) Kv. 2005.

Barabás Samu (szerk.): *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I. 1206–1437.* Bp. 1895.

Bethlen János: *Erdély története 1629–1673.* Bp. 1993.

Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig.* (Sajtó alá rendezte Kocziány László) Buk. 1972.

Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300. (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond) Bp. 1997.

Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács András (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2.) Kv. 1998.

Petrichevich Horváth Emil: *A Petrichevich család történetének regesztái.* II. 1069–1942. Pécs, 1942

Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Ferenc) Bp. 1980.

Szaniszló Zsigmond naplói. Közli Torma Károly. Történelmi Tár 1889. 230–269, 503–522, 708–727.

Unitárius halottak és temetések. Közli Benczédi Gergely. Keresztény Magvető 1886.

Varjú Elemér (szerk.): *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez I. 1214–1457.* Bp. 1908.

Törvénytárak

AC = *Approbatæ Constitutiones In: 1540–1848. évi erdélyi törvények* (Ford. és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen) Bp. 1900.

CC = *Compilatae Constitutiones In: uo.*

CStat = *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium* (Összegyűjtötték, jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen) I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Bp. 1885.

HK = *Werböczy István Hármaskönyve* (Ford., bevezetéssel és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen) Bp. 1897.

MTT = *Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvénycikkek.* (Szerk. Márkus Dezső) Bp. 1899.

Irodalomjegyzék

- Eckhart 2000. = Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. (Szerk. Mezey Barna) Bp. 2000.
- Hajnik 1899. = Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899.
- Kiss 1994. = Kiss András: A vármegyei filiális szék keletkezéséről. In: *Uő: Források és értelmezések*. Buk 1993.
- Mályusz 1988. = Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988.
- Pokoly 1901. = Pokoly József: A vármegyei intézmény története 1301–1886. In: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I. Ds, 1901
- Trócsányi 1976. = Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. Bp. 1976
- Trócsányi 1980. = Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980.
- Trócsányi 2005. = Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005.
- Angyal Pál–Degré Lajos: A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata. Bp. 1943 (Angyal szeminárium kiadványai 49. sz.) Újabb kiadása In Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Bp. 2004. 144–262.
- Barta Gábor: *A Sztambulba vezető út (1526–1528)*. Bp. 1983.
- Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Bp. 1984.
- Barta Gábor: *Vajon kié az ország?* Bp. 1988.
- Bod, Petrus: *Synopsis juris connubialis seu tractatus de jure connubiorum*. Szeben, 1763.
- Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686–1708*. Bp. 1962.
- Uő: *Erdélyhoni perjogi emlékek. Idea procesuum 1776. Id. Szász Károly perjogi előadásai 1836*. Kv. 1942.
- Bornemisza Anna megbűvöltetése. Boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben 1678–1688.* A tanulmányt írta és a dokumentumokat közreadja Herner János. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 21.) Bp.–Szeged 1988.
- Borsa Iván: Vármegyei levéltári fondképződés a 14. században. In: *Európa vonzásában. Emlekkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára* (szerk. Glatz Ferenc) Bp. 1993. 37–43.
- Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp. 1913.
- Cserei, Alexius: *Praxis procuratoria*. Kv. 1772.
- Csukovits Enikő: *Sedriahelyek–megyeszékhelyek a középkorban*. TSz 1997. 3–4. 363–386.
- Degré Alajos: Az erdélyi büntetőjog történetéhez. In: *Uő: Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. (Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Mezey Barna) Bp. 2004. 144–162.
- Dominkovits Péter: *A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye*. = Századok 2005/4. 855–889.
- Uő: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: *Idővel paloták. Magyar udvari kultúra a 16–17. században* (Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó) Bp. 2005.
- Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I–III. Kv. 1861.
- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp. 1946.
- Erdély története I–II*. (A kezdetektől 1606-ig, 1606-tól 1830-ig) Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1988.
- Fekete Lajos: *A vármegyei tisztikar a XVI–XVII. században*. Bp. 1914.

- Föglein Antal: *A vármegyei jegyzőkönyv*. In: LK 1938. 142–167.
- Uő: *A vármegyei levéltárak első állandó őrzőhelye*. In: LK 1942–1945. 196–254.
- Uő: *A vármegyei notárius*. In: LK 1936. 149–171.
- Holub József: *Zala megye története a középkorban*. Pécs 1929.
- Horn Ildikó: *Önagysága merénylői*. (Gondolatok egy politikai összeesküvésről). In: *Historia manet. Demény Lajos emlékkönyv*. (Szerk. Violeta Barbu, Tüdös S. Kinga) Buk. 2001. 237–255.
- Jakó Zsigmond: *A torockói legenda születése és kritikája*. In: Uő: *Írás, könyv, értelmiség*. Buk. 1976.
- Uő: *Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban*. In: *Szolnok-Doboka magyarsága* (Szerk. Szabó T. Attila) Ds–Kolozsvar 1944.
- Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940.
- Kiss András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Kv. 2004.
- Uő: *Ő- és Újtorda viszonya a XVI. század második felében és a XVII. század első évtizedében*. In: Uő: *Források és értelmezések*. Buk. 1994. 143–161.
- Uő: *Comitatele, scaunele, districtele, prefecturile, preturile și fondurile create*. In: *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Cluj*. I. Îndrumătoare arhivistice 16. Buc. 1979. 143–163.
- Uő: *Forul dominal în Transilvania*. In: *RevArh* 1969/2. 59–70.
- Uő: *A tolvajkiáltás közbiztonsági szerepe az erdélyi joggyakorlatban, különös tekintettel Aranyosszékre*. In: Uő: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 97–111.
- Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988.
- Lázár Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*. Sz 1887–1889.
- LK = Levéltári Közlemények
- Lupaș, Ioan: *Un tablou statistic al arhivelor județene și orășenești din Transilvania*. In: *RevArh* 1/1924–1926.
- Magyarország története 1526–1686*. (Szerk. R. Várkonyi Ágnes) I. Bp. 1987.
- Mályusz Elemér: *A magyar köznemesség kialakulása*. Sz 1942. 272–305, 405–426.
- Meznerics Iván: *A vármegyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából I. sz.) Bp. 1933.
- Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. I–II. Bp. 1986.
- Osváth Gyula: *A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. Jogtörténeti tanulmány*. Bp. 1914.
- Osváth Gyula: *A vármegyei autonómia kifejlődése és a vármegyei tisztviselők jogállása 1848-ig*. Rimaszombat 1912.
- Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. Bp. 2000.
- Pauler Gyula: *Adatok vármegyei levéltáraink ismeretéhez*. Sz 1881. 402–410.
- Pescariu, Olivia: *Arhiva comitatului Cluj*. In: *RArh* 1962/1. 102–116.
- Prodan, David: *Judele satului jobăgesc în Transilvania*. In: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 4/1961. 217–235.
- RevArh = Revista Arhivelor
- R. Várkonyi Ágnes: *A Királyi Magyarország 1541–1686*. Bp. 1999.
- Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998.
- Sz = Századok
- Szabó István: *A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban*. In: Uő: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Bp. 1948.
- Szakály Ferenc: *Tolna vármegye középkori szolgabírái*. TSz 1997. 3–4. 411–424.

- Uő: *Nemesi vármegyeszervezet és török hódoltság. A menekült vármegye fogalmáról és szervezetéről.* TSz 1991. 3–4. 137–184.
- Szücs Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: *Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Bp. 1984. 341–394.
- TSz = Történelmi Szemle
- Tagányi Károly: *Vármegyei önkormányzatunk keletkezése.* Értekezések a történelmi tudományok köréből XVIII. k. 6. sz. Bp. 1899.
- Torday Lajos: *A vármegyei polgári peres eljárás a 16–19- században.* (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 2. sz.) Bp. 1933.
- Török Pál: *A nemesi megye megalakulása.* Kv. 1907.
- Tringli István: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről.* TSz 1997. 3–4. 397–398.
- Uő: Megyék a középkori Magyarországon. In: *Vármegyék és szabad kerületek I–II.* (Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár Közleményei 27.) Szerk. Radics Kálmán. Debrecen, 2001.
- Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740.* Bp. 1988.
- Varga Imre (szerk.): *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek.* Bp. 1958.
- Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556–1767.* Bp. 1969.
- Váró, Michael: *Idea actionum juridicarum.* Kv. 1742.
- Wolf Rudolf: Adalékok Ö- és Újtorda viszonyához a XVI–XVII. század fordulóján. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* (Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf) Kv. 2003. 658–666.
- Zsoldos Ignác, A szolgabírói hivatal. I. Törvénykezési rész, Pápa, 1842

Személy- és helynévmutató

(A könyvben szereplő személyek közül a mutatóba csak a fejedelemség és a vármegye életében jelentősebb szerepet játszó, vagy megyei birtokosok kerültek be.)

Rövidítésjegyzék

lk = lakos

lp = lelkipásztor

vm = vármegye

Abodi György, 107
Abrudbánya, 161
Acintos, 133
Ács Tamás, tordai lk, 158
Ajtai István, 118
Ajton, 171
Ajtoni Pál, 117
Alaji Gergely deák, 76, 131
Albert, 16
Alia Farkas, 28, 70, 78, 97, 120
Alia Mária, 134
Alsódetrehem, 179
Alsófüged, 73, 149
Alsójára, 95, 111, 114
András, III., 85
Andrásfalvi István deák, marosjára, 104,
117, 136, 141, 147
Angyal Pál, 11
Angyalos János, ítélőmester, 97
Angyalosi Erzsébet, 133
Angyalosi István, 133
Apafi Mihály, I., 31, 52, 86, 110, 134
Apor István, 153
Apor Péter, 43
Aranyos, 67, 151
Aranyosegerbegy, 73, 84, 114, 179
Aranyosgerend, 73, 95
Aranyosivánfalva, 106, 150, 159, 168,
169
Aranyoslóna, 73, 152
Aranyosszék, 67, 118, 179
Bagothai Druzianna Szigeti Mártonné,
154, 155
Bágyon, 162
Bakó Ferkó, 156
Bakó Istók, 156

Bakó István, 156
Bakó Mihály, egerbegyi, 140
Bala, 102, 122, 127, 131, 141
Balassagyarmat, 140
Balácsi János, 155
Bálintffi Kristóf, 120
Bálintffi Kristóf deák, 136
Bálintffi Zsigmond, 159
Bálintfi cs, 70
Balogh Judit özv. Bakó Mihályné, 156
Bánffy Anna Wesselényi Boldizsárné,
127
Bánffy Boldizsár, 108
Bánffy Borbála, 87, 104, 128
Bánffy Dénes, 46
Bánffy Farkas, 158
Bánffy Gábor, 108
Bánffy Kristóf, 88, 134
Bánffy Margit, 40, 76, 89, 91, 99, 115,
120, 123, 127, 129, 131, 133, 138, 140
Bánffy Zsigmond, 47, 50, 61
Bánházi András, 154
Bánházi István, 154
Bánházi Pál, 154
Bánházi Sámuel, 154
Bányai Anna, 120
Bányai Anna Szucsáki Jánosné, 124
Bányai cs, 70
Bárany Bálint, 117
Barátosi Mihály, tordai lk, 158
Barkóczy Erzsébet özv. Kékedi
Zsigmondné, 132
Barla Mátyás, 155
Barta Gergely, tordai lk, 159
Barta István, 155
Bartalyus István, 154

Bartos Kata, ótordai, 119
 Basa Márton, 152
 Báthory Gábor, 29, 46, 52, 71, 72, 88, 89, 109, 111, 114, 132
 Báthory Kristóf, 24, 26
 Báthory Zsigmond, 27, 46, 52, 109
Bécs, 129
Bedellő, 127, 176
 Bekes Gáspár, 25
 Bél Mátyás, 9
 Béli Pál, 52, 132
Belső-Szolnok vm, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 96
 Benkő József, 9
Beresztelke, 134
 Berzencei László, 151
 Besenyei Menyhért, 117
Beszterce, 87, 88
 Bethlen cs, 113
 Bethlen cs, iktári, 72
 Bethlen Elek, 47, 48
 Bethlen Gábor, 13, 29, 44, 52, 86, 89, 98, 109, 110
 Bethlen István, 72
 Bethlen János, 45, 46, 47, 51, 52, 81, 108, 109, 110, 131, 138, 139
 Bethlen Miklós, 41, 51, 64, 131, 177
 Bethlen Péter, 44, 72
 Bíró Gergely, 118, 154
 Bíró Jakab, 154
 Bocskai István, 28, 40, 71, 109
 Bocskai Miklós, 40, 71, 72, 115, 150
 Bodoni György, 107
 Bodoni István, 40, 131, 134
 Bodoni István, ifj., 134, 141
 Bodoni Zsuzsanna, 102, 103, 134, 141
 Bogáthy András, 40, 52, 76, 78, 94, 120, 122, 133, 134
 Bogáthy Boldizsár, 136
 Bogáthy Menyhért, 40, 71, 133
 Bogáthy Miklós, 138
Boldóc, 132
 Boldvai Márton, 154
 Bolgár Miklós, tuzsoni, 22
 Bónis György, 11, 119
Bonyha, 129
 Borbély alias Perlaki István, tordai lk, 160
 Borbély alias Perlaki Mihály, tordai, 90
 Bornemisza Boldizsár, 52, 71, 108, 109, 110, 150
 Bornemissza Kata, 126
 Bornemissza Zsigmond, 128
 Borosnyai Ferenc, tordai, 142
 Borsa Iván, 19
Borsi, 142
 Borsos Tamás, 109
 Both Erzsébet Somogyi Istvánné, 135
 Budai Kata, 129
 Bús Borbála özv. Gáspár Boldizsárné, 76, 131, 137
 Búzás Tamás, 153
 Büki István, 102, 136
 Büki János, 102
 Castaldo, Giovanni Battista, 24
Cikud, 169
 Corvin János, 44
 Csáki István, 61
 Csáky Istvánné, 129
 Csánki Dezső, 9
Csapószentgyörgy, 94
 Cseffey László, 34, 52
 Csegezi György, 162, 179
 Csegezi János, 126, 157
 Cseh Kata, tordai lk, 152
 Csepele István, kolozsvári lk, 151
 Cserei Elek, 9
 Cserényi György, 141
 Csernáthoni Mihály, 61
 Csiszár Miklós, 153
 Csoma Miklós, 63
 Csoma Miklós, rettegi, 62
 Csukovits Enikő, 12, 18
 Dali Mártonné, túri, 167
Debrecen, 157
 Debreceni István, 154
 Debreceni Márton, 81
 Décei István, 111, 112, 113, 151, 169
 Decsi Mihály, gyalui, 140
 Degré Alajos, 11, 99
 Demeter András, várfalvi, 149
 Demjén Anna, 155
 Demjén Kata, 155
Désakna, 85
 Dési Ferenc deák, 61
Detrethem, 89

Déva, 124
Doboka vm, 54, 58, 61, 63, 117
 Dombi Bálint, ótordai, 140
 Domokos fia Miklós, 20
 Dósa Bálint, 122, 131
 Dósa Elek, 10, 102, 119, 130, 140
 Duma Magda Flora Vojnáné, hidasi lk,
 158
 Ebeni István, 108, 109, 110
 Ebeni Kata özv. bágyoni Balog Pálné,
 120
 Ecknart Ferenc, 15, 19
 Elek Erzsébet, 157
 Elek Gáspár, 157
 Ember Győző, 11
 Engel Pál, 11
 Erdélyi István, 50, 51, 79, 87, 108, 109,
 110, 137, 148
 Erdélyi Kata, 109
Erdőcsinád, 114, 150
Erdőszengyel, 142, 150
 Fancsikai János, 154
 Faragó András, 103
Fehér vm, 21, 49, 52, 54, 67, 93, 96, 100,
 179
 Fehérvári István, 131
 Fejér cs, pagocsa, 114
 Fejér Kata jeddi Köpeczi Jánosné, 158
 Fejérvári István, 83
 Fejérvári István deák, disznajói, 145
 Fekete János, gerendi, 167
 Fekete Lajos, 10
 Felfalui cs, felfalui, 114
 Felfalui Gergely deák, 114
 Felfalui Péter deák, 114
Felsőfüged, 73
Felsőszentmihály, 118
 Fényes Elek, 9
 Ferdinánd, 87, 98
 Ferenc deák, pókai, 69, 103, 114
 Flora Vojna, hidasi lk, 158
 Fodor Györgyné, 156
 Fodor Margit Elekessy Istvánné, 142
 Forró Boldizsár, 62, 144, 145
 Forró cs, 114
 Föglein Antal, 11
 Fráter György, 23
 Frika cs, 114

Frika János, 62, 144
 Füzy Borbála Sarmasági Zsigmondné,
 62, 78, 109, 126, 144, 149
 Gáspár Boldizsár, 76
 Gáspár Ferenc, 146
 Gáspár János, felfalui, 76, 100, 105, 119,
 131, 137
 Gáspár Jánosné, 131
 Gáspár Miklós, 128, 131
 Gazdag György, 121
 Gazdag Sándor, 115
 Geréb István, 167
 Gerendi István, 126
 Gerendi János, 108
 Gerendi László, 126
 Gerendi Márton, 45, 47, 50, 59, 108,
 109, 110, 115, 126
 Gerendi Zsófia özv. Daniel Jánosné, 154
Gerendkeresztúr, 73, 114, 115, 160
Gerendszentmárton, 73
Gernyeszeg, 73
 Geszti Ferenc, nagyenyedi lk, 178
 Ghillányi Gergely, 103, 107, 134
Gömör vm, 11
Görgény, vár és uradalom, 71, 72, 90
Görgényszentimre, 115
 Görögh András, 119, 142
 Görögh Anna, 135
 Görögh János, 131
Gyéres, vár és mv, 89
 Gyerőffi Gáspár, 119
 Gyerőffi György, 119
Gyerővásárhely, 119
 Győrffy György, 11
 Gyulai István, 125
Hadrév, 111, 135
 Hadrévi Demeter, 135
 Hadrévi Pál, 135
 Hagymássy Kristóf, 25
 Hajdú Márton, 112, 113
 Hajdú Mihály, egerbegyi, 142, 146
 Hajnik Imre, 10, 21
 Hajosi alias Bornemissza István, 150
 Haller István, 70, 101, 104
 Haller János, 45, 47, 48, 108, 110, 142,
 159
 Haller Péter, 138
Harasztos, 111

Harasztosi Balázs deák, 62, 137, 144
Havasasszonyfalva, 124
 Hegyesi András, 113
 Hegyesi cs, 113
 Hercegh András, 79, 112
 Hercegh András, pókai, 77
 Hercegh István, 112, 128, 145
 Herczeg cs, 70
Hesdát, 132, 169
 Hoffkirchen, Joannes Adamus, dévai kapitány, 124
 Holub József, 10
 Horváth Anna, 142
 Horváth Anna özv. Jármí Miklósné, 101
 Horváth cs, gerendkeresztűri, 114
 Horváth Ferenc, veglai, 120
 Horváth Gáspár, pozsonyi kamarai prefektus, 129, 130
 Horváth István, pókai, 137
 Horváth István, tordal lk, 159
 Horváth István, vécsi, 137
 Horváth Péter, 79
Hunyad vm, 9, 35, 36, 42, 44
 Hunyadi János, 44
 Hunyadi Péter, tordai, 116
 Huszár István, 125, 126, 129, 143
 Huszár Mátyás, 108, 109, 110
 Huszár Péter, brenhidai, 128
 Ijgyártó Mihály, beszercei, 129
Ikland, 94
 Illa Bálint, 11
 Illésházy Katalin, 72
 Inacsi István, 124
 Ince István, 152
 Incze István, 155
 Irsai János, 104, 147
 Irsai Mihály, marosjáromi, 124
 Isó András, 126
 Isó Istók, anyja Török Zsuzsánna, 76
 István, I., 18
 István, V., 67
 Izabella, 24
 Jakab Elek, 10
 János deák, frátai, 169
 János Zsigmond, 24, 26, 88
Jára, 95
 Járai cs, alsójáromi, 111, 115
 Járai István, 111, 112, 151
 Járai Mihály deák, 121
 Jármí cs, 104
 Jármí Ferenc, 101, 142
 Jármí Ferenc, fejedelmi familiáris, 111
 Jármí Miklós, 111, 132, 142
Jedd, 111
 Jó Mihály, 70, 80, 81, 112, 154, 159, 163, 167, 168, 169
 Jobbágy András, 112, 113
 Jóna Ferenc, vajdaszentiványi, 130, 135, 139
 Jónás deák, kolozsvári, 129
 Jósika Mihály, 123
 Jósika Gábor, 132
 Jósika István, 109
 Kabos Gáspár, 144
 Kádár alias Ötves Mihály, 78
 Kádár István, dési, 63
 Kádár József, 10
 Kákoni Erzsébet Barcsai Zsigmondné, 123
 Kákoni István, 72
 Kállay Gáspár, 123
 Kállay Gergely, 121
 Kamuthy Farkas, 45, 108, 109, 110
 Kamuthy Miklós, 132, 140
 Karkai Veres Dávis, 108
 Károly Mihály, 91
 Károly, I., 88
 Károlyi Mihály, görgényszentimrei, 138
 Kaszta Mátyás, 150
Kékbükk, praedium, 132
 Kékedi Zsigmond, 70, 91, 134, 137, 141, 142
 Kemény Boldizsár, 45, 165
 Kemény János, 41, 51, 54, 72, 98, 104, 109, 110
 Kemény Simon, 110
Keménytelke, 133
Kend (Kis- vagy Nagy), 134
 Kendi János, 117
 Kénosi Ferenc, 76, 117
 Kerekes György, tordai lk, 154
 Kerekes Péter, gerendi tisztartó, 153
Keresztes, 177
Keresztes mező, 125
 Keresztessi Ferenc, 45, 47, 48, 108, 110
 Kidei alias Nagy András, 144

- Király Jakab, 155
 Király Mihály, 130, 135, 139
 Királyfalvi Péter, 115
 Királyfalvi Péter deák,
 görgényszentimrei, 104, 115, 129, 141
 Kis alias Györgyfi György, újtordai, 145
 Kis alias Györgyfi János, újtordai, 145
 Kis Bálint, 133
 Kis Erzsébet Dienes Istvánné, 133
 Kis Ferenc, 133
Kisillye, 111
Kisoklos, 78
 Kiss András, 12, 38, 39, 82
Kisszederjes, 142
 Kolosvári Sándor, 10
Kolozs, 85
Kolozs vm, 9, 35, 36, 37, 40, 45, 131, 171
Kolozsvár, 24, 124, 137, 141, 161, 163
 Kolozsvári János, fiskális direktor, 76,
 111, 123, 124, 132
 Kolozsvári Margit Trauzner Istvánné, 76,
 132
 Kolozsvári Margit Trauzner Istvánné,
 111
 Komjátszegi cs, komjátszegi, 114
 Komjátszegi Lőrinc, 122
 Komjátszegi Mátyás, 66
 Komjátszegi Péter, 119, 122
 Koncz Pál, 150
Koppánd, 165
 Kornis Boldizsár, 52, 78, 89
 Kovachich József Miklós, 9
 Kovachich Márton György, 9
 Kovács György, tordai lk, 158
 Kovács István, 115
 Kovács István, gyalui, 153
 Kovács Mihály, 112, 120
 Kovacsóczy Farkas, 108
 Kovacsóczy István, 45, 72, 108, 109,
 110, 129
 Kovacsóczy Zsuzsanna Mikola Jánosné,
 129
 Kovásznai Balázs deák, ótordai, 119
 Kökényesdi Jakab, 123
 Köpeczi János, 112, 126
 Körösi András, pusztal mási, 143
Körtvélyfája, 111, 115, 142
 Kőszegi Antal, 9
Kövend, 118
Középfüged, 73, 78, 149
Közép-Szolnok vm, 90
 Krajnik Demeter, 113
 Krajnik László, 58, 113, 115
 Kun István, 52, 152
Küküllő vm, 9, 35, 45, 49, 91, 134
 Lajos, I., 15, 20, 39
 Lajos, II., 24
 Lakóci György, tordai lk, 152
 Lakróc György, 152
 Lál István, tordai, 151
 László, V., 16
 Lázár István, 91, 141
 Lázár Miklós, 108
 Lázár Miklós, gr., 10
 Lészai János, 140
 Lészai János, egerbegyi, 142, 146
 Lippai Kata, 81
 Lippay Magdolna, enyedi lk, 143
 Lippay Mihály, enyedi lk, 143
 Lónyai Ilona Kákoni Istvánné, 72
 Lóránt Ferenc, pozsonyi kamarás, 130
 Lorántffy Zsuzsanna, 105
 Lőrinci Ferenc, 154
 Lőrinci Mihály, egerbegyi, 151, 155
Ludas, 133
 Lupaş, Ioan, 12
 Lupsa, 150, 177
 Macskási Boldizsár, 52
 Macskási Ferenc, 131, 139
 Macskási Ilona, 52, 131
Magura Ld. Pusztaremete, 150
Magyardellő, 111
Magyarfülpös, 126, 140
Magyarléta, 132, 144
Magyaró, 134, 150
Magyarpéterlaka, 73, 132, 134, 148
Magyarrégen, 121, 134
 Maksai Balázs, 64, 115
 Maksai Ferenc, 132
 Maksai István, ótordai, 140
 Maksai Mihály, 142
 Mályusz Elemér, 11, 15, 19, 20, 21
Máramaros vm, 42, 44
 Marócsi Erzsébet, 120
Maros, 67
Marosbogat, 79, 94, 102, 103, 133

Marosdátos, 78
Marosdécse, 125
Marosfelfalu, 114
Maroslekence, 120
Marosoroszi, 133
Marossárpatak, 115
Marosvécs, 111, 142
Marosszentimre, 22
Marosszentjakab, 133
Mátyás, 16, 21, 44, 87
Mátyás István, csegezi, 167
Mészáros Péter, 54
Mezei György, enyedi lk, 167
Meznerics Iván, 11
Mezőbő, 89
Mezőcsán, 132, 154
Mezőkók, 89
Mezőpagocsa, 114
Mezőriics, 127
Mezőszentandrás, 76
Mezőszentjakab, 89
Mezőróhát, 89
Mihály deák, pókai, 114
Mihály deák, vécsi tisztartó, 150
Mihály vajda (Mihai Viteazul), 28, 113, 125
Miklós János, szamosújvári gyalog, 158
Mikó Anna özv. felfalui Gáspár
Miklósné, 140
Mikola János, 109, 127, 129, 130
Mikola Zsigmond, 45, 47, 54, 79, 108, 110
Mindszent, 89
Miriszló, 125
Missius Margit özv. Varga Jánosné, magyarrégeni lk, 121, 148
Missius Pál, alsóidecsi lp, 121, 148
Mojzes Kata Kamuthy Farkasné, 109
Morgondai Ilona, 154
Morgondai Zsófia, 154
Mósa István, 117
Mósa János, 121
Muzsina, 179
Nadházi Zsuzsanna özv. Szilágyi Jánosné, 131
Nádudvari János, 58
Nagy Albert, illyei, 124
Nagy alias Gyerke Kata Búzás Tamásné, 154, 156
Nagy András, 121
Nagy András, tordai, 94
Nagy cs, 115
Nagy cs, csinádi, 114
Nagy György, egerbegyi, 81
Nagy István, 156
Nagy István Anna, 81
Nagy István Anna özv. Paksi János papné, 156
Nagy János, péli, 78, 150
Nagy Kata özv. Kozák Jánosné, 125
Nagy Kata Tarsoly Gergelyné, 157
Nagy Kristóf, 152
Nagy Pál, gerendkeresztúri, 152
Nagy Pál, petki, 84
Nagyoklos, 169, 176
Náprágyi Demeter, 130
Nemes Gergely, 155
Nemes Péter, 155, 157, 166
Nyárád, 67
Nyáradtő, 115
Nyilas Mihály, 115
Nyilas Mihály deák, 115
Offenbánya, 88
Oláhbányabükk, 120
Oláhdellő, 142
Oláhdetre, 150
Olasz Mária Vajda Jónásné, buni, 128
Orbán György, 57
Orsolya, füzkuti Szabó Balázsne, 143
Osvát Anna özv. Benkő Istvánné, tordai lk, 152
Osváth Gyula, 10
Ótorda, 86, 94, 95, 120, 153
Óvári Kelemen, 10
Örke, 73
Pál István, tordai, 142
Pál János, tordai, 139
Pálffi András, 145
Pálfi Szabó alias Kovács Gáspár, tordai lk, 158
Pálos István, 152
Pápai Balázs, 120, 145, 146
Pápai György, 54
Pápai Zsigmond, 115
Pápay György, 79, 112, 114
Patai András fia Péter, 20
Patkó Abigél, 157

Patkó István, szamosújvári gyalog, 158
 Patkó János, fejedelmi familiáris, 97, 105
 Pauler Gyula, 10
 Pávai István, újtorda lk, 152
 Pekri Ferenc, 120, 136, 150
 Pekri Mihály, 89, 104
 Pescariu, Olivia, 12
Pest vm, 22
Petele, 88
 Péter György, egerbegyi, 155
 Péter István, 178
 Péter János, egerbegyi, 155
 Péter, erdélyi alvajda, 20
 Petki Erzsébet özv. Tóth Mihályné, 128
 Petrichevich Horváth cs, 113
 Petrichevich Horváth Klára Mikó
 Györgyné, 120, 122
Pilis vm, 22
Podsága, 124, 169
 Pogány Zsófia, 84
Póka, 111, 114, 115, 128, 131
 Pókai alias Kis Miklós, 133
 Pókai Anna Andrásfalvi István deákné,
 143
 Pókai cs, 70
 Pókai György, 143
 Pókai István, 136, 143
 Pókai János, 131
 Pókai Miklós, 130
 Pókai Miklós, id., 131, 145, 147
 Pókai Miklós, ifj., 119, 143
 Pókai Péter, 133
Pókakeresztúr, 111
 Pokoly József, 10, 18, 21, 31, 38, 42, 43,
 46, 49, 53, 56, 57, 61, 62, 75, 107
 Polos cs, szentkatolnai, 115
 Polos János, 115
 Posgai András, 146
 Prodan, David, 12
Pusztalmás, 122, 141
Pusztægres, 150, 154, 177
Pusztaremete (Magura), 150
 Rabák Péter, 119, 121, 127
 Rác Erzsébet Fejér alias Lakatos
 Mártonné, tordai lk, 80, 151
 Rác Lukács, magyarfülpösi plébános,
 126, 140, 142

Rác Mihály deák, gelencei
 iskolamester, 140
 Rác Miklós, felfalui, 125
 Radák András, 60
Radnótfája, 131
 Radnótfáji István, 130
 Radnótfáji Márton, 130
 Radnótfáji Zsigmond, 130
 Radvánczi Anna özv. Gyerőffi Jánosné,
 120, 136
 Radvánczi cs, 70
 Radvánczy Anna, 126
 Rákóczi György, I., 30, 89, 98, 109
 Rákóczi György, II., 30, 33, 37, 46, 85,
 109, 113
 Rákóczi Zsigmond, 28, 72, 87, 105, 109
 Régeni Dénes fia Tamás, 20
 Réthy László, 10
 Retteghi István, 51
 Rhédey Anna, 155
 Rhédey Ferenc, 155
 Rhédey Júlia Bethlen Miklósné, 84
 Rhédey Krisztina, 155
Rimaszombat, 138
 Rudolf, 109
 Salánki János, 117
 Samarjai Péter, 70
 Sánta György, 79
 Sárközi Imre deák, 129, 138
 Sárközi Nagy Imre deák, 114
 Sárközi Sára Tarsoly Péterné, 151
Sármás, 137
 Sarmasági Zsigmond, 52, 108, 109, 110
 Sárossi János deák, 102, 114, 115, 121,
 147
 Sárossi Mihály deák, 107, 114
 Sárpataki Márton, 63, 105, 115, 117
 Sárpataki Zsigmond, 141
 Sennyei Pongrác, 40
 Serédi Zsófia, 153, 155
 Seres István, 151
 Sidó cs, 70
 Sidó Ferenc, 106, 136
 Sidó Ferenc, pókai, 128
 Sidó Margit Lénárt Ferencné, 130, 131
 Sika István, felsőszentmihályfalvi, 144
 Simon György, 128, 140, 141
 Simon István, 157

Simon János, 80, 126, 137, 140, 142
 Simon János, tordai lk, 151
 Simon Mihály, 157
 Sombori Pál, 151
 Sombory János, 46, 53, 54, 57, 108, 109, 110, 150
Somogy vm, 15
 Sós István, tordai, 116
 Stenczel Ferenc, kolozsvári, 153
 Stenczel Imre, 161
 Suky Pál, 129
 Sükösd cs, 114
 Szabó alias Horváth András, 60, 104
 Szabó Gáspár, tordai, 129, 138
 Szabó György, pókai, 128, 137
 Szabó György, tordai, 129
 Szabó János, vajdaszentiványi, 124, 137
 Szabó Judit, marosvásárhelyi, 133
 Szabó Sebestyén, tordai, 129
 Szakács János, girolti, 59
 Szakály Ferenc, 12
 Szakmári János, 77
 Szalánczy Anna özv. Thoroczkai Mihályné, 133
 Szamosközy Mihály, 63, 117
 Szaniszló Albert, 118, 154
 Szaniszló Zsigmond, 113, 115, 171, 172, 175, 177
 Szántai András, 152
 Szapolyai János ld. János, I., 25
 Szárszegi Erzsébet özv. Krassai Bálint papné, 154
 Szász Anna Nagy Mihályné, 156
Szászrégen, 50, 80, 87, 134, 143
Szeben, 88
Szebenszék, 172
Szécsény, 140
 Szécsényi Tamás, erdélyi vajda, 20, 39
Szék, 85
 Székely András, 131
 Székely Anna tordai Hunyadi Péterné, 159
 Székely cs, 115
 Székely Erzsébet Vermes Jánosné, tordai lk, 125, 129, 138
 Székely Ferenc, 63, 147
 Székely Ferenc, tordai, 129
 Székely István, 113
 Székely István deák, 127
 Székely István, marosvásárhelyi, 133
 Székely István, pókakeresztúri, 111, 112
 Székely János, 126
 Székely Miklós, 120
 Székely Mózes, 133
 Szekhalmi András, 60
 Szengyel Ferenc, 124, 128
 Szentgyörgyvölgyi Mihály deák, 54
 Szentiványi Sámuel, 117
 Szentkirályi Ferenc, 153
 Szentpáli István, 105
 Szentpáli János, 104
 Szentpéteri Mihály, 151
 Széplaki Tamás, 136
 Szigeti Márton, 81, 113
 Szigeti Sára, 155
 Szilágyi Mihály, 179
 Szilágyi Mihály, egerbegyi, 123
 Szilágyi Mihály, kormányzó, 16
 Szilágyi Miklós, 131, 135
 Szilágyi Sándor, 9
 Szilvász András, 104
 Szilvász cs, 115
 Szilvász Erzsébet özv. Bogáthy Andrásné, 136, 139
 Szilvász Ilona Pápai Balázsné, 120, 146
 Szilvász Imre, 78
 Szilvász Mátyás, 106
 Szindi cs, 111, 114
 Szindi János, 79, 102, 106, 112, 114, 119, 122, 131, 141, 148, 151
 Szindi János, ifj., 112, 114
 Szőlősi Boldizsár, 117
 Szőlősi Gáspár, 118
 Szeptán Ferenc, 51, 154, 157
 Szucsáki Balázs, 124
 Szucsáki Péter, 83
 Szucsáki Péter, id., 146
 Szücs Jenő, 15
 Tagányi Károly, 10, 19, 21
 Tarsoly Gergely, 157
 Tarsoly Péter, 157, 159, 178
 Tasnádi alias Balogh Lőrinc, 119
 Tavasz Márton, 142
 Teke Magdolna, 99
 Teke Margit köblősi Szabó Györgyné, 131

- Telegdi Zsófia Kovacsóczy Istvánné, 72
 Teleki József, gr., 9
 Teleki Mihály, 51, 91, 108, 110
 Thallóczy Lajos, 10
 Tholdalagi Balázs, 122
 Tholdalagi János, 110, 117, 119, 122, 124, 131, 132
 Tholdalagi Mihály, 102, 103
 Tholdi György, 121
 Thordai János, 115
 Thoroczkai Jánosné, 148
 Thoroczkai Lőrinc, tordai lk, 158
 Thoroczkai Mihály deák, 115
 Thoroczkay cs. torockószentgyörgyi, 70
 Thoroczkay István, 71, 120, 127, 167, 174
 Thoroczkay János, 150
 Thoroczkay Klára özv. Kemény Péterné, 155
 Thoroczkay László, 120, 127, 128, 143, 144
 Thoroczkay Mátyás, 69, 84
 Thoroczkay Mihály, 145, 167
 Thoroczkay Péter, 71, 160, 177
 Thoroczkay Zsigmond, 128, 142, 146, 147
 Thúri Ferenc, ótordai, 153, 154
 Thúri János, 78
 Thúri Mihály, ótordai, 121
 Tolvaj Anna, 155
 Tolvaj István, 155
 Tomori István, 135
 Torda, 80, 85, 111, 114, 118, 171
 Torda Zsigmond, 152, 154
 Tordahagymás, 168
 Tordai György, hadrévi, 137
 Tordai Imre deák, 46, 76, 111, 112, 113, 115, 132, 142
 Tordai János deák, 132
 Tordai Kata Páll Istvánné, tordai, 132
 Tordai Péter deák, 132
 Tordatúr, 111, 179
 Torday Lajos, 11
 Torockó, 89, 95, 127, 169, 172
 Torockógyertyános, 83
 Torockószentgyörgy, 95, 161, 177
 Toroczkai Anna Tordai Imre deákné, 133
 Tóth Erzsébet özv. Büki Istvánné, 134, 141
 Tóth Ferenc, 178
 Tóth István, tordai lk, 158
 Tóth János, tordai lk, 158
 Tóth Kata egerbegyi Koncz Ferencné, 167
 Török András, 158
 Török cs. enyingi, 44
 Török János, 97
 Török Pál, 10
 Török Pál, tordai lk, 158, 159
 Török Pál, újtor dai lk, 152
 Török Zsuzsanna Alaji Gergely deákné, 76, 131
 Törpéni János, 61
 Trauzner Borbála, 154
 Trauzner cs, 97
 Trauzner István, 51, 57, 99, 111, 112, 113, 115, 117, 135, 144, 146, 147
 Trauzner Lukács, 111, 115, 117
 Trauzner Zsigmond, 59, 113
 Tringli István, 12, 17, 31
 Trócsányi Zsolt, 9, 13, 31
 Túri Ferenc deák, 86
 Ugron András, 98, 104, 135
 Ugron cs, 97
 Újfalusi Mihály, 126
 Újtorda, 86, 152, 153
 Ulászló, II., 16
 Uraj, 133
 Vagyas Gáspár, patai, 123
 Vajda Miklós, erdőszakáli, 146
 Vajda Trif, erdőszakáli, 146
 Vajdahunyad, 44
 Vajdaszeg, 73
 Vajdaszentivány, 102, 114, 131, 134, 135, 141
 Valkai László, 155
 Vályi András, 9
 Várfalvi Sebestyén, 132
 Váró Mihály, 9
 Varsolczi István, 117
 Vécs, vár és uradalom, 71, 72, 90
 Vécsi Demeter, illyei, 124
 Vér György, 154
 Verancsics Antal, 21

Veress Erzsébet özv. Tordai Jánosné,
132
Vermes Borbála, 155
Vida István, 118
Vigkedvű Mihály, debreceni főbíró, 157
Vitályos cs, disznajói, 114
Vitéz András, 165
Vitéz cs, 108
Vitéz György, 51, 137
Vollancs András, 152
Vonczi András, tordai lk, 158
Vonczi Péter, újtordai lk, 152
Werbőczy István, 17, 20, 98
Wesselényi István, 72
Wesselényi Pál, 70, 100

Zádori alias Nagy Ferenc, 136
Zádori Nagy Erzsébet Filstich Lőrincné,
136
Zala vm, 15
Zámbó Mihály (?), 141
Zlatari István, 117, 138, 144
Zoltai Ferenc, 133
Zoltai Istvánné, 133
Zoltay István, 57
Zólyomi Dávid, 141
Zudra György, tordai lk, 151
Zsigmond, 16, 20, 49
Zsigmond deák, 58, 144
Zsigmond deák, tordai, 113
Zsoldos Ignác, 10

Tartalom

Laus Deo Optimo Maximo Sanctissimo!	5
Előszó	7
Bevezetés	9
I. A nemesi vármegye és széke kialakulása, fejlődése	15
I. 1. A nemesi vármegye és sedria a 16. század közepéig.....	15
I. 2. Az erdélyi vármegyei intézmény és szék fejlődése	18
II. Az erdélyi vármegye és a vármegyei sedria a fejedelemség korában	23
II. 1. Első korszak: az egységes vármegyei sedria kora	23
Cirkálás (inquisitio).....	32
II. 2. Második korszak: a hármas tagolódású vármegyei szék	35
A parciális szék (alszék) kialakulása.....	35
A filiális szék (fiúszék, gonosztévők széke, főbíró széke, ispán széke, tisztek széke) ..	38
Az úriszék a 16–17. században	38
Az erdélyi úriszék	39
II. 3. A vármegyei sedria személyi összetétele – A vármegye tisztségviselői	43
A főispán (comes, supremus comes).....	43
Az alispán (vicecomes)	53
Főbíró (judex nobilium, judlium, supremus judex/judlium)	58
Szolgabíró (vicejudlium, alszolgabíró)	60
Jegyző (notarius).....	62
Asszeszorok (ülnökök).....	65
III. Torda vármegye.....	67
IV. Torda vármegye bírósági szervezete és hatásköre.....	68
IV. 1. Falusbírói szék.....	68
IV. 2. Az úriszék	69
IV. 3. Cirkálás.....	73
IV. 4. A generális (derék)szék	75
IV. 5. A parciális szék.....	79
IV. 6. A filiális (fiú)szék	82
IV. 7. Harmadnapos (tridualis) szék	84
IV. 8. Rendkívüli (extraserialis) szék	84
V. Torda vármegye székének illetékessége	85
V. 1. Torda vármegye sajátos jogállású területei	85
VI. A sedria előkészítése, lefolyása.....	93
VI. 1. Összehívása, ideje, helye	93
Generális szék	93
Parciális szék.....	95
A filiális szék	95
VI. 2. A sedria működése	96
VI. 3. Jogszabályi alap.....	98
VI. 4. Eljárás.....	100
VI. 5. A per lefolyása.....	102

VII. A sedria személyi összetétele.....	108
VII. 1. Főispánok	108
VII. 2. Alispánok	111
VII. 3. Főbírók	113
VII. 4. Alszolgabírák	114
VII. 5. Nótárius	115
VII. 6. Asszeszorok (ülőkők).....	115
VII. 7. Büntetés-végrehajtók.....	116
VII. 8. Ügyvédek (Prokurátorok).....	116
VIII. A vármegyei sedria perei.....	119
VIII. 1. A generális sedria ügyei.....	119
1. Nagyobb hatalmaskodás (Maior potentia)	119
2. Hütlenség (nota infidelitatis).....	122
3. Kisebb hatalmaskodás (minor potentia)	123
a) Birtok, ingatlan és más javak elfoglalása, megrohanása	123
b) Nemtelen személy elleni erőszak: megtámadás, megverés, megsebesítés, elfogatás (invasio, verberatio, vulneratio, incaptivatio).....	124
c) Nemes kártétele	126
d) Jobbággy és jobbággyközösségek hatalmaskodása, kártétele	126
e) Felkért ingóságok meg nem adása.....	127
f) Dézsma, jövedelem visszatartása, elvétele	128
g) Adósság felkérése	129
h) Örökmény, letét felkérése	129
i) Határkijárási eltiltása.....	130
j) Osztály megtagadása.....	130
4. Más perek.....	130
Birtokpercek.....	130
a) Elidegenített birtok	130
b) Kötött birtok	131
c) Publicatio.....	132
d) Más birtokpercek	132
Örökség követelése	132
Osztály követelése.....	133
Özvegyi tartású birtok visszakövetelése, házastársak közti vallomány feltörése	133
Hitbér követelése.....	135
Zálogos javak felkérése.....	135
Jobbággykerestetés.....	136
Szolga felkérése	137
Ingóságok felkérése.....	137
Adósság felkérése	138
Kötelmi jogi perek	139
Oklevelek felkérése	140
Becsstelenítés, rágalmozás.....	142
Kártétel.....	142
Gyilkosság.....	143

Földesúri törvénykezés elmulasztása, jobbágy törvényszék elé nem állítása, helytelen úriszéki eljárás	143
Tisztek elleni perek	144
Nemesség érvénytelenítése	145
Az alispán, főispán hivatalból indított perei.....	145
a) Hivatalos személy elleni per.....	145
b) Magánszemély elleni perek.....	145
Gonosztevők pártfogása, ki nem adása, elbocsátása	145
Nemesek más bűncselekményei	146
Lopás.....	146
Gyilkosság.....	147
Házasságtörés, paráznaság	147
Bestialitás	147
c) Közösség elleni perek.....	148
Magánszemélyek jobbágyközösségek elleni perei	149
a) Állatok hatalmasul való megtartása.....	149
b) Nyom.....	149
c) Tolvajkiáltásra nem felkelés.....	150
Jobbágy közösségek egymás elleni perei	150
Magánszemélyek jobbágy elleni perei	150
VIII. 2. A parciális szék illetékessége	151
Kisebb hatalmaskodás	151
a) Birtok, ingatlan megrohanása, elfoglalása	151
b) Nemes megtámadása, megsebesítése, elfogatása.....	151
c) Nemtelen elleni erőszak	152
d) Nemes, nemesi közösség kártétele.....	153
e) Jobbágy és jobbágyközösség hatalmaskodása	153
f) Felkért birtok, ingóságok meg nem adása, ingó javak elvétele	154
g) Jobbágykerestetés	155
Más perek	155
Birtokperek	155
Örökség.....	155
Dosban bírt birtok ki nem bocsátása	156
Zálogos.....	156
Jobbágy, szolga kerestetés	156
Ingóságok felkérése.....	156
Adósság.....	157
Kötelmi jogi esetek	157
Becstelenítés, rágalmazás.....	157
Kártétel.....	157
Törvénytelen fogságba vetés.....	158
Nemesi prerogatíva megsértése.....	158
Gyilkosság.....	158
Úriszéki törvénytétel elmulasztása, jobbágy, szolga törvényszék elé nem állítása	158
Tiszt elleni per.....	159
Széksértés.....	159

Jobbágysközösség elleni perek	159
Jobbágys ellen magánszemélyek által bűncselekmények miatt indított perek.....	160
Az alispán hivatalból indított pereit	160
A) Nemtelenek elleni perek	161
a) Gyanú	161
b) Kezesség	161
c) Lopás, házfelverés	161
d) Orgazdaság	162
e) Szitkozódás	162
f) Gonosztevő pártfogása, elbocsátása	163
g) Pénzhamisítás, hamis pénzzel tudatosan való visszaélés	163
h) Gyilkosság	163
i) Lányrablás	164
j) Hűtlen elhagyás, paráznaság	164
k) Erőszakos nemi közösülés	165
l) Bestialitás	165
m) Boszorkányság	166
B) Nemesek elleni perek	167
a) Lopás	167
b) Gyilkosság	167
c) Paráznaság	167
C) Jobbágysközösségek elleni perek	168
a) Nyom	168
b) Büntettek nem jelentése a cirkáláson	168
c) Tiszt hatáskörének megsértése	168
d) Tolvajkiáltásra fel nem kelés	169
e) Gonosztevők meg nem fogása, pártfogása, elbocsátása	169
D) Jobbágysközösségek egymás elleni pereit	169
VIII. 3 A filiális illetékessége	170
A) Az alispán jobbágys elleni pereit	170
a) Kezesség	170
b) Szitkozódás, istenkáromlás	170
c) Hamis eskü	171
d) Lopás, orgazdaság	171
e) Útonállás, rablás	171
f) Gyújtogatás	172
g) Gyilkosság	172
h) Paráznaság	174
i) Erőszakos nemi közösülés, bestialitás	175
j) Boszorkányság	176
B) Az alispán jobbágysközösségek elleni pereit	176
a) Nyom	176
b) Tolvajkiáltásra fel nem kelés	177
c) Tiszt hatáskörének megsértése	177
d) Gonosztevő el nem fogása, elbocsátása	177
C) Az alispán nemesek elleni pereit	178

D) Az alispán hivatalos személyek elleni perei	178
E) Magánszemélyek perei.....	178
F) Jobbágyszékek perei	179
Összegzés	180
Melléklet	182
Torda vármegye fejedelemségkori tisztségviselői	182
Jegyzők	182
Viceszolgabírák/Vicebírák	182
Főszolgabírák/Főbírák	186
Alispánok	187
Főispánok	188
Ülnökök.....	189
Ügyvédek	192
Parciális és filiális procurátorai	192
Rövidítés és irodalomjegyzék	193
Források (rövidítések).....	193
Torda megye iratai	193
Más megyék, családi levéltárak	193
Kiadott források	193
Törvénytárak	194
Irodalomjegyzék	195
Személy- és helynévmutató.....	198

Az oly jól ismertnek, feltártnak hitt fejedelemségkori Erdélyben tudjuk mi történt, mikor, hogyan és kik vettek részt benne, hosszú ideig viszont ismeretlen volt a szervezet, ami az eseményeket, embereket mozgásba hozta. Nincs harminc esztendeje, hogy a központi kormányzat szerveit, ezek működését alaposabban ismerjük, a törvényhatóságok – s itt elsősorban a vármegyékre gondolunk – hasonló jellegű feltárásával viszont, egy már százados munka s egy részlettanulmány kivételével, mind a mai napig adós maradt a történetkutatás. Eddig alig kutatott források alapján kötetünk nemcsak ezt az intézménytörténeti hiányt kívánja pótolni, hanem egy vármegye példáján az erdélyi jogtörténet fehér foltjait is oszlatni szeretné.